Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Salát Gergely

Az ókori kínai Qin állam büntetőjogának rendszere

Nyelvtudományi Doktori Iskola (vezető: Dr. Prof. Nyomárkay István)

sinológiai program (vezető: Dr. Hamar Imre)

A bizottság tagjai:

Dr. Birtalan Ágnes (a nyelvtudomány kandidátusa) – elnök

Dr. Józsa Sándor (a történettudomány kandidátusa) – bíráló

Dr. Jany János (Ph.D.) – bíráló

Dr. Bartos Huba (Ph.D.) – titkár

Dr. Csongor Barnabás (a nyelvtudomány kandidátusa)

Dr. Yamaji Masanori (a történettudomány kandidátusa) – póttag

Dr. Galambos Imre (Ph.D.) – póttag

Témavezető:

Dr. Hamar Imre (a nyelvtudomány kandidátusa)

Dr. Jana Benická (Ph.D.)

Budapest

2006

Tartalomjegyzék

Bevezetés VIII
1. A téma jelentősége VIII
2. A téma viszonylagos feltáratlansága IX
3. A disszertáció célja X
4. A témaválasztás XI
5. Módszertan XII
6. Az idézetekről XV
7. Korábbi kutatások XVI
8. Köszönetnyilvánítás XVII
I. Az újonnan előkerült források 1
I.1. A shuihudi szövegek 1
I.1.1. A feltárás, a datálás és a technikai jellemzők 1
I.1.1.1. A feltárás körülményei 1
I.1.1.2. A szövegek datálása 2
I.1.1.3. A sír tulajdonosa 4
I.1.1.4. Technikai jellemzők 5
I.1.2. A shuihudi szövegek tartalma 6
I.1.2.1. A szövegcsoportok megoszlása 6
I.1.2.2. *A Déli tartomány kormányzója, Teng által írt levél* 8
I.1.2.3. *Nagy események jegyzéke* 9
I.1.2.4. *A hivatalnok helyes viselkedéséről* 9
I.1.2.5. *Két Wei-beli rendelet* 9
I.1.2.6. *Mondások* 10
I.1.2.7. *Tizennyolcféle Qin törvény* 10
I.1.2.8. *Törvények az ellenőrzésről* 13
I.1.2.9. *Vegyes részletek a Qin törvényekből* 13
I.1.2.10. *Kérdések és válaszok Qin törvényeiről* 14
I.1.2.11. *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz* 15
I.1.3. A shuihudi szövegek közzététele 16
I.2. A zhangjiashani leletek 17

I.2.1. A feltárás, a datálás és a technikai jellemzők 18
I.2.2. A zhangjiashani sírban talált jogi szövegek 19
I.1.2.1. *Zouyanshu (Beadványok és jelentések)* 20
I.2.2.2. *Han lü* („A Han-dinasztia törvényei") 23
I.3. Összegzés 23
II. A ránk hagyományozódott források 25
II.1. A *Shiji* Qinnel foglalkozó fejezetei 25
II.2. A *Hanshu* 32
II.2.1. A *Xingfazhi* keletkezési körülményei 34
II.2.2. A *Xingfazhi* címének jelentése 36
II.2.3. A *Xingfazhi* kompiláció jellege 37
II.2.4. A *Xingfazhi* problematikája 38
II.2.5. A *Xingfazhi* jelentősége a Qin-beli jog kutatásában 40
II.3. Egyéb források 41
III. A szellemi-ideológiai környezet 43
III.1. Qin – a *par excellence* legista állam? 43
III.2. Az Első Császár feliratai 44
III.2.1. A liangfui felirat 45
III.2.2. A langyai felirat 50
III.2.3. További feliratok 53
III.3. Qin-beli államideológia a *Shiji* szerint 56
III.4. Teng kormányzó levele 67
III.5. A shuihudi jogi szövegek elvi alapjai 70
III.6. Összefoglalás 74
IV. A törvények és a törvényhozás 75
IV.1. A törvénnyel kapcsolatos terminológia 75
IV.1.1. *Fa* 75
IV.1.2. *Lü* 77
IV.1.3. *Ling* 81
IV.2. A törvényhozó hatalom és a törvényhozás 84
IV.3. Törvények a gyakorlatban 97
IV.4. Összefoglalás 99
V. Az ítélkezés szervei és folyamata 101
V.1. Bevezetés 101

V.2. A Qin-beli közigazgatási rendszer 101
V.3. A Qin-beli ítélkezési rendszer a shuihudi iratok alapján 104
V.3.1. A járásfőnök-helyettes (*cheng* 丞) szerepe 105
V.3.2. Az eljárás kezdete 107
V.3.3. A nyomozás 109
V.3.4. Az ítélkezés 115
V.3.5. Fellebbezés 125
V.4. Összegzés 130
VI. Élet és testi épség elleni bűncselekmények 132
VI.1. Bevezetés 132
VI.2. Emberölés 134
VI.2.1. Az emberölés szankciója 134
VI.2.2. Családon belüli emberölés 140
VI.3. Testi sértés 145
VI.3.1. A testi sértés szankciója a súlyossága alapján 145
VI.3.2. A testi sértés szankciója a fegyverhasználat alapján 149
VI.3.3. A verekedés tilalma 150
VI.3.4. A tanúk felelőssége 152
VI.3.5. Testi sértés családon belül 153
VI.4. „Bűnös szándék” és „verekedés közben” 153
VI.5. Összefoglalás 156
VII. Vagyon elleni bűncselekmények – a „lopás” *(dao)* 158
VII.1. Bevezetés 158
VII.2. Az elkövetési összeg 159
VII.3. Más lopásának eltitkolása 167
VII.4. „Kitervelés” 170
VII.5. Lopás családon belül 172
VII.6. Hatósági személy által elkövetett lopás 174
VII.7. Csoportos rablás 175
VII.8. Összefoglalás 178
VIII. Hamis vádaskodás, gondatlan feljelentés 180
VIII.1. Bevezetés 180
VIII.2. Hamis vádaskodás (*wu* 誣) 181

VIII.3. Gondatlan feljelentés (*gao bushen* 告不審) 188
VIII.4. Összefoglalás 193
IX. Egyéb bűnök 195
IX.1. Bevezetés 195
IX.2. A szökés (*wang* 亡) 195
IX.2.1. Közember szökése 196
IX.2.2. Elítéltek szökése 201
IX.2.3. Rabszolga szökése 208
IX.3. Pénz továbbadása (*tong qian* 通錢) 209
IX.4. Paráználkodás (*jian* 奸) 212
IX.5. Szülőkkel szembeni tiszteletlenség (*bu xiao* 不孝) 219
IX.6. Bélpoklosság (*li* 癘) 222
IX.7. Összefoglalás 224
X. A büntetések 226
X.1. Bevezetés 226
X.2. Halálbüntetés 228
X.3. Csonkítás 230
X.3.1. A szakáll leborotválása (*nai* 耐) 231
X.3.2. A haj és a szakáll leborotválása (*kun* 髡) 232
X.3.3. Tetoválás (*qing* 黥) 232
X.3.4 Az orr levágása (*yi* 劓) 233
X.3.5. A bal lábfej levágása (*zhan zuo zhi* 斬左止) 233
X.3.6. A jobb lábfej levágása (*zhan you zhi* 斬右止) 233
X.3.7. Kasztráció (*fu* 腐 vagy *gong* 宮) 234
X.4. Kényszermunka 234
X.4.1. Falépítés (*chengdan* 城旦) és gabonaőrlés (*chong* 舂) 235
X.4.2. Rőzsegyűjtés (*guixin* 鬼薪) és rizsrostálás (*baican* 白粲) 244
X.4.3. Közrabszolga és közrabszolganő (*lichenqie* 隸臣妾) 246
X.4.4. Rablók elleni őr (sikou 司寇) 251
X.4.5. Vigyázó (*hou* 候) 252
X.4.6. A Han-házi Wen császár reformjai 253

X.5. Botozás (*chi* 笞) 256
X.6. Rabszolgává tétel 259
X.7. Száműzés (*qian* 遷) 259
X.8. Megszégyenítés (lu 戮) 260
X.9. Bírság (*zi* 貲) 261
X.10. A büntetés megváltása (*shu* 贖) 263
X.11. Menesztés (*fei* 廢), elbocsátás (*mian* 免) 264
X.12. Megrovás (*sui* 誶) 265
X.13. Összefoglalás 265
XI. Nemesi rangok és kölcsönös felelősség 267
XI.1. A nemesi rangok (*jue* 爵) rendszere 267
XI.2. Felelősségi csoportok 274
XI.2.1. Ötös csoportok 274
XI.2.2. Családi felelősség 279
Felhasznált irodalom 287
Rövidítések 287
Elsődleges források 288
Másodlagos források 288

…A történelem tárgya természettől fogva az ember… A tájkép látható vonásai mögött, a szerszámok és gépek mögött, a látszólag tökéletesen megfagyott írások, a létrehozóiktól látszólag teljesen elszakadt intézmények mögött a történelem az embereket akarja megragadni… A jó történész a legendák emberevő óriására hasonlít. Tudja, hogy ott a zsákmány, ahol emberhúst szagol.

Marc Bloch

Bevezetés

1. A téma jelentősége

Egy adott államról nem lehet átfogó képet alkotni az állam jogának ismerete nélkül. A jog, vagyis az az államilag szankcionált normarendszer, amely az állam lakóinak életét, társadalmi viszonyait, tevékenységét szabályozza, maga is terméke az állam társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyainak. Emiatt ezekről a viszonyokról a jog nagyon fontos forrásul szolgál.

A jog bizonyos mértékig tükrözi egy adott kor *erkölcsi* normarendszerét. Jog és erkölcs között természetesen nem mindig közvetlen az összefüggés, de a jogi normákból következtetni lehet az adott társadalom erkölcsi értékeire. A marxi tétel szerint a jog az uralkodó osztályok eszköze arra, hogy akaratát érvényesítse az elnyomottakkal szemben, s valóban igaz, hogy a törvényeket az adott társadalom elitje fogalmazza meg és tartatja be. Ha azonban a jog csupán ennyi lenne, akkor rövid időn belül működésképtelenné válna. A törvényeknek bizonyos fokig meg kell felelniük a társadalom általános normáinak, ellenkező esetben olyan kiterjedt erőszakszervezetet kellene fenntartani a betartatásukra, amelyre hosszú ideig egyetlen állam sem lenne képes.

A jog képet adhat egy adott állam *ideológiájáról,* uralkodó eszme- és értékrendszeréről. A törvényekben megjelenhetnek azok az eszmék, értékek, amelyeket az állam fontosnak tart rögzíteni. Mivel a törvényt az elit fogalmazza meg, így az főként az elit ideológiáját tükrözi, de áttételesen megjelenhetnek más rétegekre jellemző elemek is.

Igen fontos forrása a jog egy kor *gazdasági* viszonyainak. A gazdasági jellegű törvények esetében ez nyilvánvaló, de szinte minden jogszabály, így a büntető törvények is sokat elárulnak a kor gazdaságáról, illetve a gazdasági javakhoz fűződő viszonyról. Például a lopást büntető rendelkezések a magántulajdon jelenlétéről tanúskodnak, míg az állami javakat védő szabályok az állam gazdasági szerepéről adnak információt.

A jog tükrözi egy adott kor *társadalmi* viszonyait is. A törvényszövegekből megismerhetők a különböző rangok, azok viselőinek egymással való viszonya, a családi kapcsolatok, a különböző tisztségekhez és foglalkozásokhoz fűződő jogok és kötelességek, az előjogok rendszere stb.

A fentiekhez hasonlóan a jog az *államélet* működéséről is sokat elárul. Törvények szabályozzák az állami tisztségviselők tevékenységét, hierarchiáját, kötelességeit és előjogait, s a törvények mutatják be a legjobban az egyén és az állam kapcsolatrendszerét.

A törvényekből megismerhetők egy adott kor *gondolkodási* sajátosságai is. A jogrendszer fejlettsége, következetessége, logikussága pontosan tükrözheti a logikai gondolkodás fejlettségét.

A jog tehát rendkívül gazdag forrásanyaggal szolgál egy adott kor különböző aspektusainak kutatásához. Társadalom-, gazdaság-, technika-, gondolkozás-, filozófia-, vallás- és kultúrtörténészek találhatnak fontos információkat a törvényszövegekben, így a jogtörténet nem csak önálló diszciplínaként fontos, hanem más tudományágak segítőjeként is. Mindez természetesen a különböző korok kínai jogrendszerére is igaz.

2. A téma viszonylagos feltáratlansága

Mindennek ellenére a hagyományos kínai jog viszonylag feltáratlan terület, irodalmának kiterjedtsége meg sem közelíti más sinológiai témákét, például a filozófia- és vallástörténetét. Ennek több oka is van.

Egyrészt, a hagyományos kínai gondolkodásban a jog nem játszott fontos szerepet, a konfuciánus elit – amely a ránk maradt írott forrásokat alkotta és megőrizte – Konfuciusz nyomán a törvénykezést afféle szükséges rossznak, a rend fenntartásához elengedhetetlen, de túl sok figyelemre nem érdemes szabályozórendszernek tartotta.[1] Emiatt Kínában nem alakult ki valódi jogtudomány, vagyis a joghoz, törvénykezéshez kapcsolódó elméleti kérdésekre választ kereső diszciplína. A ránk maradt joggal foglalkozó szövegek – törvény- és rendeletszövegek, jogesetgyűjtemények stb. – erősen gyakorlatcentrikusak, s az írástudók számára csak praktikus útmutatóul szolgáltak, anélkül, hogy felmerült volna irántuk az elméleti vizsgálódás igénye.

Másrészt, a jog iránti viszonylagos érdektelenség következményeként meglehetősen kevés jogi forrás áll a rendelkezésünkre. Bár történeti és filozófiai művek utalásaiból tudjuk, hogy igen korai időponttól léteztek törvények, a kínai ókorból áthagyományozódás útján egyetlen összefüggő törvényszöveg sem maradt ránk.[2] Ennek nyilvánvalóan az az oka, hogy az írott kultúra megőrzésének letéteményesei, a hivatalnok-írástudók nem érezték a jogi

[1] Konfuciusz – pontosabban a *Lunyu*ben 論語 megnyilvánuló legkorábbi konfuciánus hagyomány – és a jog kapcsolatáról lásd AMES 1983: 115–125, SALÁT 2000, SALÁT 2003: 28–35. A későbbi konfuciánus tradíció és a jog viszonyáról lásd CH'Ü 1961: 226–279, MACCORMACK 1996: 52–68.
[2] A különböző jellegű szövegek jogi utalásairól lásd SALÁT 2003a: 28–112.

szövegeket elég fontosnak ahhoz, hogy az utókorra hagyják őket. Az első fennmaradt törvénykönyv viszonylag késői, a Kr. u. 7–8. századból származik.[3] Az ezt követő korok számos jogi szövegét ismerjük, s ezek feldolgozására jó néhány kutató vállalkozott.[4] A Tang-kor 唐 előtti korszakok törvénykezéséről azonban egészen a legutóbbi időkig csak információtöredékek álltak a rendelkezésünkre, így a Zhou-kor 周 kezdete – az első írott jogi emlékek megjelenése – és a Sui-kor 隋 közötti másfél évezred jogának feldolgozására csak néhány kísérlet történt. Sajnos az utóbbi fél évszázadban megjelent, a tárgyra vonatkozó kínai munkákra egyszerre jellemző a vulgármarxista szemlélet – amely a rabszolgatartó társadalom sémáját igyekszik ráerőltetni az egész kínai ókorra –, illetve a kellő forráskritika hiánya.

Harmadrészt, azt a hagyományos kínai szemléletet, amely a törvénykezést nem tartja alapvető jelentőségűnek, részben a nyugati sinológia is átvette. Egészen a legutóbbi időkig a kínai ókorral foglalkozó nyugati kutatások főleg azokra a területekre koncentráltak, amelyeket a kínaiak maguk is a legfontosabbnak tartottak: a filozófiára, történelemre, irodalomra, államelméletre, filológiára stb. Így az ókori kínai jog feldolgozása éppen csak hogy megkezdődött.[5]

3. A disszertáció célja

Dolgozatomban ezen viszonylag feltáratlan terület, az ókori kínai törvénykezés egyik időben és térben jól elhatárolt szeletét, a Kr. e. 221-et megelőző évtizedek Qin 秦 állambeli büntető törvénykezési rendszerét igyekszem feldolgozni. Célom, hogy a rendelkezésre álló források alapján felállítsam Qin törvénykezési rendszerének *modelljét,* arra törekedve, hogy ez a modell a lehető legjobban megközelítse a korabeli valóságot – természetesen szem előtt tartva, hogy tökéletes modell kidolgozása az ókortudományokban nem lehetséges. A munkában, leegyszerűsítve, arra keresem a választ, hogy ha az adott korban Qin államban valaki elkövetett egy bűntettet, akkor *1)* milyen törvények alapján vonták felelősségre; *2)* hogyan jöttek létre a szóban forgó törvények; *3)* milyen tényezők alakították a törvényeket olyanokká, amilyenekké váltak; *4)* hogyan zajlott a büntető eljárás; *5)* kik vettek részt az

[3] A szóban forgó kódex a híres *Tang lü shu yi* 唐律疏議 (A Tang-dinasztia törvénykönyve kommentárokkal). A törvénykönyv első változatát 653-ban hirdették ki, ránk egy későbbi, 737-es változat maradt,

[4] Bár a Tang-kor utáni időszakból jó néhány jogforrás fennmaradt, a valódi áttörés a késő császárkori jog kutatásában is csak az utóbbi évtizedekben következett be, miután külföldi kutatók előtt is megnyitották az Egyes Számú Kínai Történeti Levéltárat (Zhongguo Diyi Lishi Dang'anguan 中國第一歷史檔案館) és bizonyos helyi levéltárakat. Lásd PARK–ANTHONY 1993.

[5] A korábbi nyugati sinológiának a régi kínai jog iránti viszonylagos érdektelenségét elemzi részletesen ALFORD 1997.

eljárásban; *6)* mit tekintettek bűnnek, és milyen súlyt tulajdonítottak az egyes bűncselekményeknek; *7)* milyen tényezőket vettek figyelembe az ítélet kiszabásakor; *7)* milyen büntetést szabhattak ki.

A kérdésekre adott válaszok nem lehetnek kimerítőek, mivel a források véletlenszerűen maradtak ránk, rengeteg a fehér folt, s a források nem mindig teljesen megbízhatóak. Ezért rendkívül fontosnak tartom a lehető leggondosabb forráskritika alkalmazását. Sok helyen kénytelen vagyok az analógia eszközéhez nyúlni: ha egy adott kérdésre nincs Qin-beli forrás, akkor későbbi korszakok, elsősorban a Han-dinasztia 漢 vonatkozó adatait illesztem be hipotézis gyanánt a modellbe. Természetesen ilyenkor jelzem, hogy a szóban forgó megoldás analógián alapul.

Az általam felállított modellt semmiképpen nem tartom véglegesnek. Elkészítéséhez azokat a forrásokat használtam fel, amelyek jelenleg a rendelkezésünkre állnak. E források igen töredékesek és esetlegesek, ráadásul természetükből adódóan nem lehetünk biztosak abban, hogy mennyiben tükrözik a valós viszonyokat. Ezért meggyőződésem, hogy a jövőben – az újabb források és kutatási eredmények publikálásával párhuzamosan – szükség lesz modellem kiegészítésére, módosítására, átdolgozására. A pillanatnyilag hozzáférhető forrásokat azonban igyekeztem mind feldolgozni.

Munkámban a nyugati jogtudományi megközelítést alkalmaztam. Ennek egyik oka az, hogy Kínában az elméleti jogtudomány csak az elmúlt egy-két évtizedben jelent meg, s jórészt a nyugati mintákat követi. Emiatt nem állnak a rendelkezésünkre olyan hagyományos kínai módszerek, amelyek megfelelnek a modern tudományosság kritériumainak. Másrészt azért követem a nyugati elemző módszereket, mert ezek teszik lehetővé a Qin-beli jogrendszer szisztematikus kutatását, a benne rejlő – nyíltan sehol meg nem fogalmazott – összefüggések feltárását, illetve a nyugati olvasó számára is megragadható modell felállítását.

4. A témaválasztás

Dolgozatom témaválasztását több tényező indokolta. Egyrészt, a Qin-dinasztia hatását a kínai történelemre nehéz lenne túlbecsülni. Qin volt az az állam, amely a történelem folyamán először teremtett valódi egységet a kínai területeken, s amely lefektette annak az egységes Kínának az alapjait, amely a mai napig létezik. Így Qin megismerése nélkül a kínai császárság sem érthető meg, s ugyanez vonatkozik a jogra is: Qin törvénykezési rendszerét *mutatis mutandis* a Han-dinasztia is átvette, a Han-kori jog pedig minden későbbi dinasztia törvénykezésének alapjává vált.

Másrészt, egy szerencsés véletlennek köszönhetően a Qin-beli jogról ma már viszonylag terjedelmes forrásanyag áll a rendelkezésünkre. 1975-ben a Hubei 湖北 tartományi Shuihudinál 睡虎地, az ókori Qin állam területén csatornaásó munkások egy hivatalnoksírt találtak, amely többek között több mint hatszáz bambuszlapnyi, joggal foglalkozó szöveget rejtett. Ezen szövegek elemzése és más forrásokkal való összevetése már elegendő alapot biztosít ahhoz, hogy megkísérelhessük Qin törvénykezési rendszerének rekonstruálását. Emellett további forrásanyagot nyújt a Hubei tartományi Zhangjiashannál 張家山 1983-ban talált egyik hivatalnoki sír leletanyaga, amely szintén tartalmaz néhány Qin-korra datált jogi dokumentumot.

Végül, néhány személyes okot is meg kell említenem. Sinológiai tanulmányaim kezdete óta foglalkoztatott Qin Shihuang, az Első Császár személye, illetve állama. Bár a rá vonatkozó források rendkívül szűkösek és egyoldalúak, az általa végrehajtott történelmi tett jelzi, hogy ő és elődei különleges képességű emberek voltak, akik egy, a korban egyedülálló berendezkedésű államot építettek ki. Ezen állam egyes titkainak megfejtését régóta vonzó feladatnak érzem. Másodsorban mindig is nagyon érdekelt más korok és kultúrák embereinek mindennapi élete, gondolkodása. A kínai írott források sajnálatos jellemzője, hogy főleg az írástudó elit problémáival, eszméivel, életével foglalkoznak. Az ókori forrásokban közemberrel alig találkozunk, leszámítva néhány filozófiai tanmesét. Kivételnek tekinthetők a jogi szövegek: ezek is az elit termékei, de természetükből adódóan jórészt az alacsonyabb rétegekkel foglalkoznak, s számos olyan információ hámozható ki belőlük a mindennapi élettel kapcsolatban, amelyet más szövegekben hiába keresnénk. Harmadrészt, a jog kapcsolódási és összehasonlítási alapot teremt a különböző kultúrák között. A különböző civilizációk társadalmainak nagyon hasonló problémákkal kell szembenézniük: minden különbözőségük ellenére a lopás, az emberölés, a házasságtörés stb. mindenhol lopásnak, emberölésnek, házasságtörésnek számít, s a társadalmaknak ezekre a problémákra választ kell adniuk. Ezeknek a válaszoknak – vagyis az ilyen esetekre vonatkozó jogi normáknak – az összehasonlítása elvezethet minket a különböző kultúrák közötti hasonlóságok és különbségek, s ha léteznek ilyenek, az általános emberi értékek megismeréséhez.

5. Módszertan

Munkámban végig azt az elvet tartottam szem előtt, hogy a Qin-beli állapotokról lehetőleg Qin-beli források alapján alkossak képet. Gyakori hibája a kínai ókor kutatásának –

különösen jellemző ez a kínai tudósokra –, hogy az ókort egységes korszaknak tekintik, s az egyes korszakok kutatásához más korból származó forrásokat is felhasználnak. Ez bizonyos mértékben szükséges is, hiszen sok időszakról csak az utókor beszámolói alapján dolgozhatók ki elméletek és modellek. A legutóbbi időkig például Qin kutatásához szinte csak Han-kori források álltak rendelkezésre, így ezek alapján rekonstruálták a Qin-beli állapotokat és eseményeket. Ez a módszer azonban félrevezető lehet, különösen a Qin–Han viszonylatban, hiszen a Han-korban tudvalevőleg igyekeztek átírni a megelőző dinasztia történetét.

Mindezek miatt arra törekedtem, hogy dolgozatom alapját elsődleges Qin-beli források képezzék. Ilyenek elsősorban a Shuihudinál talált írásos leletek, a Zhangjiashannál talált, *Zouyanshu* 奏讞書 című Korai Han-kori mintairat-gyűjtemény néhány terjedelmes cikkelye, illetve a *Shiji* 史記 egyes részei. Természetesen nem nélkülözhettem a *Shiji* más részeiben és a *Hanshu*ban 漢書, illetve más Han-kori forrásokban található adatokat és az ezekhez írt kommentárokat – ez utóbbiak különösen az egyes írásjegyek értelmezésekor nyújtanak nagy segítséget –, de igyekeztem gondosan elválasztani a Qin- és a Han-kori forrásanyagot, mindenkor elsőbbséget biztosítva az előzőnek.

Munkámat ennek alapján azzal kezdtem, hogy lefordítottam a disszertáció szempontjából fontos elsődleges forrásokat. A legfontosabb ilyen forrás a shuihudi iratoknak a büntetőjoggal foglalkozó néhány szövegcsoportja, amelyről 2000-ben szakdolgozatomat írtam, s amely 2003-ban könyv formájában is megjelent.[6] A másik elsődleges forrás a *Zouyanshu* Qinből származó néhány cikkelye. Emellett lefordítottam a *Shiji* Qinnel foglalkozó fejezeteinek többségét, valamint a Kr. u. 1. századból származó *Hanshu Xingfazhi (Értekezés a büntetésekről és a törvényekről)* című fejezetét, amely az első kínai jogtörténet, s amely – kommentárjaival együtt – nélkülözhetetlen a többi forrás megértésében. Ezek mellett szintén fordítást készítettem a Qint megelőző korszak legfontosabb jogi jellegű szövegeiről, a *Shujing* 書經 és a *Zuozhuan* 左傳 néhány passzusáról. Eredetileg azt terveztem, hogy a fordítások szövegét a jelen dolgozat függelékében közlöm, erről azonban terjedelmi okokból kénytelen voltam lemondani. Fordításaim többsége szerencsére már megjelent nyomtatásban, így az általam felhasznált források zömének szövege magyarul is hozzáférhető.[7] A Qinnel foglalkozó *Shiji*-fejezetek kiadásának előkészületei is megkezdődtek. A még nem publikált,

[6] SALÁT 2003a.

[7] A shuihudi iratok D és E szövegcsoportjának fordítását lásd SALÁT 2003a: 153–231. A C szövegcsoport teljes fordítását, illetve az A, B, D, E csoportok részleteit lásd SALÁT 2003b: 102–140. A joggal kapcsolatos *Shijing*- és *Zuozhuan*-részleteket, illetve Shang Yang *Shiji*-beli életrajzának fontosabb részeit lásd SALÁT 2003a: 83–91, 92–96, 98–107. A *Hanshu Xingfazhi* fejezetét lásd SALÁT 2005a: 24–75.

de a dolgozatban felhasznált jogi cikkelyek fordítását a jelen dolgozat főszövegében közlöm. A forrásokkal kapcsolatos legfontosabb tudnivalókat az I. és a II. fejezetben ismertetem.

Már magánál a fordításnál, illetve a bennük található információk feldolgozásánál igyekeztem felhasználni a nemzetközi sinológia témába vágó eredményeit, s munkámat a hozzáférhető szakirodalom lehető legalaposabb ismeretére alapozni. Ezt a törekvésemet nehezítette, hogy a Qin-beli joganyag szisztematikus feldolgozására eddig még nem került sor, a témával foglalkozó művek egy-egy kisebb filológiai problémát elemeznek.

A fordítások elkészítése után kezdtem az elemző munkát: összegyűjtöttem az egy témáról a forrásokban szétszórtam fellelhető adatokat, s igyekeztem őket logikus rendbe szervezni. Mint már említettem, sok kérdésről – elegendő forrásanyag híján – nem tudok teljes képet adni, sok kérdést lezáratlanul hagyok, reménykedve, hogy újabb források előkerülésével számos, általam megválaszolatlan kérdésre megoldás születik. Erre minden remény megvan, mivel az elmúlt néhány évben is számos Qin-beli szöveget találtak a régészek, s várható, hogy ezeket–utóbb közzé is teszik.[8]

Dolgozatom a következő részekre tagolódik: A munka elején ismertetem a forrásokat, s igyekszem bemutatni, hogy milyen mértékben használhatóak, mennyire megbízhatóak, milyen mértékű és jellegű forráskritika szükséges a feldolgozásukhoz (I–II. fejezet). A következő fejezetben a Qin-beli államélet és törvénykezés ideológiai hátterét igyekszem felvázolni, szakítva azzal a hagyományos képpel, mely szerint Qin tisztán legista állam lett volna (III. fejezet). Ezután a Qin-beli törvényekről, azok meghozataláról s gyakorlati alkalmazásukról adok összefoglalót (IV. fejezet). A következő fejezetben a Qin-beli ítélkezési szervezetrendszerről, illetve magának a büntetőeljárásnak a folyamatáról igyekszem képet adni, az eljárás megindulásától az ítélethozatalon át a fellebbezésig (V. fejezet). Az ezt követő részekben sorra tárgyalom az egyes bűncselekményfajtákat, összegyűjtve valamennyi fellelhető információt az egyes bűncselekményekhez kapcsolódóan. Így kerül sor a gyilkosság és a testi sértés (VI. fejezet), a lopás (VII. fejezet), a hamis vád és a gondatlan feljelentés (VIII. fejezet), illetve az egyéb bűncselekmények (IX. fejezet) tárgyalására. Ezt követően sorra veszem, hogy milyen büntetésnemek léteztek Qinben, s hogy mit tudunk ezekről (X. fejezet). Végül két speciális Qin-beli intézményt mutatok be – a nemesi rangok rendszerét és a

[8] A legfontosabb új szövegcsoportot 2002-ben találták egy kútban a Hunan 湖南 tartományi Longshan 龙山 járásban az ősi Liye 里耶 város feltárásakor. Itt az előzetes becslések szerint 20.000-36.000 bambuszlap került elő összesen 200.000 írásjegynyi szöveggel, melyek zöme Qin-beli adminisztratív dokumentum. Lásd például a *Renmin Ribao* 2002. július 19-i újsághírét, illetve a feltárásról készült régészeti beszámolót: HUNAN SHENG WENWU KAOGU YANJIUSUO et al. 2003. A szövegek előzetes vizsgálatáról lásd LI XUEQIN 2003. A feliratos lapok mellett számos üres bambuszlapot is találtak. A leletek megtisztításával a tervek szerint 2005 végére végeznek a kínai tudósok, s ezután kerülhet sor a szövegek feldolgozására.

kölcsönös felelősséget –, amelyek ismerete nélkül a Qin-beli büntetőjogról nem lehet teljes képet alkotni (XI. fejezet). A munkát rövid konklúzió zárja (XII. fejezet). A dolgozat végén közlöm a felhasznált elsődleges és másodlagos források listáját.

6. Az idézetekről

A dolgozatban számos idézet szerepel a különböző forrásokból, amelyeknek túlnyomó többségét a saját fordításomban közlöm. Egyedül Tőkei Ferenc professzor kínai filozófiai szöveggyűjteményéből [9] vettem át több olyan szövegrészt, amelyeket nem a saját fordításomban adok meg, de néhány – a lényeget nem befolyásoló – változtatást ezeken is végrehajtottam, illetve a kínai neveket és kifejezéseket áttettem a dolgozatban végig következetesen használt *pinyin* átírásba. Az idézetek többségénél a magyar fordítás mellett lábjegyzetben megadtam az eredeti klasszikus kínai szöveget is. Terjedelmi okokból azonban a legtöbbet idézett shuihudi, illetve zhangjiashani szövegeknél a kínai eredeti közlésétől eltekintettem. Ezeknek eredeti szövegei fellelhetők a Magyarországon is több helyen hozzáférhető *Wenwu* című folyóirat különböző számaiban (lásd a bibliográfiát). Az egy-két mondatnál terjedelmesebb idézeteket a főszövegtől elválasztva, kisebb betűmérettel, idézőjel nélkül közlöm.

Mind a törzsszövegben, mind az idézetekben, ha szükségesnek láttam, megadtam a szóban forgó kínai név vagy kifejezés írásjegyét. A leggyakoribb kifejezések írásjegyeit – például a dinasztiák neveit – csak első előfordulásukkor közlöm, a többi szónál általában az egyes fejezetekben történő első előforduláskor adom meg az írásjegyet, hacsak nem látom különösen indokoltnak a többszöri közlést. A téma szempontjából nem fontos nevek írásjegyeit – például a néhány idézetben egyszer-egyszer előforduló szereplőkét vagy helynevekét – szükségtelennek tartottam megadni, mivel ezek csak az olvasást nehezítik.

Az idézetek fordításával kapcsolatban fontosnak tartom megjegyezni, hogy a jogi szövegek magyarra ültetésekor mindenhol a lehető legpontosabb fordításra törekedtem. Ez sajnos több esetben a magyarosság és a jó stílus rovására megy, de a szövegek természetéből adódóan kénytelen vagyok a pontosságra helyezni a hangsúlyt. Maguk az eredeti dokumentumok sem a legveretesebb klasszikus kínai nyelven íródtak, s a száraz, tömör, fantáziátlan, sok szóismétléssel és jogi terminus technikussal élő stílust fordításomban is igyekeztem visszaadni.

[9] Lásd *KF* I–III.

7. Korábbi kutatások

Mint már említettem, az ókori kínai, s ezen belül a Qin-beli jogról meglehetősen kevés szakmunka született. Az egyetlen, az egész korszakot átfogó nyugati nyelvű monográfia LIU YONGPING műve (1998), amely külön fejezetben foglalkozik Qin törvényeivel. E fejezet azonban nem megy túl az általános bemutatáson, illetve néhány részprobléma elemzésén.[10]

Kínában a shuihudi iratok előkerüléséig a Qin-beli jogról elsősorban Shang Yang 商鞅 kapcsán írtak, s a rá vonatkozó forrásokat – elsősorban a *Shiji* és a *Zhanguo ce* 戰國策 néhány fejezetét, illetve a *Shangjun shu*t 商君書 – vették alapul (lásd például YANG KUAN 1955). A Korai Zhou-kori jog alakulásáról lásd még HU LIUYUAN–FENG ZHUOHUI. A shuihudi leletek előkerülése után a szárazföldi Kínában és Taiwanon jó néhány – elsősorban filológiai jellegű, a jogi elemzést háttérbe szorító – terjedelmesebb munka született a Qin-beli jogról (LI JING 1985, HUANG ZHONGYE 1991, XU FUCHANG 1993, WU FUZHU 1994). A témában a japán kutatások is megindultak (HORI TSUYOSHI 1988, ŌBA OSAMU 1991). Maguknak a shuihudi szövegeknek az átírása, a bambuszlapok sorba rendezése, publikációja, jegyzetekkel való ellátása és modern kínai fordításuk is komoly tudományos munka eredménye (*SHD, YQJS1, YQJS2, YQJS3,* YUNMENG SHUIHUDI QINMU BIANXIE ZU 1981, SHUIHUDI QINMU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 1990). A szárazföldi kínai tanulmányokkal kapcsolatban komoly probléma, hogy társadalomképükben mechanikusan alkalmazzák a marxi társadalomelméletet, s azt igyekeznek bizonyítani, hogy a rabszolgatartó Zhou-kor után Qin volt az első feudális állam, így a jogi szövegek is a feudális intézményeket tükrözik. Jellemző még rájuk az a már említett tendencia, hogy a szerzők más korszakokból és államokból származó információkat is felhasználnak a Qin-beli viszonyok bemutatásakor.

A nyugati sinológiában a Qin-beli jog legkiemelkedőbb kutatója A. F. P. HULSEWÉ, aki 1955-ben megjelent *magnum opus*ával *(RHL)* már a Han-kori jogintézmények legnagyobb szaktekintélyévé is vált. A shuihudi szövegeknek a *Wenwu*ban történt publikálását követően LOEWE (1977) rövid beszámolója után HULSEWÉ adott először terjedelmes nyugati nyelvű ismertetést a leletekről (1978), majd ezután sorra jelentette meg publikációit a szövegek által felvetett egyes kérdésekről (1981a, 1981b, 1981c, 1985, 1986, 1988, 1997), miközben a Han-kori jog kutatását is folytatta (1987a, 1987b, 1990, 1991). A Qin-beli jogot illetően legfontosabb műve 1985-ben jelent meg *(RCL),* amelyben a shuihudi jogi cikkelyek

[10] A könyv ismertetését és néhány vele kapcsolatos kiigazítást lásd SALÁT 2002b.

jegyzetekkel ellátott angol fordítását közli *(RCL)*. HULSEWÉ munkáira jellemző a filológiai megközelítés, a hatalmas felkészültség, a legmagasabb szintű tudományos igényesség.

HULSEWÉ mellett kiemelendő MICHAEL LOEWE munkássága, aki a korai császárkor legjelentősebb kutatójaként a Qin-beli intézményekkel és szokásokkal is sokat foglalkozott. Hozzá hasonlóan jelentős kutatásokat végzett ROBIN D. S. YATES. Munkáikat – HULSEWÉéhez hasonlóan – az jellemzi, hogy a jogi szövegeket elsősorban filológiai módszerekkel elemzik, s főleg az egyes írásjegyek, kifejezések jelentésével foglalkoznak. Rajtuk kívül még számos nyugati kutató írt a Qin-beli jog egyes kérdéseiről, munkáik adatai a bibliográfiában megtalálhatók. Dolgozatomban az egyes kutatóknak az adott kérdésről alkotott véleményére a lábjegyzetekben utalok.

8. Köszönetnyilvánítás

Végezetül szeretnék köszönetet mondani tanáraimnak és munkatársaimnak a dolgozat elkészítéséhez nyújtott segítségért. Témavezetőim, Dr. Hamar Imre és Dr. Jana Benická számtalan hasznos javaslattal, források beszerzésével, jó tanáccsal támogattak. Sokat köszönhetek a kínai ókorral foglalkozó munkatársaimnak, Kósa Gábornak és P. Szabó Sándornak, akik szintén felbecsülhetetlen segítséget nyújtottak. Köszönettel tartozom idősebb mestereimnek – Dr. Csongor Barnabásnak, Dr. Galla Endrének, Dr. Józsa Sándornak –, akik nemcsak megismertették, hanem meg is szerettették velem a kínai világot. Külön köszönöm édesanyám, Dr. Mészáros Klára segítségét, akinek sinológusként nagy szerepe volt abban, hogy magam is ezt a pályát választottam, s aki nemcsak emberileg, hanem szakmailag is sok támogatást nyújtott eddigi munkámhoz. Végül hálával gondolok elhunyt tanáraimra, Prof. Ecsedy Ildikóra, Dr. Miklós Pálra és Prof. Tőkei Ferencre, akik életük végéig azon fáradoztak, hogy mi, leendő sinológusok a lehető legszilárdabb alapokra építhessük későbbi munkánkat. Dolgozatomat az ő emléküknek ajánlom.

I.
Az újonnan előkerült források

Dolgozatom elsődleges forrásai két csoportba oszthatók: az egyikbe a folyamatosan ránk hagyományozódott szövegek, a másikba az utóbbi időkben hivatalnoki sírokban régészek által megtalált írott emlékek tartoznak.[11] Kiegészítő forrásnak tekinthetők még a régészek által feltárt tárgyi emlékek. Az alábbiakban azokat a szövegeket tekintem át, amelyekre a dolgozat főbb tételeit építettem, s igyekszem felvázolni a velük kapcsolatosan felmerülő fontosabb problémákat. Először a munkám legfontosabb alapjául szolgáló shuihudi és zhangjiashani leleteket ismertetem, s ezután térek át a ránk hagyományozódott, narratív forrásokra.[12]

I.1. A shuihudi szövegek

Dolgozatunk legfontosabb elsődleges forrása egy olyan szövegcsoport, amelyet a legújabb kori kínai régészet tárt fel. Qin szigorú törvényeit és a Qin-beli törvénykezés visszásságait a Han-kori és későbbi források sokat említették, de a Qin-beli törvények konkrét tartalmáról – néhány *Shiji*- és *Hanshu*-beli utalás kivételével – semmilyen információval nem rendelkeztünk.

I.1.1. A feltárás, a datálás és a technikai jellemzők

I.1.1.1. A feltárás körülményei

A helyzet 1975-ben változott meg. Az év decemberében a Hubei 湖北 tartományi Shuihudi 睡虎地 térségében[13] – az egykori Qin állam területén – csatornaásás közben a

[11] A kétféle forrástípusról lásd P. SZABÓ 2003b.

[12] Megemlítendő egy olyan Qinre vonatkozó forráscsoport, amely egyik kategóriába sem sorolható. Ezek az úgynevezett Qin-beli „kődobok" (*shigu* 石鼓), amelyek évezredes lappangás után a Kr. u. 7. században kerültek elő, s szövegük később főleg pacskolatokban hagyományozódott ránk. A tíz dob alakú kő verses feliratával a jelen munkában nem foglalkozunk, mivel egyrészt tartalmuk csak érintőlegesen kapcsolódik témánkhoz (az uralkodói ideológiáról szolgáltatva információkat), másrészt datálásuk rendkívül bizonytalan, de valószínűleg az általunk tárgyalt kornál jóval korábbiak, s körülbelül a Kr. e. 5. századból származnak (MATTOS 1988: 367–369). Mindazonáltal a dobok feliratának ismerete nagy segítséget jelentett a kínai tudósoknak a shuihudi bambuszlapok írásjegyeinek azonosításában.

[13] Hubei tartomány, Yunmeng 雲夢 járás, Xiaogan 孝感 kerület, Shuihudi, Hankoutól 漢口 mintegy 80 km-re északra. Megjegyzendő, hogy Shuihudi alig néhány száz kilométerre fekszik az ugyancsak Hubei tartományi

munkások egy sírt találtak, amelyet a tartományi múzeum szakemberei hamarosan fel is tártak. (Szerencsére ekkorra már a kulturális forradalom vihara lecsendesedett – 1972-től a régészeti újságok is megjelenhettek –, s a régészek munkáját már nem akadályozta a politika.) A felszín alatt 5 méterre lévő sírkamrában, ahol 78 cm magasan állt a víz, egy vízzel teli koporsó feküdt. A koporsó, a sír tulajdonosának maradványai mellett, óriási jelentőségű kincset őrzött: több mint 1100 darab teleírt bambuszlapot, igen jó állapotban.[14] A bambuszlapok tartalmát szokatlanul gyorsan, néhány hónap múlva közölte a *Wenwu* 文物 című folyóirat (1976/6., 7., 8. sz.)[15] – egyszerűsített írásjegyekkel, s az éppen akkor zajló szélsőbalos politikai kampányok hatását tükröző elemzésekkel, de a szövegek megértését segítő filológiai jegyzetek nélkül. Mindazonáltal a shuihudi szövegek közkinccsé váltak, s azóta is fontos forrását képezik mind a kínai jogtörténet, mind a késő Hadakozó fejedelemségek korabeli társadalmi-államigazgatási viszonyok, mind a birodalomegyesítő Qin állam kutatásának.

I.1.1.2. A szövegek datálása[16]

A szövegek tartalmának ismertetése előtt fontos tisztázni a sír és a benne található dokumentumok korát. A kutatóknak ebben a tekintetben szerencsére könnyű dolguk volt, az iratok ugyanis több konkrét fogódzót nyújtanak a datáláshoz. Ezek közül a fontosabbak a következők:

a) Az egyik szöveg, amelynek a *Wenwu* szerkesztői a *Da shi ji* 大事記, *Nagy események jegyzéke* címet adták,[17] tulajdonképpen rövid krónika, évszámok és a hozzájuk tartozó események felsorolása.[18] Az első dátum: (a Qin-beli) Zhao 昭 király első éve, vagyis Kr. e. 306; az utolsó: Qin Shihuang 秦始皇 (akit a krónika nem nevez néven) 30. éve, vagyis Kr. e. 217. A *Da shi ji* a Qinnel kapcsolatos adatok (főleg: hadjáratok időpontja) mellett néhány magánszemélyre vonatkozóan is tartalmaz bejegyzéseket: ezek közül a legtöbb egy Xi

Baoshantól 包山, a Chu-beli 楚 sírok híres lelőhelyétől (WELD 1999: 87); a baoshani és a shuihudi jogi szövegek összevetése rendkívül érdekes kutatási téma lenne, amellyel tudomásunk szerint még nem foglalkoznak.

[14] A feltárásról több, különböző részletességű beszámoló jelent meg, például: JI XUN 1976; XIAOGAN DIQU… 1976 (ez a legrészletesebb, ábrákkal is ellátott leírás); LOEWE 1977: 128–130; LOEWE 1988: 2–4; HULSEWÉ 1978; HULSEWÉ 1981b: 7–8; *RCL:* 1–3; HULSEWÉ 1997: 193–198. Mivel a környéken több sírt is találtak – ezek leletanyaga nem volt olyan gazdag –, a fent tárgyalt sír a 11-es számot kapta. A többi sír rövid leírását lásd a *WW* 1976/9. számában (51–61).

[15] *YQJS1, YQJS2, YQJS3.*

[16] A datálásról lásd például: XIAOGAN DIQU… 1976: 6–9; HULSEWÉ 1978: 176–177; *RCL:* 2; HUANG SHENGZHANG 1979: 4–5. A kérdés legrészletesebb nyugati nyelvű elemzését lásd MCLEOD–YATES 1981: 117–123.

[17] *YQJS1*: 12–13. Az *SHD*-ban és több másik kiadványban a szöveg a *Bian nian ji* 編年記, *Évkönyv* cím alatt szerepel.

[18] *YQJS1*: 12–13.

喜 nevű hivatalnokról szól, aki Kr. e. 217-ben a krónika szerint 46 éves volt. Az orvosi szakvélemény szerint a shuihudi koporsóban talált csontváz egy negyvenes éveiben járó férfié: a férfi tehát lehet maga Xi, s ezt a feltételezést megerősíti, hogy a krónikában található utalások Xi úr hivatali előmeneteléről összecsengenek a koporsóban talált iratok jellegével. Mindenesetre az biztos, hogy a sír nem korábbi Kr. e. 217-nél, hiszen a *Da shi ji*ben ez az év még megtalálható, de valószínűleg nem is sokkal későbbi, ez esetben ugyanis minden bizonnyal további évek is szerepelnének a krónikában.

b) Egy másik irat, amely a *Nanjun shou Teng wenshu* 南郡守騰文書, *A Déli tartomány kormányzója, Teng által írt levél* címet kapta,[19] pontos datálással rendelkezik: (a későbbi) Qin Shihuang 20. éve, vagyis Kr. e. 227.

c) Az az időpont, amelynél későbbi nem lehet a sír, egyes írásjegyek használatából is kikövetkeztethető:

– sokszor szerepel Xianyang 咸陽, Qin fővárosa, amelyről tudjuk, hogy Kr. e. 206-ban Xinchenggé 新城 nevezték át;

– a *zheng* 正 („egyenes; falufőnök") helyett gyakran másik írásjegy (*dian* 典) áll; mivel az első császár eredeti neve Ying Zheng 嬴政 volt, az írásjegycserét az uralkodása alatt (Kr. e. 246–221–210) érvényes névtabu indokolja (még ha nem ugyanarról a *zheng* írásjegyről volt is szó; lásd például D 81[20]);

– sok helyen találkozhatunk viszont a *bang* 邦 írásjeggyel, amely a Han-dinasztiát megalapító Liu Ji 劉季 (Liu Bang 邦), vagyis Han Gaozu 漢高祖 egyik nevében szerepelt, s mint ilyen, Qin bukása után névtabu alá esett.

Az írásjegyhasználat ugyan csak az egyes cikkelyek[21] lejegyzésének idejéről ad tájékoztatást, de mivel a fenti esetek igen gyakoriak, s emellett sok más jel is utal arra, hogy a dokumentumok Qin-beliek (mind térben, mind időben),[22] illetve semmi nem mutatja azt, hogy a Qin–Han dinasztiaváltás után készültek volna, szinte biztosra vehető, hogy a sír Kr. e. 217 és 206 közé datálható. A legvalószínűbb évnek 217 vagy 216 tűnik.

[19] *YQJS1*: 11. Egy részletének fordítását lásd HULSEWÉ 1978: 182.
[20] *SHD:* 193.
[21] A továbbiakban „cikkelynek" nevezem azokat a szövegegységeket, amelyeket a *WW*, az *SHD*, és nyomukban az *RCL* külön bekezdésben közöl. A tagolás nem önkényes, már a bambuszlapok többségén is megvolt: az új cikkely általában új bambuszlapon kezdődött, így a cikkely utolsó lapja – hacsak a cikkely szövege nem éppen a lap alján ér véget – részben üresen maradt. A legtöbb esetben egy cikkely egy gondolati egységet tartalmaz, de előfordul az is, hogy egy cikkelyben két elkülönülő rendelkezés található.
[22] Például az E 13 és E 15 cikkely a xingqiui 邢丘 csatát említi (Kr. e. 266); a D 169 Xian 獻 és Xiao 孝 fejedelmek (ur. Kr. e. 384–362, illetve Kr. e. 361–338) sírjáról beszél – vagyis e cikkelyek a fenti dátumok után születtek Qinben.

Ugyanakkor vigyázni kell: ez nem azt jelenti, hogy az összes szöveg ebben az időszakban született. A bambuszlapokon található kézírás nem egységes, tehát elképzelhető, hogy az egyes cikkelyeket más-más időpontban jegyezték le. Ráadásul az egy kézírással írt cikkelyek esetében sem biztos, hogy tartalmuk egy időből való: nem kizárt ugyanis, hogy egyes szabályok évszázados múltra tekintettek vissza, míg mások újak voltak, s az is előfordulhat, hogy egyes szabályokat más államból vettek át (erre is találunk példát). Az általánosan elfogadott vélemény az, hogy a shuihudi leletek, tartalmukra nézve, a Hadakozó fejedelemségek második feléből (Kr. e. 4–3. század) valók, s Qin állam viszonyait tükrözik. Tudomásunk szerint ezt még senki nem próbálta megcáfolni.

A Hadakozó fejedelemségek korának második fele rendkívül fontos korszak a kínai történelemben. Ez az az időszak, amikor a talpon maradt néhány fejedelemség – mindenekelőtt Chu 楚, Qi 齊 és Qin – élethalálharcot vív egymással a kínai világ feletti uralomért.[23] A fejedelemségek elsődleges célja az expanzió: igyekeznek minden belső erőforrást ennek alárendelni. Ehhez szükség van az állami hatalom kiterjesztésére, az örökletes arisztokrácia visszaszorítására, a népesség lehető legnagyobb részének mozgósítására az állami feladatokra – mindennek egyik ideológiai megalapozója a legizmus, gyakorlati eszköze pedig a mindenre kiterjedő törvények megalkotása és következetes végrehajtása. A folyamat győztese Qin: ennek az államnak sikerült saját társadalmát úgy megszerveznie, hogy képes legyen katonai fölénybe kerülni az összes többi fejedelemséggel szemben. Ezért is különösen érdekesek a Shuihudinál talált leletek: ezek ugyanis éppen a kínai történelem következő évezredeit is nagyban meghatározó, Kr. e. 221-ben lezárult évszázados harc győztesének törvényeiről, vagyis győzelmének fontos eszközeiről adnak képet.

I.1.1.3. A sír tulajdonosa

Mint fentebb láttuk, a koporsóban valószínűleg egy Xi nevű hivatalnok feküdt. A rá vonatkozó néhány adatot a már említett *Da shi ji*ből ismerjük: Kr. e. 262-ben született, 246-ban felnőtté avatták (*fu* 傅), 244-ben Yuben 揄 írnok (*shi* 史) lett, 245-ben Anluba 安陆 (a mai Hubei tartomány Yunmeng járásába) helyezték át, 241-ben ugyanitt járási írnokká (*lingshi* 令史) léptették elő, majd 240-ben áthelyezték Yanbe 鄢 (Hubei, Yicheng 宜城 járás).

[23] A korszak ismertetését lásd például MASPERO 1978: 313–337; TŐKEI 1986: 103–108; BLUNDEN–ELVIN 1995: 72.

A Kr. e. 235-ös évnél egy fontos bejegyzést találunk: *Xi zhi yu Yan* 喜治狱鄢, „Xi büntetőügyeket tárgyal Yanben” – nyilván ehhez a tevékenységéhez volt szüksége a szabálygyűjteményre és magyarázatokra –, majd 234-ben *cong jun* 从军, „a hadsereggel tart”, vagyis részt vesz a birodalomegyesítő háborúban, nem tudni, mennyi ideig. A *Da shi ji* Kr. e. 217-nél véget ér: valószínűleg ez Xi halálának éve.

Mint az életrajzból kiderül, a shuihudi sír tulajdonosa alacsony rangú kishivatalnok volt, feladatai valószínűleg meghatározott, szűk körben mozogtak. Nyilván ezekhez a feladatokhoz kapcsolódtak a sírjában talált jogi szövegek, amelyekből két fajtát különböztethetünk meg:

– adminisztratív, igazgatási szabályok, amelyek főleg a magtárak ellenőrzésével, a kényszermunkára ítéltek gabonafejadagjával, a mértékekkel, a mezőgazdaság kérdéseivel stb. foglalkoznak;

– büntetőjogi jellegű cikkelyek, általában kisebb súlyú bűncselekményekhez kapcsolódóan.

Az iratokban említett állami feladatok köréből nem szabad messzemenő következtetéseket levonni a Qin-beli törvényekről. Az például, hogy viszonylag kevés szó esik halálbüntetésről, nem Qin jogának enyheségét jelzi, hanem azt, hogy Xinek valószínűleg nem volt joga halálos ítéletet kiszabni.

Biztosnak látszik az is, hogy a shuihudi lelet nem Qin állam teljes *corpus iuris*a, hanem csupán egy alacsony rangú hivatalnok mindennapi munkájához szükséges szabályok, szabálymagyarázatok gyűjteménye, illetve annak is csak egy töredéke.

I.1.1.4. Technikai jellemzők

A több mint 1100 bambuszlap zöme jó állapotban megmaradt, hála a koporsót megtöltő, konzerváló hatású víznek.[24] Megjegyzendő, hogy a bambuszlap a korban a legáltalánosabban elterjedt íráshordozó volt, csak a Kr. u. 2. századtól kezdve szorította ki a papír.[25] Már az iratok anyaga is jelzi, hogy a dokumentumokat mindennapi használatra szánták: a korban az ünnepélyesebb vagy fontosabb szövegeket bronzba öntötték vagy vésték, illetve – igen értékes – selyemre írták.

[24] Az álló, pangó víz jól konzerválja a teleírt bambuszlapokat: lásd például a baoshani szövegeket, amelyeket szintén a víz őrzött meg igen jó állapotban (WELD 1999: 84).
[25] A bambuszról mint írásra használatos anyagról lásd TSIEN 1962: 90–113; LIU 1958: 19–24.

A shuihudi bambuszlapok hossza 23,1 cm, 25,5 cm, illetve 27,8 cm, szélessége 0,5–0,8 cm.[26] Egy lapon általában egy oszlopnyi írásjegy van, bár akadnak lapok, amelyeknek a hátát is teleírták. Az írnok viszonylag jól olvasható, Qin-beli kancellár írást (*lishu* 隸書) használt. A bambuszlapokat összekötő szálak az idők folyamán elrothadtak, csak a nyomaik maradtak meg néhány helyen: ezekből látszik, hogy a lapok a korabeli szokás szerint alul, középen és felül voltak összefűzve. Az összekötő szálak elszakadásával a bambuszlapok szétszóródtak, összekeveredtek, sorrendjük bizonytalanná vált, ami nagyban megnehezíti értelmezésüket.[27] A nyilvánosságra hozott, s a nemzetközi irodalom által leginkább elfogadott elrendezés a „Yunmengi Qin Sírokban Talált Bambuszlapok Szöveggondozói Bizottságának" (Yunmeng Qin mu zhujian zhengli xiaozu 雲夢秦墓竹簡整理小組) munkája.

A bambuszlapok a holttesthez képest különböző helyeken feküdtek: egy csoportjuk a holttest fejénél, egy másik a test jobb oldalán, egy harmadik a lábaknál stb.[28] A sorrendbe állításnál a szerkesztők az iratok tartalma mellett figyelembe vették a bambuszlapok megtalálásának helyét is.

I.1.2. A shuihudi szövegek tartalma

I.1.2.1. A szövegcsoportok megoszlása

A shuihudi sírban különböző jellegű szövegeket találtak, amelyek közül témánk szempontjából a legnagyobb jelentősége a jogi és igazgatási jellegű iratoknak van. Mindazonáltal úgy véljük, a teljesség kedvéért érdemes röviden ismertetni a többi szöveget is. A dokumentumok a következők (a *WW* közlési sorrendje szerint):

A csoport címe[29]	A bambusz-lapok száma	A megjelenés helye *WW* (1976: szám, oldal) *SHD* (oldal) *RCL* (oldal, cikkelyszám)

[26] A lapok hossza nem egyezik meg a LIU (1958: 21) által a Hadakozó fejedelemségek korára jellemzőnek tartott 2 láb 4 hüvelykes, 1 láb 2 hüvelykes, illetve 8 hüvelykes „szabvánnyal".

[27] A bambuszlapokat összekötő szálak elszakadása már a Han-korban sok problémát okozott, a korabeli szerkesztők sokszor nem a helyes sorrendben állították össze újra a régi iratokat. Emiatt (is) van oly sok nehezen értelmezhető, vagy teljesen értelmezhetetlen passzus a fennmaradt ókori szövegekben (LIU 1958: 22–23).

[28] Lásd a XIAOGAN DIQU… 1976: 3 ábráját.

[29] A címeket a B, E és F csoport kivételével a mai kínai szerkesztők adták. A csoportok betűjeles elkülönítése az *RCL*-től ered.

Nanjun shou Teng wenshu[30] *A Déli tartomány kormányzója, Teng által írt levél*	14	*WW* 6: 11 *SHD* 14–22
Da shi ji[31] *Nagy események jegyzéke*	53	*WW* 6: 12–13 *SHD* 1–13
Wei li zhi dao 為吏之道 *A hivatalnok helyes viselkedéséről* Két Wei-beli 魏 rendelet[32] Mondások	51	*WW* 6: 13–14 *SHD* 280–296 *RCL* 208–210: F 1–2 (csak a Wei-beli rendeletek)
Qin lü shiba zhong 秦 律 十 八 種 *Tizennyolcféle Qin törvény*	202	*WW* 7: 1–8 *SHD* 23–111 *RCL* 21– 92: A 1–110
Jiao lü 效 (校) 律 *Törvények az ellenőrzésről*	60	*WW* 7: 8–9 *SHD* 112–126 *RCL* 93–101: B 1–29
Qin lü za chao 秦 律 雜 抄 *Vegyes részletek a Qin törvényekből*	42	*WW* 7: 9–10 *SHD* 127–148 *RCL* 102–119: C 1–26
Qin lü da wen[33] 秦 律 答 問 *Kérdések és válaszok Qin törvényeiről*	207	*WW* 8: 27–34 *SHD* 149–243 *RCL* 120–182: D 1–190
Fengzhenshi 封 診 式 *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz*	98	*WW* 8: 34–37 *SHD* 244–279 *RCL* 183–207: E 1–25 McLeod–Yates 1981

[30] Az *SHD*-ban és egyes más kiadványokban a szöveg *Yushu* 語書, *Levél* címen szerepel.
[31] Lásd még 17. jegyzet.
[32] A két Wei-beli törvénycikket, illetve a mondásokat a kínai szerkesztők a *Wei li zhi dao*hoz csatolták, míg az *RCL*-ben csak a rendeletek találhatók meg.
[33] A pontosság kedvéért megjegyezzük, hogy az *SHD* és több más munka (például Lau *a:* 1) a szöveget a *Fa lü da wen* 法律答問, *Kérdések és válaszok a törvényekről* címen említi.

*Rishu*k 日書 („almanachok") és egyéb, jóslással kapcsolatos szövegek[34]	3–400	YUNMENG SHUIHUDI QINMU BIANXIE ZU 1981

Felmerül a kérdés: miért temettette el magával a hivatalnok mindezeket a szövegeket? S miért éppen ezeket? A kérdésre nem tudjuk a választ. A jogi szövegek töredékes volta arra enged következtetni, hogy Xi úr nem vitte magával a sírba az összes iratát, valószínűleg valami alapján kiválogatta ezeket – talán a kedvenc dokumentumai voltak.[35] A kínai túlvilágképre kitérni túl messzire vezetne, mindenesetre a sírban talált számos használati tárgy is jelzi, hogy a sír tulajdonosa evilági életének folytatására számított – így lehet, hogy a túlvilági törvénykezési munkájához volt szüksége az iratokra.[36]

A jósszövegeken kívüli iratok két kategóriába sorolhatók: egy részük rövid prózai mű (1–3.) – ezeket csak említés szintjén tárgyaljuk –, a másik részük pedig igazgatási vagy büntetőjogi szöveg (4–9.). Ez utóbbi két fajta dokumentum közé nem húzható éles határ, egyes cikkelyek egyszerre tartalmaznak adminisztratív és büntetőjogi rendelkezéseket. Az alábbiakban igyekszünk röviden bemutatni a fent felsorolt szövegeket.

I.1.2.2. *A Déli tartomány kormányzója, Teng által írt levél*

Teng kormányzó körlevele alárendelt hivatalnokainak, amelyben a törvények betartatására inti őket, a régi szent királyok példájára hivatkozva. A szöveg igen sok legista klisét tartalmaz (például „A szent királyok [*sheng wang* 聖王] megalkották a törvényeket és

[34] A jósszövegeket csak jóval a többi után, 1981-ben hozták nyilvánosságra. A *WW* feltárási jelentése (XIAOGAN DIQU… 1976: 3) éppen csak megemlíti őket. A szövegek késedelmes közlése mögött politikai okokat sejtünk – a kor hangulatát jól illusztrálják a *WW* 1976/6. számában a shuihudi szövegek első csoportját kísérő elemzések (például: „A »Qin-beli törvények« mint az újonnan felemelkedő földbirtokos osztály éles fegyverei a restauráció hívei ellen", 20–26). 1976 tavasza–nyara a Mao elnök halálos ágya körül kibontakozó hatalmi harc ideje, emellett jó tudni, hogy Mao többször is kifejezte csodálatát a haladó legisták és Qin Shihuang iránt (FU 1996: 127–131). Tehát valószínűleg a *WW* szerkesztői nem merték a jóslással kapcsolatos szövegeket közölve a „feudális babona" képzetét csatolni Qin államhoz. Az almanachokkal, mivel nem kapcsolódnak a könyv témájához, itt nem foglalkozunk. Bemutatásukat és olyan elemzésüket, amely jelentősen módosíthatja a „racionális" Qinről kialakult képet, lásd KALINOWSKI 1986, LOEWE 1988, POO 1993, LIU LEXIAN 1994, illetve YATES 1995: 339–342..

[35] HULSEWÉ (1981b: 9) szerint a bambuszlapok kedves használati tárgyai voltak Xinek, ezért temettette el őket magával. A sírba temetett szövegek kérdéséről lásd még HULSEWÉ 1965; ez utóbbi tanulmány azonban némileg meghaladott, mivel megírásáig mindössze *négy* olyan sírt tártak fel, amelyben szövegeket találtak, s a szerző ezekből próbál következtetéseket levonni.

[36] A jogszabályok, jogmagyarázatok sírba helyezése kapcsolódhat egy másik, hasonló gyakorlathoz, a szerződések eltemetéséhez. Ez utóbbi olyan célokat szolgált, mint a sír tulajdonjogának igazolása, illetve bizonyíték biztosítása a rendezetlen földi perek újratárgyalásánál – mindkettő a túlvilági bíróság előtt (bővebben lásd HANSEN 1995). Talán ilyen túlvilági bíróság alkalmazottjaként remélte folytatni munkáját a shuihudi sír tulajdonosa? A korabeli kínai túlvilágképről bővebben lásd POO 1998: 157–177.

mértékeket [*fa du* 法度], hogy kiegyenesítsék és helyessé tegyék az emberek szívét, elvessék a gonoszságukat és alantasságukat, s megszabaduljanak gyűlöletes szokásaiktól"; „A jó hivatalnokok (*liangli* 良吏) valamennyien ismerik a törvényeket, szabályokat és rendeleteket, s nincs olyan dolog, amelyre ne lennének képesek" stb.).[37]

I.1.2.3. *Nagy események jegyzéke*

A dokumentum évszámok felsorolása, a hozzájuk kapcsolódó események rendkívül tömör, egy-két írásjegyes megemlítésével. Az évek egy részénél nincs esemény megadva.[38]

I.1.2.4. *A hivatalnok helyes viselkedéséről*

Rövid, didaktikus esszé, pontosabban mondásgyűjtemény a jó, illetve a rossz hivatalnokról, a jó hivatalnok erényeiről.[39] Az írásban konfucianizmusba hajló hangvétele a legmeglepőbb, amely megerősíti azt a feltételezést, mely szerint Qin nem vetette el teljességgel a konfuciánus értékeket.

I.1.2.5. *Két Wei-beli rendelet*

A két cikkely a kínai szövegkiadásokban az előző szöveg egyik függeléke.[40] Számunkra kissé meglepő az a tény, hogy a Qin-beli szöveg a nagy riválisa, Wei állam rendelkezéseit idézi. Ez megerősítheti azt a nézetet, hogy Qin – „a kínai világ perifériáján fekvő", „barbár" állam – törvényeit részben idegen államok jogszabályainak recepciójával szerezte. A bizonyíték erre azonban kevés: egyrészt a többi shuihudi cikkelyben semmiféle jele nincs annak, hogy tartalmuk máshonnan származna, másrészt pedig Qinnel kapcsolatban nem szabad elfelejteni, hogy ez az ország a fejlett kultúrájú Nyugati Zhou valamikori területét foglalta el, amelyet ugyan a Kr. e. 8. században elfoglaltak a „barbárok", ám lakosságát nem

[37] A levél egy részletének fordítását lásd HULSEWÉ 1978: 182–183; másik részletét és elemzését lásd YATES 1995: 334. Részletes, bár kissé átpolitizált elemzését lásd JILIN DAXUE… 1976. A levél teljes szövegének magyar fordítását és elemzését lásd a jelen dolgozat III.4. pontjában.
[38] Elemzését lásd HUANG SHENGZHANG 1977.
[39] Az esszé rövid bemutatását lásd HULSEWÉ 1978: 183; elemzését lásd YATES 1995: 334–335.
[40] Míg a *WW* a *Wei li zhi dao*val együtt közli a két cikkelyt, HULSEWÉ külön szövegcsoportként tárgyalja őket (Group F, *RCL:* 208–210).

feltétlenül pusztították ki.[41] A Qin-beli törvények tehát lehetnek szerves fejlődés eredményei, s Qin nem feltétlenül szorult jogi recepcióra.

A cikkelyek Kr. e. 252-re vannak datálva. Egyikük, amelyik a *Törvény a háztartásokról* (*Wei hulü* 魏戶律) része, a főminiszterhez (*xiangbang* 相邦) szól, s a háztartás (adózási és közmunkaegység) alapításának jogát vonja meg egyes megbízhatatlan elemektől („utazók", adósrabszolgák, feleségük családjával élő férfiak stb.). A másik, amelyik a *Törvény a gyors seregekről* (*Wei ben ming lü* 魏奔命律) egyik cikkelye, a sereg parancsnokát inti arra, hogy a fent említett kétes elemek iránt, ha besorozták őket a hadseregbe, ne mutasson kíméletet.

I.1.2.6. *Mondások*

A szöveg, amely mindössze 4–5 mondatból áll, szintén *A hivatalnok helyes viselkedéséről* szóló esszé függeléke. Olyan bölcsességek találhatók benne, mint például: „Ha a hamis szót egyszer kimondták, már négy ló sem tudja visszavonni"; „Ha mindenki a kedve szerint eszik, nem marad mit megosztania másokkal."

I.1.2.7. *Tizennyolcféle Qin törvény*

Ez az egyik legterjedelmesebb és legfontosabb csoport a shuihudi leletek között. Különféle törvényekből (*lü* 律) vett cikkelyeket tartalmaz – összesen 110-et –, amelyek általában adminisztratív jellegűek. Egész törvény nem maradt fenn, de az idézetekből, hivatkozásokból következtethetünk arra, hogy léteztek terjedelmes törvények az élet szinte minden területére vonatkozóan. A fennmaradt rendelkezések részletessége megdöbbentő, aprólékosan szabályoznak minden olyan ügyet, amelyben a sír tulajdonosa hivatalnokként érintett lehetett. A szöveg összesen 18 törvényből tartalmaz részleteket, e törvények a következők (a sorszámozás önkényes, csupán a jobb áttekinthetőség érdekében használjuk; szögletes zárójelben az idézett cikkelyek számát adjuk meg):

(1) *Tian lü* 田律 – Törvény a földművelésről [6]

(2) *Jiu yuan* 廄苑 – Istállók és legelők [3]

[41] Hogy mit jelentett a „barbár", mennyiben volt etnikai, mennyiben kulturális fogalom, arról lásd MASPERO 1978: 25–30; ECSEDY 1976: 46–48, 58–65; UŐ 1979; *RCL:* 12.

(3) *Cang lü* 倉律 – Magtárak [26]

(4) *Jin bu lü* 金布律 – Fém és vászon (vagyis: értékmérők) [15]

(5) *Guan shi* 關市 – Határszorosok és piacok [1]

(6) *Gong* 工 – Iparosok [6]

(7) *Gong ren cheng* 工人程– Szabványok az iparosoknak [6]

(8) *Jun gong* 均工 – A munkaértékek egyenlőségéről [2]

(9) *Yao* 徭 – Közmunkák [1]

(10) *Sikong* 司空 – A munkák felügyelői [14]

(11) *Jun jue* 軍爵 – Katonai rangok [2]

(12) *Zhi li* 置吏 – Hivatalnokok kinevezése [3]

(13) *Jiao lü* 效(校)律 – Ellenőrzés [8]

(14) *Zhuan shi* 傳食 – Az igazolvánnyal rendelkezők fejadagja [3]

(15) *Xing shu* 行書 – Levelek továbbítása [2]

(16) *Nei shi, za* 內史雜 – A gazdálkodási miniszterről; vegyes (szabályok) [11]

(17) *Wei, za* 尉雜 – A parancsnokról; vegyes (szabályok) [2]

(18) *Shu bang* 屬邦 – Alávetett országok [1]

A tizennyolc idézett törvény mellett hivatkozás történik még négyre:

(19) *Ji lü* 齎律 – Törvény a felszerelésekről (hivatkozás A 88-ban)

(20) *Jiu lü* 廄律 – Törvény az istállókról (hivatkozás A 100-ban)

(21) *Fan ling lü* 犯令律 – Törvény a rendeletek megszegéséről (hivatkozás A 16-ban)

(22) *Ping zuiren lü* 平罪人律 – Törvény a közönséges bűnösökről (hivatkozás A 87-ben)

A 8. pontban tárgyalt C csoport további tíz törvényből idéz. Ez azt jelenti, hogy összesen 32 különféle Qin-beli törvény létezéséről tudunk – a valós szám ennél minden bizonnyal jóval több. De még a 32 különféle törvény is rengeteg, s ha csupán ennyiből állt volna Qin állam *corpus iuris*a, akkor is egyértelmű lenne: a korabeli világ egyik legösszetettebb jogrendszerével állunk szemben.[42]

[42] Az, hogy az egyes tárgyakra vonatkozó szabályokat összeállították egy törvénnyé, illetve a különböző törvényeket egy átfogó törvénygyűjteménynyé, nincs bizonyítva. Mint tudjuk, *egész* törvény nem maradt fenn

Az idézett törvénycikkek hossza változó: van, amelyik 1–2 tucat, de olyan is, amelyik több mint 300 írásjegyből áll (például A 68[43]). Maguknak a törvényeknek a terjedelméről nem tudunk biztosat, de figyelembe véve az idézett cikkelyek rendkívül aprólékos és kazuisztikus jellegét, joggal feltételezhetjük, hogy igen terjedelmes dokumentumok lehettek (ha valaha is összeállították őket egy szöveggé).

A *Tizennyolcféle Qin törvény*ben, mint az idézett törvények címéből látható, a legkülönfélébb tárgyakra vonatkozó rendelkezéseket találhatunk. A legtöbb részlet a *Magtárakról* szóló törvényekből származik – ennek minden bizonnyal Xi úr munkaköre az oka, bár utalhat arra is, hogy a Kr. e. 3. század Kínájában még mindig fontos volt az állam valamiféle redisztribúciós szerepe.[44] A magtárakkal kapcsolatos rendelkezések részletesen szabályozzák a közmagtárat felügyelő hivatalnok kötelességeit: a magtárak ellenőrzését, az állami ellátásban részesülő személyek (főleg kényszermunkások) pontos fejadagját, a gabonatárolás technikai részleteit, a *mu*nként vetendő mag mennyiségét stb.

Sok szabály maradt fenn a *Fém és vászon* cím alatt – ez lényegében a forgalomban lévő értékmérőket, fizetőeszközöket jelölte. Az idetartozó rendelkezések köre igen tág, szabályozzák többek között a hivatalok könyvelési teendőit, az egyes hivatalnokoknak járó szolgák számát, az állam felé fennálló tartozások ledolgozását, a különféle bírságokat stb.

A harmadik legterjedelmesebb szabálycsoport a *Munkák felügyelőivel* foglalkozik. Ezen tisztség viselőinek a feladata főként a kényszermunkások irányítása volt. A fennmaradt cikkelyek a különféle elítéltek munkájáról, az általuk viselt ruháról és bilincsről, a bírságok ledolgozásáról rendelkeznek, de emellett megszabják többek között az állami kocsik kerekének zsírozásakor felhasználható kenőanyag pontos mennyiségét, az állami eszközök kölcsönvételekor szokásos eljárást, az íráshoz szükséges fatáblák készítésével kapcsolatos teendőket stb.

A *Tizennyolcféle Qin törvény* többi rendelkezése is azokkal a kérdésekkel foglalkozik, amelyek Xi urat, az alacsony rangú hivatalnokot érinthették. Mivel e csoport igen terjedelmes,

---

sem Shuihudiban, sem más sírokban, sem a hagyományozott irodalomban. Csupán egyes, speciális rendelkezéseket találunk a bambuszlapokon, amelyek végén szerepel egy témamegjelölés (például: *tian*, „földművelés") és a *lü*, „törvény" szó (ez utóbbi gyakran el is marad) – mindezt általában forrásmegjelölésként értelmezik. Azt azonban nem tudhatjuk, hogy az ugyanarra az életterületre vonatkozó rendelkezéseket összegyűjtötték-e egy törvénnyé, tehát létezett-e fizikailag például egy dokumentum, amely a *Tian lü*, „Törvény a földművelésről" címet viselte, s tartalmazta a tárggyal kapcsolatos összes szabályt. Az általunk ismert nyugati szakirodalom (pl. *RCL;* HULSEWÉ 1978, 1997 *passim*) az egységessé szerkesztett törvények létét evidenciaként kezeli, ezért a kérdést nem is tárgyalja, mi azonban valószínűbbnek tartjuk, hogy a *corpus* folyamatosan, eseti rendelkezések révén alakult ki. A kérdésről lásd még a jelen dolgozat IV.1.2. pontját.

[43] *SHD:* 84–85.

[44] Az állami magtárak, az újraelosztás – legalábbis a korai időkben jellemző – fontos szerepét jelzi az is, hogy a később „főváros" jelentésű *jing* 京 írásjegy eredetileg „magtárat" is jelentett. Lásd ECSEDY 1976: 73–74; UŐ 1987: 66–67; *GSR* No. 755 a–c.

s könyvünk fő témája nem a közigazgatás, hanem a büntetőjog, e szabályokat részletesen nem tárgyaljuk.

I.1.2.8. *Törvények az ellenőrzésről*

Ez a csoport 29 cikkelyből áll, amelyből 8 cikkely az előző csoportban is megtalálható. Az itt szereplő rendelkezések az állami javak kezelésével megbízott hivatalnokokat érintik, különösen a magtárak felelőseit. Megszabják, hogy mennyiben térhetnek el a szabványtól a hivatalban használt súly- és űrmértékegységek, mekkora büntetés jár az állami tulajdonban keletkezett hiányért, hogyan kell tárolni a különféle alapanyagokat és eszközöket, milyen mértékben felelnek egymás hibáiért a hivatalnokok stb. A cikkelyek többnyire szankciót is tartalmaznak (általában bírságot), tehát a csoport tekinthető olyan büntetőjogi szabályok kompilációjának, amelyek hivatalnokokra vonatkoznak.

I.1.2.9. *Vegyes részletek a Qin törvényekből*

A szabálycsoportban 26 cikkely található, amelyek a legkülönfélébb tárgyakkal foglalkoznak. A cikkelyek között van, amelyik megjelöli az idézett törvény címét, és van, amelyik nem. A név szerint említett törvények a következők (a sorszámozás folytatólagos a 7. ponthoz képest):

(23) *Shu lü* 戍律 – Törvény a helyőrségi szolgálatról

(24) *Chu li lü* 除吏律 – Törvény a hivatalnoki kinevezésekről

(25) *You shi lü* 游士律 – Törvény a vándorló harcosokról

(26) *Chu dizi lü* 除弟子律 – Törvény a kísérők kinevezéséről

(27) *Zhong lao lü* 中勞律 – Törvény a „nehéz körülményekről”

(28) *Zang lü* 藏律 – Törvény a raktározásról

(29) *Gong che sima lie lü* 公車司馬獵律 – Az állami kocsik irányítójának törvénye a vadászatról

(30) *Fu lü* 傅律 – Törvény a sorozásról

(31) *Dun biao lü* 屯表律 – Törvény a csapatokról és a jelzőzászlókról

(32) *Bu dao lü* 捕盜律 – Törvény a tolvajok elfogásáról

Mint e felsorolásból is látszik, a cikkelyek között nincs tartalmi összefüggés.

I.1.2.10. *Kérdések és válaszok Qin törvényeiről*

Disszertációm fő forrása ez és a következő szövegcsoport, mivel ez adja a legjobb képet a Qin-beli – s fő vonalaiban az ókori kínai – büntetőjogról.

A *Qin lü da wen,* ha a jóslással kapcsolatos szövegeket nem számítjuk, a shuihudi leletek legterjedelmesebb szövegcsoportja: 207 bambuszlapot foglal el, s összesen 190 cikkelyből áll. Tartalmában, formájában egyaránt eltér a többi szövegtől: nem jogszabályok, rendelkezések, de nem is mintairatok gyűjteménye, hanem cikkelyeiben általában a büntető törvényekkel kapcsolatos kérdések, s a rájuk adott válaszok találhatók.

Forma szerint a cikkelyek két nagy csoportba oszthatók. Az egyikben egy idézet található egy törvényből – ez lehet egy egész mondat vagy csupán egy-egy kiemelt kifejezés –, amelyet többnyire a „He wei…? 何為…?", „Mit jelent a …?" kérdés, majd az erre adott válasz követ. A másikban egy-egy jogeset, vagy annak egy-két eleme van leírva, ezután leggyakrabban a „He lun? 何論?", „Hogyan ítéljenek az ügyben?" kérdés, majd a szankciót tartalmazó válasz következik. Ezek mellett sok olyan cikkely is van, amely egyszerűen leír egy esetet, s megadja az ahhoz tartozó büntetést.

A *Kérdések és válaszok* tehát nem Qin állam büntető törvénykönyve, hanem egyfajta kézikönyv, amely az ítélkező hivatalnoknak nyújt segítséget. Magukból a törvényekből csupán néhány tucat mondatnyi idézet található benne, amelyekből lehetetlen rekonstruálni a Qin-beli büntetőjog egészét – már csak azért is, mert a kérdések éppen a bonyolultabb, nehezebben megítélhető esetekre vonatkoznak, tehát az egyszerűbb, gyakoribb bűncselekményekről keveset tudhatunk meg. Emellett, mint már említettem, az iratok tulajdonosa alacsony rangú hivatalnok volt, aki valószínűleg nem hozhatott halálos ítéletet, így a cikkelyekben súlyosabb bűncselekményről kevés szó esik (noha a Qin-beli törvényeknek ezek igen jelentős részét tehették ki).

A *Kérdések és válaszok* mibenlétének meghatározásához közelebb vihet a Shang Yang nevéhez kötött *Shangjun shu* 商君書 egyik passzusa, amelyben ez áll:

> Ha egy hivatalnoknak vagy közembernek a törvények és rendeletek jelentésével kapcsolatban kérdése van, amelyet feltesz az ítélkezést felügyelő tisztviselőnek, a tisztviselőnek minden esetben világos választ kell adnia azon törvények alapján, amelyekről eredetileg a kérdést feltették. Minden ilyen esetben készítenie kell egy

egy láb hat hüvelyk hosszúságú igazoló táblát, amelyre világosan felírják az évet, hónapot, napot és órát, valamint a törvénycikkeket, amelyekről a kérdéseket feltették, a hivatalnokok és a nép tájékoztatására. Ha az ítélkezést felügyelő tisztviselő nem ad választ a kérdésre, akkor meg kell büntetni a törvény szerint, méghozzá a szerint a törvény szerint, amelyről a hivatalnok vagy a közember feltette a kérdést. Az ítélkezést felügyelő tisztviselő az irat bal felét adja a törvénnyel kapcsolatban kérdést feltevő hivatalnoknak [vagy közembernek], maga pedig tartsa meg az irat jobb felét és a fakapcsokat, s tartsa őket egy helyiségben lepecsételve az ítélkezések igazgatójának pecsétjével. Később, [a hivatalnok] halála után ezen iratok alapján folytassák a törvénykezést.[45]

Ha a *Kérdések és válaszok* ilyen jellegű dokumentum, akkor vagy Xi úr kérdéseit tartalmazza felettesei válaszaival, vagy a Xi illetékességi területén élő közemberek vagy alacsonyabb rangú hivatalnokok kérdéseit Xi vagy valamelyik munkatársa válaszaival. Igaz, a *Shangjun shu* formai leírása nem illik a *Qin lü da wen*re (a szöveg semmiképp nem nevezhető *fu*nak 符, igazoló táblának, s dátum sincs rajta), de ez lehet az időközben bekövetkező változások eredménye is. Mégsem állíthatjuk biztosra, hogy a *Kérdések és válaszok* a könyv által leírt *fu* későbbi változata lenne, hiszen a tartalmi hasonlóság nem elég bizonyíték erre – ráadásul nem biztos, hogy a *Shangjun shu*ban leírt intézmények a valóságban is léteztek.

Nem tudjuk tehát, hogy a kérdéseket ki tette fel, s ki válaszolt rájuk – éppen ezért az sem dönthető el, hogy kötelező volt-e a hivatalnokbírónak a válaszok szerint ítélkezni. Elképzelhető, hogy az iratot a központi szervek küldték szét az alacsonyabb rangú tisztviselőknek, s követése kötelező volt (bár e feltételezést megkérdőjelezi az a tény, hogy néhány cikkelyben a szankció megadása után a *huo yue* 或曰, „mások szerint” kifejezés és egy másfajta szankció következik.) Az is lehet, hogy Xi úr saját magának jegyezte fel a kétes esetekre és tisztázatlan jelentésű kifejezésekre vonatkozó döntéseket. Mindenesetre, bárkitől származik is, a *Kérdések és válaszok* mindenképpen a császárkor előtti Kína büntetőjogának rendkívül fontos forrása.[46]

I.1.2.11. *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz*

[45] 諸官吏及民有問法令之所謂於主法令之吏，皆各以其故所欲問之法令明告之。各為尺六寸之符，書明年月日時所問法令之名，以告吏民。主法令之吏，不告吏民之所問法令之所謂，皆以吏民之所問法令之罪，各罪主法令之吏。即以左券予吏民之問法令者，主法令之吏，謹藏其右券木柙，以室藏之，封以法令之長印。即後有物故，以券書從事。*Shangjun shu:* 42 (26. fej., *Ding fen*); DUYVENDAK 1963: 328–329, illetve MCLEOD–YATES 1981: 126.

[46] A teljes szöveg fordítását lásd SALÁT 2003a: 153–210.

A *Minták* a shuihudi leletek egyik legérdekesebb szövegcsoportja.[47] A 6–8. ponttól eltérően a szövegek – bár jogi jellegűek – nem jogforrások, hanem tanácsok és mintadokumentumok: a nyomozást, ítélkezést végző hivatalnokok számára adnak eligazítást a peres eljárásról, a nyomozásról, illetve az általuk benyújtandó jelentések formai és tartalmi követelményeiről. A szövegek részben utasítások – például arról, hogy mikor szabad kínvallatást alkalmazni, mikor kell jegyzőkönyvet vezetni –, részben pedig mintául szolgáló jelentések. A hivatalnokoknak minden nyomozásról és ítéletről írásbeli jelentést kellett tenniük feljebbvalóiknak, s a mintajelentések – amelyek fiktív vagy megtörtént esetek leírásai – ebben nyújtanak segítséget. Azt azonban, hogy e mintákat ki állította össze, nem tudjuk.

A szövegcsoportban 25 cikkely található, mindegyik címmel ellátva. Találhatunk köztük jelentést lótolvaj elfogásáról, engedetlen rabszolga megbüntetéséről, bélpoklos tüneteinek leírásáról, ismeretlen ember holttestének vizsgálatáról, civakodó nőkről stb. A szöveget az teszi igazán különlegessé, hogy egyike azon rendkívül kevés forrásnak, amelyek az ókori kínai közemberek hétköznapjairól tudósítanak. Mint látni fogjuk, a szövegek rendkívül életszerűek – éppen ezért igen valószínűnek tartjuk, hogy a valóságban is megtörtént eseteket írnak le.[48]

A *Minták,* illetve a későbbiekben tárgyalt *Zouyanshu* 奏讞書 *(Beadványok és jelentések)* ókori előzményei lehetnek azoknak a jogesetgyűjteményeknek, amelyek a Song-kortól 宋 meglehetősen divatosak voltak a hivatalnok-írástudók körében. Ez utóbbiak megtörtént jogeseteket írtak le, segítséget nyújtva a jogi ügyekben képzetlen hivatalnokoknak mindennapi törvénykezési munkájukhoz.[49]

I.1.3. A shuihudi szövegek közzététele

A shuihudi szövegeket több ízben is publikálták. Az alábbiakban a különböző szövegkiadásokat ismertetem röviden:

[47] Angolra fordításukra vállalkozik az *RCL* (183–207) mellett MCLEOD–YATES (1981) is. Az orvosi vonatkozású cikkelyekről lásd BODDE 1982.
[48] A teljes szöveg fordítását lásd SALÁT 2003a: 211–231.
[49] A leghíresebb ilyen késői jogesetgyűjteményről, a *Tangyin bishi*ről 棠陰比事, illetve más hasonló művekről lásd GULIK 1956.

– A már említett *Wenwu*-beli közlés a folyóirat 1976/6., 7., 8. számában.[50] A szöveg egyszerűsített írásjegyekkel jelent meg, jegyzetek, értelmezés, a cikkelyek sorszámozása nélkül.

– *Shuihudi Qin mu zhujian*. 1977. Ebben a kiadásban – a jóslással kapcsolatos szövegek kivételével – a shuihudi bambuszlapok eredeti méretű fényképei és a szövegek modern átírása találhatók meg (egyszerűsített írásjegyekkel), rövid jegyzetekkel.

– Shuihudi Qin mu zhujian *(SHD),* 1978.. A könyv tartalmazza – a jóslással kapcsolatos szövegek kivételével – a shuihudi iratok modern átírását (egyszerűsített írásjegyekkel) és fordítását mai kínai nyelvre, terjedelmesebb jegyzetekkel. A kiadványt jól használható tárgymutató egészíti ki, azonban rendkívül zavaró az, hogy a szerkesztők nem jelölik sem a cikkelyek, sem a bambuszlapok számát, így a visszakeresés és a más kiadásokkal történő összevetés igen körülményes. Fordításaimban főként ezt a kiadványt használtam.

– YUNMENG SHUIHUDI QINMU BIANXIE ZU 1981. A kiadvány hivatalos régészeti jelentés a shuihudi ásatásokról, amely tartalmazza az összes szöveg – a jósszövegeket is beleértve – fényképét, valamint átírását régi írásjegyekkel, jegyzetek és fordítás nélkül.

– SHUIHUDI QINMU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 1990. Az *SHD* bővített újrakiadása.

A szövegkiadások mellett meg kell említeni HULSEWÉ angol fordítását *(RCL)*. A munka a shuihudi lelet jogi és közigazgatási vonatkozású szövegeinek egyetlen teljes fordítása. Az *RCL* aprólékos filológiai munka eredménye; hatalmas jegyzetapparátus és tekintélyes bibliográfia segíti az olvasót a szövegek minél pontosabb megértésében. A könyv hátránya, ahogy azt MEYER (1987) is megjegyzi, a nehéz kezelhetőség: a cikkelyek olyan sorrendben követik egymást, ahogyan a legelső kínai kiadásban, nincsenek tematikusan összegyűjtve, feldolgozva, s a tárgymutató is hagy némi kívánnivalót maga után. Maga a fordítás viszont rendkívül pontos és alapos, még nem találkoztunk olyan tanulmánnyal, amely HULSEWÉ interpretációjának bármely lényeges elemét megkérdőjelezte volna.[51]

I.2. A zhangjiashani leletek

[50] *YQJS1, YQJS2, YQJS3.* A továbbiakban utaláskor a „*WW* [lapszám].[oldalszám] [oszlop]" jelölést alkalmazom, vagyis például a „*WW* 8.27 bal" jelentése: a *Wenwu* 1976/8. számának 27. oldala, bal oldali oszlop.
[51] KROLL recenziójában (1987) kijavít ugyan néhány félrefordítást, de a művet szintén nagyra értékeli. YATES 1987a az A szövegcsoport első ötven cikkelyének HULSEWÉ-féle fordítását helyesbíti, sok cikkelyt újrafordít, de igazán lényeges korrekciót – véleményünk szerint – nem végez.

A shuihudi jogi iratokat jól kiegészíti egy néhány évtizeddel későbbi, szintén hivatalnoki sírban talált másik szövegcsoport, amelyet a Hubei tartományi Zhangjiashannál 張家山 tártak fel a régészek 1983-ban az M 247-es számú sírban. Ez utóbbi lelet a Korai Han-kor első évtizedeiből való, ám mint korábban említettük, e korszak anyagai sokat segíthetnek a hiányos Qin-beli adatok kiegészítésében, bizonyos Qin-beli intézmények jobb megértésében. Éppen maguk a zhangjiashani leletek igazolják, hogy nem volt éles törés a Qin- és a Han-beli jogfejlődés között, a Korai Han-kori jogrendszer a Qin-korira épült. Ezt az a tény is megerősíti, hogy a zhangjiashani mintadokumentumok között Qin-koriakat is találunk, vagyis a Han-kor első évtizedeiben még Qinből származó hivatali dokumentumformákat is használtak. Az alábbiakban a zhangjiashani leletek egy részét mutatjuk be röviden, amelyekről – tudomásunk szerint – még nem született nyugati nyelvű leírás.[52]

I.2.1. A feltárás, a datálás és a technikai jellemzők

Az M 247-es sírra 1983 végén bukkantak a régészek egy téglagyár területén. A helyszínen két másik sírt is feltártak, ezek azonban nem rendelkeztek olyan gazdag sírmelléklettel, mint az M 247-es. A sírokat az idők folyamán sár töltötte meg, amelyben a holttestek elenyésztek, a sírmellékletek azonban – beleértve a szövegek többségét is – szerencsésen konzerválódtak. [53]

Az M 247-es sír körülbelül ötven tárgyi melléklet mellett (edények, sírfigurák, fából készült fegyverek, ecsettartó, tusdörzsölő kő, galambfejű bot, szekérmodell stb.) több mint ezer feliratos bambuszlapot rejtett.

Ami a sír datálását illeti, a kutatóknak viszonylag könnyű dolguk volt. A sírban található évkönyv Kr. e. 186-ban ér véget, ami valószínűvé teszi, hogy a sír tulajdonosa ebben az évben halt meg. A törvénycikkelyek között szerepel egy, amely „A második év törvényei”

[52] Bár jelentősebb nyugati nyelvű publikáció még nem született a zhangjiashani leletekről, nemzetközi konferenciákon több előadás is elhangzott velük kapcsolatban, pl. SUSAN WELD (Harvard Law School): „Rough Justice: Women in an Early Han Casebook”, (1996 AAS Annual Meeting, Honolulu); UŐ: „The Han Casebooks from Jiangling” (1997 AAS Annual Meeting, Chicago); ULRICH LAU (Heidelberg): „Criminal Procedure in the Early Han Period as Reflected in the Recently Discovered Bamboo Tablets of Zhangjishan.” 1998 EACS Conference, Edinburgh; UŐ: „The Concept of Criminal Offence and Principles for Determining Punishment in Early Imperial China as Reflected in the Bamboo Texts of Zhangjiashan and Shuihudi”, 2000 EACS Conference, Torino; MICHAEL LUEDKE (Heidelberg): „Philosophy and Politics: New Insights into Early Imperial China Derived from the Text Finds at Zhangjiashan”, 2000 EACS Conference, Torino. Tudomásom szerint WELD és LAU egymástól függetlenül dolgoznak a szövegek angol fordításán, de munkájuk egyelőre nem jelent meg.

[53] A régészeti feltárás és a sírok ábrákkal, fényképekkel illusztrált ismertetését lásd JINGZHOU DIQU BOWUGUAN 1985.

(*Ernian lüling* 二年律令) címet viseli, s a törvényszövegekben szereplő bizonyítékokból (újonnan létrehozott vagy megszüntetett tisztségek említése, névtabu, történeti személyekre való utalások) arra lehet következtetni, hogy ez csak Lü 呂 császárné második évét (Kr. e. 186) jelentheti. A szövegekben semmi nem utal arra, hogy a lelet ennél későbbi lenne, sőt egyes későbbi császárnevek írásjegyeinek előfordulása a szövegekben kizárja ezt a lehetőséget (ha ugyanis a szövegek későbbiek lennének, a névtabu miatt nem szerepelhetnének bennük a szóban forgó írásjegyek).[54] A sír formája, típusa, valamint a tárgyi sírmellékletek a datálást illetően egybevágnak a szövegekkel: más korabeli, jól datálható sírokból előkerült leletekkel összevetve nyilvánvaló, hogy a sír a korai Han-korból, a Kr. e. 2. század első évtizedeiből való.[55]

A sír tulajdonosáról viszonylag keveset tudunk. A sírban talált évkönyvből kiderül, hogy legkorábban Kr. e. 202-től Kr. e. 194-ig a Han-dinasztia hivatalnoka volt, s Kr. e. 186-ban halt meg szülőföldjén, az ősi Chu állam területén. A sírban talált ecsettartó és tusdörzskő is jelzi, hogy írástudó személy volt, a „galambfejű bot" pedig arra utal, hogy halálakor már idős lehetett (ilyen botot ugyanis a nagyon idős embereknek volt szokás ajándékozni). A koporsójába rejtett szövegek változatos jellege azt mutatja, hogy nagy műveltségű, széles érdeklődési körű személy volt, hiszen foglalkozott törvénykezéssel, hadtudománnyal, orvoslással, testedzéssel, számtannal stb. A sírmellékletekből kiderül, hogy jómódú (ám nem fényűzően gazdag) ember volt. Feltételezhetjük, hogy hivatali pályafutását Qin-ben kezdte, s amikor a belháborúban győztes, ám súlyos „káderhiánnyal" küzdő Han-ház igyekezett saját közigazgatási rendszerét kiépíteni, a sír tulajdonosa – immár meglett emberként – az új dinasztia szolgálatába állt. Nyolc-kilencévnyi szolgálat után betegség vagy magas életkora miatt visszavonult, de valamilyen módon részt vett a helyi igazgatásban, hiszen a sírjában talált jogi szövegek egy része visszavonultsága idejéből származik. Talán az ítélkezésben segédkezett a helyi hivatalnokoknak, vagy leendő mandarinokat tanított.

I.2.2. A zhangjiashani sírban talált jogi szövegek[56]

A sírban számos különböző jellegű szöveget találtak. Előkerült például a már említett évkönyv *(Lipu* 歷譜) mellett egy *Gai Lu* 蓋盧 című hadtudományi munka, egy *Maishu* 脈書 című orvosi kézikönyv, egy *Yinshu* 引書 című munka torna- és légzőgyakorlatokról, egy

[54] A szövegekre épülő datálásról lásd CHEN–YAN 1985: 1124–26.
[55] A sírmellékletek datálásáról lásd CHEN–YAN 1985: 1126–29; JINGZHOU DIQU BOWUGUAN 1985: 7–8.
[56] A zhangjiashani szövegek ismertetését lásd ZHANGJIASHAN HAN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 1985.

Suanshu shu 算數書 című számtani kézikönyv, továbbá egy sírleltár (*Qiance* 遣冊).[57] Ezek mellett két jogi szempontból rendkívül fontos szövegcsoportot is találtak a sírban, a továbbiakban ezekről lesz szó.

I.1.2.1. *Zouyanshu (Beadványok és jelentések)*

A *Zouyanshu* 奏讞書 jogi tartalmú szöveg, de nem törvénycikkekből, hanem mintadokumentumokból áll.[58] A gyűjtemény összesen 227 bambuszlapot foglal el, s 22 dokumentumot tartalmaz. Az egyes szövegek egy-egy jogesetet tárgyalnak, de valószínűleg nem elsődleges termékei az igazságszolgáltatásnak, hanem mintadokumentumok, vagyis megtörtént eseteken alapuló iratformulák, amelyek azt a célt szolgálták, hogy leendő vagy gyakorló hivatalnokok segédeszközként használhassák őket egy bizonyos jelentéstípus megírásához. A hasonló mintairatok meglehetősen elterjedtek lehettek a korban, közéjük sorolható a Shuihudinál talált, már említett *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz (Fengzhenshi)* című kompiláció. A *Zouyanshu* egy meghatározott büntetőeljárási cselekményhez, a *yan* 讞 nevű jelentéstípus elkészítéséhez nyújtott segítséget. A *yan* pontos jelentéséről a *Hanshu Xingfazhi* 刑法志 című fejezete ad tájékoztatást. E szerint Kr. e. 200-ban az újonnan megalakult Han-dinasztia első császára, Liu Bang (posztumusz nevén Han Gaozu) így igyekezett a törvénykezést egységesíteni és kiszámíthatóvá tenni:

A Magasságos Császár, uralkodásának hetedik évében, a következő rendelkezést bocsátotta ki a császári titkároknak:

„Ha az ítélkezésben kételyek merülnek fel, az [ítélkező] hivatalnok néha nem mer dönteni, s a bűnösöket hosszú ideig nem ítélik el, míg az ártatlanokat sokáig őrizetben tartják anélkül, hogy döntenének ügyükről. Ezért mostantól fogva a járások és határkörzetek hivatalaiban, ha egy kétséges ügy merül fel, akkor arról minden esetben nyújtsanak be jelentést *(yan)* ahhoz a kétezer vékányi [fizetéssel rendelkező] hivatalnokhoz, aki alá tartoznak. A kétezer vékányi [fizetéssel rendelkező] hivatalnok küldjön válaszleiratot (*bao* 報), amely tartalmazza a bűncselekmény megnevezését és [a bűnnek] megfeleltethető [büntetést]. Valamennyi olyan ügyet, amelyben nem tud dönteni, továbbítsa az igazságügyi miniszternek. Az igazságügyi miniszter is küldjön válaszleiratot, amely tartalmazza a [bűncselekmény és a büntetés] megfeleltetését. Az olyan ügyekről, amelyekben az igazságügyi miniszter sem tud dönteni, tisztelettel készítsen egy beadványt (*zou* 奏), amelyhez

[57] E szövegek rövid ismertetését lásd SALÁT 2006a.
[58] A szöveg közlését lásd *ZYS1, ZYS2*. A továbbiakhoz a szövegnek ezen kiadását használtuk. A *Zouyanshu* ismertetését lásd LI XUEQIN (1993), LI XUEQIN (1995).

csatolja a vonatkozó megfeleltetéseket, hasonló jogeseteket, törvényeket és rendeleteket, s így tájékoztassa [a császárt].”[59]

A szakasz megértéséhez szükséges tudni, hogy a Han-kori ítélkezési (és közigazgatási) rendszer alapvetően háromszintű volt. A legalsóbb szint, ahol a központi kormányzat által kinevezett hivatalnok tevékenykedett – Qinhez hasonlóan –, a járás vagy körzet (*xian* 縣) volt. Ahol nagy számban élt nem kínai népesség, ott ugyanezt az egységet „határkörzetnek” (*dao* 道) nevezték. A járásfőnököt (vagy más fordításban körzeti elöljárót) *ling*nek 令 nevezték, ha a járásban több mint tízezer család élt, s *zhang*nak 長, ha ennél kevesebb. (A tízezres határt természetesen nem mindig vették szó szerint). A korai Han-korról nincs adatunk, de azt tudjuk, hogy Kr. u. 2-ben 1577 járás és 30 határkörzet volt Kínában. A járásfőnököt a központi kormányzat nevezte ki, s legfontosabb segítője a járásfőnök-helyettes (*cheng* 丞) volt. Ők ketten voltak felelősek, más egyéb teendőik mellett, a járásban történt bűnügyek kinyomozásáért és a bűnösök feletti ítélkezésért.[60]

A járások felett – csakúgy, mint Qinben – a tartományi szint (*jun* 郡) állt. A korai Han-korban számos tartománynyi területet császári hercegek kaptak adománybirtokul, az ilyen egységeket „hercegségnek” (*wangguo* 王國) nevezték. Gaozu császár halálakor, Kr. e. 195-ben Kínában 57 tartomány és hercegség volt. A tartományok élén kormányzó (*junshou* 郡守, majd Kr. e. 148-tól *taishou* 太守) állt, akit egy kormányzóhelyettes (*cheng* 丞) segített. A kormányzó a kétezer véka (*shi* 石) gabonányi jövedelmű hivatalnoki osztályba tartozott, így a fenti passzusban szereplő kétezer vékás hivatalnok a tartomány vezetőjére utal. A kormányzó és helyettese szintén részt vett az igazságszolgáltatásban.[61]

A központi kormányzatban fontos szerepet játszott a „kilenc miniszter” (*jiu qing* 九卿).[62] Ezek egyike volt az igazságügyi miniszter (*tingwei* 廷尉, majd Kr. e. 144-137 között *dali* 大理), aki a birodalmi igazságszolgáltatásért felelt. Általában ő döntött a fontosabb és a

[59] 高皇帝七年，制詔御史：「獄之疑者，吏或不敢決，有罪者久而不論，無罪者久繫不決。自今以來，縣道官獄疑者，各讞所屬二千石官，二千石官以其罪名當報之。所不能決者，皆移廷尉，廷尉亦當報之。廷尉所不能決，謹具為奏，傅所當比律令以聞。」*Hanshu* 4: 1106; HULSEWÉ 1955: 343; HULSEWÉ 1987: 250; SALÁT 2005a: 61–62.
[60] BIELENSTEIN 1980: 99–100.
[61] BIELENSTEIN 1980: 93.
[62] BIELENSTEIN 1980: 17.

kétséges ügyekben, s ő értelmezte a törvényeket.[63] A *tingwei* tisztség Qinben is megvolt, ezt töltötte be egy időben például Li Si 李斯, aki később kancellár lett.[64]

Mind a kormányzat, mind az igazságszolgáltatás csúcsán a császár állt, aki elméletben a birodalom legfelsőbb bírója volt. A gyakorlatban azonban csak ritkán avatkozott bele a törvénykezésbe.

A fenti rendelet szerint egy ügy, ha a vonatkozó törvények értelmezésével vagy az eset megítélésével kapcsolatban súlyos kételyek merültek fel, a következő szinteket járhatta be: járás → tartomány → igazságügy-miniszter → császár. A járás által a kétes ügyről benyújtott jelentést nevezték *yan*nek, amelyet a tartományi szint továbbíthatott az igazságügy-miniszternek. Ez utóbbi, ha nem tudott dönteni, beadványban *(zou)* tájékoztatta az uralkodót az esetről. Erre a két dokumentumtípusra vonatkozik a zhangjiashani szöveg címe *(Zouyanshu – Beadványok és jelentések)*. Nem tudjuk, hogy Qinben létezett-e hasonló rendszer; az biztos, hogy az ártatlanul elítéltek fellebbezhettek a felsőbb hatóságokhoz.

Hogy pontosan mit tartalmaztak az ilyen jelentések, arról a *Zouyanshu* kimerítő információkkal szolgál. Az egyes dokumentumok nem teljesen egységesek, de a leggyakoribb irattípus az alábbi részleteket tartalmazza:

a) A jelentéstétel ideje: év (a mindenkori császár uralkodási évében megadva), hónap (sorszámmal), az adott hónap első napja (ciklikus jegyekkel), valamint a jelentéstétel napja (szintén ciklikus jegyekkel). A fentiek részben vagy egészben hiányozhatnak.

b) A jelentést benyújtó hivatalnok neve, állomáshelye és tisztsége. A jelentést általában egy járásfőnök *(ling)* és a helyettese *(cheng)* írja; a rájuk vonatkozó adatok némelyike hiányozhat.

c) Az eset leírása. Ez tartalmazza a feljelentést tevő, a vádlott és a tanúk nevét és vallomását, a tárgyi bizonyítékok és a per menetének ismertetését. A rész általában a vádlott beismerő vallomásával zárul.

d) A döntésért folyamodás formulája. A hivatalnok jelzi, hogy mely vádlott megítélése kétséges, s kéri az ügy elbírálását. Ez a rész tartalmazhatja az iratot lejegyző írnok nevét is.

e) A hivatalnok(ok) javaslatai (*li yi* 吏議) vagy megfeleltetései (*li dang* 吏當). Nem tudni, hogy járási vagy tartományi szintű hivatalnokról van-e szó. A részben a szóban forgó hivatalnok egy vagy több javaslatot tesz a kiszabandó büntetés mértékére, s a felsőbb hatóság, amelynek a jelentést benyújtják, általában ezen javaslatok közül választja ki azt az ítéletet, amelyet megfelelőnek lát.

[63] Az igazságügyi miniszterről lásd BIELENSTEIN 1980: 38–39; bővebben lásd HULSEWÉ 1987.
[64] Lásd *Shiji* 87: 2546; BODDE 1938: 21, 77, 86.

f) A felettes hatóság (általában az igazságügyi miniszter) válaszleirata. Ez a rész tartalmazza a döntést, amely a leggyakrabban a hivatalnok javaslatain alapul. Ha a miniszter szerint szükségtelen volt a jelentést benyújtani, mert az eset egyértelmű, azt ebben a részben jelzi.

Mindezek természetesen csak a legáltalánosabban előforduló elemek, a dokumentumok többsége többé-kevésbé eltér e formulától. Az iratok a szerint is különböznek, hogy mely szint nyújtja be őket, s mely szint hozza a döntést.[65]

A mintadokumentumok, úgy tűnik, valós eseteken alapulnak, s a többségük pontos datálással rendelkezik. Az esetek a *Zouyanshu*ban fordított időrendi sorrendben követik egymást, vagyis az első eset a legkésőbbi, az utolsó pedig a legkorábbi. A legkésőbbi eset Han Gaozu császár tizenegyedik évében, Kr. e. 196-ban történt. Han Gaozu uralkodására (Kr. e. 206-195) összesen 16 eset esik,[66] a Hant megelőző Qin-ház idejére 4, s ezek mellett 2 szöveg igen korai, a Tavaszok és őszök korszakából (Kr. e. 8-5. sz.) származó ügyet tárgyal.[67]

I.2.2.2. *Han lü* („A Han-dinasztia törvényei")

A *Hanlü* 漢律 cikkelyei több mint ötszáz bambuszlapot tesznek ki, de disszertációm írásakor csak a címüket publikálták, a szövegüket nem. A törvénycímek jelentős része megtalálható a Qin-kori joganyagban is, ami arra utal, hogy a korai Han-korban számos Qin-beli törvényt átvettek és alkalmaztak.[68] A jelen dolgozat megírásának utolsó fázisában adta ki, hosszas halogatás után, a Wenwu Chubanshe a törvények szövegének átiratát, így e munkámban még nem tudtam hasznosítani a bennük található adatokat. Mindenesetre, mivel Han-kori joganyagról van szó, dolgozatom témáját csak áttételesen érintik.

I.3. Összegzés

A Qin-kori büntetőjog legfontosabb forrása tehát két újonnan előkerült szöveglelet, amelyek meglehetősen töredékesek, s nem adnak teljes képet a témáról. A legjelentősebb szövegek a Shuihudinál előkerült *Kérdések és válaszok,* illetve *Minták,* amelyek minden kétséget kizárólag hiteles, Qin-beli kompilációk. Ezek mellett fontos még a Zhangjiashannál

[65] A különböző dokumentumtípusokról és azok felépítéséről lásd PENG HAO 1993: 33–34. Peng összesen ötféle típust különböztet meg a *Zouyanshu* iratain belül, ám ezek közül három típust csak egy-egy dokumentum képvisel.
[66] A Han Gaozu korabeli esetek közlését lásd *ZYS 1*.
[67] A Qin- és Zhou-kori esetek közlését lásd *ZYS 2*.
[68] ZHANGJIASHAN HAN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 1985: 9–11; LI XUEQIN 2001b; HULSEWÉ 1990: 208–209.

előkerült *Zouyanshu,* amely négy terjedelmes Qin-beli dokumentumot tartalmaz – ezek sok olyan információt tartalmaznak a Qin-beli büntető eljárásról és nyomozásról, amelyek a shuihudi iratokból hiányoznak. Tanulságos ezek mellett a *Zouyanshu* többi szövege is, mivel ezek Qin bukását követően alig néhány éven belül keletkeztek, így a Qin-beli állapotokról is nyújtanak némi felvilágosítást.

Az újonnan felfedezett források mellett azonban nem lehet eltekinteni a folyamatosan ránk hagyományozódott szövegek ismeretétől sem. Ez utóbbiak nélkül a sírszövegek légüres térben lebegnének, nem ismernénk történeti kontextusukat, s számos kifejezésüket értelmezni sem tudnánk. A következő fejezetben a két legfontosabb ránk hagyományozódott forráscsoportot ismertetem.

II.
A ránk hagyományozódott források

A folyamatosan ránk hagyományozódott szövegek sokáig az ókori Kínáról való ismereteink szinte kizárólagos forrásait jelentették. Ide tartoznak a történeti, filozófiai, irodalmi művek.[69] Ezek nemzedékről nemzedékre hagyományozódtak, megszakítás nélkül. Általában koruk legkiemelkedőbb írástudói alkották vagy szerkesztették őket, s a későbbi évszázadokban is az írástudó elit tagjai gondozták szövegüket. Értelmezésükben nagyon fontos szerepet játszanak a kommentárok, amelyek már nem sokkal születésük után megjelentek, így jó eséllyel közelítik meg az eredeti jelentést. A hagyományozódott művek mai változatai általában gondos szelekció, szerkesztői és filológusi munka eredményei, s koruk reprezentatív alkotásainak tekinthetők. Ugyanakkor esetükben gondot okoz az interpoláció, az átírás, a félremagyarázás, sőt a hamisítás jelensége. Más forrásokkal kombinálva azonban a múlt feltárásának legfontosabb forrásait alkotják.

A Qin állambeli jog rekonstruálásához két ránk hagyományozódott forráscsoportra támaszkodtam: a *Shiji* 史記 Qinnel foglalkozó fejezeteire, illetve a *Hanshu* 漢書 *Xingfazhi* 刑法志 című fejezetére.

II.1. A *Shiji* Qinnel foglalkozó fejezetei

A Han Wudi 漢武帝 (ur. Kr. e. 140–87) előtti Kína történelmének egyik legfontosabb forrása Sima Tan 司馬談 és Sima Qian 司馬遷 *Shiji (A történetíró feljegyzései)* címen ismert műve. A szerzőkről és a munkáról nagy jelentőségű monográfiát írt WATSON (1958), s az általa, illetve a NIENHAUSER vezette kollektíva által kiadott fordítások bevezetései és jegyzetei bőséges információval szolgálnak a nagy Han-kori történeti munkáról. Így a *Shiji* ismertetésétől itt eltekintünk, A Qinnel foglalkozó részekre azonban néhány megjegyzés erejéig érdemes kitérni.

Ahhoz képest, hogy mekkora szerepet játszott Qin állam és az Első Császár a kínai történelemben, meglepő módon jóformán az egyetlen Qinre vonatkozó történeti forrás a *Shiji* néhány fejezete. Ennél korábbi munka Qinről nem született, a későbbi szövegek pedig a *Shiji*

[69] A fontosabb ránk hagyományozott ókori forrásokról lásd LOEWE 1993a.

beszámolóit ismételgetik és variálják. A szóban forgó fejezetek, amelyek a Qin-beli jogfejlődésre vonatkozóan is tartalmaznak adatokat, a következők:

Az 5. fejezet (*Qin benji* 秦本紀, *Qin évkönyvei*) Qin állam történetét foglalja össze a barbár kezdetektől Qin Shihuang 秦始皇 birodalomegyesítéséig. Az évkönyv főleg száraz, tömör, tárgyilagos, kronologikus bejegyzésekből áll, amelyet néhány helyen anekdotikus történetek szakítanak meg.

A 6. fejezet (*Qin Shihuang benji* 秦始皇本紀, *Qin Első Császárának évkönyvei*) a rendelkezésünkre álló legfontosabb történeti forrás a birodalomegyesítést megelőző és követő évtizedekről, vagyis arról az időszakról, amely dolgozatom tárgya. A fejezet kronologikusan tárgyalja Qin történetét Ying Zheng, 嬴政 a későbbi Első Császár uralkodásának kezdetétől, Kr. e. 246-tól a dinasztia végleges összeomlásáig, Kr. e. 206-ig. Az előző fejezethez hasonlóan ebben az évkönyvben is váltakoznak a tömör évkönyvbejegyzések és az anekdotikus történetek, de emellett a *Qin Shihuang benji* szó szerint közli több beadvány, beszéd és császári felirat szövegét. Mivel a Shuihudinál talált jogi cikkelyek a legvalószínűbben Ying Zheng királyi uralkodása alatt, a Kr. e. 240–220-as években voltak érvényben – bár elképzelhető, hogy keletkezési idejük ennél korábbra tehető –, a fejezet első, Qin Shi Huangra vonatkozó fele fontos forrása dolgozatomnak.

A Qin-beli jogtörténet legfontosabb forrása a 68. fejezet (*Shangjun liezhuan* 商君列傳, *Shang urának életrajza*), amely a nagy reformer, Shang Yang 商鞅 életének történetét közli. Shang Yang elsősorban törvényeiről vált híressé, s amit korábban a Qin-beli jogról tudtunk, annak fő forrása ez a fejezet volt, amely részletesen felsorolja Shang intézkedéseit.

A kor viszonyairól sokat megtudhatunk a 85. fejezetből (*Lü Buwei liezhuan* 呂不韋列傳, *Lü Buwei életrajza*), a 87. fejezetből (*Li Si liezhuan* 李斯列傳, *Li Si életrajza*), továbbá a 88. fejezetből (*Meng Tian liezhuan* 蒙恬列傳, *Meg Tian életrajza*), amelyek a Kr. e. 3. század második felében élt Qin-beli főemberek életét tárgyalják. A *Shiji*nek nincsen olyan része, amely külön foglalkozna a Qin-beli joggal, de a fenti fejezetek egy-egy bejegyzése tartalmaz jó néhány, a tárgyra vonatkozó információt.

A *Shiji*-beli fejezetek nyilvánvalóan kompiláció eredményei. Keverednek bennük a különböző stílusú évkönyvbejegyzések és anekdoták, egyenes idézetek és erkölcsi

bölcselkedések. Okkal feltételezhető, hogy a különböző elemek különböző forrásokból származnak,[70] s ennek megfelelően hitelességük is változó.

Forrásait Sima Qian sajnos nem nevezte meg, ám a *Shiji* 15. fejezetében (*Liuguo nianbiao* 六國年表, *A hat ország kronologikus táblázatai*) utal rájuk:

> Miután Qin elérte, amit akart, elégette az Égalattiban fellelhető *Dalok*at és *Írás*okat, s a fejedelemségek történeti feljegyzéseit különösen kíméletlenül [pusztította], mivel azok bírálták és rágalmazták [Qint]. A *Dalok* és az *Írások* újra felbukkantak, mivel sokan elrejtették őket otthonaikban; de történeti feljegyzéseket csak a Zhouk irattárában őriztek, ezért ezek megsemmisültek. Milyen kár! Milyen kár! Csak a Qin-beli feljegyzések vannak meg, amelyek ráadásul nem örökítik meg a napokat és a hónapokat, s szövegük tömör és hiányos.[71]

A passzus azt jelzi, hogy az Első Császár ugyan megsemmisítette a legyőzött fejedelemségek krónikáit, de a Qin-beli források fennmaradtak, s Sima Qian rendelkezésére álltak. Nyilvánvaló, hogy a Qinre vonatkozó fejezetek egyik forrása egy vagy több ilyen vázlatos Qin-beli krónika lehetett. Az ilyen feljegyzésekre épülő szövegrészek hitelesnek tekinthetők, hiszen Sima Qianről tudjuk, hogy az írott források felhasználásában igen gondosan járt el. Ám egyvalami csökkenti e részek pontosságát: Qin állam hivatalos krónikái főleg azokat az eseményeket örökítették meg, amelyek Qinre nézve pozitívak voltak, a győzelmeket eltúlozták, a vereségekről pedig hallgattak. Így például a *Qin évkönyvei* című fejezet, amely nagyrészt Qin-beli krónikákon alapulhatott, összesen 1.700.000 ellenséges katona lemészárlásáról számol be a különböző csatáknál. Ez a szám nyilvánvalóan túlzó.[72]

Sima Qiannek a Qin-beli krónikák felhasználásában mutatott gondosságát a shuihudi leletek is igazolják. Az előző fejezetben említettük, hogy a többi szöveg mellett találtak egy *Da shi ji ji* 大事記, *Nagy események jegyzéke* című feljegyzéssorozatot. A szöveg egyfajta évkönyv, Kr. e. 306 és Kr. e. 217 közötti eseményeket sorol fel kronologikus rendben, évről évre haladva. A bejegyzések egy része a sír tulajdonosát érinti, de a többség Qin állammal, s elsősorban annak hadjárataival kapcsolatos. A *Da shi ji* hitelességéhez nem férhet kétség, hiszen az eseményekhez időben közel, Qinben keletkezett. A szöveg megtalálása lehetőséget adott arra, hogy a több mint száz évvel később élt Sima Qian adatait ellenőrizzük. Az összevetésből kiderült: a történetíró a Qin-beli eseményeket igen pontosan rögzítette, így az

[70] A *Shiji* forrásairól lásd LOEWE 1993: 406–407; WATSON 1958: 16–19. A tárgyalt fejezetek forrásairól és a velük kapcsolatos tanulmányokról lásd BODDE 1986: 90–94.

[71] 秦既得意，烧天下诗书，诸侯史记尤甚，为其有所刺讥也。诗书所以复见者，多藏人家，而史记独藏周室，以故灭。惜哉，惜哉！独有秦记，又不载日月，其文略不具。*Shiji* 15: 686.

[72] A Qin által megölt ellenséges katonák számáról és azok túlzott voltáról lásd BODDE 1938: 4–5; BODDE 1986: 99–100.

Évkönyv azon részei, amelyek a Qin-beli évkönyveken alapulnak, megbízható történeti források. A *Da shi ji*ben található események háromötöde pontosan megegyezik a *Shiji*-beli információkkal; a maradék kétötöd vagy nem szerepel a *Shiji*ben, vagy pedig némileg eltér attól. A fellelhető időbeli eltérések zöme azonban csupán egy év, ami az egyes államokban használt naptári rendszerek különbségeiből fakadhat.[73]

Az évkönyvszerű bejegyzésekhez hasonlóan hitelesnek tekinthető a Qin Shihuang által kőbe vésetett, s *Az Első Császár évkönyvei*ben teljes terjedelmükben idézett dicsőítő feliratok szövege. Sima Qian korában a feliratok még megvoltak, így a történetírónak volt módja lemásolni őket.[74] Sajnos e feliratok történeti adatokat nem tartalmaznak, a Qin-beli államideológiának és propagandának azonban, ahogy ezt látni fogjuk, elsőrangú forrásai.

A szóban forgó fejezetekben idézett beszédek és beadványok forrása lehetett egy vagy több dokumentumgyűjtemény, amely a történetíró rendelkezésére állhatott. A *Hanshu* bibliográfiai fejezete említ egy 20 részből álló, *Zou shi* 奏事 című művet, amely a bejegyzés szerint „nagyhatalmú miniszterek beadványainak, valamint kőtáblákra és híres hegyekre vésett feliratoknak a szövegét" tartalmazta.[75] Ezt a gyűjteményt – vagy egy ehhez hasonlót – Sima Qian is használhatta.

Forrásai lehettek továbbá a fejezeteknek az olyan történetgyűjtemények, amilyen a később összeállított *Zhanguo ce* 戰國策 *(A hadakozó fejedelemségek politikája)* volt. Mint ismeretes, ez utóbbi művet csak jóval Sima Qian halála után szerkesztette egybe Liu Xiang 劉向 (Kr. e. 79– Kr. e. 8), ám ahogy ez Liu előszavából is kiderül, a benne található anyagok nagy része már korábban is létezett.[76] Ugyanakkor a *Zhanguo ce* és a hasonló gyűjtemények nem hiteles történeti források, hanem retorikai kézikönyvek, amelyekből a gyakorló és leendő hivatalnokok elsajátíthatták a meggyőzés művészetét. Ezért az ilyen művekre épülő passzusok történeti forrásértéke erősen kétséges.

Az írott források mellett a történetíró felhasználhatta a Qinre vonatkozó szóhagyományt is. Ezt bizonyítja egy megjegyzése a 86. fejezet (*Cike liezhuan* 刺客列傳, *Bérgyilkosok életrajza*) végére illesztett értékelő passzusban. Eszerint a fejezetben szereplő

[73] A *Da shi ji* és a *Shiji* vonatkozó részeinek részletes összevetését lásd HUANG SHENGZHANG 1977.
[74] Az egyik felirat egy töredéke, amelyen 84 elmosódott írásjegy található, máig fennmaradt (BODDE 1986: 67).
[75] *Hanshu* 30: 1714. A szövegrészre DURRANT (1994: 32) hívja fel a figyelmet.
[76] Liu Xiang hat olyan művet nevezett meg cím szerint, amelyet a *Zhanguo ce* összeállításakor felhasznált, s ezekhez udvari csillagászként Sima Qian is hozzáférhetett. A *Zhanguo ce* forrásairól és keletkezéséről bővebben lásd LOEWE 1993: 1–4. Hogy a *Zhanguo ce*höz hasonló gyűjtemények már Sima Qian korában is léteztek, bizonyítja egy régészeti lelet is: 1973-ban az egyik – Kr. e. 2. századra datált – mawangdui sírból előkerült egy olyan mű, amely a *Zhanguoce*höz hasonlít, ám anyaga nem szerepel a ránk hagyományozódott változatban. (*Wenwu* 1975/4, 14–26).

egyik híres eseményt – a Jing Ke 荊軻 nevű bérgyilkos sikertelen kísérletét a leendő Első Császár meggyilkolására – Xia Wuju 夏無且 beszélte el két tanítványának, akik közül az egyik a valószínűleg Sima Qiant is tanító Dong Zhongshu 董仲舒 (Kr. e. 180–115) volt. Xia Wuju nem volt más, mint az az udvari orvos, aki orvosságos zsákjával támadott Jing Kere, amikor az megpróbálta leszúrni a királyt. A *Shiji*-beli történet tehát, amely később oly sok költő és író fantáziáját megragadta, közvetve egy szemtanútól származik, aki maga is fontos szerepet játszott az eseményekben (ez magyarázza, hogy a *Shiji* elbeszélésének egyik főhőse éppen a királyát megmentő bátor orvos).[77] Sima Qianről azt is tudjuk, hogy fiatalkorában sokat utazott, s bejárta a nagy történelmi események színhelyeit, ahol nyilvánvalóan találkozott a helyi néphagyományokkal.[78] Ennek alapján valószínű, hogy ahol Sima Qiannek nem állt a rendelkezésére írott forrás, ott a történetet a szóhagyomány alapján egészítette ki.

S végül, biztosak lehetünk benne, hogy a történetíró sok esetben a saját fantáziájára hagyatkozott. Különösen a párbeszédek, a titkos intrikák és megbeszélések visszaadásakor nyilvánvaló, hogy – Thuküdidészt idézve – úgy írta le az elhangzottakat, „ahogy véleménye szerint egy adott helyzetben kinek-kinek a legvalószínűbben beszélnie kellett".[79] Sima Qian irodalmi tehetségére jellemző, hogy az olvasó számára éppen ezek a részek a legérdekesebbek – ugyanakkor a jogtörténeti kutatásokhoz csak áttételes információval szolgálnak.

Látható tehát, hogy a *Shiji* Qinre vonatkozó fejezetei a legkülönbözőbb jellegű és hitelességű források alapján íródtak. Hogy e fejezeteket értékelni tudjuk, a felhasznált források mellett meg kell vizsgálnunk azt is, hogy milyen tényezők motiválhatták Sima Qiant az anyagok kiválogatásában, átdolgozásában, a szövegek végleges formájának és tartalmának kialakításában. Mindez azért is fontos, mert hasonló célok vezethették Ban Gut 班固, a *Hanshu* szerzőjét, továbbá a többi, Qinnel kapcsolatos későbbi forrás alkotóját.

A fő cél, mint minden nagy történetírónál, Sima Qiannél is az volt, hogy az utókor számára megörökítse a múlt eseményeit – vagy ahogy Sima Tan fogalmazott, „a bölcs uralkodók és az érdemes fejedelmek, a hűséges miniszterek és az igazságos emberek"[80] cselekedeteit –, s így azok a jelenben is viszonyítási alapként, segítségként és tükörként szolgálhassanak. Ám a múlt puszta megörökítésének szándékát a Qinnel kapcsolatos fejezetek esetében több tényező is módosíthatta.

[77] A gyilkossági kísérletről lásd *Shiji* 86: 2535; Sima Qian megjegyzését, amely szerint a beszámoló forrása Xia Wuju elbeszélése, lásd *Shiji* 86: 2538.
[78] *Hanshu* 62: 2714–2715.
[79] THUKÜDIDÉSZ I. könyv 22. caput.
[80] *Shiji* 130: 3295.

Először is, a Qin-dinasztia annak a Han-dinasztiának az uralmát előzte meg, amelynek Sima Qian udvari csillagásza és történetírója volt. (Ugyancsak a Han-ház szolgálatában állt Ban Gu.) Mindez arra ösztönözhette őt, hogy a Qin-ház uralkodásáról a valóságosnál sötétebb képet fessen, hiszen minél zsarnokibbnak tartotta a köztudat az előző dinasztiát, annál erősebb volt a Han-ház legitimitása.[81] Qin befeketítését még indokoltabbá tette az a tény, hogy a Han-dinasztia megalapítója, Liu Bang 劉邦 meglehetősen alacsony származású volt, így leszármazottainak uralma nem alapulhatott az ősök dicsőségén. Sima Qiannek minden oka megvolt tehát arra, hogy az Első Császár dinasztiáját kedvezőtlen színben tüntesse fel. Ugyanakkor nem ítélhetett el mindent, ami Qinhez kapcsolódott, mivel a kormányzat legtöbb területén a Han-ház közvetlenül Qin örökébe lépett: átvette a nagy ellenfél közigazgatási rendszerét, törvényeit, kormányzati eszközeit, sőt hivatalnokait is. Éppen ezért a történelemben nem volt olyan éles törés a Qin- és a Han-ház uralma között, ahogyan azt általában feltételezik.[82] Hogy egy példát említsünk: a Kr. e. 213-as hírhedt könyvégetési rendeletet a Han-dinasztia csupán Kr. e. 191-ben, megalapítása után több mint egy évtizeddel vonta vissza.

Sima Qiannek tehát úgy kellett Qin uralkodóinak, elsősorban Qin Shihuangnak az uralmáról a lehető legsötétebb képet festenie, hogy közben nem kérdőjelezte meg minden egyes intézkedésüket. A két ellentétes elvárásnak a történetíró két módon igyekezett megfelelni. Egyrészt elsősorban nem az Első Császár kormányzatát, hanem a *személyét* bírálta, zsarnoki természetű, babonás, gonosz embernek beállítva őt. Másrészt pedig a számtalan természeti katasztrófa, rossz előjel, furcsa égi jelenség szerepeltetésével a Qinről szóló fejezetekben azt jelezte, hogy Qin bukását elsősorban nem a rossz kormányzat, hanem az a puszta tény okozta, hogy a dinasztia elvesztette az Ég támogatását. Ezzel a történetírónak sikerült áthidalnia például azt az ellentmondást, hogy Han átvette a zsarnoki Qin törvényeit. Ha ugyanis nem a törvényekkel volt a baj, hanem csupán a törvényhozó személyével, illetve égi mandátumának hiányával, akkor e törvények átvétele nem csökkenti a Han-ház legitimitását.

A dinasztikus propaganda igényei tehát jelentősen befolyásolhatták Sima Qiant a szóban forgó fejezetek összeállításakor. Emellett azonban még egy tényezőről szólnunk kell. Mint ismeretes, Sima Qian Han Wudi császár uralkodása alatt élt, s bár az udvarban viselt hivatalt, viszonya a császárral nem volt felhőtlen. Apja halálát az okozta, hogy nem vehetett részt a Wudi által a Taishanon 泰山 bemutatott nagyszabású áldozatban, amibe az idős Sima

[81] A kínai történetírás ezen vonásáról, amely a dinasztikus szemléletből fakad, lásd BALÁZS 1976: 185–187.
[82] A két dinasztia közötti változásokról és folyamatosságról lásd például WANG 1949: 134–135.

Tan belebetegedett, és Kr. e. 108-ban meghalt. A legnagyobb csapás akkor sújtotta a történetírót, amikor Kr. e. 99-ben elítélték, mert kiállt egy ellenséges fogságba esett tábornok mellett. A kor szokásai szerint öngyilkosnak kellett volna lennie, de mivel a *Shiji*t még nem fejezte be – s ezzel apjának tett ígéretét nem teljesítette – a szülőtisztelet parancsa miatt alávetette magát a kasztrálás megaláztatásának. Életének ezt követő szakaszáról szinte semmit nem tudunk, még halálának éve sem ismert. Az azonban biztos, hogy a meglehetősen autokratikus természetű, hosszú uralmú Wudi iránt sok ellenérzést táplált, ami művének egyes soraiból is érződik. A nyílt bírálat természetesen elképzelhetetlen volt, de éppen ezért feltételezik többen, hogy a Qin Shihuangról szóló fejezet céltáblája nem kizárólag az Első Császár, hanem egyben Han Wudi is.[83] S valóban, a két császár között feltűnő hasonlatosságokat találunk a *Shiji*ben: mindketten babonásan hittek az elixírekben, előszeretettel fogtak hatalmas építkezésekbe és hadjáratokba, kedvelték a nagyszabású áldozatokat, s rosszul választották meg tanácsadóikat. Nem kizárt, hogy e párhuzamok szándékosak, ezért a *Shiji* vizsgálatakor ezt a tényezőt is figyelembe kell venni.[84]

Ehhez kapcsolódóan egy harmadik lehetséges motiváció is felmerül. A kínai irodalom alkotásait – köztük a történeti műveket – általában olyan írástudók hozták létre, akik állami hivatalt viseltek, vagy legalábbis szerettek volna hivatalnokká válni. A kínai kormányzati rendszer természetéből adódóan az írástudó-hivatalnokok életére jellemző volt, hogy hol hivatalt bíztak rájuk, hol pedig menesztették, esetleg száműzték őket. Talán ennek köszönhetően a kínai irodalom egyik leggyakrabban megjelenő témája az uralkodó és a hivatalnok kapcsolata, s ezen belül az erényes és tehetséges, ám a gonosz tanácsadók rágalmai miatt mellőzött hivatalnok toposza. Ren Annak 任安 írt híres leveléből – amely az ókori kínai irodalom egyik legmegindítóbb, legszemélyesebb hangvételű alkotása – kiderül, hogy Sima Qian is ilyen méltatlanul mellőzött írástudónak tartotta magát.[85] Ez megmagyarázza azt a tényt, hogy a meghurcolt hivatalnok toposza már Sima Qiannél is igen sok helyen megjelenik, gondoljunk csak Bo Yi és Shu Qi, vagy Qu Yuan életrajzára. Ha megvizsgáljuk a *Shiji* Qinnel foglalkozó fejezeteinek szövegét, látható, hogy bizonyos epizódok ennek a toposznak felelnek meg: Qin uralkodóinak vannak ugyan olyan tanácsadóik, akik a helyes út követésére próbálják rávenni őket, ám a királyok nem rájuk hallgatnak, hanem Shang Yangra, Li Sire és más kegyencekre. A Qin-beli jó hivatalnokok megpróbáltatásaikban Sima Qian a saját sorsát

[83] DURRANT 1994: 29–30.
[84] Sima Qiannek ezt a módszerét a történetírói hagyomány később így nevezte: „Qinre mutatva bírálni Hant” (指秦罵漢 *zhi Qin ma Han*).
[85] A levélről lásd például WATSON 1958: 194–198; DURRANT 1986; FUEHRER 1997.

vélhette felfedezni – vagy más megközelítésből, saját életét vetíthette vissza a Qin-beli tanácsadók sorsának ábrázolásába. Indokoltnak tűnik tehát, hogy a *Shiji* tanulmányozásakor a méltatlanul meghurcolt hivatalnok motívumánál is topikus, nem föltétlenül hiteles elemre gyanakodjunk.

Mint láthattuk tehát, a *Shiji* forrásértékét több tényező is csökkenti: bár Sima Qian a fejezeteket részben hiteles Qin-beli krónikákra és feliratokra építette, az anyag kiválogatása és az évkönyvszerű bejegyzéseket meg-megszakító hosszabb elbeszélő részek arról tanúskodnak, hogy Sima Qian igyekezett a valóságosnál sötétebb képet festeni Qinről.

Mindez érinti a Qin-beli törvénykezésre vonatkozó részeket is. Az utókor Qinnel kapcsolatos egyik leggyakoribb vádja az volt, hogy az Első Császár állama túlságosan szigorúan, mértéktelenül alkalmazta a büntetéseket, s hogy az erény helyett az uralkodó fő eszköze a büntetőjog volt. Ez a vád olvasható ki a *Shiji* azon passzusaiból is, amelyek egy-egy jogi intézkedést említenek Qinből. Emiatt az ilyen részeket szigorú forráskritikának kell alávetni, s meg kell vizsgálni, hogy a *Shiji*ben található információ összhangban áll-e a többi forrással. Mindezek ellenére a *Shiji* nélkülözhetetlen forrás a Qin-beli jog kutatásához: csak ez ad valamiféle kronológiai keretet, ez nyújt számottevő információt egy-egy hivatalról, illetve a törvények keletkezési körülményeiről.

II.2. A *Hanshu*

A *Hanshu (A Han-dinasztia története),* amely a Kr. u. 1. század második felében keletkezett, az első kínai dinasztikus történeti munka, s mint ilyen, egy jól behatárolt időszakkal, a Korai Han-dinasztia (Kr. e. 206/202–Kr. u. 8) történetével foglalkozik. Mégis, a munka felbecsülhetetlen értékű forrása a Qin-beli viszonyoknak is. Ennek több oka is van.

Egyrészt, a *Hanshu* egyes fejezetei, különösen az értekezések (*zhi* 志) nem korlátozódnak a Korai Han-korra, hanem vázlatosan feldolgozzák az előzményeket is. Például a témánk szempontjából rendkívül fontos 23. fejezetnek, mely a *Xingfazhi* 刑法志 *(Értekezés a büntetésekről és törvényekről)* címet viseli – csaknem felét a Han-kori előtti jogfejlődés teszi ki, így szó esik benne Qinről is.

Másrészt, az intézmények – így például a hivatalszervezet, a törvénykezés szervei és gyakorlata stb. – tekintetében Qin és Han között nem volt olyan éles törés, mint ahogyan azt a későbbi források beállítják. Maga Liu Bang, a Han-ház megalapítója eredetileg a Qin-dinasztiát szolgáló kishivatalnok volt, s főemberei is a valaha Qint szolgáló hivatalnokok

közül kerültek ki. Az alacsony származású Liu Bang nem rendelkezett kormányzati tapasztalatokkal, s nem meríthetett a Qin előtti hagyományokból. Ezért szükségképpen, *mutatis mutandis,* a Qin-beli intézményeket vette át birodalma kiépítésekor. A speciálisan a Han-házra jellemző intézményrendszer csak fokozatosan, a Kr. e. 2–1. évszázad során épült ki. Emiatt a Korai Han-kor első évtizedeire vonatkozó információk analógiával alkalmazhatók a Qin-házra is, igaz, ebben az esetben kellő óvatossággal kell eljárni, s jelezni kell, hogy a Qinről készített modell mely elemeit egészítettük ki – Qin-beli forrás híján – Han-kori adattal. Mindenesetre a Qin-beli forrásaink olyan töredékesek, hogy a Korai Han-korra vonatkozó információk nélkül nem lenne lehetőségünk a valóságot jó eséllyel megközelítő modell kidolgozására. A Qin-beli terminológiát sem értenénk; ha a Han-kori forrásokból nem ismertük volna például a kényszermunka-büntetések nevét és súlyossági fokozatát, akkor a shuihudi iratok értelmezhetetlenek lettek volna.

Azt a tényt, hogy a Qin-beli jogrendszer rekonstruálásához kellő óvatossággal felhasználhatjuk a Korai Han-korra vonatkozó forrásokat is, a *Hanshu* is megerősíti. A már említett *Xingfazhi* fejezetben találkozunk az alábbi bejegyzéssel:

> Amikor a Han-dinasztia megalakult, s Gaozu 高祖 először hatolt be a szorosokon, a törvényeket három cikkelyre egyszerűsítette,[86] mondván: „Aki embert öl, azt öljék meg; aki megsebesít egy embert, illetve aki lop, azt bűnével arányos [büntetéssel sújtsák].” Elvetette és eltörölte a zaklatásokat és a kegyetlenkedéseket, s a nép tömegei nagy örömmel teltek el.[87] Később [azonban, amikor] a négy barbár még nem hódolt be, s a támadó és védekező fegyverek még nem pihentek, a háromcikkelyes törvény nem bizonyult elegendőnek a gonoszság visszaszorítására, ezért ekkor az ország minisztere, Xiao He 蕭何 összegyűjtötte Qin törvényeit, kiválasztotta azokat, amelyek megfeleltek a kornak, s törvényeket alkotott kilenc fejezetben.[88]

Mindebből kiderül, hogy a Han-dinasztia első éveinek törvényeit a Qin-beli jog alapján állították össze, a megfelelő rendelkezések kiválogatásával és összeszerkesztésével. Ezután a Qin-beli jogtól való eltávolodás fokozatosan ment végbe, egy-egy részterület újraszabályozásával. Erről a folyamatról részletesen beszámol a *Xingfazhi*.

A Qin- és a korai Han-kori jog közötti szoros kapcsolatot a régészet is igazolja. Az előző fejezetben tárgyalt, Kr. e. 186 körülre keltezett zhangjiashani leletek vizsgálata alapján

[86] Az ’egyszerűsítnek’ fordított kifejezés (*yue* 約) értelmezéséről folyt vitáról lásd HULSEWÉ 1955: 368–372/143. jegyzet.
[87] E rendelkezésre Kr. e. 207 végén, 206 elején került sor, de kérdéses, hogy valós intézkedésről, vagy csupán propagandafogásról volt-e szó (lásd HULSEWÉ 1955: 372–373/144. jegyzet).
[88] 漢興，高祖初入關，約法三章曰：「殺人者死，傷人及盜抵罪。」蠲削煩苛，兆民大說。其後四夷未附，兵革未息，三章之法不足以禦姦，於是相國蕭何　攈秦法，取其宜於時者，作律九章。*Hanshu* 23: 1096. E passzus az egyik legfőbb bizonyítéka annak, hogy a Han-dinasztia a Qin-ház törvényeit vette át.

kijelenthető, hogy a Qin- és Han-beli büntetőjogi rendszer között alapelvekben, terminológiában, bűnüldözési és ítélkezési szervezetrendszerben, a bűncselekmények mibenlétében stb. nem volt jelentős eltérés. Mindezek alapján igazoltnak látjuk, hogy a hiányzó Qin-beli adatok pótlására alkalmazhatók a Korai Han-kori információk, ugyanakkor minden olyan esetben, amikor modellünket ily módon egészítjük ki, ezt jelezni fogjuk.

Érdemes részletesebben megvizsgálni a már említett, *Xingfazhi* című fejezetet, amely az első olyan ismert kínai írásmű, mely tudatosan reflektál a hivatalnok-írástudó munkájának egyik legfontosabb területére, az igazságszolgáltatásra. A shuihudi iratok értelmezése jórészt ezen a fejezeten, illetve az ehhez írt kommentárokon alapul. Emellett, mivel ez a legkorábbi terjedelmesebb szöveg a témáról, a fejezet gyakran szolgál a kínai jogtörténeti kutatások kiindulópontjául. Jelentőségét az is jelzi, hogy a *Hanshu* nyomán a későbbi dinasztikus történeti művek többsége is tartalmazott *Xingfazhi* című fejezetet.

II.2.1. A *Xingfazhi* keletkezési körülményei

Mint ismeretes, a *Hanshu* szerzőségét a Ban család három tagjához, Ban Biaóhoz 班彪 (3–54), Ban Guhoz 班固 (32–92) és Ban Zhaóhoz 班昭 (48?–116?) kötik.[89] Ami a 23. fejezetet illeti, eddig nem merült fel kétség azt illetően, hogy azt Ban Gu, a *Hanshu* legnagyobb részének szerzője írta. Ban Biao szerzősége azért zárható ki, mert a fejezet említi a Yongping 永平 uralkodási érát (58–75), amelynek kezdetekor Ban Biao már nem élt; Ban Zhao, az első ismert női történetíró esetén pedig semmiféle utalást nem ismerünk, amely szerint dolgozott volna a fejezeten. Ban Gu szerzőségét megerősíti az a tény, hogy a szöveg végén nyílt politikai állásfoglalás található a büntetések kérdésében, s Ban Guról tudjuk, hogy aktív szerepet játszott az udvarban.

A fejezet datálásához közelebb vihet egy rendelkezés, amelyet Zhang 章 császár (Han Suzong 漢肅宗) bocsátott ki Kr. u. 80-ban. A rendelet szövege a *Hou Hanshu* 後漢書 *(A Késői Han-dinasztia története)* harmadik fejezetében, Zhang császár évkönyvében őrződött meg:

[A Jianchu 建初 korszak ötödik évének] harmadik hónapjában, a *jiayin* 甲寅 napon[90] [a császár] rendeletet bocsátott ki, mondván: „Konfuciusz mondotta: »Ha a büntetések és a bírságok nem megfelelőek,

[89] A *Hanshu*ról és szerzőiről lásd HULSEWÉ 1993: 130–131, NIENHAUSER 1986: 645–647, SWAN 1950: 3–4, WATSON 1974: 1–9.
[90] I. sz. 80. április 13.

akkor a nép azt se tudja, hova tegye a kezét és a lábát.«[91] Manapság a hivatalnokok között sok a nem megfelelő; felhatalmazás nélkül cselekszenek, örömüket vagy haragjukat követve. Előfordul, hogy az ügyekben nem a bűntett [súlyossága alapján döntenek], elnyomják és fenyegetik az ártatlanokat, olyannyira, hogy az évente így öngyilkosságba kergetettek száma már-már meghaladja az elítéltekét. Ez élesen ellentmond annak az eszmének, hogy [a császár és hivatalnokai] a nép apja és anyja. Az illetékesek vitassák meg, hogy miként lehet kijavítani [ezt a hibát], és terjesszenek fel [javaslatot az ügyben].”[92]

Ha megvizsgáljuk a *Xingfazhi* tartalmát, feltételezhetjük, hogy a szöveg – vagy annak egy része – a császári rendeletet követően kibontakozó hivatalnoki vitában született. A fejezet jól körülhatárolható álláspontot fogalmaz meg a büntetések reformját illetően, amelyet Ban Gu nem csak történetíróként, hanem politikusként is képviselhetett az udvarban.

Magának a *Hanshu*nak a keletkezéséről a *Hou Hanshu* 40. fejezete, Ban Biao életrajza – amely egyben fiának, Ban Gunak az élettörténetét is tartalmazza – a következőket írja:

Gaozutól 高祖 elkezdve, egészen Ping 平 császárig s Wang Mang 王莽 kivégzéséig, tizenkét nemzedéket, kétszázharminc évet [fogott át a *Hanshu*].[93] Összeállította cselekedeteiket és tetteiket, az öt klasszikust követte, elejétől végéig behatóan és átfogóan, megalkotta a *Tavaszok és őszök* [mintáját követő] évkönyveket, a táblázatokat, az értekezéseket és az életrajzokat, mindösszesen száz fejezetet. [Ban] Gu, miután a Yongping uralkodási éra (Kr. u. 58–75) [94] közepén először megkapta a rendeletet, elrejtőzve finomította és gyűjtötte a gondolatait több mint húsz éven keresztül, s csak a Jianchu éra [76–83[95]] közepén fejezte be [a munkát]. Ekkor nagyon nagyra becsülték az írását, s a tudósok között nem volt, aki ne azt recitálta volna.[96]

Ezek szerint a *Hanshu* a Jianchu éra középső szakaszában, Kr. u. 79–80 körül készülhetett el, vagyis éppen a fent említett császári rendelkezés idején. A passzus azt állítja, hogy a könyv ekkor már tartalmazta mind a száz fejezetet,[97] tehát az összes *zhi*t, értekezést is, valójában azonban tudjuk, hogy a csillagászati értekezést és a táblázatokat csak jóval később

[91] *Lunyu* 13.3, vö. *KF* I: 116.
[92] 三月甲寅，詔曰：「孔子曰：『刑罰不中，則人無所措手足。』今吏多不良，擅行喜怒，或案不以罪，迫脅無辜，致令自殺者，一歲且多於斷獄，甚非為人父母之意也。有司其議糾舉之。」 *Hou Hanshu* 3: 140.
[93] Han Gaozu Kr. e. 206–195 között, Ping császár Kr. u. 1–5 között, Wang Mang pedig Kr. u. 9–23 között uralkodott.
[94] A Yongping éra megegyezik a Han-házi Ming 明 császár uralkodásával.
[95] A Jianchu éra a Han-házi Zhang császár uralkodásának (76–88) három periódusa közül az első volt.
[96] 起元高祖，終於孝平、王莽之誅，十有二世，二百三十年，綜其行事，傍貫五經，上下洽通，為春秋考紀、表、志、傳凡百篇。固自永平中始受詔，潛精積思二十餘年，至建初中乃成。當世甚重其書，學者莫不諷誦焉。*Hou Hanshu* 40A: 1334.
[97] A száz fejezet: tizenkét alapvető évkönyv (*benji* 本紀), nyolc táblázat (*biao* 表), tíz értekezés (*zhi* 志) és hetven „életrajz” (*liezhuan* 列傳).

fejezte be Ban Zhao.[98] Ezek alapján feltételezhető, hogy a *Xingfazhi* 80 körül keletkezett, bár megjegyzendő, hogy az erre vonatkozó forrásunk meglehetősen késői: a *Hou Hanshu*t mintegy két és fél évszázaddal az események után szerkesztette Fan Ye 范曄 (398–445).

II.2.2. A *Xingfazhi* címének jelentése

Érdemes néhány szót szólni az értekezés címéről. Mint említettük, a *Hanshu* 23. fejezete az első joggal foglalkozó értekezés, amely kínai történeti műben szerepel. A *Shiji*ben nem található hasonló monográfia, a *Hanshu* utáni dinasztikus munkák jelentős része azonban tartalmazza a fejezetet. Összesen tizennégy *Xingfazhi* maradt ránk a különböző korokból.[99] A *Xingfazhi* kifejezésben a *zhi* 志 hagyományos fordítása 'értekezés' vagy 'monográfia'[100], míg a *xingfa* 刑法 értelmezése általában „büntetések és törvények" vagy „büntető törvények", „törvények", „büntetőjog", „jog". A későbbi történeti művek *Xingfazhi* című fejezetei általában az adott dinasztia büntető törvénykezésével kapcsolatos legfontosabb kérdéseket és intézkedéseket sorolják fel, bár a kínai történetírói hagyománynak megfelelően, mivel *zhi*ről, értekezésekről van szó, a dinasztikus kereteket a szerzők nem tartják be olyan szigorúan, mint például az évkönyvek (*ji* 紀) vagy életrajzok (*zhuan* 傳) esetében.[101] Ezek alapján a *xingfa* „büntetések és törvények" vagy „büntető törvények" értelmezése kielégítőnek tűnik.

HULSEWÉ azonban a Han-kori jogrendszerről szóló monumentális művében megkockáztatja azt a feltételezést, hogy a *xingfa* ebben az esetben mást jelent.[102] Mivel Ban Gu értekezése nem a puszta tényleírásra szorítkozik, hanem politikai állásfoglalást is megfogalmaz a büntetések kérdésében, s a *fa* szó 'normát', 'mértéket' is jelent, HULSEWÉ szerint szerencsésebb a „csonkító büntetésekre vonatkozó normák" („the norms for mutilating punishments") értelmezés. Vagyis nem „büntetésekről és törvényekről", hanem „a büntetések helyes mértékéről" van szó, amelyre vonatkozóan Ban Gu kifejti a nézeteit. Ezt az interpretációt konkrét bizonyítékokkal sem igazolni, sem cáfolni nem lehet, ugyanakkor a

[98] HULSEWÉ 1993: 129–130.
[99] Az alábbi munkák tartalmaznak jogi értekezést: *Hanshu* 漢書, *Jinshu* 晉書, *Weishu* 魏書, *Suishu* 隋書, *Jiu Tangshu* 舊唐書, *Xin Tangshu* 新唐書, *Jiu Wudaishi* 舊五代史, *Songshi* 宋史, *Liaoshi* 遼史, *Jinshi* 金史, *Yuanshi* 元史, *Mingshi* 明史, *Xin Yuanshi* 新元史, *Qingshigao* 清史稿. Lásd WILKINSON 2000: 512 (31. táblázat); a *Xingfazhi*k összegyűjtött modern kiadásairól lásd uo. 514.
[100] Természetesen, mint a kínai kifejezések többségénél, mindkét fordítás félrevezető, de mivel a *zhi* fejezettípus (amely a *Shijiben* még *shu*ként 書 szerepel) jól ismert, így a fordítás a kínai történeti irodalomban jártasak számára nem okoz gondot.
[101] Vö. WILKINSON 2000: 502. Az értekezésekről/monográfiákról bővebben lásd BALÁZS elemzését (1976: 189–198).
[102] *RHL:* 313.

xingfa kifejezés más szövegekben való előfordulása azt mutatja, hogy nem birtokos szerkezetről, hanem egyszerű mellérendelésről van szó. A *xingfa* szóösszetétel számtalanszor szerepel Kései Zhou-kori és későbbi szövegekben, egyértelműen mellérendelt fogalompárként, amit az is igazol, hogy gyakran további fogalompárok párhuzamaként jelenik meg.[103] A *xing* és a *fa* mellérendeltségi viszonyát jelzi a *Hanshu*val csaknem egy időben elkészült szótár, a *Shuowen jiezi* 說文解字 „definíciója": „a törvény: büntetés" (*fa xing ye* 法，刑也) [104]. A *Shuowen jiezi* természetesen nem meghatározásokat tartalmaz a szó modern értelmében, de a tétel jelzi, hogy a *fa* és a *xing* hasonló fogalomkörbe tartoztak, esetenként szinonimákként is alkalmazhatók voltak.

Hogy a *Xingfazhi* címben a *xing* nem kifejezetten a csonkító büntetésekre vonatkozott, amelyek visszaállítása mellett Ban Gu érvelt, azt az is igazolja, hogy a korabeli szövegekben a *xing* már mindenféle büntetést jelölhetett, nem csak a csonkítással járókat. Ha egyértelműsíteni akarták, hogy megcsonkításról van szó, akkor a *rouxing* 肉刑 (szó szerint: 'hús-büntetés') kifejezést használták – maga a *Xingfazhi* is így jár el kilenc alkalommal. Mindezek alapján valószínűsíthető, hogy a címben Ban Gu a *xingfa* fogalompárt annak hagyományos, 'büntetések és törvények' értelmében használta.

II.2.3. A *Xingfazhi* kompiláció jellege

A modern nyugati szakszövegekhez, vagy akár a nyugati antikvitás értekezéseihez szokott olvasó számára csalódást okozhat, hogy a *Xingfazhi* nem összefüggő, egységes szerkezetű, logikus gondolatmenetű szöveg. Az értekezés számos része egymásra halmozott idézetekből áll, a szerző–szerkesztő bizonyos részletkérdéseket alaposan tárgyal, míg más, fontosnak tűnő témákról szót sem ejt. Az időrend laza, hosszú periódusok kimaradnak, még a Han-korral foglalkozó rész is csupán egy-két tucat mozzanatot emel ki a két évszázados fejlődésből, s rengeteg kérdésről semmit nem tudunk meg. A legszembetűnőbb sajátosság a fejezetben az idézetek halmozása. A *Xingfazhi* szövegének nagyjából a felét hosszabb–rövidebb idézetek teszik ki. A fejezet hat helyen idézi a *Shujing*et 書經, nyolc helyen a *Zhouli*t 周禮, tizenkét helyen a *Lunyu*t 論語, négy helyen a *Zuozhuan*t 左傳. Ban Gu több

[103] Többször is így szerepel például a Ban Gu által jól ismert *Xunzi*ben 荀子, például „Amit a fejedelmek és az uralkodók gyűlölnek, ami elé a büntetések és törvények nagy tilalmat állítanak…" (君上之所惡也，刑法之所大禁也…) (*Xunzi* 4, *Rongru* 榮辱, *Megbecsülés és szégyen*). A *Xunzi*ben további három helyen szerepel a *xingfa* szóösszetétel (4., 11., 19. fejezet.)
[104] *Shuowen jiezi:* 474.

hosszú passzust vesz át a *Xunzi*ből 荀子 is, illetve szó szerint idéz számos hivatalnoki beadványt és császári rendeletet. Ezek mellett előfordulnak olyan részek, amelyek szó szerint vagy részben megegyeznek a *Yantielun* 鹽鐵論, a *Hanfeizi* 韓非子, a *Huainanzi* 淮南子, a *Liezi* 列子, a *Guoyu* 國語 és a *Guanzi* 管子 egyes passzusaival, vagy legalábbis tartalmilag igen közel állnak hozzájuk. Azokban a részekben, amelyek nem szó szerinti átvételek, hanem elméletileg Ban Gu saját fejtegetései, legkevesebb hetvenkét idézet található. Mivel a kínai szöveg nem mindig jelölte, hogy idézet következik, s a kommentátorok sok olyan szöveget már minden bizonnyal nem ismertek, amelyből Ban Gu meríthetett, az idézetek súlya a fejezetben valószínűleg még ennél is nagyobb. [105]

Mindez azonban a legmesszebbmenőkig megfelel a kínai hagyományoknak, sőt a *Hanshu* azok reprezentatív alkotásának, s egyben mintaképének tekinthető, hiszen a későbbi dinasztikus történeti munkák szerkezetükben és szemléletükben mind a *Hanshu*t követték. A kínai történetírók egészen más eszközökkel és célokkal dolgoztak, mint a nyugatiak, s történelmükből egészen más dolgok voltak számukra relevánsak. Az ilyen jellegű kínai szövegek eredetiségét és sajátosságait nem a szerző saját ecsetje alól származó gondolatok, hanem az idézetek megválogatása, összefűzése, egységbe foglalása adja. A kínai írástudó sokszor nem a maga szavaival fejezte ki gondolatait, hanem olyan szöveghelyeket keresett a rendelkezésére álló klasszikus irodalomban, amelyeknek ügyes megválogatásával és összeszerkesztésével a saját nézeteit a lehető legjobban kifejezhette – s egyben a régi bölcsek tekintélyére is támaszkodhatott. Így a kínai tradíción belül a máshonnan átvett passzusok nagy száma ellenére a *Xingfazhi* egységes szövegnek és eredeti alkotásnak tekinthető.

II.2.4. A *Xingfazhi* problematikája

Az egész fejezetet végigkíséri egy központi probléma. Az ideális „konfuciánus" állam az erények mindenre kiterjedő voltán nyugszik. Az állam élén a bölcs uralkodó áll, aki rendelkezik a *de* 德 (erény, erő) mágikus kisugárzó képességével. Erénye áthatja hivatalnokait is, s azok továbbsugározzák azt a népnek. A társadalomban mindenkinek megvan a helye és szerepe, s mindenki azon munkálkodik, hogy a helyzetéhez kapcsolódó kötelezettségeket a lehető legjobban ellássa. Így a társadalomban béke és jólét uralkodik, s külső ellenség sem fenyeget, hiszen a bölcs uralkodóhoz maguktól, mintegy automatikusan áramlanak a környező

[105] A *Xingfazhi*ben található idézetekről lásd HULSEWÉ 1955: 311–312. Az „idézgetés hagyományos művészetéről", a „hagyományhű szajkózásról" bővebben lásd BALÁZS 1976: 183–185.

népek, hogy az uralmából eredő áldásokban részesüljenek. A konfuciánus eszmény tehát egy konfliktusmentes, boldog társadalom, s a mindenkori uralkodónak ezen eszmény elérésére kell törekednie. Csakhogy a valóság nyilvánvalóan soha nem felelhetett meg ennek az eszménynek, a társadalmon belül gyakran keletkeztek konfliktusok, mindig akadtak olyanok, akiknek viselkedése nem felelt meg helyzetüknek, s külső ellenségek is folyamatosan fenyegették a kínai államokat. Az állam és a társadalom működőképességének fenntartása érdekében tehát az uralkodónak a büntetések és a háború eszközéhez kellett folyamodnia.

A dilemma tehát a következő: az uralkodó, akinek elméletileg erőszakmentesen, puszta erényével kellene kormányoznia, a tapasztalatok szerint valójában nagyon is gyakran nyúl az erőszakhoz. Ezzel az ellentmondással az írástudónak, különösen, ha a joggal kíván foglalkozni, valamit kezdenie kell. Úgy véljük, éppen ez a kérdés áll a *Xingfazhi* fókuszában.

Ban Gu rögtön a bevezetésben igyekszik feloldani az ellentmondást, ugyanakkor később is vissza-visszatér rá. Ban alapvetően két, egymással szorosan összefüggő megoldást ad. Az első válaszkísérlet az, hogy az embert párhuzamba állítja az Éggel, s igyekszik bizonyítani, hogy az ember a viselkedésében – tehát például az uralkodó a büntetéseiben – pusztán az Eget követi, ami legitimálja tetteit.

A másik ezzel kapcsolatos megoldáskísérlet az, hogy a büntetések bevezetését Ban Gu a régi bölcs királyokhoz köti. A klasszikusokban – elsősorban a *Shujing*ban – bőven található utalás arra, hogy már a szent királyok is, korlátozott mértékben ugyan, de kénytelenek voltak az erőszak eszközéhez nyúlni. Ban Gu tudatosan használja ezeket az utalásokat, s a bevezetésben összeköti az erényeket az azok gyakorlásához nélkülözhetetlen hatalommal: „A szeretetnek tiszteletre (*jing* 敬) van szüksége, hogy ne züllják el; az erénynek tekintély (*wei* 威) kell, hogy hosszan fennmaradjon. Ezért lefektették a szertartásokat, hogy magasba emeljék a tiszteletet; megalkották a büntetéseket, hogy világossá tegyék a tekintélyt."[106] Vagyis a büntetésekre azért van szükség, hogy biztosíthassák az erény uralmát. Mindez ott kapcsolódik a büntetések Eget követő jellegéhez, hogy a mitikus királyok a büntetések megalkotásában is az Eget követték, így intézkedéseik – és a későbbi uralkodók tettei is – égi legitimitást nyertek.

Fontos azonban kiemelni, hogy az Ég és a régi bölcsek kiemelt szerepe ellenére Ban Gu – s vele együtt a kínai gondolkodók többsége – nem tulajdonított a büntetéseknek isteni eredetet. A törvényeket – ellentétben például a mezopotámiai vagy ószövetségi hagyományokkal – nem egy istenség vagy az Ég nyilatkoztatta ki, hanem olyan bölcsek

[106] 愛待敬而不敗，德須威而久立，故制禮以崇敬，作刑以明威也。*Hanshu* 23: 1079; SALÁT 2005a: 25.

alkották őket, akik ugyan az Eget utánozták, de ők maguk emberek voltak. Az Ég tehát csupán mintát ad a helyes kormányzáshoz, de a szabályokat e minta alapján az embereknek kell megalkotniuk.

Ban Gu tehát a fejezet bevezetőjében megfogalmazza azt a központi problémát, amire aztán a fejezet számos részén visszautal: mi adja az államilag szentesített erőszak legitimációját, miért van az alapvetően az emberek javát szolgálni hivatott államnak joga arra, hogy egyes embereket megcsonkítson vagy akár megöljön. Mindennek aktuálpolitikai olvasata is lehet, hiszen, mint már említettük, éppen a *Hanshu* születésének idején zajlott vita a császári udvarban a büntetésekről, s e vitában minden bizonnyal Ban Gu is kifejtette véleményét. A szöveg azonban nem tekinthető csupán politikai értekezésnek: olyan alapgondolatokat fogalmaz meg, amelyek ugyan felhasználhatók voltak egy konkrét vitában is, de a császárkori kínai jogi gondolkodás kiindulópontjául is szolgáltak.

A másik fő probléma, amely főleg a Han-korral foglalkozó részekben jelenik meg, gyakorlati jellegű. A hatalmas kiterjedésű Han Birodalomban az igazságszolgáltatás egységességének és méltányosságának fenntartása igen nehéz feladat volt. Egyrészt, mint minden jogrendszer esetén, állandó gondot okozott az, hogy ha a törvények túl általánosak, akkor a helyi hivatalnokok eltérően értelmezik őket, s a törvénykezés nem lesz egységes és igazságos; ha viszont a túlszabályozás végletébe esnek, akkor azzal gúzsba kötik mind a hivatalnokokat, mind a népet, ráadásul a rengeteg törvény, előírás és precedens átláthatatlanná teszi a rendszert, s nagy teret ad a visszaélésekre. Az egyensúlyi állapotot csaknem lehetetlen volt megtalálni; maga Ban Gu még a Han-házi Wen 文 császár (Kr. e. 180–157) uralkodását látta e tekintetben a legsikeresebbnek. Másrészt nehéz olyan büntetési rendszert bevezetni, amely arányban áll a bűnökkel. Ha a büntetések túl enyhék, akkor az emberek nem veszik őket komolyan, és megszaporodik a bűnözés; ha viszont túl szigorúak, akkor rengeteg embert kell kivégezni vagy megcsonkítani, ami viszont nem lehet a jó uralkodó célja. Ban Gu a kérdésekre felemás megoldást javasol: szerinte a Zhou-házi Mu 穆 király alatt létezett büntetési rendszerhez kell közelíteni, amely kétszáz halálbüntetéssel járó bűnt ismert, továbbá vissza kell állítani a csonkító büntetéseket.[107]

II.2.5. A *Xingfazhi* jelentősége a Qin-beli jog kutatásában

[107] *Hanshu* 23: 1112; SALÁT 2005a: 69–72.

Bár a *Xingfazhi* mintegy három évszázaddal a shuihudi iratok után született, megkerülhetetlen szerepet játszik a Qin-beli jogról alkotott modell felállításában. Egyrészt, a fejezet többször is említi a Qin-beli kormányzási módszereket, bár konkrét információk helyett jobbára hagyományos toposzokat közöl azok kíméletlen, elnyomó, igazságtalan voltáról. Másrészt azonban a Qin-beli szövegek *értelmezésében* a *Xingfazhi*t – a hozzá tartozó kommentárokkal együtt – nem lehet nélkülözni. A fejezetben számtalan jogi intézmény, tisztség, kifejezés fordul elő, amelyek ugyan a Korai Han-korra jellemzőek, de, mint a shuihudi iratok bizonyítják, már a Qin-korban is léteztek. A *Xingfazhi*ből egyértelműen kiderül e kifejezések jelentése, s e fejezetnek köszönhető, hogy a shuihudi cikkelyeket értelmezni tudjuk. Például a shuihudi szövegekben szereplő egyes büntetésnemek, eljárási cselekmények, bűncselekmény-kategóriák azonosítására csak a *Xingfazhi* alapján van lehetőség.

II.3. Egyéb források

A fentiek mellett a Qin-kori jog rekonstruálásában más források is segíthetnek. Ezeknek azonban közös vonásuk, hogy egyrészt kérdéses hitelességűek, másrészt nem valódi történeti források, hanem jobbára filozófiai, államelméleti művek. Mindezek miatt az ezekben található adatokat csak kiegészítésképpen alkalmazhatjuk.

A legfontosabb filozófiai mű a már említett *Shangjun shu,* amelyet a hagyomány a nagy Qin-beli törvényhozó, Shang Yang nevéhez köt. Valószínűbb azonban, hogy későbbi kompilációról van szó, s a műnek nincs sok köze Shang Yanghoz.[108] Emellett a könyv elsősorban a mezőgazdaság és a hadsereg fejlesztésével foglalkozik, a törvényekről kevés szó esik benne, így munkánkhoz csak egyes részletei használhatók.

Fontos kiegészítő forrás még a *Han Feizi* 韓非子, amely a legizmus alapművének számít. Szerzője, a Han-beli 韓 Han Fei 韓非 Kr. e. 233-ban halt meg Qinben, tehát nagyjából a shuihudi iratok keletkezésének idején élt.[109] A munka sokat foglalkozik a törvénykezéssel, de inkább elméleti síkon; gyakorlati rendelkezések csak tanmesékben, történeti példákban jelennek meg, amelyek nem tekinthetők hitelesnek.[110]

[108] A *Shangjun shu* hitelességéről lásd DUYVENDAK 1963: 141–159. A munkáról lásd még LOEWE 1993a: 368–375.
[109] A *Han Feizi* hitelességéről lásd LUNDAHL 1992.
[110] Han Fei életéről és filozófiájáról lásd SALÁT 2003a: 50–80.

Találunk még utalásokat Qin történelmére és intézményrendszerére Xunzinél 荀子, aki Kr. e. 264 körül maga is járt Qinben.[111] Emellett olyan szövegek néhány passzusa is felhasználható, mint a *Zhanguo ce,* a *Guanzi,* a *Huainanzi* stb. Mindezek a szövegek azonban csak kellő forráskritikával használhatók a Qin-beli állapotok megismerésére.

[111] Qinről írt beszámolóját lásd *Xunzi:* 202 (16. fej. *Qiang guo*), KNOBLOCK 1990: 246–247, SALÁT 2003a: 22–23. Xunzi joggal kapcsolatos nézeteiről lásd SALÁT 2003a: 35–40.

III.
A szellemi-ideológiai környezet

Mielőtt rátérnénk a Qin-beli büntetőjogi rendszer elemzésére, érdemes röviden bemutatnunk a szóban forgó államra jellemző ideológiai-szellemi környezetet, amelyben az általunk vizsgált jogrendszer működött. Ez azért is indokolt, mert az államilag szentesített értékrend, amely a hivatalos ideológia szerves része, magukban a jogi szövegekben is megjelenik. Sőt a törvényszövegek célja valójában éppen az államilag szentesített értékrend érvényesülésének biztosítása.

III.1. Qin – a *par excellence* legista állam?

Qint az utókor a legizmus mintaállamának, a legista eszmék megtestesítőjének tartotta, s a mai történelemkönyvekben is így szerepel. Ezt a képet azonban módosítanunk kell.

Valójában a legizmus önálló iskolaként nem is létezett: nem volt a szó szoros értelmében vett iskola, nem volt alapítója, nem voltak tanítói és egységes tanai.[112] Az elnevezés különböző államokban tevékenykedő, hasonló, de nem egyforma eszméket követő államférfi-filozófusok politikai irányelveit jelöli, akiket a Han-korban soroltak be egy kategóriába, a *fajia* 法家, „törvénykezők iskolája" címszó alá. Ez a besorolás először a *Shiji*ben 史記 jelenik meg, ahol Sima Tan 司馬談 (Sima Qian 司馬遷 apja) a következőket írja a *fajiá*ról:

> A legisták nagyon szigorúak voltak, kevésre becsülték a könyörületet; ugyanakkor azonban ők tették helyessé a fejedelem és alattvaló, felettes és alárendelt közti megkülönböztetést, s ezen ma sem lehet változtatni semmit. […] A legisták nem tettek különbséget rokonok és idegenek között, nem választották külön az előkelőket és közrendűeket, egységesen vetették alá őket a törvények ítéletének, úgyhogy a rokonok szeretetét és a tiszteletre méltók tiszteletét kívánó „könyörületnek" vége szakadt. Ezt az elgondolást meg lehetett valósítani egy bizonyos időszakra, de nem lehet hosszú ideig alkalmazni. Ezért mondom, hogy [a legisták] nagyon szigorúak voltak és kevésre becsülték a könyörületet. Azt azonban, hogy megkövetelték az uralkodó tiszteletét és

[112] A legizmusról lásd például CREEL 1970c, HULSEWÉ 1981b, FU 1996, SALÁT 2003a: 41–80.

az alattvaló alávetettségét, s világossá tették mindenkinek a maga funkcióját, amelynek határait senkinek sem szabad átlépnie, nos, ezt akár „száz iskola" sem lenne képes megváltoztatni.[113]

Az utókor tehát elsősorban a törvények (*fa* 法) megszigorítása és általánossá tétele miatt emlékezett a legistákra, ezt tükrözi a „*fajia*" és az ebből származó nyugati „legizmus" elnevezés is. Valójában azonban a törvény csak a számos eszköz egyike volt, amelynek használatát a legisták tanácsolták, az iskola elnevezése tehát némileg félrevezető. Emellett tudni való, hogy a *fa* írásjegy a „törvény" mellett jelent „módszert" is, s elképzelhető, hogy a történetíró szándékosan épített a szó kétértelműségére a névadáskor.

Mindenesetre az a tény, hogy a legizmus mint fogalom nem is volt ismert a Qin-dinasztia idején, már önmagában is mutatja, hogy Qint tudatosan legistának nevezni anakronisztikus. Ugyanakkor, ha megvizsgáljuk a Qin-beli forrásokat, az is világossá válik, hogy Qin állami ideológiáját korántsem a később legistának nevezett eszmék egyeduralma jellemezte. Valójában Qin egyik „izmusnak" sem volt kizárólagos híve, a hivatalos dokumentumokban szinte mindegyik, a korban ismert eszmerendszer elemei felfedezhetők. Így találkozhatunk a legista, konfuciánus, taoista, yin-yang 陰陽 és egyéb iskolák tanaival is. Qin államideológiája tehát heterogén, sok forrásból merítő eszmerendszer volt. A következőkben néhány elsődleges forrást vizsgálunk meg, hogy feltárjuk ezen eszmerendszer alkotó elemeit.

III.2. Az Első Császár feliratai

A *Shiji* 6. fejezete, vagyis az Első Császár évkönyve (*Qin Shihuang benji* 秦始皇本紀) teljes terjedelemben idéz hat hosszú feliratot, melyet Qin Shihuang 秦始皇, illetve főhivatalnokai vésettek kőbe a birodalom különböző pontjain. E feliratoknak a *Shiji* által megörökített szövege hitelesnek tekinthető, hiszen Sima Qian utazásai során még olvashatta őket. Az egyik felirat egy töredéke, amelyen 84 elmosódott írásjegy található, máig fennmaradt,[114] s számos pacskolatot is ismerünk azokból az időkből, amikor a feliratok még olvashatók voltak. A feliratok konkrét történelmi adatokat nem tartalmaznak, de a Qin-beli államideológiának rendkívül fontos forrását jelentik. Az alábbiakban e feliratokat vizsgáljuk

[113] 法家嚴而少恩；然其正君臣上下之分，不可改矣。[…] 法家不別親疏，不殊貴賤，一斷於法，則親親尊尊之恩絕矣。可以行一時之計，而不可長用也，故曰「嚴而少恩」。若尊主卑臣，明分職不得相踰越，雖百家弗能改也。*Shiji* 130: 3288–3293. TŐKEI FERENC fordítása. *KF* III.: 138, 140–141.
[114] BODDE 1986: 67.

meg abból a szempontból, hogy milyen eszmék elemei tükröződnek bennük. Az időrendben első és második feliratot részletesebben elemezzük, a továbbiakat csak vázlatosan érintjük.

III.2.1. A liangfui felirat

Az első feliratot a császár Kr. e. 219-ben, két évvel a birodalomegyesítés után vésette a Liangfu-hegyen 梁父,[115] miután bemutatta ott a *shan* 禪 áldozatot. Már önmagában az is sokatmondó, hogy az Első Császár a *shan* áldozatot mutatta be; ez a szertartás a *feng* áldozattal együtt igen ősi eredetű, s a hagyomány a régi bölcs királyokhoz köti. Bemutatásával Qin Shihuang jelezte, hogy uralmát az ősidők szent uralkodóihoz vezeti vissza, hozzájuk kapcsolja.[116]

A liangfui felirat szövege így hangzik:

(1) A császár elfoglalta trónját, szabályokat teremtett és világossá tette a törvényeket, a miniszterek és alattvalók követik rendelkezéseit.

(2) A huszonhatodik évben először egyesítette az Égalattit, nem maradt senki, aki nem őt követné.

(3) Maga utazott el a távoli vidékekre ellenőrizni a köznépet, megmászta itt a Tai-hegyet, s körbenézett a legkeletibb vidékeken.

(4) Az őt kísérő miniszterek a tetteire gondolnak, s megtalálván eredetét vállalkozásának, tiszteletteljesen dicsőítik sikereit és erényeit.

(5) Kormányzata mindenre kiterjed, minden, ami születik, eléri, amit el kell érnie, mindennek megvan a törvénye és formája.

(6) A nagy igazságosságot művelik és világossá teszik, s az utókorra hagyják, az pedig követi ezeket, változtatás nélkül.

(7) A császár rendkívül bölcs, s miután békét teremtett az Égalattiban, fáradhatatlan a kormányzásban.

(8) Korán kel és későn tér nyugovóra, építményeket emel, hosszú időre biztosítja a hasznot, s nagyra tartja a tanítást és a nevelést.

(9) A szabályokat és a klasszikusokat mindenfelé terjeszti, közel s távol mindenki megérti őket, mindenki követi a Bölcs akaratát.

(10) Az előkelőket és az alantasokat világosan megkülönböztetik, a férfiak és a nők a szertartások szerint, összhangban élnek, gondosan végezve feladataikat és kötelességeiket.

(11) Dicsősége áthat mindent kívül és belül, nincs hely, ahol ne zavartalan nyugalom uralkodna, és ez az utókorra is átszáll.

[115] A Liangfu alacsony hegy a Taishantól 泰山 délre.
[116] A *feng* és *shan* áldozatokról lásd HAMAR 1998.

(12) A hatása a végtelenségig elér, mindenki megkapja és követi végakaratát, s örökké elfogadja ünnepélyes előírásait.[117]

Az öndicsőítő feliratból kibontakozó uralkodóeszme némileg különbözik attól, amit a legizmus legnagyobb összefoglalója, Han Fei 韓非 megfogalmazott. Temészetesen a dicshimnuszban megtalálhatók a legizmus elemei is: a császár „szabályokat teremtett és világossá tette a törvényeket" (1), uralkodása nyomán „mindennek megvan a törvénye és formája" (5), s „hosszú időre biztosítja a hasznot"(8).

A „világossá tenni a törvényeket" (*mingfa* 明法) kifejezés igen gyakran szerepel a legista művekben, például a Han Feizi különböző fejezeteiben 18-szor fordul elő. A kifejezés különféle változatai (például „világossá tenni a jutalmakat és büntetéseket" [*ming shangfa* 明賞罰]) is gyakran szerepelnek. Például Han Feizinél:

Az irodalmi műveltséget megszüntetve *világossá tenni a törvényeket és mértékeket,* az önös érdekeket elfojtva mindent a valóban érdemdús szolgálatokra összpontosítani: ez közérdek. A törvényeket azért alkotjuk, hogy általuk vezessük a népet, ám ha nagyra becsüljük az irodalmi műveltséget, akkor a népben kétségek támadnak a törvények felől, amelyeket követni kellene. Az érdemes tetteket azért jutalmazzuk, hogy ezzel is buzdítsuk a népet, ám ha tiszteletre méltónak tartjuk a helyes magatartás ápolgatását, akkor a nép lustává válik abban, ami igazi hasznot hajthatna. Aki nagy becsben tartja az irodalmi műveltséget, s ezáltal kételyt támaszt a törvényekkel szemben, aki az erényes magatartás ápolgatását tiszteli, s ezáltal kétségessé teszi az igazi érdemet, az hiába óhajtja, hogy országa gazdag és erős legyen, ezt soha el nem érheti.[118]

A régi időkben azok, akik értettek az emberek alkalmazásához […] minthogy igazodtak az emberekhez, büntetést csak ritkán kellett kiszabniuk, hogy parancsaikat végrehajtsák. Minthogy pedig *világossá tették a jutalmakat és a büntetéseket,* Boyi [becsületességét] és Rabló Zhi [elvetemültségét] nem keverték össze egymással. Így aztán a fehér és a fekete élesen elvált egymástól.[119]

A „törvények világossá tétele" annak az elvnek a rövid megfogalmazása, hogy a népet tájékoztatni kell a jutalmak és büntetések rendszeréről, hogy tudja, mit kell elkerülnie

[117] (1) 皇帝臨位，作制明法，臣下脩飭。(2) 二十有六年，初并天下，罔不賓服。(3) 親巡遠方黎民，登茲泰山，周覽東極。(4) 從臣思跡，本原事業，祗誦功德。(5) 治道運行，諸產得宜，皆有法式。(6) 大義休明，垂于後世，順承勿革。(7) 皇帝躬聖，既平天下，不懈於治。(8) 夙興夜寐，建設長利，專隆教誨。(9) 訓經宣達，遠近畢理，咸承聖志。(10) 貴賤分明，男女禮順，慎遵職事。(11) 昭隔內外，靡不清淨，施于後嗣。(12) 化及無窮，遵奉遺詔，永承重戒。*Shiji* 6: 243.

[118] 息文學而明法度，塞私便而一功勞，此公利也。錯法以道民也而又貴文學，則民之所師法也疑。賞功以勸民也而又尊行修，則民之產利也惰。夫貴文學以疑法，尊行修以貳功，索國之富強，不可得也。*Han Feizi:* 326 (47. fej., *Ba shuo*); TŐKEI FERENC fordítása. *KF* II.: 330.

[119] 聞古之善用人者 […] 順人則刑罰省而令行，明賞罰則伯夷，盜跖不亂。如此，則白黑分矣。*Han Feizi:* 151–152 (27. fej., *Yong ren*). TŐKEI FERENC fordítása. *KF* II.: 304.

és mit kell cselekednie. Ez az elv szemben áll a hagyományos konfuciánus eszmével, mely szerint a népet az erénnyel kell nevelni és helyes viselkedésre sarkallni, mert ha tudja, hogy pontosan mik a törvények, akkor azokkal fog törődni, nem pedig a mögöttük meghúzódó elvekkel.[120]

A „haszon" (*li* 利) említése is legista vonásnak tekinthető: míg a konfuciánusoknál a *li* kifejezetten negatív tartalmú volt, a legistáknál a haszon – ami alatt az állam hasznát értették – az egyik legfőbb célnak számított.

A kiterjedt tudás, a gyakorlottság, az ékesszólás és az okosság példaképe Konfuciusz és Mo Di volt. De Konfuciusszal és Mo Dival, akik nem szántottak és nem gyomláltak, ugyan mit nyert az ország? A gyermeki kegyelet ápolásának és a vágyak csökkentésének példaképe Zeng Shen és Shi Qiu volt[121]. De Zeng Shen és Shi Qiu sohasem harcolt, sohasem támadott, *mi hasznukat látta tehát az ország*?[122]

Egy bölcs uralkodó országában a szavak közül a rendeletek a legértékesebbek, a tevékenységek közül a törvények a legmegfelelőbbek. […] Ha valaki nem ismeri el a törvényeket és rendeleteket, nélkülük próbálja helyesen fogadni a cselszövéseket, nélkülük próbál alkalmazkodni a körülmények változásaihoz, nélkülük próbálja *biztosítani a hasznot,* igazgatni az ügyeket, annak szavait jól figyelje meg az uralkodó, és a következményekért azokat tegye felelőssé. Mert ha a szavak helyesek, akkor [kimondójuk] *nagy hasznot hajtott,* de ha nem helyesek, akkor [kimondójuk] súlyos bűnt követett el. Így aztán az ostobák félnek majd a büntetéstől és nem merészelnek beszélni, az okos embereknek pedig nem lesz miről vitatkozniuk.[123]

Ugyanakkor, a törvények és a hasznon említése ellenére a fenti dicsőítő versből is kitűnik, hogy Qin Shihuang nem pusztán a legista elvekre támaszkodott. Mint említettük, a felirat az ősi királyokig visszanyúló *shan* áldozat bemutatása után született, s az is fontos tény, hogy megfogalmazására egy császári körút során került sor. Az ellenőrző körút intézménye szintén igen ősi, már a *Shujing*ban 書經 szereplő első királyok egyik fő tevékenysége is éppen az volt, hogy időről időre körbejárták birodalmukat, s a különböző fontos helyszíneken –

[120] Ez az elv a legtisztábban a *Zuozhuan*ban 左傳 jelenik meg, ahol a törvények írásba foglalása ellen Shuxiang 叔 向, illetve maga Konfuciusz is tiltakozik. Lásd SALÁT 2003a: 92–96.

[121] Zeng Shen 曾參: Zengzi 曾子, Konfuciusz egyik legjelentősebb tanítványa, a szülőtisztelet (*xiao* 孝) példaképe. Shi Qiu 史鰍 más néven „Yu 魚, az írnok", akit Konfuciusz egyenessége miatt dicsért (*Lunyu* 論語 XV.6.)

[122] 博習辯智如孔、墨，孔、墨不耕耨，則國何得焉？修孝寡欲如曾、史，曾、史不戰攻，則國何利焉？ *Han Feizi:* 326 (47. fej., *Ba shuo*); TŐKEI FERENC fordítása. *KF* II.: 329–30.

[123] 明主之國，令者、言最貴者也，法者、事最適者也。[…] 若其無法令而可以接詐應變生利揣事者，上必采其言而責其實，言當則有大利，不當則有重罪，是以愚者畏罪而不敢言，智者無以訟，此所以無辯之故也。*Han Feizi:* 301 (41. fej., *Wen bian*); TŐKEI FERENC fordítása. *KF* II.: 320–21.

elsősorban a szent hegyeknél – áldozatokat mutattak be. Shunról 舜 például a következő bejegyzéseket találjuk:

> Az év második hónapjában [Shun] ellenőrző körútra ment keletre, egészen Taizongig, ahol égő áldozatot mutatott be az Égnek, és sorjában a hegyeknek és folyóknak.[124]

> Az ötödik hónapban ellenőrző körútra ment délre, egészen a Déli-hegyekig, ahol hasonló szertartást mutatott be, mint Tai[zongnál]. A nyolcadik hónapban nyugaton tett ellenőrző körutat, egészen a Nyugati-hegyekig, ahol hasonló [szertartást végzett el,] mint korábban. A tizenegyedik hónapban északon tett ellenőrző körutat, egészen az Északi-hegyekig, ahol hasonló szertartást mutatott be, mint nyugaton. […] Ötévente egyszer tett ellenőrző körutat.[125]

Hasonló körutakat a későbbi uralkodók is tettek, s Qin Shihuang ezt a gyakorlatot újította fel rövid császári uralkodása alatt, amikor is rendszeresen körbeutazta birodalmát. Hogy mindezt a körutak jelentőségének tudatában tette, jelzi, hogy a liangfui feliratban is érdemei között sorolja fel a körutakat: „Maga utazott el a távoli vidékekre ellenőrizni a köznépet" (3). Az ősi szokás feleleventése ellentétes a jelenre összpontosító legista elvekkel.

Szintén az ősi, a konfucianizmus által hangsúlyozott hagyományokhoz való kapcsolódást jelzi az olyan kifejezések használata, mint az „erény" (*de* 德, [4]) és a „nagy igazságosság" (*da yi* 大義 [6]), sőt a császár magát „bölcsnek" (*sheng* 聖) nevezi, a konfuciánus szövegeknek az ősi eszményi uralkodókra alkalmazott állandó jelzőjét véve fel. Ezzel szemben Han Fei azt hirdette, hogy nincs szükség erényes, bölcs uralkodóra, hanem csupán jó törvényekre, amelyekkel egy középszerű uralkodó is jó kormányzást teremthet.[126]

Szintén az ősi uralkodóeszmény része, hogy a királynak éjt nappallá téve munkálkodnia kell azon, hogy jó kormányzást teremtsen. A *Shujing*ban említett első királyok igen aktívak: hódítanak, vizeket szabályoznak, ellenőrző körutakat tesznek, kihallgatásokat

---

[124] 歲二月．東巡守．至于岱宗．柴望秩于山川． *Shujing:* 35 *(Shundian)*.

[125] 五月南巡守．至于南岳．如岱禮．八月西巡守．至于西岳．如初．十有一月朔巡守．至于北岳．如西禮．[…] 五載一巡守． *Shujing:* 36–37 *(Shundian)*.

[126] „Yao 堯 és Shun 舜, Jie 桀 és Zhou 紂 ezer nemzedéken át egyszer ha születik; míg [a nem ilyenek] váll váll mellett és egymás sarkára lépve születnek. Azok, akik a világot kormányozzák, nemigen emelkednek túl a közepességen (*zhong* 中); s akik miatt én hatalmi helyzetről *(shi* 勢) beszélek, azok éppen a közepes képességűek (*zhong* 中). A közepes képességűek egyrészt [kiválóságban] nem érik el Yaót és Shunt, másrészt azonban [méltatlanságukban] Jiévé és Zhouvá sem lesznek. S ha ápolják a törvényeket és szilárdan megmaradnak hatalmi helyzetükben, akkor jó kormányzást folytatnak, de ha hátat fordítanak a törvényeknek és elhagyják hatalmi helyzetüket, akkor felfordulást támasztanak." *Han Feizi:* 300 (40. fej., *Nan shi*); TŐKEI FERENC fordítása. *KF* II.: 318–9.

tartanak, intézményeket, hivatalokat hoznak létre, civilizációs vívmányokat alkotnak. Konfuciusznál az uralkodó legfőbb feladata erényének kisugárzása alattvalóira, amitől azok automatikusan erényessé válnak. A *Laozi*höz 老子 kötődő taoista hagyományban az eszményi uralkodó a nem-cselekvés (*wuwei* 無為) állapotában van, hagyja, hogy birodalmában a dolgok természetes útjukat kövessék, s nem avatkozik bele mesterségesen az ügyek folyásába. A legisták ebben a tekintetben a taoistákhoz állnak közel: szerintük ha az uralkodó megfelelő „törvényeket" (*fa* 法) és „módszereket" (*shu* 術) alkalmaz, s rendelkezik a „hatalmi helyzettel" (*shi* 勢), akkor nem kell tovább aktívan részt vennie a kormányzásban: megvalósíthatja a nem-cselekvést, mivel az államgépezet tőle függetlenül is hatékonyan működik. Ebben a kérdésben Qin Shihuang az aktív, cselekvő uralkodó eszményét igyekszik megvalósítani, legalábbis propagandájában: „fáradhatatlan a kormányzásban" (7), „korán kel és későn tér nyugovóra" (8), vagyis személyesen részt vesz a kormányzás napi ügyeiben.

Különösen érdekesek az alábbi mondatok: „nagyra tartja a tanítást és a nevelést" (8), illetve „a szabályokat és a klasszikusokat mindenfelé terjeszti". Nem tudjuk, hogy a tanítás (*jiao* 教), nevelés (*hui* 誨), szabályok (*xun* 訓), klasszikusok (*jing* 經) pontosan mire vonatkoznak, mindenesetre jól illeszkednek az ősi konfuciánus uralkodóeszményhez, amelyben a bölcs király nem csak az emberek anyagi jólétéről gondoskodik, hanem műveli, neveli is őket. Ez élesen szemben áll a legisták mechanikus emberképével és az ebből következő politikával, mely szerint az embereket nem művelni, hanem használni kell, a két alapvető motivációs eszköz, a büntetések és a jutalmak segítségével irányítva őket. Az pedig, hogy a szöveg a klasszikusokat is említi, jelzi, hogy a „könyvégető" Qinről alkotott hagyományos kép felülvizsgálatra szorul, annál is inkább, mert a szöveg közvetlenül idéz is egy klasszikusból: a „korán kel és későn tér nyugovóra" (8) sor szerepel a *Shijing* 58. versének (*Meng* 氓) 5. versszakában.

A 10. versszak („Az előkelőket és az alantasokat világosan megkülönböztetik, a férfiak és a nők a szertartások szerint, összhangban élnek, gondosan végezve feladataikat és kötelességeiket") olyan társadalomeszményt fogalmaz meg, amely egyaránt jellemző a konfuciánusokra és a legistákra. E hagyományok szerint a társadalom egyik legfontosabb elvét alkotják a megkülönböztetések – alacsony és magas rangú, férfi és nő, kínai és barbár, ember és állat stb. között. Az ideális társadalomban mindenkinek megvan a megszabott helye, amely különféle, jól körülírható kötelezettségekkel jár. Ha a különböző helyzetű emberek között megszűnnek a különbségek, alantas és előkelő összekeveredik, az zűrzavarhoz vezet. (Sima Tan a jelen fejezet elején idézett passzusban azt írja, hogy a legisták „nem választották

külön az előkelőket és közrendűeket", ez azonban csak arra vonatkozik, hogy a törvények alól az előkelőségek sem bújhattak ki. Később Sima Tan is a legisták erényei között említi, hogy azok „világossá tették mindenkinek a maga funkcióját".)

A liangfui feliratból tehát egy meglehetősen heterogén államideológia képe bontakozik ki. Fontos szerepet játszik benne az ősi bölcs uralkodók hagyományainak felelevenítése, az „erényről" *(de),* vagyis a jó uralkodók mágikus kisugárzó képességéről alkotott elképzelés, a hierarchikus, merev társadalomeszmény, a világos törvények kiadása, illetve a nép nevelése és tanítása. Mindezek az elvek Qin Shihuang további feliratain is tükröződnek.

III.2.2. A langyai felirat

Szintén Kr. e. 219-ben a császár az általa építtetett Langya-terasznál (Langya tai 琅邪臺) is állított egy feliratot, melynek szövege így hangzik:

(1) Huszonnyolcadik évében, a császár [új] kezdetet valósít meg.
(2) Kijavítja és méltányossá teszi a törvényeket és mértékeket, a tízezer dolgot rend uralja.
(3) Az emberi dolgokat világossá teszi, az apák és fiúk között összhangot és egységet teremt.
(4) Bölcsen, okosan, emberséggel és igazságossággal, nyilvánvalóvá teszi az utat és az elveket.
(5) Keletre jött, hogy gondját viselje a keleti földeknek, meglátogatta a katonákat és a tiszteket.
(6) Miután az Ügyet befejezte, eljött a tengerhez.
(7) A császár érdemei folytán, [az emberek] az alapvető foglalkozásokban fáradoznak.
(8) Felemeli a mezőgazdaságot, elveti a mellékes [foglalkozásokat], így gyarapodnak a feketefejűek[127].
(9) Mindenki, aki az Ég alatt van, szívét összpontosítja, és ugyanazt a célt követi.
(10) Az eszközöket és a szerszámokat egységesítette, csakúgy, mint az írásjegyeket.
(11) Ahová a nap és a hold süt, ahová a hajók és a szekerek eljutnak:
(12) Mindenki végigéli teljes életét, s senki nincs, aki ne érhetné el, amit akar.
(13) A megfelelő időben kezdődik minden: ez a császár érdeme.
(14) Kiigazítja és kijavítja a különböző szokásokat, szabályozza a vizeket, és határt szab a földeknek
(15) Aggódván a feketefejűekért, törődik velük, reggeltől estig fáradhatatlanul.
(16) Eloszlatja a kételyeket és megszilárdítja a törvényeket, így mindenki ismeri a tilalmakat.
(17) A helyi vezetőkre kiosztja a feladataikat, így a kormányzás könnyű és sima.
(18) Amit tesz, és amit nem tesz, mind megfelelő, mindenben úgy viselkedik, mintha tervet követne.
(19) A császár, nagy fényességével, meglátogatja és ellenőrzi a négy égtájat.
(20) A tiszteletreméltók és a közönségesek, az előkelők és az alantasok, tetteikben nem lépik túl rangjukat.

[127] A „feketefejű" (*qianshou* 黔首) kifejezés Qinben a közemberekre utalt. Lásd még 328. jegyzet.

(21) A hitványságot és a gonoszságot nem tűri, mindenki igyekszik igaz és jó lenni.

(22) A kicsi és a nagy dolgokban megfeszítik az erejüket, senki nem mer tétlenkedni vagy hanyag lenni.

(23) Közel és távol, a kiemelkedők és a rejtőzők, a kötelességükre összpontosítanak tiszteletteljesen és komolyan.

(24) Őszinték, egyenesek, igazak és hűségesek, a szolgálatokban és feladatokban állandóság van.

(25) A császár, nagy erényével, megbékíti és megszilárdítja a négy sarkot.

(26) Megbünteti a zavart keltőket, kiirtja az ártalmasokat, hasznot hoz létre, s gazdagságot teremt.

(27) Az évszakok szerint szabályozza a szolgálatokat, mindenhol virágzást teremt.

(28) A feketefejűek békében és nyugalomban élnek, nem használják a fegyvereket és a páncélokat.

(29) A hat rokon egymást védelmezi, s sehol nincsenek rablók és bűnözők.

(30) Mindenki örömmel fogadja a császári tanításokat, s tökéletesen ismerik a törvényeket és a formákat.

(31) A hat irányon belül minden a császár földje.

(32) Nyugaton elér a Futóhomok vidékéig, délen addig, ahol az ajtók északra nyílnak.

(32) Keleten övé a Keleti-tenger, északon túlterjed Daxián.

(33) Ahol ember nyomát lehet találni, nincs, aki ne lenne az alattvalója.

(34) Érdemeivel túltesz az Öt Császáron, s kegyessége az ökrökre és lovakra is kiterjed.

(35) Nincs olyan, aki ne fogadná be az erényét, s mindenki békében él a helyén.[128]

A feliratban, mint látható, hasonló elvek jelennek meg, mint a liangfui szövegben. A dicshimnusz többször említi a törvényeket: [A császár] „kijavítja és méltányossá teszi a törvényeket és mértékeket" (2), „eloszlatja a kételyeket és megszilárdítja a törvényeket" (16), „mindenki… tökéletesen ismeri a törvényeket és a formákat" (30). Ugyanakkor olyan „konfuciánus" elvek is megjelennek, mint a családi kapcsolatok fontossága: „az apák és fiúk között összhangot és egységet teremt" (3) „a hat rokon egymást védelmezi" (29). Sőt a szöveg több konfuciánus erényt említ: bölcsesség (*zhi* 智), emberség (*ren* 仁), igazságosság (*yi* 義) (4), hűség (*zhong* 忠) (24). E feliratban a császár magát nyíltan az ősi bölcs uralkodókhoz, az Öt Császárhoz (*wudi* 五帝) hasonlítja (35), s itt is megemlíti az ellenőrző körutakat, mint a jó kormányzás fontos elemét (5–6), illetve azt, hogy fáradhatatlanul munkálkodik népe jólétén (15).

[128] (1) 維二十八年，皇帝作始。(2) 端平法度，萬物之紀。(3) 以明人事，合同父子。(4) 聖智仁義，顯白道理。(5) 東撫東土，以省卒士。(6) 事已大畢，乃臨于海。(7) 皇帝之功，勸勞本事。(8) 上農除末，黔首是富。(9) 普天之下，摶心揖志。(10) 器械一量，同書文字。(11) 日月所照，舟輿所載。(12) 皆終其命，莫不得意。(13) 應時動事，是維皇帝。(14) 匡飭異俗，陵水經地。(15) 憂恤黔首，朝夕不懈。(16) 除疑定法，咸知所辟。(17) 方伯分職，諸治經易。(18) 舉錯必當，莫不如畫。(19) 皇帝之明，臨察四方。(20) 尊卑貴賤，不踰次行。(21) 姦邪不容，皆務貞良。(22) 細大盡力，莫敢怠荒。(23) 遠邇辟隱，專務肅莊。(24) 端直敦忠，事業有常。(25) 皇帝之德，存定四極。(26) 誅亂除害，興利致福。(27) 節事以時，諸產繁殖。(28) 黔首安寧，不用兵革。(29) 六親相保，終無寇賊。(30) 驩欣奉教，盡知法式。(31) 六合之內，皇帝之土。(32) 西涉流沙，南盡北戶。(33) 東有東海，北過大夏。(34) 人　所至，無不臣者。(35) 功蓋五帝，澤及牛馬。(36)　莫不受德，各安其宇。*Shiji* 6: 245.

Az előzőhöz képest új elem az „alapvető” és a „mellékes” megkülönböztetése a gazdaságpolitikában. Mind a konfucianizmus, mind a legizmus a mezőgazdaságot tartja „alapvető” vagy „gyökér” (*ben* 本) tevékenységnek, s azt hirdeti, hogy a jó uralkodónak a földművelést és a selyemtermelést kell támogatnia minden eszközzel. Ezzel szemben „mellékes” vagy „ág” (*mo* 末) foglalkozás a kereskedelem és a kézművesség; ezeket legfeljebb eltűrni lehet, sőt esetenként vissza kell szorítani. A felirat szerint Qin Shihuang ezt az eszményt is a gyakorlatba ülteti: „A császár érdemei folytán, [az emberek] az alapvető foglalkozásokban fáradoznak. Felemeli a mezőgazdaságot, elveti a mellékes [foglalkozásokat], így gyarapodnak a feketefejűek.” (7–8).

Szintén a mezőgazdasághoz kapcsolódik az a gondolat, hogy a szolgálatokat a megfelelő időben kell végrehajtatni. Konfuciusznál ez így jelenik meg:

> A mester mondotta: „Aki ezer hadiszekeret kiállító fejedelemséget kormányoz, az gondosan ügyeljen a szolgálatokra és legyen szavahihető, mérsékelje a kiadásait, és szeresse az embereit, s a népet csak alkalmas időben (*yi shi* 以時) vegye igénybe.”[129]

A Langya-terasz felirata mintha csak erre felelne: „A megfelelő időben (*ying shi* 應時) kezdődik minden: ez a császár érdeme” (13), „Az évszakok szerint (*yi shi* 以時) szabályozza a szolgálatokat, s mindenhol virágzást teremt” (27).

Még egy érdekes párhuzamot találunk a felirat és egy konfuciánus klasszikus között. A dicshimnuszban szerepelnek a következő sorok: „A hat irányon belül minden a császár földje” (31), „ahol ember nyomát lehet találni, nincs, aki ne lenne az alattvalója” (33). A *Shijing* 205. versében (*Beishan* 北山) az alábbi, igen híres sorokat találjuk:

> A széles ég alatt nincs, ami ne a király földje lenne.
> A földeken és a partokon nincs, aki ne a király alattvalója lenne.[130]

Természetesen nem igazolható, hogy a Langya-terasz felirata és a *Shijing*-vers között közvetlen kapcsolat lenne, de a szóhasználat ezt valószínűsíti, s mint láttuk, az ugyanebben az évben írt liangfui felirat szó szerint is idéz a *Dalok könyvé*ből. Megjegyzendő, hogy az egész

[129] 子曰：「道千乘之國，敬事而信，節用而愛人，使民以時。」 *Lunyu* 1.5. TŐKEI FERENC fordítása. *KF* I.: 54.
[130] 溥天之下，莫非王土；率土之濱，莫非王臣。*Shijing:* 102.

felirat a *Shijing*re legjellemzőbb versformát követi (négy írásjegyes sorok, négysoros versszakok), azzal a különbséggel, hogy a rímképlet nem xAxA, hanem AxAx.

III.2.3. További feliratok

A Liangfu-hegynél és a Langya-terasznál vésetett két felirat mellett Qin Shihuang évkönyve további négy dicsőítő felirat szövegét tartalmazza: *1)* Kr. e. 219-ben, Langyától nem messze a tengerparton a császárt kísérő főhivatalnokok és előkelőségek vésettek kőbe és bronzba egy dicsőítő ódát;[131] *2)* Kr. e. 218-ban a Zhifu-hegyen 之罘 a császár kétrészes feliratot vésetett kőbe; [132] *3)* Kr. e. 215-ben a Jieshi-hegy 碣石 kapujánál egy viszonylag rövid ódát vésetett a sziklába; [133] *4)* Kr. e. 210-ben, röviddel halála előtt a Kuaiji-hegyen 會稽 emeltette legterjedelmesebb feliratát, miután áldozatot mutatott be Nagy Yunek 禹.[134]

E feliratokban a korábban idézettekhez hasonló heterogén államideológia jelenik meg. Mindegyik szöveg egy-egy ellenőrző körúton született, s híres hegyeknél vésték őket kőbe. Az ódákban a konfuciánus és legista elemek mellett már a taoizmusra, illetve a yin-yang iskolára utaló sorok is megjelennek. A Langya-terasznál a főhivatalnokok által vésetett feliratban szerepel a következő sor:

(11) Megtestesíti az Utat, megvalósítja az Erényt…[135]

Nem kizárt, hogy a sor a *dao* és a *de* fogalmak említésével a *Laozi*re utal, bár ez nem bizonyítható.

A zhifui feliratban többek között az alábbi sorok találhatók:

(1) A huszonkilencedik évben, a tavasz közepén, a *yang* melege feltámadt.[136]

Az az elképzelés, mely szerint az évszakok változása a *yin* és a *yang* növekedésének, illetve csökkenésének a következménye, meglehetősen általános volt a korban, így a fenti sor

[131] A felirat szövegét lásd *Shiji* 6: 246–247.
[132] A Zhifu-hegy egy tengeri szigeten található mai Yantaitól északra. A felirat szövegét lásd *Shiji* 6: 249–250.
[133] A Jieshi-hegy a mai Hebei 河北 tartományi Changlitól északra emelkedik. A felirat szövegét lásd *Shiji* 6: 252.
[134] A Kuaiji-hegy a mai Zhejiang 浙江 tartományi Shaoxing 绍兴 közelében van. A felirat szövegét lásd *Shiji* 6: 261–262.
[135] 體道行德… *Shiji* 6: 247.
[136] 維二十九年，時在中春，陽和方起。*Shiji* 6: 249.

nem bizonyítja a yin-yang iskola hatását. Ugyanakkor, mint később látni fogjuk, az Első Császár nagyon is komolyan vette a yin-yang tanokat.

A zhifui szövegben, a korábbiakhoz hasonlóan, a legizmushoz kötődő passzusokat is találunk:

(4) Nagy bölcsességében jó kormányzást teremtett, megalkotta a törvényeket és mértékeket, s kinyilvánította alapelveit.[137]

(10) Általánossá tette a felvilágosult törvényeket, rendezte az Égalattit, s örökre szabályt és mintát adott.[138]

(16) Amikor a bölcs törvények először megjelentek, megtisztította és rendezte a határokon belüli [területeket], kívül pedig megbüntette az erőszakoskodókat és hatalmaskodókat.[139]

Ugyanakkor a konfuciánus elvek is megjelennek:

(5) [A fővároson] kívül tanítja a fejedelemségeket, fényességesen kiterjesztve rájuk műveltségét és kegyességét, megvilágítva őket igazságosságával és elveivel[140]

(8) Igazságosságával büntet, megbízhatóságával cselekszik…[141]

A Jieshi-hegyen vésett feliratban is hasonló konfuciánus-legista elemeket találunk, például:

(2) Harci erényeivel elpusztította az erőszakosakat és szembeszegülőket, műveltségével felmentette az ártatlanokat…[142]

(3) Kegyesen ítéli meg az érdemeket és fáradozásokat, jutalmai még az ökrökre és lovakra is kiterjednek…[143]

(7) A férfiak örömüket lelik földjeikben, a nők a maguk tevékenységét művelik, s a szolgálatokban mind rend van.[144]

[137] 大聖作治，建定法度，顯箸綱紀。*Shiji* 6: 249.
[138] 普施明法，經緯天下，永為儀則。*Shiji* 6: 249.
[139] 聖法初興，清理疆內，外誅暴彊。*Shiji* 6: 250.
[140] 外教諸侯，光施文惠，明以義理。*Shiji* 6: 249.
[141] 義誅信行… *Shiji* 6: 249.
[142] 武殄暴逆，文復無罪… *Shiji* 6: 252.
[143] 惠論功勞，賞及牛馬… *Shiji* 6: 252.
[144] 男樂其疇，女修其業，事各有序。*Shiji* 6: 252.

Az utolsó, Kuaiji-hegyi feliratban, amely már a könyvégetés és a konfuciánus-üldözés után született, továbbra is ugyanezek az elemek szerepelnek:

(1) A Felséges Császár, hatalmasságával és megingathatatlanságával, megbékítette és egyesítette a világot, erénye és kegyessége örökké fennmarad.[145]

(5) A Qin-beli Bölcs az ország [élére] állt, először rögzítette a büntetéseket és neveket,[146] s kinyilvánította ékes szabályait.[147]

(6) Először egységesítette a törvényeket és mintákat, gondosan megkülönböztette a hivatalokat és feladatokat, s ez által állandóságot teremtett.[148]

(11) Igazságosságával és hatalmával megbüntette őket [a rivális királyokat]…[149]

(12) Bölcsessége és erénye mindenütt jelen van, a hat irány között jóindulata határtalan sokakhoz elér.[150]

(13) A Fenséges Császár, egyesítvén a világot, egyszerre hallgat meg tízezer ügyet, s közel és távol mindenhol nyugalom van.[151]

Különösen érdekesek az alábbi sorok, amelyek a konfuciánusok által oly fontosnak tartott családi erények védelméről szólnak:

(16) Dicséri a gondosságot, hirdeti az igazságosságot; akinek fia van, s [újra] férjhez megy, az hátat fordít a halottnak, és erkölcstelen.
(17) Őrködik a belső és külső lakosztályok elválasztása felett, véget vet a kicsapongásnak és paráznaságnak, így a férfiak és nők tiszták és becsületesek maradnak.
(18) Ha a férj kondabeli disznóként viselkedik,[152] akkor nem bűn megölni őt, így a férfiak az igazságosság szabályait követik.
(19) Ha a feleség megszökik és [újra] férjhez megy, a fiai nem tekintik anyjuknak, így mindenki átalakul tisztességessé és tisztává.[153]

[145] 皇帝休烈，平一宇內，德惠脩長。*Shiji* 6: 261.
[146] A *xingming* 刑名, 'büntetések és nevek' értelmezéséről lásd CREEL 1959, SALÁT 2003a: 50/82. jegyzet, 99/200. jegyzet.
[147] 秦聖臨國，始定刑名，顯陳舊章。*Shiji* 6: 261.
[148] 初平法式，審別職任，以立恆常。*Shiji* 6: 261.
[149] 義威誅之… *Shiji* 6: 261.
[150] 聖德廣密，六合之中，被澤無疆。*Shiji* 6: 261–262.
[151] 皇帝并宇，兼聽萬事，遠近畢清。*Shiji* 6: 262.
[152] Vagyis házasságtörést követ el.

A házasságtörésre vonatkozó szabályok a shuihudi iratokban is megjelennek, igaz, az erre vonatkozó passzusok rendkívül szűkszavúak, s a szabályozás részletei nem derülnek ki belőlük.[154] Mindenesetre az biztos, hogy a törvénytelen szexuális viszony bűncselekménynek számított, így a shuihudi cikkelyek és a fenti felirat nem mondanak ellent egymásnak.

A fentiekben tehát Qin Shihuang feliratain keresztül láttuk, hogy hogyan igyekezett magát láttatni az Első Császár alattvalóival és az utókorral. A feliratok természetesen a császári propaganda megnyilvánulásai, s a valós viszonyokról nem sokat árulnak el. Azt azonban jól szemléltetik, hogy Qin állam elvi szinten mit tartott értéknek, és mit üldözendőnek.

A következő pontban azt vizsgáljuk meg, hogy a *Shiji*ből milyen más jellegzetességei derülnek ki a Qin-beli államideológiának.

III.3. Qin-beli államideológia a *Shiji* szerint

Az Első Császár feliratait maga a császár vésette kőbe, így nyilvánvalóan elfogultak, s a császárt a lehető legjobb színben igyekeznek láttatni. A *Shiji* 6. fejezete, a *Qin Shihuang benji,* valamint néhány másik fejezet további adatokat is tartalmaz a Qin-beli államideológiára vonatkozóan, ezeket azonban kellő kritikával kell kezelnünk: mint az előző fejezetben említettük, Sima Qiant több tényező is arra motiválhatta, hogy az Első Császárról kedvezőtlen képet adjon. Ugyanakkor e fejezetekből is az derül ki, hogy Qin nem tekinthető tisztán legista államnak: Qin Shihuang kapcsolatba került mind a legizmussal, mind a konfucianizmussal, mind a taoizmussal, illetve a yin-yang iskolával.

A *fajia,* „legizmus" szó nem szerepel *Qin Shihuang benji*ben, s a fejezet Qin törvényeire is csak nagyon kevés utalást tesz. Az a néhány hely, ahol szó van róluk, a törvények egységességét és szigorúságát emeli ki – mindkettő fontos legista alapelv volt.

Kr. e. 221-ben, közvetlenül a birodalomegyesítés után, főemberei így hízelegnek a császárnak:

---

[153] (16) 飾省宣義，有子而嫁，倍死不貞。(17) 防隔內外，禁止淫泆，男女絜誠。(18) 夫為寄豭，殺之無罪，男秉義程。(19) 妻為逃嫁，子不得母，咸化廉清。*Shiji* 6: 262.

[154] A paráznasággal kapcsolatos cikkelyet lásd D 49, 52, 151, 152, E 25.

Most felséged igazságos hadsereget szervezett, megbüntette az alantasokat és az elvetemülteket, s békét teremtett az Égalattiban. A tengerek közötti [területeket] tartományokká és járásokká szervezte, *a törvények és rendeletek egységesek*. Ősidők óta nem volt ez így, mindezt az Öt Császár sem tudta elérni.[155]

Ugyancsak a Kr. e. 221-es évnél szerepel az alábbi jellemzés:

[Az Első Császár kormányzata] kemény, határozott, elfajzott és mindent átfogó volt. Az *ügyekben mindig a törvények alapján döntöttek* – kíméletlenül, kegyetlenül, emberség, elfogultság, harmónia és igazságosság nélkül. Mindez azért volt így, hogy [a kormányzás] ezután megfeleljen az Öt Erő [által meghatározott] sorsnak. Ezért *megszigorították a törvényeket,* s hosszú ideig nem hirdettek közkegyelmet.[156]

Ugyanennél az évnél Sima Qian tényszerűen felsorolja Qin Shihuang egységesítő intézkedéseit, s itt szerepel az alábbi mondat is:

Egységesítette a törvényeket és a mértékeket, a súlymértékeket, a véka, az öl és a láb méretét.[157]

E konkrét megjegyzéseken kívül Sima Qian csak közvetve utal a Qin-beli törvénykezésre, főleg néhány hírhedtebb intézkedés részletezésével. Azt a *Shiji* sehol nem írja, hogy Qin a legizmust követte volna, az iskolát csak a későbbi hagyomány kapcsolta a dinasztiához. Az azonban a *Shiji*ben is szerepel, hogy az Első Császár ismerte a legizmus tanait. Az erre utaló részletet Han Fei 韓非 életrajzában találjuk:

[Han Fei] Li Sivel 李斯 együtt Xun Qing 荀卿 [Xunzi 荀子] tanítványa volt. [Li] Si úgy gondolta, hogy ő maga nem ér fel [Han] Feijel. […] [Han Fei] úgy gondolta, hogy a konfuciánusok a műveltséggel összezavarják a törvényeket, a kóbor kardforgatók pedig a fegyverekkel megszegik a tilalmakat. […]

[Han Fei] megfigyelte, hogy a múltban miként váltakozott a siker és a kudarc. Megírta a *Magányos méltatlankodás*t, az *Öt férge*t, *A [tanácsadási módszerek] belső és külső tárházai*t, *A tanácsadási módszerek erdeje*t, valamint *A tanácsadás nehézségei*t, összesen több mint százezer szóban.[158] Han Fei ismerte a tanácsadás nehézségeit – „A tanácsadás nehézségei” című írása igen mélyreható –, mégis, végül Qinben érte a halál, nem tudván elkerülni [a szerencsétlenséget]. […]

[155] 今陛下興義兵，誅殘賊，平定天下，海內為郡縣，法令由一統，自上古以來未嘗有，五帝所不及。*Shiji* 6: 236.
[156] 剛毅戾深，事皆決於法，刻削毋仁恩和義，然後合五德之數。於是急法，久者不赦。*Shiji* 6: 238.
[157] 一法度衡石丈尺。*Shiji* 6: 239.
[158] A ránk maradt *Han Feizi* című mű 11., 49., 30-35., 22-23., 12. fejezetei. Ezekből a 11., a 12. és a 49. fejezetnek van magyar fordítása (TŐKEI FERENC fordítása. *KF* II.: 281-287, 287-292, 330-343.)

Valaki eljuttatta az írásait Qinbe. Amikor Qin királya[159] elolvasta a *Magányos méltatlankodás*t és az *Öt férge*t, így sóhajtott fel:

– Ó, ha találkozhatnék ezzel az emberrel, és eltölthetnék vele egy kis időt, akkor azt se bánnám, ha meghalnék!

Li Si erre így szólt:

– Ezeket a műveket Han Fei írta.

Qin ezután hamarosan megtámadta Han 韓 államot. Han királya eleinte nem alkalmazta [Han] Feit, de amikor a helyzet veszélyesre fordult, [Han] Feit nyugatra küldte követségbe Qinbe. Qin királya örült neki, de még nem bízott benne annyira, hogy [hivatalban] alkalmazza. Li Si és Yao Jia 姚賈 ártani [akarván] neki, megrágalmazták, a következőket mondva [Qin királyának]:

– Han Fei Han állam hercege. Mármost felséged szándéka az, hogy elfoglalja a fejedelemségeket. [Han] Fei azonban Hanért, és nem Qinért fog tevékenykedni, mert az ember természete ilyen. Ha most felséged nem alkalmazza őt, hanem egy ideig itt tartja, majd utána visszaküldi, akkor később szerencsétlenséget fog hozni ránk. Jobb lenne, ha megbüntetnénk, amiért megsértette a törvényeket.

Qin királya egyetértett, és [Han] Feit leküldte a hivatalnokokhoz, hogy ítéljék el. Li Si egy emberrel mérget küldött Feinek, hogy így öngyilkosságra bírja. Han Fei szerette volna felterjeszteni az ügyét [a királyhoz], de nem kapott kihallgatást.

Qin királya később megbánta [Han Fei elítélését], és elküldött egy embert, hogy szabadon bocsássa. Fei azonban már meghalt.[160]

A részlet több szempontból is igen tanulságos. Kiderül belőle, hogy mind Han Fei, mind Li Si, az Első Császár hírhedt főminisztere eredetileg Xunzi, a nagy konfuciánus filozófus tanítványa volt, legalábbis a *Shiji* szerint. (Más forrás e tényről nem számol be.) Megvizsgálva Xunzi tanait, nem elképzelhetetlen, hogy a két legista valóban tőle tanult; a konfuciánusok közül Xunzi állt a legközelebb a legizmushoz. Emberképe, mely szerint az ember eredendően rossz, megegyezett a legisták nézetével. Xunzi és a két legista kapcsolata arra is rámutat, hogy a korban az iskolák között nem húzódtak éles határvonalak, s a merev kategorizálás csak a Han-korban alakult ki.

A másik fontos információ, mely a részletből kiderül, az, hogy Qin Shihuang ismerte Han Fei legalább két írását. A *Magányos méltatlankodás* és az *Öt féreg* a jelenlegi Han Feizi-

[159] A későbbi Qin Shihuang.

[160] 與李斯俱事荀卿，斯自以為不如非。[…] 以為儒者用文亂法，而俠者以武犯禁。[…] 觀往者得失之變，故作孤憤、五蠹、內外儲、說林、說難十餘萬言。然韓非知說之難，為說難書甚具，終死於秦，不能自脫。[…] 人或傳其書至秦。秦王見孤憤、五蠹之書，曰：「嗟乎，寡人得見此人與之游，死不恨矣！」李斯曰：「此韓非之所著書也。」秦因急攻韓。韓王始不用非，及急，迺遣非使秦。秦王悅之，未信用。李斯、姚賈害之，毀之曰：「韓非，韓之諸公子也。今王欲并諸侯，非終為韓不為秦，此人之情也。今王不用，久留而歸之，此自遺患也，不如以過法誅之。」秦王以為然，下吏治非。李斯使人遺非藥，使自殺。韓非欲自陳，不得見。秦王後悔之，使人赦之，非已死矣。*Shiji* 63: 2146–55.

szöveg legfontosabb fejezetei közé tartozik. Sőt az is kiderül, hogy az Első Császár nem csak ismerte, hanem nagyra is értékelte Han írásait.

A harmadik információ, amelyet a fenti részletből ismerhetünk meg, az, hogy Li Si aktív szerepet játszott volt tanulótársa, Han Fei halálában.

Itt érdemes kitérnünk Li Sire (Kr. e. 280?–208), az Első Császár főminiszterére, aki minden bizonnyal befolyással volt a Qin-beli jogrendszer alakulására. Linek oroszlánrésze volt a birodalomegyesítésben és a bürokratikus császári államszervezet kiépítésében.[161] Fiatalkorában, ahogy láttuk, Xunzi alatt tanult, Kr. e. 247-ben elhagyta mesterét és Qinbe utazott, ahol Lü Buwei 呂不韋, a kereskedőből lett miniszter követője lett. Kr. e. 246-ban Qin királya, a későbbi Első Császár fogadta őt és kinevezte főírnoknak (*zhangshi* 長史). Valamikor 237 és 221 között igazságügyi miniszter (*tingwei* 廷尉) lett, ekkori tevékenységéről azonban alig tudunk valamit. 233-ban intrikáival, mint a fenti részletből szintén kiderül, szerepet játszott Han Fei halálában. Valamikor a Kr. e. 221-es birodalomegyesítés után, Kr. e. 219 és 213 között Qin Shihuang baloldali főminiszterré (*zuo chengxiang* 左丞相) nevezte ki, ez volt Qinben a legmagasabb tisztség. Ekkor már valószínűleg jó néhány éve ő volt a birodalom legbefolyásosabb embere. Egyesek szerint valójában Li állt az Első Császár legtöbb intézkedése mögött, ő fejezte be azt a folyamatot, amelyet Shang Yang 商鞅 kezdett el. Qin szigorú törvényeit és közigazgatási rendszerét kiterjesztette az egész birodalomra, jelentős része volt a tudósokkal való kegyetlen leszámolásban, s híres beszéde alapján került sor a nagy könyvégetésre.[162] Li Si a tettek embere volt, elveit Shang Yanghoz hasonlóan szintén csak a *Shiji*ben idézett beadványaiból, beszédeiből ismerjük. Ezekben többször hivatkozik Shen Buhaira 申不害 és Han Feire, ami igazolja, hogy ismerte a legizmus elveit. Emellett, ha megvizsgáljuk *Shiji*-beli életrajzát, illetve az egyéb fejezetekben található információkat, kiderül, hogy a Qin-beli udvarban ő volt a legizmus elveinek legkövetkezetesebb képviselője. Qin Shihuang – ez feliratairól kiderül – más eszméket is elfogadott, s az udvarban konfuciánusok és egyéb írástudók is jelen voltak. Li Si az, akinek minden tette és beszéde a legista elveket követi. Ezt tükrözi például az alábbi beadványa, amelyet a Második Császárnak, Qin Shihuang rövid életű fiának írt:[163]

[161] Li Si életéről és tevékenységéről, s áttételesen a birodalomegyesítésről lásd BODDE alapvető fontosságú művét (1938). Életrajzát lásd *Shiji* 87.
[162] *Shiji*-beli életrajzának részletét a könyvégetési beszéddel lásd *KF* II.: 395–402; a beszédnek egy másik *Shiji*-fejezetbeli változatát lásd HARMATTA 1996: 387–88.
[163] A beadvány valószínűleg Kr. e. 208-ban született.

Hanzi [Han Fei] azt mondta: „A szerető anyának semmirekellő a fia; a szigorú házban viszont nincsenek engedetlen rabszolgák.” Miért van ez? Mert [a szigorú házban] következetesek tudnak maradni a büntetések alkalmazásában.

Shang urának [Shang Yangnak] törvényei szerint megcsonkító büntetés járt azoknak, akik hamut szórtak el az utcán. A hamu elszórása kis bűn, a megcsonkítás viszont súlyos büntetés. Csak az a bölcs uralkodó, aki képes arra, hogy a kis bűnöket is mélyreható ellenőrzése alatt tartsa. Mert ha az ellenőrzés mélyreható a kisebb bűnöket illetően, mennyivel inkább így lesz a súlyosabb bűnök esetében! Így az emberek nem merik majd megszegni [a törvényeket].

Hanzi ezt mondta: „Az egy *xun* vagy *chang* hosszúságú rongydarabot a közönséges ember sem fogja otthagyni [ha van alkalma ellopni], míg száz *yi*nyi olvadt aranyat Rabló Zhi 跖[164] sem ragadna el. Ez nem azért van, mert a közönséges ember fontosnak tartja [a rongyot] vagy az egy *xun*nyi vagy *chang*nyi [méretű ronggyal szerezhető] hasznot, vagy mert Rabló Zhi vágyai csekélyek. De nem is azért van, mert Rabló Zhi a száz *yi*nyi súlyt könnyűnek tartja. A valódi ok az, hogy az elragadást rögtön követi a kéz megcsonkítása [vagyis a megégetése] – Rabló Zhi ezért nem ragadja el a száz *yi*t sem. Ha azonban a büntetés nem következik biztosan, még a közönséges ember sem fogja otthagyni az egy *xun*ös vagy *chang*os [rongyot].[165] […]

A bölcs uralkodók és a szent királyok sokáig meg tudták tartani magas méltóságukat, hosszú ideig megőrizték erős hatalmi helyzetüket, és egyedül élvezték az egész Égalatti hasznát. Ez nem azért volt, mert [a kormányzás] új útját járták, hanem azért, mert képesek voltak arra, hogy egyedül hozzák a döntéseket és körültekintőek legyenek [az emberek] ellenőrzésében és felelősségre vonásában, következetesek voltak a szigorú büntetések kiszabásában, így az égalattiban [senki] nem merte megszegni [a törvényeiket]. Ha te most nem [azokat az eljárásokat] alkalmazod, amelyek által elérheted, hogy nem szegülnek szembe [veled az alattvalók], hanem azt [a módszert] követed, amellyel a szerető anya semmirekellőt farag a fiából, az azt jelenti, hogy nem tanulmányoztad a szent királyok elveit. S ha valaki nem képes a szent emberek módszereit alkalmazni, akkor mi más lehetne, mint az égalatti szolgája? Milyen szánalmas is [az ilyen ember]![166]

Li Si tehát nem csupán ismerte a legizmus tanait, hanem igyekezett a gyakorlatban, az uralkodónak adott tanácsaiban is alkalmazni. Ennek témánk szempontjából azért is van nagy jelentősége, mivel a tárgyalt korszakban Li fontos szerepet játszott a Qin-beli államigazgatásban, s minden bizonnyal a törvényhozásban és törvénykezésben is. Igazságügyi miniszterként Qinben a legfontosabb igazságszolgáltatási pozíciót töltötte be, majd

[164] Rabló Zhi: legendás rablóvezér. A hagyomány szerint Konfuciusz korában élt. Az ókori filozófiai irodalomban gyakran ő testesíti meg a gonosztevőt (lásd például *Han Feizi, Zhuangzi*).

[165] A rongy és az olvadt fém példája valóban megtalálható a *Han Feizi*ben (49. fej., *Wu du*), némileg eltérő megfogalmazásban (*Han Feizi:* 343; *KF* II.: 337).

[166] 故韓子曰：「慈母有敗子而嚴家無格虜」者，何也？則能罰之加焉必也。故商君之法，刑　灰於道者。夫　灰，薄罪也，而被刑，重罰也。彼唯明主為能深督輕罪。夫罪輕且督深，而況有重罪乎？故民不敢犯也。是故韓子曰「布帛尋常，庸人不釋，鑠金百溢，盜跖不搏」者，非庸人之心重，尋常之利深，而盜跖之欲淺也；又不以盜跖之行，為輕百鎰之重也。搏必隨手刑，則盜跖不搏百鎰；而罰不必行也，則庸人不釋尋常。[…] 明主聖王之所以能久處尊位，長執重勢，而獨擅天下之利者，非有異道也，能獨斷而審督責，必深罰，故天下不敢犯也。今不務所以不犯，而事慈母之所以敗子也，則亦不察於聖人之論矣。夫不能行聖人之術，則舍為天下役何事哉？可不哀邪！ *Shiji* 87: 2555–56. BODDE 1938: 40–41.

főminiszterként ő hajtotta végre az Első Császár intézkedéseit. Így nem kizárt, hogy tevékenysége a shuihudi jogi szövegeken is rajta hagyta a nyomát.

A legizmus kapcsán szót kell még ejteni két igen fontos eseményről, a könyvégetésről (Kr. e. 213) és a tudósok elítéléséről (Kr. e. 212). Mindkét esetet azzal a ténnyel szokták összekapcsolni, hogy a legisták – különösen Han Fei – szenvedélyesen elítélték a konfucianizmust, károsnak és haszontalannak tartva azt. Így Qin legizmusából egyenesen következett volna a konfucianizmus könyveinek és képviselőinek megsemmisítése.

Mielőtt ismertetnénk a két eseményről szóló beszámolókat, előzetesen két megjegyzést kell tennünk. Először is, bár a kínai hagyományban a „könyvek elégetése és a konfuciánusok eltemetése" (*fenshu kengru* 焚書坑儒) összemosódik, a *Shiji* szerint a két esemény között nem volt közvetlen összefüggés, nem egy időben, s nem azonos okokból történtek. Másodszor, az esetek egyetlen forrása a *Shiji,* amely jó száz évvel Qin bukása után íródott. Ennél korábbi forrást nem ismerünk, a későbbi dokumentumok pedig a *Shiji* beszámolóját ismételgetik. Mint korábban említettük, Sima Qian elfogult volt Qin Shihuanggal szemben, így a két beszámoló nem feltétlenül megbízható. Mindenesetre, ha hitelesnek fogadjuk el őket, magukból a szövegekből az derül ki, hogy a könyvégetésre és a tudósüldözésre nem úgy került sor, ahogyan azt az utókor véli.

A könyvégetéssel kapcsolatos beszámoló a Kr. e. 213-as évnél szerepel a *Shiji*ben. Az időpont önmagában is figyelemreméltó: Qin Shihuang ekkor már harminchárom éve ült Qin trónján, s a birodalmat is már nyolc éve egyesítette. Mégis, ez az első adat arra, hogy szembefordult a konfuciánusokkal. Vagyis a konfuciánusellenesség késői jelenség az Első Császár életében, s a körülményekből kiderül, hogy itt sem elvi, hanem politikai okok játszották a legfontosabb szerepet.

A beszámoló így hangzik:

> Az Első Császár lakomát rendezett a Xianyang 咸陽 palotában. A hetven magiszter elévonult, hogy hosszú életet kívánjon neki. […]
>
> A Qi-beli 齊 Chunyu Yue 淳于越 magiszter előlépett, és így szólt:
>
> – Úgy hallottam, hogy a Yin- 殷 és a Zhou-ház 周 királyként uralkodott több mint ezer évig, s [királyaik] fiaiknak, öccseiknek, érdemes minisztereiknek [föld]adományokat juttattak, hogy [családjuk] így szerteágazzon, s ezzel támogatókat [szerezzenek maguknak]. Most, felség, te birtoklod a tengerek közti területeket, fiaid és öccseid azonban közemberként élnek. Ha most olyan alattvalóid támadnának, mint Tian Chang 田常 vagy a „hat miniszter", akkor, nem lévén olyan, aki a segítségedre siethetne, hogyan is menekülhetnél meg? Olyat, hogy valami nem a régi dolgokat vette mintául, s mégis sokáig fennmaradt, még nem hallottam. […]

Az Első Császár ezt a javaslatot leutalta [minisztereinek megvitatásra]. A főminiszter, Li Si így szólt:

– Az Öt Császár nem egymást utánozta [a kormányzásban], a Három Dinasztia nem egymástól vette át [a módszereket], hanem mindegyikük a [maga módján] kormányzott. Ez nem azért volt, mert szembefordultak egymással, hanem azért, mert az idők változtak. Most felséged belefogott e nagy ügy megvalósításába, s ezzel tízezer nemzedékre érdemeket szerzett. Ezt az ostoba konfuciánusok biztosan nem értik. Ráadásul [Chunyu] Yue a Három Dinasztia ügyeiről beszélt; miért kéne követnünk ezeket? Amikor más idők jártak, a fejedelmek egymással hadakoztak, s bőkezűségükkel maguk köré gyűjtötték a vándor tudósokat. Mostanra az Égalattit [felséged] megbékítette, a törvények és a rendeletek egy [forrásból] fakadnak. A köznép tagjainak, családjuk ügyeiben a földművelésben és egyéb munkákban kell fáradozniuk, az írástudóknak pedig a törvényeket, rendeleteket és tilalmakat kell tanulmányozniuk. A tudósok azonban nem az új dolgokat követik, hanem a régieket tanulmányozzák, elítélik a jelenkort, és összezavarják a feketefejűeket. Én, a főminisztered, [Li] Si, a haláltól sem félve a következőket javasolom: Régen az Égalatti széttagolt volt és felfordulás uralkodott benne, s nem volt senki, aki egyesíteni tudta volna. Ezért a fejedelmek egy időben keltek [harcra egymással]. Szavaiban mindegyik a régiekről beszélt, a jelent pedig károsnak tartották, díszes, de üres beszéddel összezavarták a valóságot. Mindegyikük a saját magántanait tartotta helyesnek, s azzal bírálta azt, amit az uralkodója megteremtett. Most a császár egyesítette és uralja az Égalattit, különbséget tett fekete és fehér között, és megszilárdította az egységes hatalmat. De [a tudósok] magántanaikat [követik], és együtt bírálják a törvényeket és a tanításokat. Ha meghallják, hogy kiadtak egy rendeletet, mindegyik a maga tanai szerint értelmezgeti. Ha az udvarba jönnek, szívükben bírálják [a rendeletet]; odakint pedig az utcákon vitatkoznak róla. Az uralkodó iránti kételyek támasztásával akarnak hírnevet szerezni, ellenvéleményükkel pedig magasabb rendűnek [gondolják magukat]. Követőik tömegét pedig arra késztetik, hogy rágalmakat terjesszenek. Ha mindezt nem tiltjuk meg, akkor fent az uralkodó hatalma elenyészik, lent pedig klikkek alakulnak. A betiltásuk lenne tehát a megfelelő [döntés]. Kérem, hogy maradéktalanul égesd el a történeti hivatalok azon feljegyzéseit, amelyek nem Qinre vonatkoznak. Amennyiben nem szükségesek a Magiszterek Hivatala feladataihoz, minden *Dal*t, *Írás*t, valamint a száz iskola tanításait, amelyeket az Égalattiban valaki rejtegetni merészel, szolgáltassanak be a kormányzóknak és a parancsnokoknak, gyűjtsék össze őket és égessék el. Ha valaki a *Dalok*ról és az *Írások*ról merészelne beszélni másokkal, azt fejezzék le a piacon. Aki pedig a régire hivatkozva bírálja a múltat, annak a nemzetségét is irtsák ki. Azokat a hivatalnokokat, akiknek a tudomására jutnak ezek a cselekmények, de nem járnak el az ügyben, ugyanúgy [ítéljék el, mint] a bűnösöket. Ha valaki a rendelet kiadásától számított harminc napon belül nem [szolgáltatja be a könyveket] elégetésre, azt tetoválják és ítéljék a „falépítés" fokozatú kényszermunkára. Amiktől nem kell megszabadulni, azok a következők: az orvoslással, a jóslással és a földműveléssel foglalkozó írások. Ha valaki tanulmányozni szeretné a törvényeket és rendeleteket, annak a hivatalnokok legyenek a tanítói.

[A császár] így rendelkezett:

– Jóváhagyjuk![167]

[167] 始皇置酒咸陽宮，博士七十人前為壽。[…] 博士齊人淳于越進曰：「臣聞殷周之王千餘歲，封子弟功臣，自為枝輔。今陛下有海內，而子弟為匹夫，卒有田常、六卿之臣，無輔拂，何以相救哉？事不師古而能長久者，非所聞也。[…]」始皇下其議。丞相李斯曰：「五帝不相復，三代不相襲，各以治，非其相反，時變異也。今陛下創大業，建萬世之功，固非愚儒所知。且越言乃三代之事，何足法也？異時諸侯並爭，厚招游學。今天下已定，法令出一，百姓當家則力農工，士則學習法令辟禁。今諸生不師今而學古，以非當世，惑亂黔首。丞相臣斯昧死言：古者天下散亂，莫之能一，是以諸侯並作，語皆道古以害今，飾虛言以亂實，人善其所私學，以非上之所建立。今皇帝并有天下，別黑白而定一尊。私學而相

A részletből az derül ki, hogy a könyvégetés fő oka nem a konfuciánusok iránti legista ellenszenv volt, hanem egy jól körülhatárolható politikai kérdés: az, hogy a császár rokonai és főemberei kapjanak-e örökletes adománybirtokot – hasonlóan a Zhou-dinasztia megalapításakor történthez –, vagy pedig a birodalom egész területét járásokra és tartományokra osszák, a központi kormányzat közvetlen felügyelete alatt. Az, hogy a kérdés felmerülhetett, s hogy a császár miniszterei véleményét is kikérte, jelzi, hogy a „legista" vagy „konfuciánus" út közötti választás ekkor még nem dőlt el.

A legista megoldás mellett itt is Li Si kardoskodott: érvként az egyik legfontosabb legista gondolatot hozta fel, amely szerint a kormányzatnak alkalmazkodnia kell az idők változásához, s a múlt módszerei nem alkalmazhatók a jelenben. A könyvégetést Li Si egyrészt azért javasolta, hogy a kérdést végleg lezárja. A másik ok, amely viszont már nem következett a konkrét körülményekből, valóban a legista eszmékben gyökerezhet: az állam mellett nem létezhet más, akárcsak szellemi tekintély sem, aki vitatni merészelné az állami intézkedések helyességét. Ezért kell kivenni a szellemi elit kezéből legfőbb eszközeit, az ősi könyveket. Ugyanakkor a gyakorlati haszonnal nem rendelkező könyvek teljes megsemmisítését Li Si sem akarja: a Magiszterek Hivatala (Boshiguan 博士官) megtarthatja a munkájához szükséges könyveket, vagyis a császár legfontosabb tanácsadó testülete továbbra is tanulmányozhatja a *Dalok könyvé*t, az *Írások könyvé*t és a különböző filozófiai iskolák írásait. A tilalom csak az udvaron kívülre vonatkozik, s célja politikai: elejét venni a kormányzat bírálatának.

A „konfuciánusok eltemetésének" toposza szerint Qin Shihuang, követve Han Fei és a többi legista tanait, véresen leszámolt a konfuciánusokkal. Ennek az esetnek is egyetlen forrása a *Shiji,* s a szövegkörnyezet azt is kétségessé teszi, hogy az esemény valóban megtörtént volna. Ha a beszámolót hitelesnek fogadjuk el, akkor is látható, hogy ebben az eseményben a legizmusnak nem volt szerepe. A *Qin Shihuang benji* így írja le a történteket, melynek előzménye két, az örök élet elixírje felkutatásával megbízott mágus szökése:

> Tudós Hou 侯 és tudós Lu 盧 közösen cselt szőve ezt mondták:

與非法教，人聞令下，則各以其學議之，入則心非，出則巷議，夸主以為名，異取以為高，率□下以造謗。如此弗禁，則主勢降乎上，黨與成乎下。禁之便。臣請史官非秦記皆燒之。非博士官所職，天下敢有藏詩、書、百家語者，悉詣守、尉雜燒之。有敢偶語詩書者□市。以古非今者族。吏見知不舉者與同罪。令下三十日不燒，黥為城旦。所不去者，醫藥卜筮種樹之書。若欲有學法令，以吏為師。」制曰：「可。」 *Shiji* 6: 254–255.

– Ez az Első Császár természeténél fogva makacs és önfejű. Kiemelkedvén a fejedelmek közül egyesítette az Égalattit, mindent, amit akart, elért, s mindent, amire vágyott, beteljesült. Úgy gondolja, hogy ősidőktől fogva még senki nem érte el azt, amit ő. Csak a törvénykező hivatalnokokat alkalmazza, s a törvénykező hivatalnokok állnak hozzá a legközelebb. Bár a magiszterek hetvenen vannak, létszámuk ugyan teljes, nem alkalmazzák őket. A főminiszter és a miniszterek mind [őtőle] kapják megbízásaikat, s Őfelségére támaszkodnak mindenben. Őfelsége abban leli örömét, hogy kivégzésekkel és megcsonkító büntetésekkel növeli tekintélyét. Az Égalatti [hivatalnokai] félnek bűnt elkövetni, hogy megtartsák fizetésüket, ezért senki nem mer igazán hűséges lenni. Mivel Őfelsége nem hall a hibáiról, napról napra gőgösebb lesz. Az alattvalók félelmükben vagy mindenben alávetik magukat neki, vagy becsapják őt, hogy elnyerjék a kegyeit. Qin törvényei szerint nem lehet egyszerre több [mágikus] módszert alkalmazni; ha nem válik be [valakinek a módszere], akkor azt azonnal megölik. Mégis, a csillagászok és a *qi*-jósok 氣 száma eléri a háromszázat. Ők mindannyian tisztességes emberek, de mivel félnek, vagy tiszteletben tartják a tabukat, vagy hízelegni akarnak, egyikük sem merészeli egyenesen elmondani neki a hibát. Az Égalatti ügyeiről, legyenek azok kicsik vagy nagyok, mind Őfelsége dönt. Őfelségének még az iratait is vékával mérik. Minden reggel és este meghatározott mennyiségű munkát [akar elvégezni]; amíg nem teljesíti a mennyiséget, nem tud lepihenni. Ha valaki ennyire vágyik a hatalomra, annak nem kutathatjuk fel a halhatatlanok szerét.

Ezért hamarosan megszöktek. Amikor az Első Császárnak tudomására jutott a szökés, nagy haragra gerjedt:

– Korábban összegyűjtöttem az Égalatti könyveit, s amelyiket haszontalannak ítéltem, azt elpusztítottam. Magam köré gyűjtöttem az írásokban, valamint a [mágikus] módszerekben jártas tudósok tömegét, mert szerettem volna ezzel megvalósítani a Nagy Békét, a varázslóktól pedig azt szerettem volna, hogy gyakorlataikkal keressenek csodálatos szereket. Hallottam, hogy Han Zhong 韓終 elszökött, s nem érkezett róla jelentés; a Xu Shi 徐市 és társai által elköltött összegek pedig számtalan tízezerre rúgnak, de a szert még mindig nem találták meg. Naponta csak azt hallom, hogy egymást vádolják csalárd haszonszerzéssel. Tudós Luval és társaival szemben tiszteletteljes és igen bőkezű voltam, de megrágalmaztak engem, hogy igazolják erénytelenségemet. Elküldök valakit, hogy folytasson nyomozást a Xianyangban 咸陽 tartózkodó tudósok körében, vajon nem terjesztenek-e álhíreket a feketefejűek összezavarása érdekében.

Azzal megbízta a császári írnokokat, hogy kérdezzék ki az összes tudóst. A tudósok egymást vádolták és hibáztatták, hogy magukat megmentsék. Mindazokat, akik megszegtek [valamilyen törvényt] – összesen több mint négyszázhatvan embert – élve elásatta Xianyangban, s gondoskodott róla, hogy [mindezt az egész] Égalatti megtudja, s így [az eset] elrettentésül szolgáljon a későbbiekben. Még többeket száműzött a határvidékekre. Az Első Császár legidősebb fia, Fusu 扶蘇 tiltakozott:

– Az Égalattit nem régen békítetted meg, s a határvidékeken a feketefejűek még nem telepedtek le. A tudósok mind Konfuciusz [tanításait] olvasták, és őt tekintették mintájuknak. De most felséged szigorú törvényekkel korlátozza őket. Félek, hogy az Égalattiban nyugtalanság támad. Felség, gondolkozz el ezen!

Az Első Császár haragra gerjedt, s Fusut északra küldte, hogy ellenőrizze Meng Tiant 蒙恬 Shangjun 上郡 tartományban.[168]

[168] 侯生盧生相與謀曰：「始皇為人，天性剛戾自用，起諸侯，并天下，意得欲從，以為自古莫及己。專任獄吏，獄吏得親幸。博士雖七十人，特備員弗用。丞相諸大臣皆受成事，倚辨於上。上樂以刑殺為

A történet előzményeként tehát Sima Qian egy titkos beszélgetést közöl, amely nyilvánvalóan fiktív, hiszen a beszélgetés tartalmát sem a kortársak, sem az utókor nem ismerhette. Emiatt a következmények hitelessége is kérdéses. Ugyanakkor a történetből kiderül, hogy az üldözés elsősorban nem a konfuciánusok ellen irányult, hanem a császárnak elixírt ígérő mágusok, varázslók ellen. A leszámolást két ilyen mágus szökése váltotta ki, s a konfuciánusokat csak amiatt érintette, hogy a császár – hirtelen haragjában – minden, a fővárosában tevékenykedő tudós ellen eljárást indított. Mivel udvarában konfuciánusok is voltak, így ők sem kerülhették el az üldözést. Az a tény egyébként, hogy a leszámolás a konfuciánusokat is érintette, csak Fusu tiltakozásából derül ki. Maga a beszámoló csak „tudósokat" (*sheng* 生) említ, és a szövegben nem szerepel utalás arra, hogy a konfuciánusokat tanaik miatt üldözték volna.

A fentiek alapján megállapítható, hogy ha egyáltalán valóságosnak tekinthető a könyvégetés és a konfuciánusok élve eltemetésének története, akkor sem azért került rájuk sor, mert a császár a legisták konfuciánusellenes politikáját akarta volna megvalósítani. Qin Shihuang udvarában konfuciánusok is éltek egészen uralkodásának csaknem a végéig, Kr. e. 212-ig, s minden bizonnyal bizonyos ügyekbe beleszólásuk is volt. Ezt jelzi, hogy a könyvégetést megelőzően a Chunyu Yue nevű magiszter, a hetven tudósból álló tanácsadó testület tagja konfuciánus szellemben tanácsolhatta a császárnak a földbirtokok szétosztását. Emellett a *Qin Shihuang benji*ben egy szöveghely azt igazolja, hogy szertartási kérdésekben az Első Császár a konfuciánusok véleményét kérte ki:

A huszonnyolcadik évben (Kr. e. 219) az Első Császár keletre utazott a tartományokba és járásokba, megmászta a Zou- 鄒 és a Yi- 嶧 hegyet. [Itt] kőoszlopot emeltetett. A Lu-beli 魯 konfuciánusokkal megvitatta a kőbe vésendő [szöveget], amely Qin erényét volt hivatva dicsőíteni; [szintén] megvitatták a Feng- 封 és a Shan-

威，天下畏罪持祿，莫敢盡忠。上不聞過而日驕，下懾伏謾欺以取容。秦法，不得兼方不驗，輒死。然候星氣者至三百人，皆良士，畏忌諱諛，不敢端言其過。天下之事無小大皆決於上，上至以衡石量書，日夜有呈，不中呈不得休息。貪於權勢至如此，未可為求仙藥。」於是乃亡去。始皇聞亡，乃大怒曰：「吾前收天下書不中用者盡去之。悉召文學方術士甚，欲以興太平，方士欲練以求奇藥。今聞韓去不報，徐市等費以巨萬計，終不得藥，徒姦利相告日聞。盧生等吾尊賜之甚厚，今乃誹謗我，以重吾不德也。諸生在咸陽者，吾使人廉問，或為訞言以亂黔首。」於是使御史悉案問諸生，諸生傳相告引，乃自除犯禁者四百六十餘人，皆阬之咸陽，使天下知之，以懲後。益發謫徙邊。始皇長子扶蘇諫曰：「天下初定，遠方黔首未集，諸生皆誦法孔子，今上皆重法繩之，臣恐天下不安。唯上察之。」始皇怒，使扶蘇北監蒙恬於上郡。*Shiji* 6: 258.

禪 áldozat ügyét, valamint a hegyeknek és folyóknak bemutatandó Wang- 望 áldozatot. Ezután megmászta a Tai- 泰 hegyet, ahol kőoszlopot emeltetett, földből oltárt építtetett és áldozatot mutatott be [az Égnek].[169]

Mindez jelzi, hogy a konfuciánusokkal való szembefordulás csak késői fejlemény volt az Első Császár uralkodása alatt, s egyáltalán nem állítható, hogy a Qin-dinasztiát merev konfuciánusellenesség jellemezte volna.

A legizmus és a konfucianizmus mellett volt még egy eszmeáramlat, amely bizonyíthatóan jelen volt a Qin-beli államideológiában. Ez a *yin-yang* iskola volt, amely szerint a világ eseményeit a yin és a yang princípiumok folyamatos gyarapodása és csökkenése, illetve az öt elem dominanciájának váltakozása határozza meg. Ennek bizonyítéka szintén a *Qin Shihuang benji*ben található, ahol Sima Qian a birodalomegyesítés eseményeinek leírása után a következőt írja:

Az Első Császár követte az Öt Erő (*wu de* 五德) váltakozásának [tanát]. Úgy gondolta, hogy a Zhou-házé a Tűz Ereje volt, s mivel a Zhou Ereje helyére Qin Ereje lépett, [ez utóbbinak olyan erőnek kell lennie, amely az előbbi] számára legyőzhetetlen. Jelezve, hogy elkezdődött a Víz Erejének [korszaka], az év kezdetét módosította: az [újévi] udvari ünnepség mindig a tizedik hónap első napján kezdődött. A [hivatali] ruhák, az ökörfark-zászlók és a jelzőzászlók közül a feketék lettek a legmagasabb rendűek. A számok közül a hat lett az alapegység: az igazoló jelvények [hossza], a törvénykező [hivatalnokok] fövegének [magassága] mind hat hüvelyk lett, a kocsik [szélessége] pedig hat láb. Hat láb alkotott egy lépést. A [császári] kocsit hat ló húzta. A Sárga-folyót átnevezte az Erők folyójának. Mindezzel a Víz Ereje [korszakának] kezdetét jelezte. [Kormányzata] kemény, határozott, elfajzott és mindent átfogó volt. Az ügyekben mindig a törvények alapján döntöttek – kíméletlenül, kegyetlenül, emberség, elfogultság, harmónia és igazságosság nélkül. Mindez azért volt így, hogy [a kormányzás] ezután megfeleljen az Öt Erő [által meghatározott] sorsnak. Ezért megszigorították a törvényeket, s hosszú ideig nem hirdettek közkegyelmet.[170]

Érdekes, hogy a történetíró itt Qin törvényeinek hírhedt kegyetlenségét nem a legizmus, hanem az öt elem tana befolyásának tulajdonítja. Megjegyzendő, hogy a yin-yang iskola hatásáról árulkodó elemmel a shuihudi jogi szövegekben nem találkozunk, így kérdéses, hogy az valóban hatott-e a Qin-beli törvénykezésre. Ugyanakkor a jogi szövegek mellett

[169] 二十八年，始皇東行郡縣，上鄒嶧山。立石，與魯諸儒生議，刻石頌秦德，議封禪望祭山川之事。乃遂上泰山，立石，封，祠祀。*Shiji* 6: 242.

[170] 始皇推終始五德之傳，以為周得火德，秦代周德，從所不勝。方今水德之始，改年始，朝賀皆自十月朔。衣服旄旌節旗皆上黑。數以六為紀，符、法冠皆六寸，而輿六尺，六尺為步，乘六馬。更名河曰德水，以為水德之始。剛毅戾深，事皆決於法，刻削毋仁恩和義，然後合五德之數。於是急法，久者不赦。*Shiji* 6: 237–238.

Shuihudinál találtak jósszövegeket is, ami azt mutatja, hogy a korabeli Qin-beli társadalmat élénken foglalkoztatták a természetfeletti erők.

Az ilyen eszméktől maga az Első Császár sem állt messze: jól ismert, hogy sok pénzt és energiát fordított az örök élet elixírjének felkutatására, legalábbis a *Shiji* szerint. Sima Qian így ír erről az egyik vonatkozó passzusban:

> Ezután a Qi-beli Xu Shi 徐市 és mások beadványt írtak [a császárnak], azt állítva, hogy a tengeren van három sziget, amelyet szellemek laknak. A [szigetek] neve Penglai 蓬萊, Fangzhang 方丈 és Yingzhou 瀛洲, s halhatatlanok élnek rajtuk. Kérték, hogy megtisztíthassák magukat, s fiú- és lánygyermekekkel együtt elmehessenek megkeresni a szigeteket. A [császár] erre megbízta Xu Shit, hogy gyűjtsön össze több ezer fiú- és lánygyermeket, szálljon hajóra és keresse meg a halhatatlanokat.[171]

A keresés, amelyet más hasonló vállalkozások követtek, természetesen nem járt sikerrel. Mint láttuk, végül ez vezetett a tudósüldözéshez is.[172]

Látható tehát, hogy a Sima Qian által lejegyzett Korai Han-kori hagyomány szerint a Qin-beli államideológia meglehetősen összetett volt: megtalálhatók voltak benne a legizmus, a konfucianizmus, a yin-yang iskola és egyéb korabeli tradíciók elemei. A következőkben azt vizsgáljuk meg, hogy milyen eszmék jelennek meg magukban a shuihudi iratokban.

III.4. Teng kormányzó levele

A shuihudi sírban a jogi és jósszövegek mellett találtak egy bambuszlapokra írt levelet is, melyet Nanjun 南郡 tartomány kormányzója írt alárendeltjeinek. A levél két címen ismert: az első közlések *Nanjunshou Teng wenshu* 南郡守騰文書 *(A Déli tartomány kormányzója, Teng által írt levél)* címen emlegették, a későbbi irodalomban *Yushu*kénk 語書 *(Levél)* szerepel. Ez a szöveg a Qin-beli hivatalos ideológia fontos forrása, s a maga nemében egyedülálló. Nem ismerünk más olyan forrást, amely a Qin-beli hivatalnokok közötti kommunikáció során keletkezett volna.

A feltárási beszámoló szerint[173] a *Yushu* szövegét tartalmazó bambuszlapok a sír gazdája hasának alsó részénél feküdtek, a jobb kéz alatt. A szöveg 14 bambuszlapból áll, s két részre osztható. A 14 bambuszlap azonos hosszúságú, egy kéz írta tele őket, de az első rész 8

[171] 既已，齊人徐市等上書，言海中有三神山，名曰蓬萊、方丈、瀛洲，僊人居之。請得齋戒，與童男女求之。於是遣徐市發童男女數千人，入海求僊人。*Shiji* 6: 247.
[172] Qin Shihuang halhatatlanságkeresési kísérleteiről lásd KÓSA 2005: 86–89.
[173] *SHD:* 14–15.

lapja és a második rész 6 lapja között némi formai eltérés van, így elképzelhető, hogy nem egyszerre vagy egy szövegként íródtak. A második rész talán függeléke volt az elsőnek. A *Yushu* címmegjelölés a legutolsó bambuszlap hátulján található.

A szöveg így hangzik:

1.

A huszadik évben a negyedik hónapnak – amelynek első napja *bingwu* 丙戌 – *dinghai* 丁亥 napján, a Déli tartomány (Nanjun 南郡) kormányzója (*shou* 守), Teng ezt közli a járások (*xian* 縣) és határkörzetek (*dao* 道) felügyelőivel (*sefu* 嗇夫):

Régen az embereknek mind megvoltak a helyi szokásaik. Amit hasznosnak tartottak, s amit szerettek és gyűlöltek, az nem volt egyforma. Egyes [szokásaik] károsak voltak az emberekre nézve, [mások] ártottak az országnak. Emiatt a szent királyok (*shengwang* 聖王) megalkották a törvényeket és mértékeket (*fa du* 法度), hogy kiegyenesítsék és helyessé tegyék az emberek szívét, elvessék a gonoszságukat és alantasságukat, s megszabaduljanak gyűlöletes szokásaiktól. A törvények és szabályok (*falü* 法律) még nem voltak kielégítőek, az emberek közül sokan csaltak és ügyeskedtek, ezért később voltak, akik összezavarták a rendeleteket. Minden törvény, szabály és rendelet (*fa lü ling* 法律令) arra szolgál, hogy nevelje és vezesse az embereket, elvesse züllöttségüket és alantasságukat, megszabadítsa őket gyűlöletes szokásaiktól, s rávegye őket arra, hogy jót cselekedjenek. Most a törvények, szabályok és rendeletek már készen állnak, ám a hivatalnokok és az emberek nem alkalmazzák őket, a helyi szokásokat, züllöttséget és elvetemültséget [követő] emberek nem hagytak fel [gonosz viselkedésükkel]. Ez az uralkodó fényes törvényeinek elvetése, a gonosz, alantas, züllött és elvetemült emberek [bátorságának] növelése, ami rendkívüli módon árt az országnak, s káros az emberekre nézve. Ezért [én,] Teng, rendbe szedtem (*xiu* 脩) a törvényeket, szabályokat és rendeleteket, a szántóföldekre vonatkozó rendeleteket (*tianling* 田令), valamint a hitvány és önző [viselkedésre vonatkozó] előírásokat (*fang* 方), leküldtem őket [alárendeltjeimhez], s megparancsoltam, hogy a hivatalnokok világosan hirdessék ki őket, és megparancsoltam, hogy a hivatalnokok és az emberek mind világosan ismerjék meg őket, s ne kövessenek el bűnöket. [Így] mostanra a törvényeket, szabályokat és rendeleteket már kihirdették, [de] úgy hallom, hogy a hivatalnokok és az emberek nem hagytak fel a hitványságból és önzésből fakadó törvénysértésekkel (*fanfa* 犯法), az önzéssel és [a saját haszon] szeretetével, és a helyi szokásokkal [tele levő] szívük nem változik. A járásfőnököktől (*ling* 令) és járásfőnök-helyettesektől (*cheng* 丞) lefelé tudnak [erről a hivatalnokok], de nem kezdeményeznek ítélkezést. Ez az uralkodó fényes törvényeinek nyílt megkerülése, a gonosz és alantas emberek táplálása és rejtegetése. S ha így van, az nem más, mint az emberek szolgájaként nem gyakorolni a hűséget (*zhong* 忠). Ha nem tudnak [a bűnös viselkedésről], akkor nem felelnek meg megbízatásuknak, s nem rendelkeznek bölcsességgel. Ha tudnak róla, de nem mernek ítélkezni, az az egyenesség hiánya. Ezek mind súlyos bűnök, de a járásfőnökök és járásfőnök-helyettesek nem tudják ezt világosan – ez rendkívüli módon káros.

[Ezért] most embereket küldök ellenőrző körútra (*anxing* 案行) hozzájuk, hogy eljárást (*he* 劾) indítsanak azok ellen, akik nem követik a rendeleteket, s hogy a szabályok szerint ítéljenek felettük; s ítéljék el a járásfőnököket és járásfőnök-helyetteseket is. Emellett osztályozni kell a járási hivatalnokokat is, hogy melyikük szegi meg sokszor a rendeleteket (*fanling* 犯令) anélkül, hogy a járásfőnök és a járásfőnök-helyettes elfogná; a

járásfőnökről és a járásfőnök-helyettesről terjesszenek fel jelentést. [A levél] sorban továbbítandó [az egyes járásoknak]. Másik példányát Jianglingban 江陵 hirdessék ki. A postaszolgálattal továbbítsák.

2.

A jó hivatalnokok (*liangli* 良吏) valamennyien ismerik a törvényeket, szabályokat és rendeleteket, s nincs olyan dolog, amelyre ne lennének képesek. Emellett feddhetetlenek és tiszták, becsületesek és őszinték, s örömüket lelik abban, hogy feljebbvalóikat segítik. Mivel egy ügyosztály ügyeit sem intézik önkényesen, ezért szívükben a köz[érdeket tartják előtérben]. Emellett képesek önmaguk kiigazítására, illetve nem hajlandók másoktól elkülönülve intézkedni, ezért nem versengenek a hivatali ügyekben.

A rossz hivatalnokok (*wuli* 惡吏) nem ismerik a törvényeket, szabályokat és rendeleteket, nincsenek tisztában az ügyekkel, nem feddhetetlenek és tiszták, nincsenek a feljebbvalóik segítségére, gondatlanok és lusták, gyűlölik a [hivatali] ügyeket, könnyen eljár a szájuk, nem ismerik a szégyent, könnyen mondanak gonosz szavakat és ártanak másoknak. Szívük nem a köz[ügyekkel törődik] és nem egyenes, intézkedéseikben sértők és támadóak, ezért jók az ügyekben történő jelentgetésben, s szeretnek versengeni a hivatali ügyekben. Amikor a hivatali ügyekben versengenek, akkor úgy tesznek, mintha tágra nyitnák szemüket, és birtokában lennének az ügyességnek, így mutatván erejüket; csalnak és hazudnak, rágalmazó szavakat mondanak, hogy így mutassák az igazgatásban [való jártasságukat]; kíméletlenek és haragosak, szavaikban szégyenkezők, s tudatlanságot tettetnek, hogy így mutassák, képesek korlátozni magukat; önteltek és gőgösek, erőszakosak és makacsok, hogy így mutassák tetterejüket. Feletteseik azonban még mindig bölcsnek tartják őket. Az ilyeneknek nem szabad elkerülniük a büntetést.

[A járásokban] bontsák fel ezt a levelet és továbbítsák az ügyosztályoknak. Ha az ügyosztályok nem engedelmeskednek, arról tegyenek jelentést a [tartományi] hivatalnak. A hivatal rendelje el [illetékes] ügyosztályának, hogy állapítsa meg a hibákat. Aki a legtöbb hibát elkövette, annak az ügyosztálya tegyen jelentést a járásfőnöknek és helyettesének. Ha a járásfőnök és helyettese úgy véli, [az illető hivatalnok] nem egyenes (*bu zhi* 不直), akkor ezt fel kell jegyezni ezer mérföldes körzeten belül a nyilvántartásokba, s [az illetőt] „rossz hivatalnoknak" kell nyilvánítani.

[A lap hátoldalán:] Levél.[174]

A levél, amely a keltezés szerint Kr. e. 227-ben íródott, alapvetően legista szemléletű, de nem áll messze a konfuciánus hivatalnokeszménytől sem. A fő probléma, amellyel a szöveg foglalkozik, az, hogy miként lehet a hivatalnokokat rávenni a törvények betartására és betartatására. Ez a kérdés végigkísérte a kínai történelmet, mivel a központi kormányzatnak és a felsőbb szintű hivatalnokoknak folyamatosan gondot jelentett, hogy az alsóbb szintű hivatalnokok nem képviselik megfelelően a felsőbb akaratot. Ha pedig az alsószintű hivatalok, amelyek gyakorlatilag az egyetlen érintkezési pontot jelentették az állam és a köznép között, nem megfelelően tevékenykednek – visszaélnek hatalmukkal, nem hajtják végre a

[174] *SHD:* 15–20.

rendelkezéseket, önkényeskednek –, akkor az a dinasztia legitimációjának megkérdőjelezéséhez vezet. Emiatt a kínai jogforrások zöme nem a köznéppel foglalkozik, hanem a hivatalnokokkal. Az egy időben érvényben levő jogszabályok nagy része adminisztratív rendelkezés, s azt szabályozza, hogy adott helyzetben egy adott hivatalnak miként kell eljárnia. Az egyik legterjedelmesebb shuihudi szöveg, a *Tizennyolcféle Qin-beli törvény* (*Qin lü shiba zhong* 秦律十八種) is adminisztratív szabályokat tartalmaz, s ilyenekből áll két másik szabálycsoport, a *Törvények az ellenőrzésről* (*Jiaolü* 效[校]律), illetve a *Vegyes rendelkezések Qin törvényeiből* (*Qin lü zachao* 秦律雜抄) is.

A hivatalnokok helytelen viselkedésének kijavítására Teng kormányzó tipikusan legista megoldással él. Nem példamutatással, tanítással, az erény kisugárzó hatásával igyekszik elejét venni a züllésnek, hanem az ellenőrzések fokozásával, a hivatalnokok szigorú megbüntetésével, illetve egymás feljelentésének ösztönzésével. A levélben jól tetten érhető a kölcsönös felelősség legista elve: ha egy alacsonyabb rangú hivatalnok bűnt követ el, akkor felettesét is felelősségre vonják.

Legista vonás a törvények központba helyezése is. Az első részben fő hibaként nem a különböző emberi erények hiánya szerepel, hanem a törvények nem megfelelő alkalmazása. Érdekes, hogy az első rész elején a kormányzó a törvényeket a „szent királyokra" vezeti vissza. Ez alapvetően konfuciánus érvelési módszer, ám megjegyzendő, hogy a legista művekben, például a *Han Feizi*ben is számtalan hivatkozást találunk az ősi szent királyok bölcs kormányzatára.

A második rész, amely a jó és a rossz hivatalnok attribútumait sorolja fel, akár konfuciánus szöveg is lehetne. Itt már főleg emberi erények és hibák szerepelnek, s a hivatalnok nem csupán egy gépezet része, amelynek bizonyos funkciókat el kell látnia, hanem különféle tulajdonságokkal rendelkező személy. Ideális esetben becsületes, őszinte, hivatalnoktársaival nem verseng, hanem együttműködik, s képes saját hibáinak kijavítására. A rossz hivatalnokok ezzel szemben önzők, hazugok, lusták stb. A megoldás azonban itt is legista: a rossz hivatalnokokról a felettesüknek jelentést kell tenni, nyilvántartásba kell venni, s meg kell büntetni őket.

III.5. A shuihudi jogi szövegek elvi alapjai

A shuihudi jogi leletek száraz, tömör, tényszerű szövegek, nemigen utalnak a mögöttük álló elvi-eszmei háttérre. Néhány helyen azonban olyan elemek is szerepelnek bennük, amelyek jól meghatározható értékrendhez kötődnek.

A szövegek általánosságban a legista eszmény gyakorlati megvalósításának tekinthetők. Az állam, úgy tűnik, az emberek viselkedését igen részletes jogi szabályozással igyekezett irányítani. A fő eszköz a legisták két „fogantyúja", a büntetés és a jutalom volt.[175] A büntetések és jutalmak alkalmazására rendkívül bonyolult rendszert dolgoztak ki, amely aprólékosan szabályozta a hivatalnokok és az emberek tevékenységét.

A Qin-beli jogrendszer bonyolult gépezetként működött, a szövegekből kitűnően meglehetősen mechanikus módon. Az embereket és különböző cselekedeteiket kategóriákba sorolták, s a kategóriáknak nevet adtak. A hivatalnokbírónak nem volt más feladata, mint hogy egy adott esetnél megállapítsa, hogy az érintett személy az emberek mely kategóriájába tartozott, illetve hogy tette a cselekedetek mely kategóriájába sorolható. Meghatározott számú kategóriát hoztak létre a különböző körülmények besorolására is. Ítélkezéskor tehát a bíró először megállapította, hogy a vádlott milyen kategóriába tartozik (például közember, meghatározott nemesi fokozattal rendelkező, hivatali alkalmazott stb.); ezután meghatározta, hogy a valóságban elkövetett tett melyik cselekménykategóriának feleltethető meg (például lopás, emberölés, szökés stb.); végül azt rögzítette, hogy a különböző felmerülő körülmények mely kategóriába illeszthetők (például „bűnös szándék", „csoportos elkövetés", „tudatosság", „elkövetési érték nagysága" stb.) Ezek után e kategóriákat összevetette a törvényekben meghatározott tételekkel, s mechanikus módon, a kategóriák és a kategóriákhoz rendelt büntetések megfeleltetésével szabta ki az ítéletet. Úgy tűnik, egyéni mérlegelési lehetőség nemigen volt.

Megjegyzendő, hogy olyan büntető törvényszöveg, amely az egyes kategóriákhoz rendelendő büntetést adja meg, nem maradt ránk. Fő büntetőjogi forrásunk, a *Kérdések és válaszok Qin törvényeiről* (*Qin lü dawen* 秦律答問) című szöveg lényegében olyan segédeszköz, amely abban segít a hivatalnoknak, hogy egy adott valóságbeli tényállást mely jogi kategóriába soroljon. Ezért a válaszok jelentős része büntetési tételt nem is ad meg, csupán egy kategórianevet.

[175] A „két fogantyú" (*bing* 柄) a *Han Feizi* különböző fejezeteiben szerepel. Az egyik a büntetés (*xing* 刑), a másik az erény (*de* 德), vagyis a jutalmazás. Lásd például *Han Feizi:* 304 (43. fej., *Ding fa*), *KF* II.: 322; *Han Feizi:* 346 (49. fej. *Wu du*), *KF* II.: 341–42.

Ez a mechanikus hozzáállás a törvénykezéshez a legizmus egyik jellemzője. A konfuciánus hagyományban az ítélkezésnél elvileg sokkal nagyobb tere volt az egyéni mérlegelésnek, erkölcsi kérdések figyelembe vételének.

Fontos kérdés, hogy egy adott jogrendszer milyen értékeket véd. A marxista felfogás szerint a törvény az uralkodó osztály érdekérvényesítő eszköze, valójában azonban ahhoz, hogy egy jogrendszer működőképes legyen, tükröznie kell a társadalom értékrendjét is. A törvény egyszerre védi a fennálló uralmi viszonyokat, illetve a társadalom békéjét, s bizonyos fokig az egyének érdekeit, amennyiben azok nem kerülnek szembe a hatalmi renddel.

A shuihudi szövegekben is egyaránt találhatók olyan cikkelyek, amelyek közvetlenül az államot védik, illetve olyanok, amelyek a fennálló társadalmi és tulajdonviszonyokat. Ez utóbbiak zömükben megegyeznek más kultúrák értékeivel: védték az emberek testi épségét és életét (az emberölés és a testi sértés súlyos bűn volt) és a személyes tulajdont (a leggyakoribb említett bűncselekmény a lopás). Sajnos a legfontosabb termelőeszközre, a földre vonatkozó adatokat a shuihudi szövegekben nem találunk. Az uralmi viszonyokat védelmező rendelkezések is hasonlóak más kultúrákhoz: szigorúan büntették az állami-uralkodói tulajdon megkárosítását, a hivatalos személy elleni erőszakot stb.

Speciálisabbak a családi viszonyokra vonatkozó rendelkezések. Ezek kultúráról kultúrára változnak, a helyi hagyományok alapján. A III.2.3. pontban idézett Kuaiji-hegyi császári feliratnál láttuk, hogy az Első Császár büntetni rendelte a házasságtörést, mind a férj, mind a nő részéről. Ez az elv nyomokban a shuihudi szövegekben is megjelenik, ám a vonatkozó cikkelyek (D 49, 52, 151, 152, E 25)[176] sajnos nagyon szűkszavúak. Gyakorlatilag csak az derül ki belőlük, hogy a „paráználkodás" (*jian* 奸) büntetendőnek számított, s hogy a vérfertőzés különösen súlyos bűn volt. Magának a „paráználkodásnak" a jogi definícióját nem ismerjük.

Egy másik elvi jelentőségű családi kötelemről, a szülőtiszteletről (*xiao* 孝) már többet elárulnak a szövegek. Ez a fogalom azért is különösen érdekes, mert a szülőtiszteletet hagyományosan az egyik legalapvetőbb konfuciánus erénynek szokták tartani,[177] míg a legisták nem tartották túl sokra, mivel a családon belüli kötelezettségek ütközhettek az uralkodóval szembeni kötelességekkel. Egy helyen Han Fei például így ír:

> Egy Lu-beli 魯 ember, aki követte fejedelmét a háborúba, három csatában vett részt és mind a háromszor megfutott. Amikor Zhongni 仲尼 [Konfuciusz] megkérdezte tőle, hogy miért tette, így felelt: „Nekem

[176] *SHD:* 177, 179, 225, 278.
[177] A szülőtiszteletről lásd P. SZABÓ 2000b, 2003a.

idős atyám van, s ha én meghalok, senki sem lesz, aki gondját viselje." Zhongni úgy találta, hogy [ez az ember] igazán szülőtisztelő (*xiao* 孝), dicsérte hát érte, és nagyra becsülte. Látni való ebből, hogy apjának valóban szülőtisztelő fia fejedelmének lázadó alattvalója volt. Minthogy azonban a körzeti elöljáró büntetéssel sújtotta, Chuban 楚 a bűnösöket nem jelentették fel többé; és mivel Zhongni dicséretre méltónak találta, Lu népe [ettől fogva] könnyen meghódolt vagy megfutott.[178]

Ennek ellenére a szülőtisztelet fogalma megjelenik a shuihudi iratokban, méghozzá büntetőjogilag védett értékként. A D 85-ös cikkelyben egy idős ember feljelent „valakit" – nyilván családja valamelyik fiatalabb tagját –, amiért az „nem szülőtisztelő" (*bu xiao* 不孝), s kéri, hogy végezzék ki.[179] A cikkely szerint ilyen esetben a vádlottat azonnal őrizetbe kell venni.

Az E 18-as cikkelyben egy apa feljelenti vér szerint fiát (*qinzi* 親子), szintén azért, mert az nem szülőtisztelő, s kéri, hogy végezzék ki. A hivatalnok a fiút őrizetbe veszi, s az be is vallja, hogy nem volt szülőtisztelő.[180]

Az E 17-es cikkelyben nem szerepel ugyan a szülőtisztelet fogalma, de itt is egy apa jelenti fel a fiát, azt kérve, hogy a fiút száműzzék a távoli Shuba 蜀. A kérést teljesítik.[181]

Szerepel továbbá a szülőtisztelet fogalma *A hivatalnokok helyes viselkedéséről* (*Wei li zhi dao* 為吏之道) című szövegben is:

Ezért uralkodóként legyünk kegyesek, miniszterként legyünk hűségesek, apaként legyünk nagylelkűek, fiúként legyünk szülőtisztelők […] A kegyesség az uralkodásban, a hűség a miniszterkedésben, a nagylelkűség az apaságban, a szülőtisztelet a fiúi létben –mindez a kormányzás alapja.[182]

A szülőtisztelet mellett még egy kifejezés szerepel a shuihudi jogi szövegekben, amely más szövegkörnyezetben az egyik legfontosabb konfuciánus erény: a D 51-es cikkelyben szerepel egy ember, aki a falujában „nem emberségesen" (*bu ren* 不仁) viselkedett.[183] Sajnos e viselkedés mibenlétéről semmi nem derül ki. Az A 50-es cikkely egy olyan embert említ, aki „nem emberséges" felettesével vagy hivatalnokával szemben.[184] Ez a viselkedés együtt

[178] 魯人從君戰，三戰三北，仲尼問其故，對曰：「吾有老父，身死莫之養也。」仲尼以為孝，舉而上之。以是觀之，夫父之孝子，君之背臣也。故令尹誅而楚姦不上聞，仲尼賞而魯民易降北。*Han Feizi:* 345 (49. fej., *Wu du*); TŐKEI FERENC fordítása. *KF* II.: 339.
[179] *SHD:* 195.
[180] *SHD:* 263.
[181] *SHD:* 261–262.
[182] *SHD:* 285.
[183] *SHD:* 178.
[184] *SHD:* 68.

szerepel a „megszökéssel” (*wang* 亡), s elkövetőjének olyan ruhát kell viselnie, mint a közrabszolgáknak és közrabszolganőknek (*lichenqie* 隸臣妾). A *ren* szó szerepel az A 96-os cikkelyben, ahol „idős és gyenge közrabszolgák és közrabszolganők” mellett szerepelnek azok, akikben „nem lehet megbízni” (*buke chengrenzhe* 不可誠仁者).[185] A *ren* megtalálható *A hivatalnokok helye viselkedéséről* című szövegben is, de értelme itt sem tisztázott. Mindenesetre a kontextus alapján feltételezhető, hogy a *ren* egyik helyen sem a konfuciánus emberségességet jelenti, hanem talán engedelmességet.

III.6. Összefoglalás

Mind a narratív, mind az egyéb elsődleges források azt igazolják, hogy Qin államnak nem volt olyan hivatalos ideológiája, amelyet valamelyik hagyományos ókori filozófia kizárólagos dominanciája jellemzett volna. Ugyanúgy, ahogy Qin gyorsan terjeszkedő, különböző kultúrájú és hagyományú területeket magában foglaló állam volt már a birodalomegyesítés előtt is, az állami ideológia is számos különböző elemből tevődött össze.

Az uralkodói propaganda azt hirdette, hogy az Első Császár ősi – részben konfuciánusnak tekintett – erényeket valósít meg, s a konfuciánusok hosszú ideig részt vettek az udvar tevékenységében. Emellett az állam hivatalos rangra emelte az öt elem tanát, önmagának a víz elemet feleltetve meg, ami megnyilvánult az állami rítusokban, felszerelésekben, ruházatban, szóhasználatban is.

A gyakorlati kormányzásra inkább a legista eszmék alkalmazása volt a jellemző, de a szigorú törvények olyan hagyományos értékeket is védtek, mint a családon belüli kötelmek. Így a törvény nem csupán az uralkodói akarat megvalósításának eszköze volt, hanem a hagyományos viszonyokat is védte.

Mindezek alapján elmondható, hogy Qin államideológiája komplex, önmagában sem következetes rendszer volt, amely merített a legtöbb korábbi hagyományból, s minden bizonnyal időben is változott, más-más elemek jutván túlsúlyra egyes korszakokban és életterületeken. A következő fejezetekben azt vázoljuk, hogy miként működött az a törvényhozási és ítélkezési rendszer, amelynek alapja ez az összetett államideológia volt.

[185] *SHD:* 104.

IV.
A törvények és a törvényhozás

Mielőtt rátérnénk a Qin-beli büntetőjog elemzésére, vázoljuk, hogy milyen szervek, intézmények és hivatalnokok vettek részt a törvények meghozatalában, illetve alkalmazásában. A rendelkezésünkre álló információk meglehetősen szegényesek; a ránk hagyományozott forrásokban csak néhány vonatkozó eseményt találunk, s az újonnan előkerült szövegleletek alapján sem rekonstruálható a teljes törvényhozási és ítélkezési rendszer.

IV.1. A törvénnyel kapcsolatos terminológia

A forrásokból úgy tűnik, hogy a különböző jellegű jogszabályokra Qinben még nem alkalmaztak egységes és következetes terminológiát. A törvényekre, rendeletekre, eseti rendelkezésekre, utasításokra használt világos terminológia csak jóval később, a Tang-korban 唐 alakult ki. Qinben még ugyanaz a szó jelenthetett különböző típusú szabályokat, s különböző szavak utalhattak azonos jellegű dokumentumokra.

IV.1.1. *Fa*

A legáltalánosabb ’törvény’ jelentésű szó a *fa* 法. Érdekes módon a szó leginkább az elméleti jellegű szövegekben, például a legista írásokban jelenik meg, ahol nem konkrét törvényeket jelöl, hanem a büntetések és jutalmak elvont és teljes rendszerét. A *fa* tehát általánosságban jelent törvényt, illetve törvényi rendszert, egyedi szabályokra nemigen alkalmazták. Ezt megmagyarázza a szó alapjelentése: ’minta’, ’standard’, ’mintául vesz’.[186]

A legisták következetesen a *fa* fontosságáról beszéltek, annak konkrét tartalmát azonban nem tisztázták.

A *Shiji* 史記 Shang Yang-életrajzában Shang Yang 商鞅 meg akarja változtatni a törvényeket (*bianfa* 變法). Amikor vitába keveredik egy konfuciánus beállítottságú tudóssal, a dialógusban végig a *fa* megváltoztatásáról, illetve változatlanul hagyásáról beszélnek,

[186] A *fa* szó jelentésének fejlődéséről lásd BENICKÁ 2001. A kifejezésről lásd még AMES 1983: 108–141. Ez utóbbi könyvfejezet is azt igazolja, hogy a Késő Zhou-kori írásos hagyományban a *fa* elsősorban elvontan jelentett törvényt, konkrét rendelkezésekre csak ritkán használták.

anélkül, hogy konkrét intézkedésekről szó esne. Végül a fejedelem Shang Yang javára dönt, s megváltoztatják a törvényeket. Ezt a *Shiji* így fejezi ki: „rendeletet *(ling)* adtak ki a törvények megváltoztatására" (*ding bianfa zhi ling* 定變法之令).[187] Vagyis nem *fá*t adtak ki, hanem *ling*et, a *fa* megváltoztatásával kapcsolatban. Ez a példa remekül jelzi, hogy a *fa* nem egyedi törvényt jelentett, hanem elvont törvényi rendszert. Ezután a *Shiji* Shang Yang egyes intézkedéseinél következetesen a *ling* szót használja.

A *Qin Shihuang benji* 秦始皇本紀 fejezetben sokszor szerepel a *fa* szó – különösen az Első Császár feliratain –, de itt is általános, elvont törvényi rendszerként. Egyetlen eset van, amikor a szó konkrét rendelkezést jelöl: a két mágus már idézett titkos beszélgetésében elhangzik a következő: „Qin törvényei szerint nem lehet egyszerre több [mágikus] módszert alkalmazni; ha nem válik be [valakinek a módszere], akkor azt azonnal megölik." (秦法，不得兼方不驗，輒死。)[188] Ez a rész azonban nyilvánvalóan fiktív, ráadásul feltételezhetően interpoláció a *Shiji* szövegében. Ezt a szóhasználat valószínűsíti: a két tudós a császárt Shihuangként 始皇, Első Császárként említi, ami eltér Sima Qian szokásától. A Qinnel foglalkozó fejezetekben ugyanis a Shihuang kifejezést csak a császár használja magára, az egyéb szereplők „őfelségének", „császárnak" (*huangdi* 皇帝) nevezik, soha nem Első Császárnak.[189] Ezt a nyelvészeti bizonyítékot az interpoláció mellett a *fa* említett használata kiegészíti: lehetséges, hogy a két tudós beszélgetését olyan korban illesztették az Évkönyv szövegébe, amikor a *fá*t már konkrét rendelkezésekre is használták.

A shuihudi jogi iratokban a *fa* meglehetősen ritkán szerepel. A leggyakrabban az írásjegy nem eredeti értelmében, hanem a *fei* 廢, 'meneszt', 'elvet' kölcsönszavaként fordul elő (C 1, 2, 6, 8, 13, 14, D 120, 121).[190] Két esetben a *fá*val értelmezhetetlen mondatban találkozunk (A 90, 109),[191] egy helyen pedig egy földrajzi név eleme, szintén a *fei* kölcsönszavaként (E 17).[192] Négy olyan cikkely van, ahol a *fa* jelenthet törvényt is (A 87, B 12, D 18, D 26).[193] Az utóbbiakban a szó a *tongfa* 同法 összetételben szerepel, s az analógia alkalmazásának kifejezésére szolgál: jelentheti azt, hogy „ugyanazt a törvényt" alkalmazzák, de azt is, hogy „ugyanolyan módon" járjanak el valakivel szemben egy adott esetben, mint

[187] *Shiji* 68: 2229.
[188] *Shiji* 6: 258.
[189] BODDE 1986: 95–96.
[190] *SHD:* 127, 129, 132, 133–134, 138, 211–212.
[191] *SHD:* 92, 110.
[192] *SHD:* 261–262.
[193] *SHD:* 100, 119, 159, 165.

egy másikban. Mindezek alapján állítható, hogy a *fa* szót Qinben nem, vagy csak nagyon ritkán használták *konkrét* törvények megjelölésére.

Ezzel szemben a jogi szövegek mellett talált *Nanjunshou Teng wenshu* 南郡守騰文書 *(A Déli tartomány kormányzója, Teng által írt levél)* című, az előző fejezetben közölt rövid szövegben a *fa* nem kevesebbszer, mint tizenkétszer fordul elő, s ebből egyetlen helyen szerepel a *fei* kölcsönszavaként, a többi esetben törvényt jelent. Az esetek többségében hasonló jelentésű szavakkal együtt szerepel: hatszor találkozunk a *falüling* 法律令 (törvény, szabály, rendelet) összetétellel, egyszer-egyszer a *fadu* 法度 (törvények és mértékek) és a *falü* 法律 (törvények és szabályok) kifejezéssel. A szöveg kétszer említi az uralkodó „fényes törvényeit" (*mingfa* 明法), egyszer pedig a „törvények megszegését" (*fanfa* 犯法). A szövegkörnyezet egyértelművé teszi, hogy mindezekben az esetekben a *fa* törvényeket jelent. Ez igazolja, hogy a *fa* szót használták Qinben, de – hasonlóan a legista elméleti munkákhoz és a *Shiji* Qinnel foglalkozó fejezeteihez – általános törvényi rendszer, s nem konkrét, egyedi törvény értelemben.

IV.1.2. *Lü*

A shuihudi iratokban a 'törvény' kifejezésére a leggyakrabban használt szó a *lü* 律. Ezért is meglepő, hogy a *Shiji*ben Shang Yang, a nagy törvényhozó életrajzában a *lü* egyszer sem, s az Első Császár évkönyvében is csak egyetlen alkalommal szerepel.

A shuihudi szövegek azt igazolják, hogy Qinben *lü*k szabályozták a legkülönfélébb életterületeket. E *lü*k címeket viseltek, s egy cím alá több rendelkezés tartozhatott. A leletcsoportban összesen 32 *lü* címével találkozunk; többségükből ismerünk is néhány rendelkezést, de néhánynak a címét csak onnan ismerjük, hogy valamely más *lü* cikkelye ural rá. A törvények címe a bambuszlapokon az egyes cikkelyek végén volt feltüntetve; a címben a *lü* írásjegy nem mindig szerepel, de ennek valószínűleg nincs jelentősége.
A szövegekben említett 32 *lü* címét az I.1.2.7-9 pontokban már felsoroltuk.

A listában feltűnő, hogy csak néhány olyan törvény szerepel, amely a büntetőjog területére tartozik. Ennek fő oka az, hogy a büntetőjoggal foglalkozó cikkelyek – a D és az E szövegcsoport elemei – más jellegűek, mint az adminisztratív rendelkezések. Az előbbiek nem törvényi rendelkezéseket tartalmaznak, hanem magyarázatokat és esetleírásokat. Ugyanakkor ezekből is kiderül, hogy a büntetőügyeket és a büntetőeljárást is *lü*k szabályozták. Többször találkozunk egyenes idézettel egy törvényből – ezt esetenként a *lü yue* 律曰 (A

törvényben az áll…) kifejezés vezeti be (D 18, 65)[194] –, illetve az „amit a törvény ezen ért (*lü suo wei* 律所謂, D 65, 120, 142, 144)[195] kifejezés jelzi, hogy a cikkely fentebb egy törvényből idézett. Két cikkelyben szerepel az „ítéljenek felette a törvények szerint" (*yi [qi] lü lun* 以[其]律論) rendelkezés (D 21, 74)[196], illetve találkozunk olyan esettel, amikor a bírság kiszabása „megfelel a törvényeknek" (*ying lü* 應律, D 30)[197], s amikor bírságfizetéskor a vásznat pénzzé lehet átváltani „a törvények szerint" (*ru lü* 如律, D 75)[198]. Kétszer szerepel a „törvényt túllépve" (*ying lü* 贏律, D 186, 187)[199] kifejezés, és egyszer szó esik a „törvények megváltoztatásáról (*geng qi lü* 更其律, D 173)[200].

Azt, hogy a büntetőeljárást is *lü*k szabályozták, a *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz* című szöveg igazolja. A vallatással foglalkozó E 2-es cikkelyben ezt az „akiket a törvény szerint meg kell botozni" (*qi lü dang zhiliang zhe* 其律當治[笞]諒[掠]者) kifejezés bizonyítja.[201] Az E 4-es és E 15-ös cikkelyben a „törvények szerint lepecsételi és őrizteti" (*yi lü feng shou* 以律封守) szókapcsolat jelzi, hogy a vádlott tulajdonának lefoglalását is *lü* szabályozta.[202] Ugyanez vonatkozik a bűnös családtagjainak felelősségre vonására és a száműzöttek élelmezésére: az E 17-es cikkely szerint mindkettőt a „törvények szerint" kell végrehajtani (*yi lü bao* 以律包, *yi lü shi* 以律食).[203]

A *lü* szó többször előfordul Teng kormányzó levelében is: hatszor a *fa lü ling* 法律令, egyszer a *fa lü* 法律 összetételben – a kifejezések minden esetben a jogszabályok összességére vonatkoznak. A levél első felének zárásában Teng úgy rendelkezik, hogy embereket küld a járásokban, akik a „törvények szerint" (*yi lü* 以律) ítélkeznek majd a rendeleteket megszegő hivatalnokok felett, ami szintén azt bizonyítja, hogy konkrét ügyekben a *lü*t használták.

A *lü* alkalmazásának vizsgálata felvet egy rendkívül fontos kodifikációs kérdést. Nyugaton a törvényhozást egyszeri nagyszabású kodifikációs aktusokhoz szokták kötni, már az ókorban is (Hammurapi törvénykönyve, Drakón törvényei, XII táblás törvények stb.) Ebben a törvényhozási modellben a törvényhozó hoz egy viszonylag terjedelmes, részletes

[194] *SHD:* 159, 185.
[195] *SHD:* 185, 211, 220, 221.
[196] *SHD:* 161, 189.
[197] *SHD:* 167.
[198] *SHD:* 189.
[199] *SHD:* 241.
[200] *SHD:* 234.
[201] *SHD:* 246.
[202] *SHD:* 248, 259.
[203] *SHD:* 261–262.

szabályrendszert, amelyet ünnepélyesen kihirdet, s a továbbiakban legföljebb részleteiben módosít, egészen a következő nagy kodifikációig. Ezt a modellt szokták rávetíteni Kínára is, ahol a Tang-kortól kezdve valóban a dinasztiaalapító által ünnepélyesen kiadott sok ezer cikkelyes törvénykönyvek képezték az ítélkezés alapját.

Kérdéses azonban, hogy Qinben és a többi ókori kínai államban is léteztek-e átfogó, egységes törvénykönyvek egy-egy életterület szabályozására. A kérdésre a választ nem tudjuk, de számos jel mutat arra, hogy a kodifikáció nem egyszeri aktusokból állt. Egységes törvénykönyvet az ókori Kínából nem ismerünk. A Hadakozó fejedelemségek korából olyan esetet is csak egyet ismerünk, amikor egy törvényhozó rövid idő alatt sok életterületet újraszabályozott, s ezzel alapvető változásokat hozott – az ismert eset Shang Yanghoz köthető. Shang Yang azonban félig-meddig legendás személy, a rá vonatkozó források két évszázaddal reformjai után keletkeztek, s már MASPERO is felvetette, hogy a neki tulajdonított intézkedéseket minden bizonnyal hosszú idő alatt, fokozatosan vezették be a Qin-beli uralkodók.[204] Semmi sem bizonyítja tehát, hogy Qinben voltak rendszerbe szedett, egységes kódexek.

Biztos választ a klasszikus kínai nyelv sajátosságai miatt sem lehet adni. A többes szám hiánya miatt egy-egy intézkedéskor nem tudhatjuk, hogy törvényt vagy törvényeket adott-e ki egy uralkodó. A shuihudi iratokban számos cikkely végén található címmegjelölés, például az A csoport első hat cikkelyének végén szerepel a *Tian lü* 田律, 'Törvény a földművelésről' cím. Ez azonban több dolgot jelenthet: például lehet, hogy a cikkely része volt egy terjedelmes törvénynek, amely a *Tian lü* címet viselte; az is lehet azonban, hogy nem létezett ilyen egybeszerkesztett törvény, s a Tian lü megjelölés csupán azt jelzi, hogy az adott cikkely egy olyan szabály, amely a földműveléssel foglalkozik. Több jel mutat arra, hogy ez utóbbi feltételezés áll közelebb a valósághoz.

Egyrészt, nehezen magyarázható, hogy ha létezett egy törvénykönyv a földekről, akkor a sírba miért csak ezt a hat – nem is túl alapvető kérdésekkel foglalkozó – cikkelyt helyezték (ugyanez vonatkozik természetesen a többi törvényre is.) Másrészt, a cikkelyek aprólékos részletessége arra utal, hogy nem egy nagyobb egység részeiről, hanem eseti rendelkezésekről van szó. Harmadrészt, a narratív történeti forrásokból – a már említett Shang Yang-féle kodifikációt leszámítva – az derül ki, hogy a törvényhozás alapvető formája az eseti rendelkezés volt; ha egy konkrét eset kapcsán felmerült egy probléma, akkor azt egy vonatkozó rövid rendelkezéssel igyekeztek megoldani. Ez a Korai Han-korra is igaz; a

[204] MASPERO 1978: 302.

Hanshu 漢書 *Xingfazhi* 刑法志 című fejezetének egy terjedelmes része nem is áll másból, mint a tárgyalt korban kiadott eseti rendelkezések felsorolásából, amelyek nem állnak össze egy rendszerré.

Negyedrészt, a *Xingfazhi*ből tudjuk, hogy a Han-dinasztia megalapításakor – a „háromcikkelyes törvény" elégtelennek bizonyulása után – a Han-kori törvénykönyv úgy jött létre, hogy „az ország minisztere, Xiao He 蕭何 összegyűjtötte Qin törvényeit, kiválasztotta azokat, amelyek megfeleltek a kornak, s törvényeket alkotott kilenc fejezetben" (相國蕭何攈秦法，取其宜於時者，作律九章。)[205] Ha a Qin-beli törvények egységes törvénykönyvbe lettek volna foglalva, akkor nehéz lett volna egyes cikkelyek kiválogatásával új törvénykönyvet alkotni. Egyébként a nagyszámú eseti rendelkezés következtében hamarosan a Han-kori *corpus iuris* is különböző típusú jogforrások kezelhetetlen tömegévé vált. Wudi idején „a törvények és rendeletek összesen háromszázötvenkilenc fejezetből álltak; a nagy büntetéssel [halálbüntetéssel] négyszázkilenc cikkely [foglalkozott, amelyek] ezernyolcszáznyolcvankettő esetet, s tizenháromezer-négyszázhetvenkettő halálbüntetéssel járó jogi precedenst tartalmaztak. Az iratok és dokumentumok megtöltötték az asztalokat és az iratládákat, s a felelős [hivatalnokok] nem tudták valamennyit elolvasni."[206] Mindez jelzi, hogy még a Han-korban sem alakult ki az egységes, stabil törvénykönyv eszméje.

Ötödrészt, a shuihudi rendelkezések egyike-másika között ellentmondás található. Például a D 86–87-es cikkelyek szerint a családfő következmény nélkül megölheti gyermekét,[207] míg a D 56-os cikkely szerint ezért büntetés jár.[208] Egységes törvénykönyv esetén ilyen ellenmondások kizártak lennének; valószínű tehát, hogy két különböző időben keletkezett rendelkezésről van szó, amelyek egyaránt részei maradtak a Qin-beli joganyagnak.

Hatodrészt, Teng 騰 kormányzó levelében van egy nagyon fontos mondat, amely közelebb vihet minket a megoldáshoz:

> Ezért [én,] Teng, rendbe szedtem (*xiu* 脩) a törvényeket, szabályokat és rendeleteket, a szántóföldekre vonatkozó rendeleteket (*tianling* 田令), valamint a hitvány és önző [viselkedésre vonatkozó] előírásokat (*fang* 方), leküldtem őket [alárendeltjeimhez], s megparancsoltam, hogy a hivatalnokok világosan hirdessék ki őket, és

[205] *Hanshu* 23: 1096.
[206] 律令凡三百五十九章，大辟四百九條，千八百八十二事，死罪決事比萬三千四百七十二事。文書盈於几閣，典者不能遍睹。*Hanshu* 23: 1101.
[207] *SHD:* 195, 196.
[208] *SHD:* 181.

megparancsoltam, hogy a hivatalnokok és az emberek mind világosan ismerjék meg őket, s ne kövessenek el bűnöket.[209]

Az ige (*xiu* 脩) jelentése, amelyet Teng használ a törvények „rendbe szedésére", lehet még 'kijavít', 'összeállít'. 'felülvizsgál' stb. Bármely jelentést vesszük is, az első tagmondatból mindenképpen az derül ki, hogy Nanjun 南郡 tartományban a hatályos jogszabályokhoz a kormányzónak valami módon hozzá kellett nyúlnia: vagy összegyűjtésükre és kiválogatásukra, vagy módosításukra, vagy átszerkesztésükre volt szükség. Minden lehetőség azt a feltételezést erősíti, hogy a korabeli Qin joganyaga nem egységes törvényekből, hanem kazuisztikus rendelkezésekből állt, amelyeket szükség esetén újra kellett szerkeszteni és ismételten ki kellett hirdetni.

A fentiek egyike sem döntő bizonyíték, összességükben azonban a fenti adatok arra mutatnak, hogy Qinben még nem voltak olyan jól szerkesztett törvénykönyvek, amilyenek legkésőbb a Tang-kortól jellemezték a kínai jogot.

A forrásokban egyetlen olyan utalást találunk, amely ezzel ellentétes. A *Shangjun shu*ban 商君書 szerepel a következő passzus:

Az összes [törvényt és rendeletet] állítsák össze egy gyűjteménnyé, s ebből egy példányt tartsanak az Ég Fia palotájában. A törvények és rendeletek számára létesítsenek egy Tiltott Levéltárat (*jin shi* 禁室), amely kulccsal és lakattal zárható, hogy így ne mehessen be [senki], és pecsételjék le. Ebben tároljanak egy példányt a törvényekből és rendeletekből […].[210]

A *Shangjun shu* azonban nem történeti forrás, hanem „filozófiai" szöveg, tehát nem biztos, hogy tanácsait követték. Mindenesetre a Tiltott Levéltár fogalmával más Qin-beli szövegben nem találkozunk. Ráadásul ha létezett is ilyen levéltár, az sem zárja ki, hogy ide az időről időre meghozott eseti rendelkezéseket gyűjtötték össze, s valódi kódexeket nem alkottak belőlük.

IV.1.3. *Ling*

[209] *SHD:* 15.
[210] 法令皆副置：一副天子之殿中，為法令為禁室，有鍵鑰為禁而以封之，內藏法令，一副禁室中 […]。*Shangjun shu*: 42 [26. fej., *Ding fen*]; DUYVENDAK 1963: 329.

Egy harmadik szó, a *ling* 令 is gyakran előfordul jogszabályok elnevezéseként. A szó a narratív forrásokban igen gyakran 'parancs(ol)' értelemben, eseti döntéseknél szerepel, amikor az uralkodó megparancsolja valakinek, hogy ezt meg ezt tegye (például verjen le egy lázadást).[211] Ugyanakkor bizonyos esetekben a szót rendeletnek, törvénynek szokták értelmezni. Shang Yang *Shiji*-beli életrajza a főminiszter minden törvényét *ling*nek nevezi, s mint már említettük, a fejezetben a *lü* szó nem is szerepel. A *Qin Shihuang benji* minden olyan alkalommal, amikor az uralkodó elrendel valamit, a *ling* szót használja. Ying Zheng 嬴政 *ling*et bocsát ki a Lao Ai 嫪毐 fejére kitűzött vérdíjat illetően, az idegenek kiűzéséről, a férfiak életkorának nyilvántartásba vételéről, s *ling*ben utasítja főhivatalnokait, hogy tegyenek javaslatot új uralkodói címre.[212] I. e. 221-ben az uralkodóra vonatkozó terminológia módosításakor a császári *ling*et átnevezték *zhao*vá 詔,[213] ám a *Qin Shihuang benji*ben az Első Császár csupán egyszer ad ki *zhao*t,[214] a fejezet továbbra is a *ling* szót használja: a császár *ling*ben rendel el nagy nyomozást egy rablótámadás után, *ling* rendelkezik a nagy könyvégetésről és a császári építkezésekről stb.[215] Li Si 李斯 életrajzában is a *ling* szerepel a különböző rendelkezéseknél.[216] A példák alapján úgy tűnik, hogy ha – a jóval korábban élt, de csak Han-kori forrásból ismert – Shang Yang törvényeitől eltekintünk, a *ling* az esetek többségében egyszeri rendelkezést jelentett, nem folyamatosan érvényben lévő jogszabályt. Ám vannak olyan esetek – például a könyvégető rendelet, melyet csak a Han-korban, i. e. 191-ben vontak vissza –, amelyeknél a *ling* értelmezhető törvényként is. Ugyanakkor a narratív források a Han-korban születtek, amikor némileg módosult a szóhasználat: amikor a *Hanshu* beszámol egy-egy törvény kiadásáról, gyakran használja a *ling* szót, s bizonyos törvényekre is *ling*ként utal. Ezért a *ling* pontos Qin-beli jelentésének megállapításához elsősorban a shuihudi iratokból kell kiindulni.

A shuihudi iratok vizsgálata azt a feltételezést erősíti meg, hogy a *ling* elsősorban eseti parancs, rendelkezés volt, ráadásul – a narratív forrásokkal ellentétben – általában nem az uralkodótól, hanem különböző szintű hivatalnokaitól eredt. A jogi iratokban is gyakran – összesen 82 cikkelyben – szerepel a *ling* írásjegy. Sok esetben a *ling* különböző hivatalnoki címek eleme (pl. járásfőnök [*xianling* 縣令], járási írnok [*lingshi* 令史]), ám leggyakrabban

[211] Lásd például *Shiji* 6: 227, 249, 257 stb.
[212] *Shiji* 6: 217, 230, 232, 235–236.
[213] *Shiji* 6: 236.
[214] *Shiji* 6: 257. Emellett az *Évkönyv*ben az Első Császár hamisított végrendeletének elnevezésében (*yizhao* 遺詔) szerepel még a *zhao* írásjegy konkrét rendelkezés értelemben (*Shiji* 6: 264). A Második császár is ad ki néhány *zhao*t.
[215] *Shiji* 6: 249, 255, 257.
[216] Például *Shiji* 87: 2546, 2548, 2550, 2552 stb.

helyi hivatalnok által kiadott egyedi utasításra utal. A hivatalnok *ling*gel utasítja alárendeltjét például a gabona megmérésére, egy bűnös elfogására stb. A szó némely esetben egyszerű műveltető ige. A *ling* összes esetét megvizsgálva kijelenthető, hogy egyetlen egy olyan előfordulása sem található, amelyben egyértelműen jogszabályt jelent.

Ebben a tekintetben szövegértelmezésem jelentősen eltér HULSEWÉétől,[217] aki a *ling*et igeként általában 'parancsol', 'elrendel' ('to order') értelemben fordítja, de főnévi előforduláskor így interpretálja: 'a Rendeletek' ('the Ordinances') (például A 6, 40, 51 stb.[218]). Explicit módon nem mondja ki, de a szóhasználat arra utal, hogy a *ling*et ebben az értelemben többnek tartotta egyedi hivatalnoki utasításnál. Yates is 'rendeletnek' ('statute', 'ordinance' fordítja a *ling*et.[219] Ilyen megkülönböztetésre azonban nincs ok. A *ling* megszegése (*fan ling* 犯令, A 101, C 17, D 120, 121, 122),[220] félretétele (*fei ling* 廢令, D 120, 121),[221] nem követése (*bu cong ling* 不從令, A 6, 51, 99, 106, C 1),[222] illetve a nem a *ling* szerint való eljárás (*bu ru ling* 不如令, A 40, C 6)[223] önálló bűncselekmény-kategóriák voltak. Ezt jelzi az is, hogy létezett egy külön törvény a rendelkezések megszegéséről (*Fan ling lü* 犯令律), amelyet az A 16-os cikkely említ.[224] Az A 6-os cikkelyben található a következő rendelkezés: „Aki nem követi a *ling*et, az bűncselekményt követ el" (有不從令者有罪),[225] az A 101-esben pedig az alábbi: „Aki megszegi a linget, az bűncselekményt követ el" (犯令者有罪).[226] Az A 40-es cikkely szerint, aki nem a *ling* szerint jár el, azt a *lü* szerint megbüntetik (不如令者，皆以律論之).[227] A D 120-as cikkely tisztázza a különbséget két fent említett bűncselekmény között:

> – Mit jelent a „*ling* megszegése" (*fan ling* 犯令) és a „*ling* félretétele" (*fei ling* 廢令)?
>
> – Amit a törvény (*lü* 律) ezeken ért, [az a következő]: ha a *ling* azt mondja, „ne tedd", és megteszik, az a „*ling* megszegése"; ha a *ling* azt mondja, „tedd meg", és nem teszik meg, az a „*ling* félretétele". A hivatal gyakorlata az, hogy mindkettőt a „*ling* megszegéseként" ítéli meg.[228]

[217] *RCL:* passim.
[218] *SHD:* 30, 62, 68; *RCL:* 25, 49, 56.
[219] YATES 1995: 344.
[220] *SHD:* 107, 141, 211–212.
[221] *SHD:* 211–212.
[222] *SHD:* 30, 68, 106, 108, 128.
[223] *SHD:* 62, 132.
[224] *SHD:* 52.
[225] *SHD:* 30.
[226] *SHD:* 107.
[227] *SHD:* 62.
[228] *SHD:* 211–212. A cikkelyről lásd HULSEWÉ 1978: 192; YATES 1995: 344.

Ezek az adatok mind azt bizonyítják, hogy a *ling* nem olyan jogszabály volt, mint a *lü,* vagyis nem tartalmazott szankciót. Egyedi parancs, rendelkezés volt, s ha megszegték, akkor azt nem a *ling* alapján büntették, hanem a külön erre vonatkozó *lü,* törvény alapján, amely nyilván tartalmazta a megfelelő szankciókat.

Mindemellett meg kell jegyezni, hogy a különböző források gyakran említették együtt a *ling*eket a törvényekkel. Teng kormányzó levelében például hatszor fordul elő a *fa lü ling* 法律令 összetétel, jelezve, hogy mindhárom az állami akarat megtestesítőjének számít. Az Első Császár Langya-teraszi 琅邪 feliratában, illetve Li Si híres „könyvégető" beszédében szerepel a *fa ling* 法令 összetétel (ez utóbbi szövegben háromszor is), szintén arra utalva, hogy e fogalmakat egy kategóriába sorolták. Ugyanakkor, mint fentebb láttuk, a *fa,* a *lü* és a *ling* egymás mellé helyezése nem a klasszikus kínaiban gyakran előforduló szinonimahalmozás esete: a három kifejezés egymástól jól elhatárolható jelentéskörrel rendelkezik.

IV.2. A törvényhozó hatalom és a törvényhozás

Rendkívül kevés információval rendelkezünk a törvényhozás mikéntjéről. Úgy tűnik, a források szerzői – egy-két kivétellel – nem tartották érdemesnek feljegyezni egy-egy törvény születésének körülményeit. Részletesebb adatokkal csak a Han-korból rendelkezünk, ugyanakkor a Qinre vonatkozó források azt teszik valószínűvé, hogy a két dinasztia között e tekintetben nem volt jelentős különbség.

Minden adat arra utal, hogy Qinben a legfőbb törvényhozó a mindenkori uralkodó – i. e. 325 előtt a fejedelem (*gong* 公), i. e. 325–221 között a király (*wang* 王),[229] i. e. 221-től i. e. 207-ig a császár (*huangdi* 皇帝) volt. Nem ismerünk egyetlen olyan esetet sem, amikor valamely törvényt ne az uralkodó adott volna ki. Egyetlen látszólagos kivétel szerepel a forrásokban: a *Zhanguo ce* 戰國策 *(A hadakozó fejedelemségek politikája)* című munka egyik Qinre vonatkozó fejezetében egy tanácsadó így győzködi a frissen trónra került Hui 惠 királyt Shang Yang eltávolítására:

> Ha a miniszter túl hatalmas, az ország veszélyben van; ha egy szolga túl közel van, az életedet veszély fenyegeti. Manapság Qinben még a nők és a csecsemők is „Shang urának törvényeiről" beszélnek, senki nem

[229] A királyi cím felvételéről lásd *RCL:* 127, MASPERO: 1978: 317.

beszél felséged törvényeiről. Ez azért van, mert ő lett az uralkodó, felséged pedig a miniszterévé vált. De remélem, hogy felséged tudatában van annak, hogy Shang ura a halálos ellensége.[230]

Az idézet éppen azt jelzi, hogy ha a törvényeket egy miniszter, és nem az uralkodó nevéhez kötik, az természetellenes, s súlyos következményekkel jár. Vagyis a törvényhozónak az uralkodónak kell lennie, és Shang Yangnak éppen azért kell pusztulnia, mert a közvélemény a törvényeket már nem az uralkodótól eredezteti.

Szintén az uralkodóra vezeti vissza a törvényeket Teng kormányzó levele:

Régen az embereknek mind megvoltak a helyi szokásaik. Amit hasznosnak tartottak, s amit szerettek és gyűlöltek, az nem volt egyforma. Egyes [szokásaik] károsak voltak az emberekre nézve, [mások] ártottak az országnak. Emiatt a szent királyok (*shengwang* 聖王) megalkották a törvényeket és mértékeket (*fa du* 法度), hogy kiegyenesítsék és helyessé tegyék az emberek szívét, elvessék a gonoszságukat és alantasságukat, s megszabaduljanak gyűlöletes szokásaiktól.

Mivel a levél további részei a törvényszegésből adódó konkrét problémákkal és teendőkkel foglalkoznak Nanjun tartományban, egyértelmű, hogy „szent királyok" alatt a szöveg a régi Qin-beli uralkodókat érti.

Teng kormányzó levelén kívül a shuihudi iratokban nem találunk utalást a törvények keletkezésével kapcsolatban – a törvénykezők számára nyilvánvalóan egyértelmű volt, hogy a törvények az uralkodótól erednek.

Természetesen mindez nem azt jelenti, hogy az uralkodó maga dolgozta ki, fogalmazta meg és hirdette ki a törvényeket. A történeti források arról tanúskodnak, hogy a törvényhozás, csakúgy, mint az állam irányítása, kollektív munka volt. Az uralkodó egy személyben nem rendelkezett elég információval ahhoz, hogy az ország kormányzását egymaga végezze. Szüksége volt miniszterei segítségére, munkájára, javaslataira is.

A Qin-kor tárgyalása előtt érdemes megvizsgálni, hogy a Korai Han-korban milyen módon születtek a rendelkezések. Ehhez fő forrásunk a Hanshu *Xingfazhi* fejezete. A törvényhozási folyamat teljes szakaszáról a Qin-korból nincs adatunk, de egyes elemeket ismerünk Qinből, s ezek az elemek illenek a Han-kori folyamatba. Emiatt valószínűsíthető, hogy a Qin- és Han-beli törvényhozási folyamat meglehetősen hasonló lehetett.

[230] 大臣太重者國危，左右太親者深危。今秦婦人嬰兒皆言商君之法，莫言大王之法。是商君反為主，大王更為臣也。且夫商君，固大王仇讎也，愿大王圖之。*Zhanguo ce:* 75 (3. fej. *Qin könyve 1*.). Vö. CRUMP 1996: 81.

A Korai Han-korban egy intézkedés – legyen az törvénykiadás vagy egyéb tevékenység – úgy született meg, hogy valamelyik főhivatalnok kezdeményezte az uralkodónál. A kezdeményezés történhetett szóban vagy írásban, beadvány formájában. A javaslat meghallgatása vagy elolvasása után az uralkodó egyrészt jóváhagyhatta az intézkedést. Ennek kifejezésére a források – nyilván tömörítve – a *ke* 可 vagy *shan* 善 szót használták. Ebben az esetben az uralkodó elrendelte az illetékes hivatalnokoknak, hogy fogalmazzák meg és foglalják írásba az intézkedést, majd juttassák el az érintetteknek. Másrészt olyan is előfordult, hogy az uralkodó némileg módosította a javaslatot, s ezt a változatot foglaltatta írásba.

Arra is ismerünk példát, hogy az uralkodó maga kezdeményezte egy törvény kiadását vagy módosítását. Ebben az esetben felszólította főhivatalnokait, hogy elképzeléseit konkretizálják, s tegyenek javaslatot a részleteket illetően. Az így született javaslatokat aztán a császár elfogadhatta, s írásba foglaltatta. Volt, hogy az uralkodó felvetett egy problémát, s megparancsolta főhivatalnokainak, hogy vitassák meg. Az intézkedést aztán a vita során született elképzelések alapján alkották meg, oly módon, hogy a különböző javaslatok közül a császár kiválasztotta a neki legjobban tetszőt.[231]

E folyamatot egy példával, a csonkító büntetések eltörlésével, illetve ennek következményeivel szemléltetjük.

Han Wendi[232] császár uralkodása alatt, i. e. 167-ben egy Qi-beli 齊 főhivatalnok, Chunyu 淳于 uraság[233] bűnt követett el, amiért egy császári rendelet (*zhao* 詔) alapján elfogták. Egyik lánya utána ment Chang'anba 長安, s beadványt (*shangshu* 上書) írt a császárnak, amelyben felajánlotta, hogy apja visszafordíthatatlan megcsonkítása helyett inkább őt tegyék rabszolgává. A beadványt felterjesztették (*zou* 奏 – hogy erre melyik hivatal volt jogosult, azt nem tudjuk) a császárhoz, aki a következő rendelkezést (*ling* 令) hozta:

> Császári rendelet (*zhizhao* 制詔) a császári írnokok számára: „[…] Jelenleg a törvényben három megcsonkító büntetés szerepel,[234] de a gonoszság nem szűnik meg. Hol lehet a hiba? […] Ha [valakit]

[231] A törvényhozás menetére számos példával szolgál a *Xingfazhi*. Lásd SALÁT 2005a: 44–64.

[232] Xiaowen, Wendi vagy Wen császár i. e. 180–157 között ült a trónon, viszonylag hosszú uralkodása a Han-dinasztia stabilizációjának, az új viszonyok konszolidációjának időszaka volt. Uralmáról lásd TWITCHETT–LOEWE 1986: 136–141; LOEWE 2000: 306–311.

[233] Chunyu gong 淳于公, Chunyu Yi 意 (szül. i. e. 206 k.) orvos, hivatalnok volt, rövid életrajzát lásd *Shiji* 105; lásd még LOEWE 2000: 51–53.

[234] Valójában a korban legalább ötféle csonkító büntetés létezett: tetoválás, orrlevágás, bal lábfej levágása, jobb lábfej levágása, ivartalanítás. Meng Kang 孟康 (kb. 180–260) kommentárjában így magyarázza az ellenmondást: „A tetoválás és az orrlevágás az kettő, s ha a bal és a jobb lábfej levágását egynek számítjuk, akkor az összesen

megcsonkítanak, akkor a végtagot levágják, a bőrt felsértik, s az élete végéig nem nő ki. Milyen fájdalmasak e büntetések, s [mi] milyen erénytelenek [vagyunk]! Hogy is felelhetnénk meg »a nép apja és anyja« eszméjének? Töröltessenek el a csonkító büntetések, s legyen, amivel felváltják azokat. Rendeltessék el az is, hogy a bűnösök, mindegyikük [bűnük] súlyosságától vagy enyheségétől függően, feltéve, ha nem szöknek meg és nem menekülnek el, éveik teljesítésével mentesüljenek [a büntetéssel járó státusvesztéstől]. Legyen mindebből rendelkezés (*ling* 令)!"[235]

Látható, hogy a császár nem közvetlenül adja ki a rendelkezést, hanem a császári írnokokhoz (*yushi* 御史) fordul. Ez utóbbiak nyilván írásba foglalták és továbbították a császári óhajt az illetékes főhivatalnokoknak. A felhívásra két hivatalnok, Zhang Cang 張蒼 főminiszter[236] (*chengxiang* 丞相) és Feng Jing 馮敬, a császári főtitkár[237] (*yushi daifu* 御史大夫)[238] válaszolt egy beterjesztésben (*zou* 奏). Ez utóbbi irat a szokásos udvarias formulák mellett tartalmazza a leendő törvény részletes rendelkezéseit. A beterjesztést a császár egy rendeletben (*zhi* 制) jóváhagyta (*ke* 可). Nemsokára azonban kiderült, hogy az új szabályozás, mely a régi csonkító büntetések helyett botozást írt elő, éppen az ellenkezőjéhez vezetett, mint amire irányult, mivel a botozásba az elítéltek többsége belehalt. Ezért a Wendit követő Jingdi[239] császár i. e. 156-ban rendeletet (*zhao* 詔) bocsátott ki, mely szerint a törvényben (*lü* 律) csökkenteni kell a botütések számát. Mivel ez az enyhítés nem bizonyult elegendőnek, i. e. 144-ben Jingdi újabb rendeletet (*zhao* 詔) bocsátott ki, melyben tovább csökkentette a botütések számát, illetve felszólította alárendeltjeit, hogy dolgozzanak ki egy rendelkezést (*ling* 令) a botozásnál alkalmazott husángról. A felhívásra Liu She 劉舍 főminiszter[240] és Wei

három." (黥、劓二，刖左右趾合一，凡三也。) (*Hanshu* 23: 1098/5. jegyzet.) Az ivartalanítást Meng Kang nem említi.

[235] 制詔御史：[…] 今法有肉刑三，而姦不止，其咎安在？[…] 夫刑至斷支體，刻肌膚，終身不息，何其刑之痛而不德也！豈稱為民父母之意哉？其除肉刑，有以易之；及令罪人各以輕重，不亡逃，有年而免。具為令。*Hanshu* 23: 1098.

[236] Zhang Cang (megh. i. e. 152) eredetileg a Qin-dinasztia hivatalnoka volt, majd a a Han-ház első évtizedeiben is fontos tisztségeket töltött be. I. e. 176–162 között Wen császár főminisztere volt. Életrajzát lásd *Shiji* 96 és *Hanshu* 42, lásd még LOEWE 2000: 675–676.

[237] Feng Jing i. e. 177-től a vendégek felügyelője (*dianke* 典客), majd i. e. 177-től i. e. 162-ig császári főtitkár volt; tevékenységéről viszonylag keveset tudunk. Lásd *Shiji* 118: 3077, 22: 1127; lásd még LOEWE 2000: 99.

[238] A császári főtitkár a „három főhivatalnok" (*san gong* 三公), vagyis a három legfőbb központi méltóság egyike volt. Eredetileg a főminiszternek (*chengxiang* 丞相) volt alárendelve, de hivatala idővel függetlenedett. Fő feladata a bürokrácia ellenőrzése, a hivatalnokok jogi felügyelete volt. A tisztségről lásd BIELENSTEIN 1980: 8–10.

[239] Xiaojing 孝景, Jingdi vagy Jing császár, Wen császár fia, i. e. 157–141 között uralkodott. Uralma alatt a Wendi alatti konszolidáció folytatódott, s a királyságok i. e. 154-es felkelésének leverésével tovább nőtt a központi kormányzat hatalma. Uralmáról lásd *Shiji* 11 (e fejezet meglehetősen csonka), illetve *Hanshu* 5; lásd még TWITCHETT–LOEWE 1986: 138–144, LOEWE 2000: 338–344.

[240] Liu She i. e. 170-től különböző tisztségeket viselt, i. e. 147–143 között főminiszter (*chengxiang* 丞相) volt. Lásd *Shiji* 11: 445, *Hanshu* 16: 614; lásd még LOEWE 2000: 353.

Wan 衛綰, a császári főtitkár[241] válaszolt; kérelmükben (*qing* 請) pontosan leírták a husáng méretét, illetve a botozás egyéb szabályait. A *Xingfazhi* nem közli explicit módon, de a következményekből kiderül, hogy a kérelmet a császár jóváhagyta.

Ez az összetett folyamat a *Xingfazhi* szerint korántsem volt egyedi. A leírásból látható, hogy a Korai Han-korban a törvényhozás bonyolult, több elemből álló folyamat volt, amelyben a császáron kívül aktív szerepet játszottak bizonyos udvari hivatalnokok is. A folyamat azt is megmagyarázza, hogy miért nem volt következetes a jogszabályokra vonatkozó terminológia a Han-kori forrásokban. Látható, hogy a császár nem ad ki közvetlenül *lü*t, törvényt, s nem fordul közvetlenül országa népéhez. Császári rendeleteiben (*zhi* 制, *zhao* 詔, *zhizhao* 制詔, *ling* 令) a hivatalnokait szólítja fel a rendelkezések megfogalmazására, illetve a jóváhagyás is rendeletben történik. Ha tehát a császár azt akarja, hogy egy életterületet új törvény szabályozzon, rendeletet ad ki, mely szerint alkotni vagy módosítani kell egy *lü*t vagy *ling*et. Vagyis a törvényhozás legalább kétlépcsős folyamat, a császári akarat először rendeletben jelenik meg, s csak közvetve, hivatalnokai által lesz belőle törvény. A történeti források azonban gyakran rövidítenek, s egy-egy intézkedésre rendeletként vagy törvényként hivatkoznak, nem említve azt, hogy a tartamilag azonos intézkedés az egyik szinten rendelet, a másikon törvény volt. Ráadásul a *ling* szó mindkét szinten alkalmazható volt, s a Han-korban a *Hanshu* tanúsága szerint a *ling*et is alkalmazták olyan jogszabályokra, amelyeket Qinben még *lü*nek neveztek volna.

E Han-kori példát azért tartottuk szükségesnek ismertetni, mert a Qinre vonatkozó forrásaink nagyon szegényesek, s csak akkor alkothatunk legalább vázlatos képet a Qin-beli helyzetről, ha az e forrásokban található adatokat kiegészítjük a Korai Han-kori információkkal. Qinről az egyetlen forrásunk a *Shiji* néhány fejezete, az alábbiakban azokat a részleteket tekintjük át, amelyek elárulnak valamit a Qin-beli törvényhozásról.

A legrészletesebb információkkal Shang Yang életrajza szolgál. Eszerint a Weiből 衛 származó Shang Yang Qinbe utazott, ahol az egyik miniszteren, Jing Jianen 景監 keresztül háromszor is kihallgatást kért és kapott Xiao 孝 fejedelemtől. Arról igyekezett meggyőzni az uralkodót, hogy átfogó reformokra van szükség. Két másik főhivatalnok ellenezte Shang Yang terveit, mondván, hogy nem szabad eltérni a régiek módszereitől, s megváltoztatni a

[241] Wei Wan (megh. i. e. 130) különböző tisztségeket viselt, i. e. 154-ben tábornokként vett részt a királyságok lázadásának leverésében. I. e. 147-től császári főtitkár (*yushi daifu* 御史大夫), majd i. e. 143-tól – Liu She utódjaként – főminiszter volt i. e. 140-ig. Lásd *Shiji* 103: 2768, 107: 2842; *Hanshu* 5: 147, 6: 156, 46: 2200, 52: 2378; lásd még LOEWE 2000: 577.

törvényeket. A fejedelem azonban végül Shang Yang mellé állt. A történet a *Shiji*ben így folytatódik:

[Xiao fejedelem], Wei Yangot 衛鞅 [Shang Yangot] kinevezte baloldali hivatalvezetőnek (*zuo shuzhang* 左庶長). Végül rendeletet adtak ki a törvények megváltoztatására.

Egy rendelettel *(ling)* a népet tíz és öt háztartásból álló csoportokba (*shi wu* 什伍) osztották, amelyeknek tagjai vigyázták és megfigyelték egymást, s kölcsönösen feleltek a többiek bűneiért (*lian zuo* 連坐).

Aki [tudott] egy bűnözőről, de nem jelentette fel (*gao* 告), azt derékban kettévágták (*yao zhan* 腰斬); aki feljelentett egy bűnözőt, az ugyanakkora jutalmat kapott, mint aki levágott egy ellenséges fejet; aki rejtegetett egy bűnözőt, azt ugyanolyan büntetés (*fa* 罰) sújtotta, mint aki megadta magát az ellenségnek.

Azoknak a közrendű családoknak, amelyekben kettő vagy több [felnőtt] férfi volt, s nem osztották ketté a háztartást, megkettőzték a katonai adóját.

Aki katonai érdemeket szerzett, az szolgálatai alapján magasabb nemesi rangot (*jue* 爵) kapott; aki magánverekedésbe keveredett, arra [az eset] súlyossága szerint kisebb vagy nagyobb megcsonkító büntetést (*xing* 刑) szabtak ki.

Azok, akik az alapvető foglalkozásokat űzték[242], földet műveltek és szőttek, és sok gabonát és selymet állítottak elő, felmentést kaptak a közmunka alól. Aki másodlagos haszonszerzéssel foglalkozott, vagy aki lustasága miatt szegény volt, azt lefoglalták (*shou* 收)[243] és [állami] rabszolgává (*nu* 孥) tették.

A fejedelmi család azon tagjai, akik nem szereztek katonai érdemeket, nem kerültek be az uralkodói nemzetség anyakönyvébe.

A tisztségeket, címeket, nemesi rangokat a társadalmi helyzet alapján tették világossá; a földeket és házakat, a rabszolgákat és rabszolganőket, továbbá a ruhákat a családi helyzet alapján lehetett birtokolni. Akik érdemeket szereztek, megbecsülésben részesültek és kiemelkedtek; akik nem szereztek érdemeket, ha gazdagok voltak is, nem volt hely, ahol mutogathatták volna [vagyonukat].

A rendeleteket *(ling)* megfogalmazták, de még nem hirdették ki őket (*bu* 布), félvén, hogy a nép nem bízik majd bennük. [Shang Yang] ezért felállított egy három *zhang* 丈 magasságú faoszlopot a főváros piacának déli kapujánál, s kihirdette, hogy aki a köznép soraiból el tudja mozdítani és fel tudja állítani az északi kapunál, az tíz aranyat kap. A nép csodálkozott a dolgon, de [az oszlopot] senki nem merte elmozdítani. [Shang Yang] ezért újra kihirdette: aki el tudja mozdítani [az oszlopot], az ötven aranyat kap. Akadt egy ember, aki elmozdította, és [Shang Yang] azonnal odaadta neki az ötven aranyat, hogy világossá tegye, nem csapja be [a népet]. Ezután kiadták a rendeleteket (*xia ling* 下令).[244]

---

[242] *Ben ye* 本業, „alapvető foglalkozások”: a kifejezés a földművelésre és selyemtermelésre utal, szemben a „másodlagos” (*mo* 末) kézművességgel és kereskedelemmel.

[243] Lásd 449. jegyzet.

[244] 以衛鞅為左庶長，卒定變法之令。令民為什伍，而相牧司連坐。不告奸者腰斬，告奸者與斬敵首同賞，匿奸者與降敵同罰。民有二男以上不分異者，倍其賦。有軍功者，各以率受上爵；為私斗者，各以輕重被刑大小。僇力本業，耕織致粟帛多者復其身。事末利及怠而貧者，舉以為收孥。宗室非有軍功論，不得為屬籍。明尊卑爵秩等級，各以差次名田宅，臣妾衣服以家次。有功者顯榮，無功者雖富無所芬華。令既具，未布，恐民之不信，已乃立三丈之木於國都市南門，募民有能徙置北門者予十金。民怪

Sajnos a részletből éppen a törvényhozás menetéről alig derül ki valami. A szöveg szerint Shang Yang intézkedései *ling* formában jelentek meg, s itt szerepel az a már idézett mondat, amely jelzi a különbséget a *fa* és a *ling* között: „rendeletet *(ling)* adtak ki a törvények *(fa)* megváltoztatására" (*ding bianfa zhi ling* 定變法之令). A Shang Yang nevéhez kötött rendelkezések nagy része valamilyen formában megjelenik a shuihudi iratokban is; ott azonban, mint láttuk, az ilyen típusú szabályokra a *lü* elnevezést használták. Valószínű, hogy a fejezetben Sima Qian a Han-kori terminológiát vetítette vissza Shang Yang korára.

A szövegből az se derül ki, hogy a rendeleteket formailag ki hozta; a vonatkozó mondatoknál nem tudni, hogy a mondat alanya Xiao fejedelem vagy Shang Yang. Mindenesetre az biztos, hogy a reformok bevezetéséhez a fejedelem előzetesen a hozzájárulását adta, s Shang Yang nem a maga jogán, hanem a fejedelem megbízásából hajtotta végre intézkedéseit. Az is megemlítendő, hogy a Shang Yang-életrajz hitelessége meglehetősen kétséges: Sima Qian több mint két évszázaddal a Qin-beli reformer után élt, s mivel Shang Yangon Xiao fejedelem bukása után a Qin-beli hatalmasságok kegyetlen bosszút álltak, elképzelhető, hogy a rá vonatkozó hiteles forrásokat sem tartották fontosnak megőrizni. Emellett az életrajzban számos topikus elem található – ilyenek például a Shang Yang és a többi tanácsadó közötti viták, amelyekben vegytisztán jelenik meg a legista-konfuciánus ellentét –, ami szintén arra utal, hogy a fejezet számos része fiktív.

Több információt találunk Li Si életrajzában. Li Si Chuból 楚 utazott Qinbe, ahol a kor legfőbb Qin-beli hatalmasságának, Lü Buweinek 呂不韋 a kíséretéhez szegődött. Lü kinevezte nemesúrnak (*lang* 郎), ami által elérte, hogy Li Sinek lehetősége legyen kihallgatáson megjelenni a királynál, a leendő Első Császárnál. A törvényhozással kapcsolatos első információ i. e. 237-re vonatkozik, amikor az életrajz szerint a Han-ból 韓 származó vízépítő mérnökről, Zheng Guóról 鄭國 kiderül, hogy valójában titkos ügynök, s Qin meggyengítésére tör.[245] A következményeket az életrajz így írja le:

A Qin-beli uralkodói nemzetség tagjai (*Qin zongshi* 秦宗室) és a nagy miniszterek (*dachen* 大臣) mind ezt mondták Qin királyának:

之，莫敢徙。復曰「能徙者予五十金」。有一人徙之，輒予五十金，以明不欺。卒下令。*Shiji* 68: 2229–2231.

[245] A történetet lásd *Shiji* 29: 1408.

– Azon emberek zöme, akik [más] fejedelemségekből érkeznek, hogy szolgálják Qint, saját uralkodójuk érdekében vándor[tanácsadóskodik] és akadályozza Qint. Kérünk, hogy valamennyi idegent utasíts ki [az országból].

Li Sit illetően is azt javasolták, hogy az elűzendők között legyen. [Li] Si erre beadványt írt [a királynak.][246]

Az életrajz ezután idézi Li Si beadványát, amelynek hatására a király megváltoztatja szándékát:

Qin királya ezután eltörölte az idegenek kiűzéséről szóló rendeletet *(ling),* visszahelyezte Li Sit a hivatalába, s az ő terveit alkalmazta.[247]

A törvényhozás szempontjából elemezve az eseményt, megállapítható: egy konkrét eseményre válaszul az udvar egyes tagjai – jelen esetben az „uralkodói nemzetség tagjai" (*Qin zongshi* 秦宗室) és a „nagy miniszterek" (*dachen* 大臣) – közös javaslatot tettek egy intézkedés meghozatalára, az idegenek kiűzésére. Egy érintett főhivatalnok, Li Si, aki ekkor az „idegen kiválóság" (*keqing* 客卿) rangot viselte, beadványban (*shangshu* 上書) tiltakozott e rendelet ellen. A beadvány hatására a király visszavonta a rendeletet *(ling)*. Vagyis a törvényhozás itt is több résztvevős folyamat volt: az intézkedésre az udvar tagjai tettek javaslatot, míg egy másik főhivatalnok a javaslat ellen érvelt, s a végső döntést az uralkodó hozta meg.

Hasonló procedúra zajlott le a könyvégetéssel kapcsolatban is. Az eseményről a III. fejezetben már idéztük a *Shiji* egy másik fejezetének, a *Qin Shihuang benji*nek a beszámolóját. Li Si életrajza némi eltéréssel ugyan, de hasonlóan számol be az eseményekről. I. e. 213-ban az Első Császár lakomát tartott a xianyangi palotában, ahol egy Chunyu Yue 淳于越 nevű írástudó azt javasolta, hogy a birodalom területét ossza szét rokonai között. A *Qin Shihuang benji* szerint ezután

Az Első Császár ezt a javaslatot leutalta [minisztereinek megvitatásra]. A főminiszter, Li Si így szólt…[248]

[246] 秦宗室大臣皆言秦王曰：「諸侯人來事秦者，大抵為其主游閒於秦耳，請一切逐客。」[二]李斯議亦在逐中。斯乃上書曰… *Shiji* 87: 2541.
[247] 秦王乃除逐客之令，復李斯官，卒用其計謀。*Shiji* 87: 2546.
[248] 始皇下其議。丞相李斯曰…*Shiji* 6: 254.

A Li Si-életrajzban viszont ez áll:

Az Első Császár ezt a javaslatot leutalta a főminiszternek [Li Sinek]. A főminiszter hibásnak tartotta [Chunyu Yue] érveit, elvetette szavait, s beadványt írt, melyben ez állt…[249]

A két beszámoló közötti fő különbség az, hogy az egyik szerint Li Si érvei szóban hangoztak el, a másik szerint írásban terjesztette be őket. Úgy tűnik, a törvényhozás szempontjából ez a különbség nem volt jelentős, a javaslatokat mindkét módon meg lehetett tenni.

A két fejezet ezután idézi Li Si javaslatát, amely konkrét büntetőjogi lépéseket tartalmazott. Az intézkedést Li Si mindkét változatban *ling*nek nevezi. A *Qin Shihuang benji* az epizódot tömören lezárja: „[A császár] így rendelkezett: »Jóváhagyjuk!«" (制曰：「可。」).[250] Az életrajz beszámol a végrehajtásról is:

Az Első Császár jóváhagyta [Li Si] javaslatát. Lefoglalták és elvették a *Dalok*at, az *Írások*at, a száz iskola tanításait, hogy a népet tudatlanságban tartsák, s hogy az Égalattiban ne lehessen a múlt segítségével bírálni a jelent.[251]

A könyvégető rendelet is úgy született tehát, hogy egy hivatalnoki javaslatról a császár kikérte egy másik hivatalnok véleményét, majd az ellenjavaslatot fogadta el.

A *Qin Shihuang benji* még néhány esetről beszámol, amelyből képet nyerhetünk a Qin-beli törvényhozás menetéről. Az idegenek kiűzéséről szóló rendeletről a fejezet az alábbi beszámolót adja, amely egybevág a Li Si-életrajzban találhatóval:

[Qin-ben] széleskörű keresés indult, hogy [felkutassák] és kiűzzék az idegeneket. Li Si beadványt írt [a királynak], amelyben meggyőzte [őt, hogy ne utasítsa ki az idegen származásúakat]. Így az idegenek kiűzéséről szóló rendelet [végrehajtását] leállították.[252]

Olyan esettel is találkozunk, amikor egy intézkedés meghozatalát maga a császár kezdeményezte, ám itt is kikérte hivatalnokainak véleményét:

[249] 始皇下其議丞相。丞相謬其說，絀其辭，乃上書曰…*Shiji* 87: 2546.
[250] *Shiji* 6: 255.
[251] 始皇可其議，收去詩書百家之語以愚百姓，使天下無以古非今。*Shiji* 87: 2546.
[252] 大索，逐客，李斯上書說，乃止逐客令。*Shiji* 6: 230.

Qin ezzel először egyesítette az Égalattit. [A király] rendeletet (*ling* 令) adott ki a főminiszternek (*chengxiang* 丞相) és a császári írnokoknak (*yushi* 御史), amelyben ez állt:

„[…] Én magam, jelentéktelen személyemmel, hadsereget szerveztem és megbüntettem az elvetemülteket és a zavart keltőket. Az őseim templomában lakó szellemek segítségével a hat királyt mind felelősségre vontam gonoszságáért, s az Égalattiban megszilárdítottam [a békét]. Ha most az uralkodói címemet változatlanul hagyom, akkor nem lesz mivel dicsőíteni a sikereimet, s továbbörökíteni őket a későbbi nemzedékekre. Tegyetek hát javaslatot [új] uralkodói címre!"

[Wang] Wan 王綰, a főminiszter, [Feng] Jie 馮劫, a császári főtitkár, [Li] Si, az igazságügyi miniszter és mások így válaszoltak:

– Régen az Öt Császár birtokai ezer mérföldre terjedtek ki, ezeken kívül feküdtek a fejedelmi birtokok és a *yi*-barbárok 夷 területei. A fejedelmek hol megjelentek az udvarban, hol nem, s az Ég Fia nem tudta ellenőrzése alatt tartani őket. Most felséged igazságos hadsereget szervezett, megbüntette az alantasokat és az elvetemülteket, s békét teremtett az Égalattiban. A tengerek közötti [területeket] tartományokká és járásokká szervezte, a törvények és rendeletek egységesek. Ősidők óta nem volt ez így, mindezt az Öt Császár sem tudta elérni. Miután a magiszterekkel (*boshi* 博士) alaposan megtanácskoztuk a dolgot, a következőt ajánljuk: Régen létezett az Égi Felséges (Tianhuang 天皇), a Földi Felséges (Dihuang 地皇) és a Hatalmas Felséges (Taihuang 泰皇); [közülük] a Hatalmas Felséges volt a legbecsesebb. A halálbüntetést is vállalva tiszteleti névként ezt javasoljuk: a királyt nevezzék „Hatalmas Felségesnek". Parancsait nevezzék „rendeletnek" (*zhi* 制), utasításait „rendelkezésnek" (*zhao* 詔). Az Ég Fia magát hívja „Elkülönültnek" (*zhen* 朕).

A király erre így szólt:

– A „Hatalmas" [kifejezést] elvetjük; a „Felségest" *(huang)* azonban megtartjuk, s mellé tesszük az ősi „Uralkodó" (*di* 帝) címet. Így a címem neve „Felséges Uralkodó" (*huangdi* 皇帝)[253] lesz. A többi dolog legyen úgy, ahogy tanácsoltátok. – [A király] elrendelte: – Így legyen![254]

A fenti esetben a döntésbe a magiszterek (*boshi* 博士) is beleszóltak: ezek hetventagú testülete a *Shiji* szerint általában rituális ügyekben adott tanácsot.

Rögtön ezután a *Qin Shihuang benji* egy olyan intézkedésről is beszámol, amelyet a császár kezdeményezett, s úgy tűnik, nem kérte ki más véleményét:

[A császár] elrendelte:

[253] Ezt a szót szokás hagyományosan „császárnak" fordítani.

[254] 秦王初并天下，令丞相、御史曰：「[…] 寡人以眇眇之身，興兵誅暴亂，賴宗廟之靈，六王咸伏其辜，天下大定。今名號不更，無以稱成功，傳後世。其議帝號。」丞相綰、御史大夫劫、廷尉斯等皆曰：「昔者五帝地方千里，其外侯服夷服諸侯或朝或否，天子不能制。今陛下[七]興義兵，誅殘賊，平定天下，海內為郡縣，法令由一統，自上古以來未嘗有，五帝所不及。臣等謹與博士議曰：古有天皇，有地皇，有泰皇，泰皇最貴。』臣等昧死上尊號，王為『泰皇』。命為『制』，令為『詔』，天子自稱曰『朕』。」王曰：「去『泰』，著『皇』，采上古『帝』位號，號曰『皇帝』。他如議。」制曰：「可。」 *Shiji* 6: 235–236.

– Úgy hallottam, hogy a legősibb időkben [az uralkodóknak] volt adott neve, de nem volt halotti neve. A középső ősidőben volt adott nevük, és ha meghaltak, a cselekedeteik alapján halotti nevet is adtak nekik. Ily módon a fiú mondott ítéletet atyja felett, az alattvaló az ura felett. Ez óriási ostobaság volt! Én nem követem [az ő szokásukat]. Mostantól fogva elvetjük a halotti nevek [alkalmazásának] módszerét. Én magam az Első Császár vagyok; a későbbi nemzedékek [uralkodóit] a sorszámuk alapján fogják elnevezni, a második nemzedéktől a harmadik nemzedéken át egészen a tízezredik nemzedékig, átörökítve [a császárságot] a végtelenségig.[255]

Ugyanebben az évben, i. e. 221-ben történt egy másik eset, amely nagyban hasonlít a könyvégetés előtt történtekhez, csak nem járt olyan súlyos következményekkel:

[Wang] Wan, a főminiszter és mások ezt mondták:

– A fejedelmeket nemrég döntötted meg, Yan 燕, Qi 齊 és Jing 荊 földje pedig messze van. Ha nem nevezel ki hercegeket (*wang* 王) [e területek élére], akkor nem tudod kormányozni azokat. Kérjük, hogy iktass be hercegeket; reméljük, hogy felséged kegyes lesz engedélyezni mindezt.

Az Első Császár javaslatukat leküldte a többi miniszternek. Az összes miniszter megfelelőnek találta azt, de az igazságügyi miniszter, Li Si a következőket tanácsolta [a császárnak]:

– Azok közül a fiatal [vazallusok] közül, akiknek a Zhou-házi 周 Wen 文 és Wu 武 [király] birtokot adományozott, sokan ugyanazt a családnevet viselték [mint a Zhou királyok]. Utódaik azonban eltávolodtak egymástól, s úgy támadtak egymásra, mintha ősellenségek lettek volna. A fejedelmek egymást megölték és megtámadták, s a Zhou-házi Ég Fia nem tudott véget vetni [az ellenségeskedésnek]. Most a tengerek közötti [területek] Felséged isteni erejének köszönhetően egyesültek, s mindegyik tartománnyá és járássá vált. A hercegek és az érdemet szerzett alattvalók az állami adókból gazdag jutalomban részesültek. Bőven megvan mindenük, s könnyű ellenőrzés alatt tartani őket. Az Égalattiban nem érvényesül más akarat [csak a császáré]; ez a nyugalom és a béke elérésének módszere. Fejedelmeket beiktatni nem lenne helyes.

Az Első Császár így felelt:

– Az egész Égalattit keserves, véget nem érő háborúk sújtották, mivel fejedelmek és királyok [osztoztak a birodalmon]. Őseim templomának segítségével az Égalatti békéje most megszilárdult. Ha ismét fejedelemségeket hoznánk létre, az olyan lenne, mintha elvetnénk a háborúskodás magjait, de közben a békét és nyugalmat keresnénk. Nem lenne nehéz [ezt megvalósítani]?! Az igazságügyi miniszter javaslata helyes.

Az Égalattit harminchat tartományra osztotta, a tartományok élén egy kormányzó (*shou* 守), egy parancsnok (*wei* 尉) és egy felügyelő (*jian* 監) állt.[256]

---

[255] 制曰：「朕聞太古有號毋謚，中古有號，死而以行為謚。如此，則子議父，臣議君也，甚無謂，朕弗取焉。自今已來，除謚法。朕為始皇帝。後世以計數，二世三世至于萬世，傳之無窮。」 *Shiji* 6: 236.

[256] 丞相綰等言：「諸侯初破，燕、齊、荊地遠，不為置王，毋以填之。請立諸子，唯上幸許。」始皇下其議於　臣，　臣皆以為便。廷尉李斯議曰：「周文武所封子弟同姓甚　，然後屬疏遠，相攻擊如仇讎，諸侯更相誅伐，周天子弗能禁止。今海內賴陛下神靈一統，皆為郡縣，諸子功臣以公賦稅重賞賜之，甚足易制。天下無異意，則安寧之術也。置諸侯不便。」始皇曰：「天下共苦戰　不休，以有侯王。賴宗廟，天下初定，又復立國，是樹兵也，而求其寧息，豈不難哉！廷尉議是。」分天下以為三十六郡，郡置守、尉、監。*Shiji* 6: 238–239.

Az intézkedés folyamata tehát hasonló volt más esetekhez: egyes hivatalnokok javasoltak valamit, a császár kikérte a többi hivatalnok véleményét, s a válaszok alapján döntött.

Adódik a kérdés, hogy vajon mely hivatalnokoknak volt joga intézkedést javasolni vagy véleményezni. A felhatalmazottak körét nem ismerjük. Shang Yang és Li Si esetében láttuk, hogy saját jogukon nem kerülhettek az udvarba, hanem csupán befolyásos pártfogón keresztül. Az Első Császár alatt a fent idézett esetekben az alábbi személyek javasoltak valamely intézkedést:

I. e. 237, rendelettervezet az idegenek kiűzéséről:

- javaslat: az „uralkodói nemzetség tagjai" (*Qin zongshi* 秦宗室) és a „nagy miniszterek" (*dachen* 大臣);

- ellenjavaslat: Li Si „idegen kiválóság" (*keqing* 客卿).

I. e. 221, kezdeményezés az uralkodói terminológia megváltoztatására

- kezdeményező: az uralkodó (címzett: főminiszter [*chengxiang* 丞相], császári írnokok [*yushi* 御史]);

- javaslat: Wang Wan főminiszter, Feng Jie, a császári főtitkár (*yushi daifu* 御史大夫), Li Si igazságügyi miniszter (*tingwei* 廷尉) és mások (egyeztetve a magiszterekkel [*boshi* 博士]);

- módosítás: az uralkodó

I. e. 221, rendelkezés a császári nevekről

- rendelkező: az uralkodó

I. e. 221, javaslat a földek szétosztásáról

- javaslat: Wang Wan főminiszter és mások

- ellenjavaslat: Li Si igazságügyi miniszter

I. e. 213, javaslat a földek szétosztásáról, illetve a könyvégetésről

- javaslat: Chunyu Yue, magiszter (*boshi* 博士)

- ellenjavaslat: Li Si, főminiszter

E felsorolásból látható, hogy az ismert javaslattevők száma elég szűk. Rajtuk kívül a *Shiji* szerint még néhány katonatiszt, illetve mágus adott tanácsot az Első Császárnak egyes egyedi ügyekben. A fentiek alapján biztos, hogy javaslattételi joggal rendelkezett a főminiszter, a császári főtitkár, az igazságügyi miniszter, a magiszterek, illetve az uralkodóház tagjai. Rajtuk kívül valószínűleg még számos tisztség viselője is tehetett javaslatokat. Mivel a *Shiji* csak a legfontosabb politikai ügyeket, illetve az Első Császár

személyiségét legjobban bemutató eseteket tárgyalja, az apróbb napi ügyekről írt beadványok szerzőit nem ismerjük. A *Shiji* azonban többször utal rá, hogy Qin Shihuanghoz folyamatosan áramlottak a beadványok és egyéb iratok. Tudós Hou 侯 és Lu 盧 titkos beszélgetésében megjegyzi:

> Az Égalatti ügyeiről, legyenek azok kicsik vagy nagyok, mind Őfelsége dönt. Őfelségének még az iratait is vékával mérik. Minden reggel és este meghatározott mennyiségű munkát [akar elvégezni]; amíg nem teljesíti a mennyiséget, nem tud lepihenni.[257]

Az Első Császár halála után, amikor főemberei eltitkolták a halálát, s holttestét egy lezárt kocsiban tartották, a döntéshozatal úgy zajlott, mint korábban:

> A koporsót egy elkülönített kocsiba helyezték, s a kocsit olyam eunuchok kísérték, akik korábban a császár kegyeiben álltak. Amikor [a kocsi] megállt, [a császárnak] ételeket vittek, a száz hivatalnok pedig ugyanúgy küldte a beadványokat az ügyekről, mint korábban. Az eunuchok az elkülönített kocsiból döntöttek a beadványokról.[258]

Természetesen nem tudhatjuk, hogy milyen ügyekről döntöttek ily módon. Az azonban ezekből a megjegyzésből is látszik, hogy az Első Császár a hivatalnokai által benyújtott dokumentumok alapján intézte az ügyeket, s mivel a törvényhozás és az egyéb ügyek között nem tettek különbséget, minden bizonnyal a törvények meghozatala is így zajlott.

Arról, hogy az udvarban meghozott törvények hogyan jutottak el a tartományok és járások népéhez, nem sokat tudunk. Minden bizonnyal a shuihudi iratokban is többször említett futárszolgálat vitte az iratokat a tartományokba, ahol a kormányzó hivatalában sokszorosították őket, és szétküldték a járásokba. Erre Teng kormányzónak az előző fejezetben idézett leveléből következtethetünk, amelyben szó esik arról, hogy a kormányzó „leküldi" (*xia* 下) az általa rendszerezett törvényeket alárendeltjeinek, s megparancsolja hivatalnokainak, hogy „világosan hirdessék ki őket" (*ling li ming bu* 令吏明布). Magát a körlevelet pedig „sorban továbbítják" (*yi ci zhuan* 以次傳) az alárendelt egységeknek, míg egy külön példányát (*bieshu* 別書) Jianglingban 江陵 (a tartomány székhelyén) hirdetik ki

[257] 天下之事無小大皆決於上，上至以衡石量書，日夜有呈，不中呈不得休息。*Shiji* 6: 258.
[258] 棺載轀涼車中，故幸宦者參乘，所至上食。百官奏事如故，宦者輒從轀涼車中可其奏事。*Shiji* 6: 264.

(*bu* 布). A továbbításhoz a postaszolgálatot használják (*yi you xing* 以郵行). Nagy valószínűség szerint hasonlóan jártak el a törvényekkel és rendeletekkel is.

IV.3. Törvények a gyakorlatban

Arról, hogy a törvényeket milyen mértékig tartották és tartatták be, nagyon keveset tudunk. A jogi szövegek preskriptívek, vagyis azt írják le, hogy miként *kell* viselkednie az embereknek. Azt, hogy *valójában* hogyan viselkedtek, nem tudjuk. Az egyetlen vonatkozó forrásból, Teng kormányzó leveléből az derül ki, hogy tartományában abban az időben sem a hivatalnokok, sem a közemberek nem tartották be a törvényeket teljes mértékig. Emellett még a *Shiji*ből ismerünk néhány esetet, ahol az utazó Első Császárt rablók ijesztik meg, jelezve, hogy a közbiztonság nem volt tökéletes.[259] Mindez azonban túl kevés információ ahhoz, hogy a törvények és a valós viszonyok kapcsolatát elemezhessük.

Egy rendkívül fontos tényezőt azonban ismerünk, amely a törvények végrehajtásával kapcsolatos: ez a „hivatal gyakorlatának" (*ting xingshi* 廷行事) fogalma. A kifejezés 13-szor szerepel a *Kérdések és válaszok Qin törvényeiről* című szövegben. A legtöbb esetben nem derül ki, hogy ez az intézmény milyen kapcsolatban áll az írott törvényekkel, de van két olyan cikkely, amelyből egyértelműen kiderül, hogy mit jelent a „hivatal gyakorlata":

D 30 […] 100 garast lopnak el, de tudatosan 10 garassal több ellopását jelentik.

Kérdés:

– A feljelentő felett hogyan ítéljenek?

– Bírságként szolgáltasson be egy pajzsot; az egypajzsnyi bírság felel meg a törvényeknek (*ying lü* 應律). De a hivatal[260] gyakorlata az, hogy „gondatlanság"[261] miatt ítélik el [az ilyen feljelentőt], s a bírság két páncélzat.[262]

D 120 – Mit jelent a „rendeletek megszegése" és a „rendeletek félretétele"?[263]

[259] *Shiji* 6: 249, 251.

[260] *Ting* 廷: a szó ma bíróságot jelent, de az újkor előtt különféle szintű közigazgatási hivatalokat jelölt. Ezekben folyhatott törvénykezés is, de ez nem volt a *ting* fogalmának lényegi eleme. Ezért a dolgozatban – HULSEWÉ (*RCL: passim*) gyakorlatától eltérően – a szót „hivatalnak", és nem „bíróságnak" fordítom, hogy nehogy önálló, a hivatalszervezettől független bíróság, igazságszolgáltatás létének látszatát keltsem. A *ting*ről lásd még a *Kérdések és válaszok* D 79 cikkelyét.

[261] *Bu shen* 不審, „gondos vizsgálat, utánajárás nélkül", vagyis gondatlanul (állít valamit). Leggyakoribb esete a „gondatlan feljelentés" (*gao bu shen* 告不審), amelynek meghatározását lásd D 80. További eseteit lásd D 33, 35, 36, 37, 38, 80, 84, 93, illetve LAU *a:* 2.

[262] *SHD:* 167.

[263] A *ling* 令, amit itt „rendeletnek" fordítottam, mint fentebb láttuk, jelenthet „utasítást", „parancsot" is.

– Amit a törvény ezeken ért, [az a következő]: ha a rendelet azt mondja, „ne tedd”, és megteszik, az a „rendeletek megszegése”; ha a rendelet azt mondja, „tedd meg”, és nem teszik meg, az a „rendeletek félretétele”. A hivatal gyakorlata az, hogy mindkettőt a „rendeletek megszegéseként” ítéli meg.[264]

Ismerünk továbbá egy olyan esetet, ahol a „hivatal gyakorlata” magával a valós tényállással kerül szembe. Ennek a jelen esetben az az oka, hogy a hatóság különös védelemben részesíti saját emberét, a tolvajfogót (amely egyfajta poroszlót jelent):

D 53 Egy tolvajfogó üldöz és elfog egy bűnözőt, [de] a bűnöző agyonveri.[265]
Kérdés:
– A tettest „bűnös szándékú emberölés” vagy „emberölés verekedés közben” [bűne] terheli?
– „Emberölés verekedés közben”; de a hivatali gyakorlat „bűnös szándékú” [emberölésként] kezeli.[266]

Itt tehát hiába nem rendelkezik a törvény arról, hogy az elfogási kísérlet közben a poroszlót megölő bűnözőt súlyosabban kell megítélni, a hivatal gyakorlata pótolja ezt a hiányt, s a tettet súlyosabb kategória („bűnös szándék”) alá sorolja, mint ami a valóságban történtekből következne.[267]

E cikkelyekből látszik, hogy az írott törvények mellett Qinben kialakult a bírósági gyakorlat intézménye is, amely esetenként az írott törvényeknek is ellentmondhatott. Azt azonban, hogy ezt a gyakorlatot milyen formában határozták meg, rögzítették s tették ismertté, s hogy mennyiben szentesítette a központi hatalom, nem tudjuk.

Egy másik kifejezés gyakori előfordulása jelzi, hogy a törvények értelmezése sem volt egységes, így esetenként az ítélkezési gyakorlat is eltérő lehetett. A *Kérdések és válaszok*ban hatszor szerepel a „mások szerint” (*huo yue* 或曰) kifejezés (D 7, 36, 101, 102, 154, 176)[268]. A D 176 cikkely kivételével a többi öt eset mindegyikében a válaszadó egy adott bűnre megad egy büntetést, de hozzáteszi: „mások szerint” ugyanezért másfajta büntetés jár. Például:

D 7 Egy *sikou* 司寇[269] 110 garast lop, de mielőtt [elfognák], feladja magát.
– Hogyan ítéljenek felette?

[264] *SHD:* 211–212. A cikkelyről lásd HULSEWÉ 1978: 192; YATES 1995: 344.
[265] A kínai *sha* 殺 szó egyaránt jelenti azt, hogy „öl” (*MÉKSZ:* „életétől megfoszt”), és azt, hogy „gyilkol” (uo. „szándékosan [embert] öl”). Maga a szóhasználat tehát nem utal rá, hogy szándékos emberölésről van-e szó.
[266] *SHD:* 179–180. A cikkelyről, valamint az emberölés különféle eseteiről lásd HULSEWÉ 1997: 205. A bűncselekmény különböző alanyi elemeinek megítéléséről lásd LAU *a*.
[267] A „verekedés közben” és a „bűnös szándékkal” elkövetett testi sértésről lásd a jelen dolgozat VI.4. pontját.
[268] *SHD:* 154, 170, 203, 204, 225, 236.
[269] *Sikou,* „rablók elleni őr”: viszonylag enyhe, negyedfokú kényszermunkát végző elítélt. Lásd X.4.4.

– Borotválják le a szakállát, és váljék belőle közrabszolga.[270] Mások szerint: szolgáltasson be bírságként két páncélzatot.[271]

A D 176 cikkely ugyanígy jár el egy definícióval.[272] Ez arra enged következtetni, hogy az ítélkezési gyakorlat bizonyos esetekben következetlen lehetett, s a törvények nem rendelkeztek világosan minden esetről.

Mivel a törvényi rendszer szükségszerűen hiányos volt – hiszen az esetről esetre, fokozatosan kiadott kazuisztikus rendelkezések nem szabályozhattak minden valóságban előfordulható esetet –, a Qin-beli ítélkezési gyakorlat gyakran használta az *analógia* intézményét. Ez azt jelentette, hogy ha egy esetre vagy körülményre nem volt megfelelő rendelkezés, akkor egy ahhoz hasonló körülményre vonatkozó szabályt alkalmaztak. Az analógiára alkalmazott terminus technikus a *bi* 比 volt. Ez szerepel az alábbi cikkelyekben: D 1, 63, 70, 72, 73, 83, 94, 105, 111, 142, 153, 164.[273] Például:

D 63 „Ha valaki megveri nagyszüleit, azt tetoválják és tegyék falépítővé, illetve gabonaőrlővé."
– Ha valaki a dédszüleit veri meg, hogyan ítéljenek felette?
– Hasonlóan, mint a nagyszülők [esetében].[274]

Az *analógia* eszközével sikerülhetett kiküszöbölni a törvények hiányosságait. Ugyanakkor az analógia visszaélésekhez, illetve ítélkezési következetlenségekhez is vezethetett.

IV.4. Összefoglalás

A fentiekben láttuk, hogy a törvény, jogszabály fogalmának kifejezésére Qinben három szót használtak: *fa, lü, ling*. A *fa* nem konkrét rendelkezést jelentett, hanem elvont, általános törvényi rendszert, s a szó főleg elméleti jellegű szövegekben fordult elő. Ami a legközelebb áll a mi 'törvény' fogalmunkhoz, arra a *lü* szót alkalmazták. Számos *lü* létezett, amelyeket a szabályozott életterület alapján láttak el címmel; azt azonban nem tudjuk, hogy az egy területhez tartozó rendelkezéseket összeszerkesztették-e egységes törvénnyé. A források azt valószínűsítik, hogy Qinben még nem léteztek egységes, következetesen

[270] *Lichen* 隸臣, „közrabszolga": harmadfokú kényszermunkát végző elítélt. Lásd X.4.3.
[271] *SHD:* 154.
[272] *SHD:* 236.
[273] *SHD:* 150, 184, 187, 188, 189, 194, 200, 205, 208, 220, 183, 231.
[274] *SHD:* 184.

megszerkesztett törvények, hanem az egyes életterületeket szabályozó rendelkezéseket fokozatosan adták ki, s ilyen alkalmanként kiadott szabályokból állt össze egy *lü*. A harmadik szó a *ling,* amely elsősorban eseti rendelkezést, parancsot jelentett, s kiadhatták különféle hivatalnokok, de maga az uralkodó is. A *ling*ek között előfordulhattak olyanok, amelyek nem csak egyedi esetekre vonatkoztak, hanem a hasonló esetek jövőben esetleg ismétlődő mindegyikére, így az ilyen *ling*ek is törvénynek tekinthetők.

A törvényhozó hatalmat az uralkodó birtokolta, a rendelkezéseket ő hagyta jóvá, illetve bocsátotta ki. Magukat a rendelkezéseket azonban nem egyedül fogalmazta meg, hanem e feladatot általában tanácsadóira bízta. Ez utóbbiak beadványban vagy szóban beterjesztettek az uralkodónak egy javaslatot, aki azt elutasíthatta, jóváhagyhatta, vagy vitára bocsáthatta, s a különböző hivatalnoki vélemények közül választotta ki a számára legmegfelelőbbet. A Han-kori példán láttuk, hogy a rendelkezést az uralkodó nem közvetlenül birodalma népének adta ki, hanem az udvarban erre illetékes szervnek; ez aztán megfogalmazta, formába öntötte és eljuttatta az érintetteknek.

Az ítélkező hivatalnokok esetenként eltérhettek az írott törvényektől, s így Qinben is kialakult a bírósági gyakorlat intézménye. A törvényhozás hiányosságainak kiküszöbölésére alkalmazták az analógia módszerét, vagyis előre nem szabályozott esetekre más, hasonló ügyekre vonatkozó törvények szerint ítélkeztek.

A következő fejezetben azt tekintjük át, hogy a büntető törvényeket miként juttatták érvényre a gyakorlatban, azaz hogyan zajlott a törvénykezés folyamata.

V.
Az ítélkezés szervei és folyamata

V.1. Bevezetés

A Qin-beli igazságszolgáltatás szerveiről rendkívül keveset tudunk. A narratív források kizárólag a nagy politikai jelentőségű „büntető ügyekről" számolnak be (például a tudósok üldözése, lázadó vezérek kivégzése stb.), amelyek nyilván nem tartoztak hozzá az igazságszolgáltatás napi működéséhez. A shuihudi iratok pedig rendkívül ritkán említik, hogy mely hivatal vagy hivatalnok ítélkezett az egyes rendelkezések alapján – mindez a szövegek címzettjei számára nyilvánvaló lehetett.

A Qin-beli hivatalszervezet rendkívül bonyolult volt, az egyes hivatalok és hivatalnokok nagymértékben szakosodtak. Az ítélkezés azonban nem vált el élesen a közigazgatástól – ez az egész császárkorban a kínai jogrendszer jellemzője maradt –, ezért nem voltak olyan hivatalnokok, akik csak az igazságszolgáltatással foglalkoztak.[275]

Mivel a Qin-beli hivatalnokrendszer bemutatása külön disszertáció tárgya lehetne, az alábbiakban csak vázlatosan mutatjuk be, hogy a források szerint mely hivatalnokok vettek részt a törvénykezésben.

V.2. A Qin-beli közigazgatási rendszer

Ismeretes, hogy Qin területét már az i. e. 4. században tartományokra (*jun* 郡) osztották, azokon belül pedig járásokat (*xian* 縣) alakítottak ki. A tartományok élén a kormányzó (*junshou* 郡守) állt, a járásokat pedig a járásfőnök (*xianling* 縣令) vagy járásvezető (*xianzhang* 縣長) igazgatta. A járás is viszonylag nagy egység volt, lakosainak száma, mint látni fogjuk, meghaladhatta a tízezer családnyit, vagyis ötfős átlagos családokkal számolva az ötvenezret.[276] Emiatt a népesség megfigyelésére és a rend fenntartására még alacsonyabb egységeket kellett kialakítani.

[275] A császárkori ítélkezési folyamatról lásd például GULIK 1956: 46–63.
[276] A Qin-beli járásokról és járási hivatalnokokról lásd LIU YONGPING 1998: 209–212.

A Han-kori rendszert így írja le a *Hanshu* 漢書 *Baiguan gongqing biao* 百官公卿表 *(Táblázat a hivatalokról és méltóságokról)* című fejezete, megjegyezve, hogy a struktúrát Qin hozta létre:

Mind a járásfőnök (*xianling* 縣令), mind a járásvezető (*[xian]zhang* 縣長) Qin [által létrehozott] hivatal. Ők irányították és kormányozták járásukat. [Ha a járás lakossága] meghaladta a tízezer portát, akkor [hivatalnokát] járásfőnöknek *(ling)* nevezték, s a hatszáztól ezer véka [gabonáig terjedő fizetésű hivatalnokok osztályába] sorolták. A tízezer portánál alacsonyabb [lélekszámú járások hivatalnokát] járásvezetőnek *(zhang)* nevezték, s a háromszáztól ötszáz véka [gabonáig terjedő fizetésű hivatalnokok osztályába] sorolták. Mindkettőnek volt helyettese (*cheng* 丞) és parancsnoka (*wei* 尉), akik a kétszáztól négyszáz vékáig [terjedő osztályba] tartoztak. Őket nevezték „vezető hivatalnokoknak". Száz véka alatt volt a „*dou*ban mért fizetésűek" (*doushi* 斗食) és a segédírnokok (*zuoshi* 佐史) osztálya, őket nevezték „kishivatalnoknak".

Nagyjából tíz falu (*li* 里) alkotott egy őrállomást (*ting* 亭), az őrállomást főnök (*zhang* 長) vezette. Tíz őrállomás alkotott egy körzetet (*xiang* 鄉), a körzetet a három öreg (*sanlao* 三老), a hivatali személy (*youzhi* 有秩), a felügyelő (*sefu* 嗇夫) és az őrjáratvezető (*youjiao* 游徼) [irányította]. A három öreg irányította a nevelést és átalakítást. A felügyelő feladata volt a kihallgatások intézése a perekben, továbbá a katonai és általános adók beszedése. Az őrjáratvezető ellenőrző körutakat tett, hogy elejét vegye a gonosztetteknek és rablásoknak. A járás [egy oldala] nagyjából száz *li* 里 volt; ha sűrűn lakott volt, akkor kisebb, ha ritkán lakott, akkor nagyobb [volt a területe]. Ugyanez vonatkozott a körzetekre és állomásokra. Mindezeket Qin hozta létre. Azokat a járásokat, amelyek a hűbéres fejedelmeket táplálták, „fejedelemségeknek" (*guo* 國) nevezték; amelyek az anyacsászárnét, a császárnét és a hercegnőket táplálták, „birtoknak" (*yi* 邑) hívták; ahol pedig *man*- 蠻 és *yi*-barbárok 夷 éltek, „határkörzetnek" (*dao* 道). Járásból, határkörzetből, fejedelemségből és birtokból összesen ezerötszáznyolcvanhét volt; [277] körzetből hatezerhatszázhuszonkettő; állomásból huszonkilencezer-hatszázharmincöt volt.[278]

A leírás alapján az alsó szintű igazgatási szervezetet – kihagyva a császári rokonoknak juttatott hűbérbirtokokat – az alábbi táblázatban lehet összefoglalni:

Igazgatási egység	**Egység vezetője**	**Egyéb hivatalnokok**
Járás	Járásfőnök	Helyettes

[277] Az adat a korai Han-kor végéről, i. sz. 2-ből való. A fenti szám azonban téves, valójában 1577 járási rangú egység létezett (BIELENSTEIN 1980: 99, 185/77. jegyzet)

[278] 縣令、長，皆秦官，掌治其縣。萬戶以上為令，秩千石至六百石。減萬戶為長，秩五百石至三百石。皆有丞、尉，秩四百石至二百石，是為長吏。百石以下有斗食、佐史之秩，是為少吏。大率十里一亭，亭有長。十亭一鄉，鄉有三老、有秩、嗇夫、游徼。三老掌教化。嗇夫職聽訟，收賦稅。游徼徼循禁賊盜。縣大率方百里，其民稠則減，稀則曠，鄉、亭亦如之，皆秦制也。列侯所食縣曰國，皇太后、皇后、公主所食曰邑，有蠻夷曰道。凡縣、道、國、邑千五百八十七，鄉六千六百二十二，亭二萬九千六百三十五。*Hanshu* 19A: 742–743.

(xian) határkörzet *(dao)*	*(ling)* járásvezető *(zhang)*	*(cheng)* parancsnok *(wei)* douban mért fizetésű *(doushi)* segédírnok *(zuoshi)*
Körzet *(xiang)*		három öreg *(sanlao)* hivatali személy *(youzhi)* felügyelő *(sefu)* őrjáratvezető *(youjiao)*
Őrállomás *(ting)*	Állomásfőnök *(tingzhang)*	
Falu *(li)*		

Bár a *Hanshu*-beli fejezet összeállítója azt állítja, hogy a fenti szervezetrendszert Qin állította fel, a shuihudi szövegek elemzéséből kiderül, hogy Qinben némileg más rendszer működött, mint a Han-dinasztia alatt, legalábbis a shuihudi szövegek születésének idején.

Ez utóbbiakból kiderül, hogy Hanhoz hasonlóan a járások *(xian)* élén Qinben is a járásfőnök *(ling)* állt. Ő a szövegekben néha a „járás felügyelőjeként" *(xian sefu)* szerepel. A *zhang* tisztséggel nem találkozunk, de ebből nem vonhatók le messzemenő következtetések. Lehetséges ugyanis, hogy azon a vidéken, ahol a dokumentumokat használták, a járások sűrűbben lakottak voltak, így a járásfőnököket *ling*nek nevezték. Ugyanakkor előfordul a *dao,* határkörzet szó, a *xian,* járás párjaként, például Teng 騰 kormányzó levelének keltezésében:

A huszadik évben a negyedik hónapnak, amelynek első napja *bingwu*, *dinghai* napján, a Déli tartomány kormányzója *(shou),* Teng ezt mondja a járások *(xian)* és határkörzetek *(dao)* felügyelőinek *(sefu)*…[279]

[279] 廿年四月丙戌朔丁亥，南郡守騰謂縣、道嗇夫… *SHD:* 15.

Ebből valószínűsíthető, hogy a *dao,* amelynek létezésére tudomásunk szerint csak a Han-korból volt adatunk, már Qinben is létezett mint a *xian*nel egyenrangú közigazgatási egység. Az azonban, hogy vezetőjét *zhang*nak vagy *ling*nek nevezték, a szövegből nem derül ki, hiszen e hivatalnokok összefoglaló néven felügyelőként *(sefu)* szerepelnek.

Mint említettük, a járás meglehetősen nagy egység volt, így a járási központhoz tartozó hivatalnokok a népesség ellenőrzésében közvetlenül nem vettek részt. A járási szint alatt helyezkedett el a körzet *(xiang),* amely azonban meglehetősen keveset szerepel a shuihudi iratokban. A *Hanshu* fent idézett passzusa által a körzethez rendelt személyek közül a három öreg és az őrjáratvezető egyszer sem szerepel. A hivatali személy *(youzhi)* többször előfordul a szövegekben, de csak az derül ki róla, hogy alacsony státuszú, helyi hivatalnok volt, különféle feladatokkal (A 22, 33, 37, D 44, 117) [280]. A felügyelő *(sefu)* szóval számtalanszor találkozunk, de ez a shuihudi iratok tanúsága szerint számos hivatal vagy szerv elöljáróját jelenthette, s nem kötődött a körzethez. A shuihudi iratokban a körzetekkel kapcsolatban egyetlen tisztség szerepel: a körzetvezető (*xiangzhu* 鄉主) (E 15, 16)[281].

Mindezek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy főbb vonalaiban a *Hanshu*ban leírt szervezetrendszer megfelelt a Qin-beli állapotoknak: léteztek tartományok, járások/határkörzetek, körzetek és őrállomások. Az ezekhez kapcsolódó személyzet azonban még nem kristályosodott ki úgy, ahogyan azt a *Hanshu* leírta. Több Han-kori intézményt a szerző valószínűleg visszavetített a Qin-korra.[282] Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy két Qin-kori forrás, a shuihudi iratcsoport és a *Zouyanshu* 奏讞書 néhány cikkelye milyen képet ad a közigazgatásról, azon belül a büntetőjogi eljárásban részt vevő személyekről.

V.3. A Qin-beli ítélkezési rendszer a shuihudi iratok alapján

A shuihudi iratok, melyek egy igen alacsony rangú hivatalnok tulajdonában álltak, a központi és a tartományi szinttel csak elvétve foglalkoznak. Jórészt a járási, illetve az azok alá beosztott egységek hivatalai és hivatalnokai tűnnek fel bennük. Különösen az A és B szövegcsoportban találkozunk rengeteg tisztségviselővel, akik főként az állami javak kezelésével foglalkoztak.

[280] *SHD:* 40, 47, 58, 175, 210. A *youzhi*ről lásd *RCL:* 39/3. jegyzet.
[281] *SHD:* 259, 260.
[282] A Han-kori hivatalnokrendszerről bővebben lásd BIELENSTEIN 1980.

Mi itt vizsgálódásunkat azokra a szervekre korlátozzuk, amelyek az igazságszolgáltatásban is részt vettek. Erre a legjobb forrás a *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz* (*Fengzhenshi* 封診式) című dokumentumgyűjtemény, a többi szövegben ugyanis – nyilván éppen egyértelműségük miatt – nem szerepel az ítélkező hivatalnokok rangja. A *Minták* mellett jól hasznosíthatóak még a *Zouyanshu* Qin-kori cikkelyei, melyekben szintén sok olyan hivatalnok szerepel, aki részt vesz a nyomozásban és a törvénykezésben.

A nyomozásban és ítélkezésben résztvevő személyeket az alábbiakban úgy mutatjuk be, hogy vázoljuk egy bűncselekmény kezelésének folyamatát. Ebben a folyamatban részt vesznek mindazok a hivatalnokok, akik érintettek az igazságszolgáltatásban.

V.3.1. A járásfőnök-helyettes (*cheng* 丞) szerepe

A hivatali eljárás többféle módon indulhatott. A leggyakoribb az volt, hogy valaki feljelentést (*gao* 告) tett a hivatalban, amikor a tudomására jutott egy bűntény. Hogy a feljelentést melyik hivatalban tették, az nem egyértelmű, valószínűsíteni lehet azonban, hogy legtöbbször a járási elöljáróságon. Erre az utal, hogy a *Minták* szerint az eljárást – azokban az esetekben, ahol egyáltalán említenek hivatalnokot –, a járásfőnök-helyettes intézte. Feltűnő, hogy magának a járásfőnöknek csak elvétve jut szerep; úgy tűnik, hogy ő személyesen nem vett részt az eljárás menetében, csak a hozzá benyújtott dokumentumok alapján döntött, esetleg jóváhagyta vagy elutasította alárendeltjeinek határozatait.

A járásfőnök-helyettes ilyen kiemelt szerepére utalnak például az alábbi jelentésrészletek:

E 3 Lepecsételés és őrzés[283]

A járási *X*[284] [hivatalnok] beszámolója:

Az *X* járási *X* [járásfőnök-] helyettes levele alapján az *X* falubeli közembernek, *A*-nak[285], aki ellen eljárás folyik,[286] házát, feleségét, gyermekeit, rabszolgáit, ruháit, eszközeit, állatait és terményeit őrizet alá vettem[287].[288]

---

[283] *Feng shou* 封守. A *feng*, „lepecsétel és lefoglal” azt a hivatalos aktust jelenti, amelynek során a vádlott tulajdonát „zár alá veszik” – az, hogy ez személyek (például az illető felesége, gyermekei) esetében pontosan mit jelentett, nem ismert. A *shou* jelentése: „(meg)őriz, véd”, itt a lepecsételt, lefoglalt tárgyak/személyek őrizetére utal.

[284] *Mou* 某, „egy bizonyos; valaki, valami stb.”, a szót *X*-szel adjuk vissza. A cikkelyek nyilván mintadokumentumok, s a *mou* helyére mindig konkrét tulajdonnevet kell behelyettesíteni.

[285] A ritkább *mou* 某 mellett a shuihudi és a zhangjiashani iratok esetleírásaiban a szereplőket az „égi törzsek” ciklikus jegyei (*jia* 甲, *yi* 乙, *bing* 丙) jelölik (a fordításban: *A, B, C*). Megjegyzendő, hogy hasonló jogi szövegekben máig ugyanezeket az írásjegyeket használják.

E 15 […] *X* [járásfőnök-] helyettes ezt közli *X* körzetvezetővel:[289]

A *C* nevű férfi ellen eljárás folyik. Vallomásában ezt állította:

– Az *X* falubeli *A* nevű közember rabszolgája vagyok.

Bizonyosodjék meg a neve, státusa és faluja felől, [emellett állapítsa meg, hogy korábban] milyen [bűnökért] vonták felelősségre és ítélték el, milyen bűnöknél részesült kegyelemben, esetleg volt-e többször is kihallgatva, s [vajon] nem történt-e az, hogy *A* felszabadította *C*-t, majd újra a rabszolgájává tette. A törvény szerint pecsételjék le és őrizzék [jószágait és hozzátartozóit]. [Amikor ez az utasítás] megérkezik, írásban tegyenek jelentést.[290]

E 16 […] *X* [járásfőnök-] helyettes ezt közli *X* körzetvezetővel:

Az *X* falubeli *B* nevű *wu dafu* 五大夫[291] házi hivatalnoka, *A* a [hivatalba] hozta *C*-t, *B* rabszolganőjét, mondván:

– *B* azt parancsolta [nekem,] *A*-nak, hogy kérjem *C* tetoválását és orrának levágását.

Kérdezzék ki, hogy [a körülmények valóban] olyanok-e, ahogyan mondták. Bizonyosodjanak meg [a rabszolganő] neve, státusa és faluja felől, [emellett állapítsák meg, hogy korábban] milyen [bűnökért] vonták felelősségre és ítélték el, esetleg volt-e többször is kihallgatva. Írásban tegyenek jelentést.[292]

E 18 […]*X* [járásfőnök-] helyettes kihallgatta *C*-t, aki vallomásában ezt állította:

– *A* vér szerinti fia vagyok, s valóban nem voltam szülőtisztelő *A*-val szemben. Nem vontak még felelősségre más bűnért.[293]

E 23 […] *B* [járásfőnök-] helyettes beszámolója:

Elrendeltük, hogy *X* járási írnok és *X* közrabszolganő vizsgálja meg az *A* által a [hivatalba] hozott magzatot. […][294]

A fenti példákból látható, hogy a járásfőnök-helyettes igen széles feladatkörrel rendelkezett a bűnügyekben: elrendelhette a vádlott javainak lefoglalását, utasíthatta a körzet vezetőjét (*xiangzhu* 鄉主) a vádlott személyes körülményeinek kivizsgálására, kihallgathatta a vádlottat, vizsgálatokat kezdeményezhetett stb. Az a tény azonban, hogy minderről a tevékenységről egy-egy jelentés számol be, s hogy ítélet nem szerepel e jelentésekben, arra

[286] *You ju* 有鞫, „bírósági eljárás, nyomozás folyik valaki ellen"; a *ju* jelentéseiről lásd *RHL:* 79–80.
[287] *Feng* 封, szó szerint „lepecsétel".
[288] *SHD:* 249.
[289] *Xiang zhu* 鄉主, „körzet vezetője". Ez egyike azon ritka cikkelyeknek, ahol körzethet tartozó tisztség jelenik meg.
[290] *SHD:* 259.
[291] A *wu dafu* az egyik Qin-beli nemesi rang.
[292] *SHD:* 260–261.
[293] *SHD:* 263.
[294] *SHD:* 274.

utal, hogy perbeli döntést csak valamely felettes – minden bizonnyal a járásfőnök – hozhatott; igaz, ez utóbbira csak a Han-kori analógiából következtethetünk.

A shuihudi iratokban egyetlen cikkely utal rá, hogy a tartományi szinten is folyt ítélkezés. Ennek első fele így hangzik:

D 79 „Aki vallomást[295] [akar] tenni, az a »hivatalban«[296] tegyen vallomást."
– A tartományfőnökség (*junshou* 郡守) „hivatalnak" számít?
– [Annak] számít. […][297]

Ez az utalás azonban kevés ahhoz, hogy képet kaphassunk a tartományi szinten folyó ítélkezésről. Mindenesetre az biztosnak látszik, hogy a tartományfőnöki hivatalban is folytak perek.

V.3.2. Az eljárás kezdete

Mint említettük, a legtöbb eljárás úgy kezdődött, hogy valaki feljelentést tett *(gao)* valaki ellen egy bűneset miatt. (A szándékosan vagy szándéktalanul téves feljelentéssel külön fejezetben foglalkozunk, így ezeket az eseteket itt nem említjük.[298])

A shuihudi iratokból úgy tűnik, hogy feljelentést bárki tehetett. Feljelentő lehetett közember (például E 15, 17, 18, 22, 25)[299], nemesi rang viselője (E 7, 24)[300] vagy egy előkelőség megbízottja (E 16)[301]. Feljelentést tehetett nő is (E 23)[302], s úgy tűnik, hogy a falufőnöknek hivatali kötelessége is volt bizonyos esetekben feljelentést tenni (E 19)[303]. A rabszolgák feljelentési joga kérdéses: a D 87-es cikkely szerint ha a rabszolga jelenti fel gazdáját, akkor a feljelentést visszautasítják,[304] de ez nem zárja ki, hogy más esetekben rabszolga is tehetett feljelentést, igaz, erre példát nem ismerünk. Olyan esetet is ismerünk, amikor valaki magát jelenti fel (E 6, E 7)[305].

[295] *Ci* 辭: a vádlott vagy a tanúk nyilatkozata a perben. Vö. például E 2.
[296] *Ting* 廷: lásd 260. jegyzet.
[297] *SHD:* 192.
[298] Lásd VIII. fejezet.
[299] *SHD:* 259, 261, 263, 270, 278.
[300] *SHD:* 251, 276.
[301] *SHD:* 260.
[302] *SHD:* 274.
[303] *SHD:* 263.
[304] *SHD:* 196.
[305] *SHD:* 278, 251.

A feljelentés három módon történhetett. Ismeretlen tettes esetén a feljelentő csupán magáról a bűncselekmény tényéről tett jelentést a hatóságnak. Ilyen eset például az E 22 cikkely köntöslopási ügye, ahol a tettest a feljelentő nem tudja megnevezni.[306] Ilyenkor a hatóság embereket küld ki, hogy felmérjék a körülményeket, rögzítsék a nyomokat stb., s a továbbiakban ismeretlen tettes ellen folytat nyomozást, a tárgyi bizonyítékok és tanúk vallomásai alapján.

A másik módja a feljelentésnek az, hogy a feljelentő megnevezi a vádlottat. Ebben az esetben a hatóság embereket küld ki a vádlott őrizetbe vételére (D 85, E 7, 18, 23),[307] s innentől mindkét fél bevonásával zajlik az eljárás.

A harmadik mód az, hogy a feljelentő nem csupán feljelenti, hanem saját maga elfogja és a hivatalba vezeti a vádlottat. Az ilyen „hivatalba vezetésre" külön igét használtak: *yi* 詣.[308] Ez azt jelenti tehát, hogy az önbíráskodás egyfajta maradványaként a sértett saját maga elfoghatta a vádlottat, ehhez nem kellett a hatóságok segítségét igénybe venni. Az elítéltetéshez azonban a vádlottat át kellett adnia a hatóságnak. A *Minták*ban számos ilyen esettel találkozunk: E 8, 13, 15, 16, 19, 24, 25.[309] Megjegyzendő, hogy a shuihudi cikkelyek tanúsága szerint – logikus módon – a második és a harmadik esetben járt jutalom a feljelentőnek, vagyis akkor, ha a bűn elkövetőjét is azonosítani tudta (D 36, 43, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119)[310].

Ezek tehát azok az esetek, amikor a lakosok maguk kezdeményeztek eljárást valaki ellen. A büntetőeljárás megindításának azonban más módja is volt.

Qin állam a lakosság ellenőrzésére jól szervezett hálózatot épített ki őrállomásokból (*ting* 亭), amelyek behálózták a járásokat. Az őrállomások élén a fejezet elején szereplő *Hanshu*-részlet szerint az állomásfőnök (*tingzhang* 亭長) állt, ez a szó azonban a shuihudi iratokban nem fordul elő. Helyette egyetlen helyen, a B 25 cikkelyben az „őrállomás felügyelője" (*ting sefu* 亭嗇夫) szerepel,[311] ez azonban lehet a *tingzhang* szinonimája is, mivel a *sefu* mindenféle elöljárót jelenthetett. Az E 12-es cikkelyben az „őrállomás szakaszvezetője" (*ting xiaozhang* 亭校長) elnevezéssel találkozunk, de az nem derül ki, hogy ő az állomás állandó személyzetéhez tartozott-e.[312] Az őrállomáshoz tolvajfogók (*qiudao* 求

[306] *SHD:* 270–272.
[307] *SHD:* 195, 251, 263, 274.
[308] A *yi* szót használták akkor is, ha egy vitatott tárgyat vagy tárgyi bizonyítékot vittek a hivatalba.
[309] *SHD:* 251–252, 256–257, 259, 260–261, 263–264, 276–277, 278.
[310] *SHD:* 169–170, 174, 208, 209–211.
[311] *SHD:* 124.
[312] *SHD:* 255. A *xiaozhang* vitatott értelmezéséről lásd *RCL:* 191/2. jegyzet.

盜), afféle poroszlók, rendőrök voltak beosztva. Ők őrjáratoztak körzetükben, ügyeltek a rendre, s közbeléptek, ha rendellenességet tapasztaltak. Sok eljárás tehát úgy indult, hogy e hatósági emberek tettek jelentést egy-egy bűnesetről, s vitték be adott esetben a gyanúsítottat a hivatalba (E 10, 12, 20)[313]. Ebben az esetben az eljárás nem lakossági feljelentéssel, hanem a hatósági személy jelentésével kezdődött, bár a két eset között a szóhasználatban nem tettek különbséget (mindkét helyzetre a *gao* szót alkalmazták).

Még egy módon indulhatott eljárás Qinben: ha egy hivatalnok hivatalból indított eljárást (általában egy másik hivatalnok ellen), arra nem a *gao,* hanem a *he* 劾 szót alkalmazták, akárcsak a Han-korban.[314] A *he* intézményéről azonban igen keveset tudunk: a shuihudi iratokban csupán Teng kormányzó levelében és a B 26–27 cikkelyekben fordul elő,[315] s mindegyik esetben valamely hivatalnok elleni vádról van szó. Az ilyen eljárás részletei nem ismeretesek.

V.3.3. A nyomozás

A *Minták* cikkelyeinek többsége egy-egy nyomozási eljárás néhány részletét írja le. A szövegekből kiderül, hogy Qinben rendkívül nagy gondot fordítottak egy bűnügy körülményeinek kiderítésére. Arról azonban a *Minták* nem adnak információt, hogy az ismeretlen tettesek elfogására milyen lépéseket tettek. A *Shiji*ben is csak néhány utalást találunk, mely szerint a császár „nagyszabású nyomozást" (*dasu* 大索) rendelt el i. e. 218-ban tíz napig, illetve i. e. 216-ban húsz napig.[316] Szerencsére a *Zouyanshu* tartalmaz egy olyan, Kr. e. 241-re datált Qin-beli cikkelyt,[317] amely egy meglehetősen mindennapi bűnügyben végzett nyomozás menetét írja le. A cikkelyt itt teljes terjedelmében közöljük:

Z 22

A hatodik hónap *guimao* 癸卯 napján Ying 贏 falufőnök feljelentést tett, mondván:

– Valaki, nem tudni, ki, megszúrta a Bi 婢 nevű nőt Zui 最 faluban, elragadta a pénzét, s nem tudni, hova vitte.

Azonnal elrendelték, hogy Shun 順, Quchen 去疢 és Zhong 忠 bírósági írnokok (*yushi* 獄史) nagy …[318] keményen felkutassák a rablót.

[313] *SHD:* 253, 255, 264.
[314] *RHL:* 74.
[315] *SHD:* 16, 123–124.
[316] *Shiji* 6: 249, 251.
[317] A datálásról lásd LI XUEQIN 1995: 38.
[318] Itt egy írásjegy olvashatatlan.

Bi azt mondta:

– Ezerkétszáz garast vittem magammal, egy ernyőt fogtam, a piacról jöttem haza. A sikátorba beérve, valaki hátulról hirtelen rám támadt. Elestem, nemsokára felkeltem, a pénzem eltűnt, nem tudom, hogy kihez került. Ahogy rám támadt és megsebesített, mintha férfi lett volna. Tolvajt kiáltottam, a Chen 齝 nevű nő kijött, s azt mondta, hogy a hátamba beledöfve egy tőr van. Ekkor tudtam meg, hogy megsebesültem.

Kikérdezték Bit:

– Amikor az az ember hátulról [közelített], hogyhogy nem észlelted?

[Bi] azt mondta:

– Ernyőt fogtam, az ernyő vadul csattogott, nem hallottam [az ember] hangját, s nem észleltem.

[Tovább] kérdezték Bit:

– Elindulván a piacról, kivel találkoztál?

[Bi] azt mondta:

– Bár találkoztam valakivel, nem tudtam …[319]

Kikérdezték Bit arról, hogy volt-e olyan, akivel összeverekedett, akivel gyűlölik egymást, …[320] elvett értékes jutalmat; akiről a falubeliek tudják, hogy a családja nagyon szegény, s felmerülhet a gyanú, hogy ő rabolta ki és sebesítette meg Bit. [Erre] azt mondta:

– Nincs ilyen.

Megvizsgálták a tőrt: vasgyűrű van rajta, kilenc hüvelyk hosszú. Ahol Bi elesett, ott volt még egy másfél láb hosszú szederfából készült okmány, vésete alapján olyasfajta, amilyet a kereskedők használnak. Bi azt mondta:

– Nem az enyém ez az okmány.

Kikérdezték a Kuai 噲 nevű nőt, aki azt mondta:

– Betegen feküdtem a belső szobában, nem láttam, hogy kik járkálnak [arrafelé].

Shun és a többiek keresték [a rablót], de nem találták. Elrendelték, hogy a Julü 舉□[321] nevű bírósági írnok váltsa fel őket [a nyomozásban].

Julü a Bi elesténekhelyén [talált] okmányt megvizsgálván látta, hogy kereskedőé, fajtája szerint selyemre szóló közepes okmány.

Most elrendelte, hogy a selyemárusítással foglalkozó Jin □[322] vizsgálja meg. [Jin] azt mondta:

– Az okmány vésete szerint egyszáztíz láb [selyemre szól], egy láb száznyolcvan garast ér, [így az értéke] ezerkilencszáznyolcvan garas;[323] fajtája szerint selyemre szóló közepes okmány.

Kikérdezték Jint és más [kereskedőket], akik azt mondták:

– Ez nem a mi okmányunk.

Kerestették a bal felét, de nem találták. Julü keresett, de nem talált tárgyi bizonyítékot, amely alapján el lehetett volna fogni [a tettest]. Ezután lefogatta és kikérdezte a fiatal szolgákat és a kereskedőket, a háznép tagjait, a szolgákat és szolgálókat, a szolgáló közrabszolgákat, a nemes és nagy emberek rabszolgáit, akik nem

[319] Itt egy írásjegy olvashatatlan.
[320] Itt két írásjegy olvashatatlan.
[321] A név második írásjegyének olvasata bizonytalan.
[322] A név olvasata bizonytalan.
[323] A kereskedő vagy a vallomást lejegyző írnok itt valamelyik értéknél egy nagyságrendet téved, ugyanis 110X180=19800.

tiszteletteljesek és erényesek, a más járásból érkezetteket, akiket [itt] alkalmaztak, s akiknél felmerült a gyanú, hogy tolvajok és gonosztevők; mindegyiknél megvizsgálták, hogy mit mondtak, továbbá a nyilvántartásban [ellenőrizték] hogy mikor jöttek, mikor mentek, s hogy miből ruházkodtak és élelmezték magukat. Ellenőrizte és kikérdezte lakóhelyük körülményeit, de [a tettes] nem került kézre.

Julü ezután elküldte a Qiu 裘 nevű rablók elleni őrt (*sikou* 司寇) és másokat, hogy …[324], akik ivásukban és étkezésükben kicsapongóak, s felmerül a gyanú, hogy tolvajok és gonosztevők; de [a tettest] nem fogták el. Julü mindenütt átfogóan kerestette, de [a tettest] nem fogták el. …[325] valamint a Mei 每 nevű közrabszolganőt és másokat, hogy reggel és éjjel a faluban titokban vizsgálódjanak és kérdezősködjenek a napokban a piacon árusítók körében, [s hogy nyomozzanak azok után, akik] szegénységben és szükségben vannak, akik nyomorognak és nehézségekkel küzdenek, akik jöttükben s mentükben nem becsületesek, s felmerül a gyanú, hogy tolvajok és gonosztevők, [például] a Chi 瘛 nevű közkatonát és másokat. Mindenfelé embereket küldött, hogy titokban kövessék és figyeljék meg őket, s számoljanak be jöttükről és mentükről, lakóhelyük körülményeiről. Néhány nap után elfogták és kihallgatták a Wu 武 nevű közembert, aki azt mondta:

– Csavarogtam és megszöktem, de nem raboltam és nem sebesítettem meg más embert.

Volt egy ember, a Kong 孔 nevű *gongshi* 公士,[326] aki házából a piacra ment, egyedül sétálgatott a hivatali zászló alatt, majd egy kis idő múlva hazament. Másnap ugyanígy tett. A ruháján eredetileg volt egy öv, fekete öv, az övén volt egy függő helye, de nem volt ott a függő. Megvizsgálván ezt, igen furcsa volt. Nem várakozott vele más ember.

Kong azt mondta:

– A gyalogosok mestere[327] vagyok, sosem volt hüvelyes tőröm, nem raboltam ki és sebesítettem meg senkit, s nem követtem el bűncselekményt. Julü gyanította, hogy Kong rabolta ki és sebesítette meg Bit. Felszólította és kikérdezte a feketefejűeket:[328] ha van köztük olyan, aki elfogadott Kongtól ruhát, felszerelést, pénzt vagy javakat, s nem adja át a hivatalnoknak, az bűncselekményt követ el. A lóügyi hivatalnok,[329] Pu 僕 [a hivatalba] hozott egy fehér bőrhüvelyt, selyemfüggővel, mondván:

– A Kong nevű *gongshi* adta nekem, Punak ezt a hüvelyt. Nem tudom, honnan szerezte.

Kong azt mondta:

– Nem adtam Punak hüvelyt, nem tudom, miért mondja ezt.

Julü beillesztette a Bi hátában talált tőrt a Pu által behozott hüvelybe, s beleillett. Megvizsgálták a hüvelyt és a tőrt, a tőr karikáján oldalt nagy csorbulás volt, ahol a csorbulás a hüvellyel érintkezett, ott egy feketés szakadás volt, úgy tűnt, hogy a hüvely a tőr régi hüvelye.

Nyomást gyakorolva kikérdezték Put és Kongot; [az utóbbi] megváltoztatván [szavait] ezt mondta:

---

[324] Az itt következő tagmondat írásjegyeinek több mint fele olvashatatlan, ezért az egész tagmondat értelmezhetetlen.
[325] Az itt következő mondat csaknem minden írásjegye olvashatatlan.
[326] A *gongshi* a húsz Qin-beli nemesi rang közül a legalacsonyabb.
[327] *Zoushi* 走士, ismeretlen tisztség, a „gyalogosok mestere' fordítás bizonytalan.
[328] Feketefejűnek (*qianshou* 黔首) hívták Qinben a közembereket. A *Qin Shihuang benji* szerint a köznépet Kr. e. 221-ben, a birodalomegyesítés után nevezték át „feketefejűeknek" (*Shiji* 6: 239), de a fenti cikkely bizonyítja, hogy a kifejeztést Qinben már korábban is használták.
[329] A *zouma* 走馬 tisztségről lásd LI XUEQIN 1995: 39.

– Találtam a hüvelyt és Punak adtam, korábban elfeledkeztem erről, ezért mondtam, hogy nem adtam neki.

Kong felesége, Nü 女 ezt mondta:

– Kong szeretett övfüggőként tőrt hordani, mostanában nem hord, nem tudom, hogy [a tőr] hova lett.

Nyomást gyakorolva kikérdezték Nüt és Kongot; [az utóbbi] azt mondta:

– A hüvelyt és a tőrt vettem, nem tudom, kinél, [övemre] függesztve mentem a piacra, ahol valaki ellopta bíborszínű [?] tőrömet, ezután a hüvelyt Punak adtam. Amit korábban mondtam, miszerint találtam a hüvelyt, és soha nem hordtam [az övemen], hazugság volt.

Nyomást gyakorolva Kongra [megkérdezték], hogy miért volt az, hogy az üres hüvelyt Punak adta, s azt hazudta, hogy nem adta, továbbá hogy szeretett hüvelyben tőrt hordani, de azt mondta, hogy még sosem tette. Kong nem adott magyarázatot. Ezután a vallatáshoz kiterítették, ő félt és megijedt, hogy meg akarják botozni, ezért megváltoztatva [szavait] ezt mondta:

– Szegényen és szükségben voltam, nem dolgoztam, ezért folyton a zászló alatt járkáltam, többször láttam a kereskedők okmányait. Mondván, hogy lopni szeretnék, s [egy ilyen] okmánnyal szerencsével járhatok, elvittem egyet, [azt tervezvén, hogy amikor] látom, hogy rabolni lehet, az okmányt lopva az [áldozat] oldala mellé helyezem, hogy a hivatalnokokat [félrevezessem], s így azok a kereskedők között keresgéljenek. [Mindezt senkinek] nem mondtam el. Láttam, hogy egy nő ernyőt tartva pénzt visz. Ekkoriban a hivatalnokok elrendelték, hogy minden feketefejű menjen a földekre védekezni a sáskák ellen, a városban kevés ember volt, jobbra-balra nézvén nem volt ember. A késsel megszúrtam, elragadtam a pénzét és elmenekültem. Eddig ezt eltitkoltam és nem mondtam el; bűnös vagyok.

A kikérdezés [eredménye] megegyezett a vallomással. A zsákmány ezerkétszáz garas volt; [mindez] már ellenőriztetett. Kongot csonkítatlan falépítővé ítélték. Kong okmányt alkalmazott, bűnös szándékkal megsebesített valakit, elrabolta és elragadta a pénzét, az okmányt mellé helyezte, hogy a hivatalnokokat félrevezesse; még nem volt [?][330]. A feketefejűek féltek, hogy baj éri őket [a sáskák miatt?], nem mertek ki-be járkálni, ezért történt ez a nagy ártalom. Shun és társai keresték, de nem tudták elfogni [a tettest], ezért elrendelték, hogy Julü lépjen a helyükbe. Nem volt bizonyíték, Julü így bölcsességével titokban ellenőriztetett, kerestette és megtalálta [a tettest]; nagy és kifinomult ügyesség volt, ami által megtalálta. Elérte, hogy a tolvajok és gonosztevők ne merjenek lecsapni. A hatodik év nyolcadik havának,[331] melynek első napja *bingzi* 丙子 volt, *renchen* 壬辰 napján, Xianyang 咸陽 járásfőnök-helyettese, Boli □禮[332] bátorkodik jelenteni mindezt.

A rendelet szerint ha a bírósági írnok képes felderíteni a titokzatos és nehéz bűnügyeket, akkor elő kell léptetni.

Most, mivel Julü bírósági írnok felderítette e titokzatos és nehéz bűnügyet, ez a huszonkét lapból álló jelentés íratott. Julü nem okozott kárt, szerény és tiszta, becsületes és egyenes megbízott hivatalnok, igazságos és tisztességes, ezért kérelmezzük, hogy nevezzék ki *zushi*nek 卒史,[333] hogy ezzel ösztönözzük a többi hivatalnokot. Mindezt bátorkodom jelenteni.

[330] A mondatból nem derül ki, hogy mi nem volt, vagy mire nem került sor.
[331] A szóban forgó év a Qin-beli Zheng király, a leendő Qin Shi Huangdi uralkodásának hatodik évét, vagyis Kr. e. 241-et jelenti, lásd LI XUEQIN 1995: 38.
[332] A név olvasata bizonytalan.
[333] A *zushi* ismeretlen funkciójú hivatal.

[A lap hátulján:] Beadványok és jelentések[334].[335]

A cikkelyből rekonstruálható egy nyomozás menete, a feljelentéstől egészen az ítélethozatalig. Az eljárás akkor indult meg, amikor a sértett falujának főnöke feljelentést tett. Nem tudjuk, hogy miért nem maga a sértett tett feljelentést, hiszen más esetekben nincs szükség a falufőnök közbenjárására. Az üggyel „bírósági írnokok" (*yushi* 獄史) kezdtek foglalkozni, akik a járás alárendeltjei voltak. Magát a jelentést egy járásfőnök-helyettes készítette, valószínűleg ő volt az írnokok felettese.

Az írnokok első lépésben kihallgatták a sértettet, egy esetleges szemtanút, illetve rögzítették a nyomokat, begyűjtötték és megvizsgálták a tárgyi bizonyítékokat. A *Minták* tanúsága szerint ez volt az általános eljárás a bűnügyekben. A jelen esetben azonban mindez nem vezetett eredményre, így a nyomozást egy másik bírósági írnokra bízták. Ő szélesebb körű vizsgálatba kezdett: megfigyeltette a környék gyanús elemeit (így akadt horogra egy szökevény, akinek azonban nem volt köze az ügyhöz), s végül a gyanú Kongra terelődött annak furcsa viselkedése, illetve az övéről hiányzó függő miatt.

Miután a gyanúsítottat elfogták, az eljárás a kihallgatás szabályai szerint folytatódott. Meghallgatták a vádlott vallomását, keresztkérdéseket tettek fel neki, szembesítették a tárgyi bizonyítékokkal és más tanúk vallomásaival, kínvallatással fenyegették, míg végül beismerte bűnét. Az eljárás ezen szakaszáról a következő pontban bővebben lesz szó. A cikkelyből az mindenesetre látszik, hogy egyes hivatalnokok nagyon nagy gondot fordítottak az igazság kiderítésére a bűnügyekben, s hogy ezen törekvésüket az állam jutalmakkal ösztönözte.

A shuihudi iratok is tartalmaznak információkat a nyomfelvételről, a tárgyi bizonyítékok elemzéséről. Érdekes módon a bírósági írnok *(yushi)* tisztsége a shuihudi szövegekben egyszer sem szerepel, hanem a különböző feladatokat járási írnokok (*lingshi* 令史) intézik. Úgy tűnik, ezek az alacsony rangú tisztviselők a legkülönfélébb feladatokat látták el az eljárás során, de magát a nyomozást nem ők vezették.

Az E 7 cikkelyben egy bűnöző letartóztatására küldik a járási írnokot.[336] Az E 11 cikkelyben egy vitatott tulajdonú tehén életkorát becsüli meg.[337] Az E 15-ben egy vád alá helyezett rabszolga egészségi állapotát vizsgálja meg.[338] Az E 17 cikkelyben egy száműzött

[334] Ennek a bambuszlapnak a hátulján szerepelt az egész szövegcsoportnak a címe *(Zouyanshu)*.
[335] *ZYS2:* 35–36.
[336] *SHD:* 251.
[337] *SHD:* 254.
[338] *SHD:* 259.

illető és kísérete továbbításáról gondoskodik.[339] Az E 18-ban egy vádlottat tartóztat le.[340] Az E 20 cikkelyben egy meggyilkolt ember, az E 21-ben egy öngyilkos holttestét vizsgálja meg.[341] Az E 22 cikkelyben egy rablás nyomait vizsgálja meg és rögzíti.[342] Az E 23-ban elfog egy vádlottat, illetve megvizsgál egy elvetélt magzatot.[343] Látható tehát, hogy az eljárás kezdetén az apróbb ügyekben a *lingshi* intézkedett, s a cikkelyekből az is kiderül, hogy mindenről írásos beszámolót készített. Elképzelhető, hogy a *Minták* számos más cikkelyében szereplő vizsgálatokat is ő végezte, ezek többségében ugyanis nincs megadva az intézkedő tisztviselő titulusa.

Az eljárásban alkalmi szakértők segíthették a tisztviselők munkáját. Az E 15 cikkelyben egy kincstárnok (*shaonei* 少內) – vagyis gazdasági ügyekkel foglalkozó hivatalnok – és segédje (*zuo* 佐) becsüli meg a rabszolga árát.[344] Az E 18-ban az írnokot egy a fogdában dolgozó közrabszolga (*lao lichen* 牢隸臣) segíti egy bűnös őrizetbe vételében.[345] Az E 19-ben orvos (*yi* 醫) vizsgál meg egy feltételezett leprást.[346] Az E 20 cikkelyben a járási írnok szintén egy fogdában dolgozó közrabszolgával vizsgál meg egy holttestet.[347] Az E 21-ben az írnok egy fogdában dolgozó közrabszolgával, a falufőnökkel (*lidian* 里典) és a családtagokkal vizsgálja meg az öngyilkos holttestét.[348] Az E 22 cikkelyben a rablás körülményeinek felderítését egy közrabszolga és a falufőnök segíti.[349] Az E 23-ban egy szülésen már átesett közrabszolganő (*liqie* 隸妾) vizsgálja meg az elvetélt nőt.[350]

Az eljárás kezdő szakaszában mások is részt vehettek. Az E 15 és E 16 cikkelyben a járásfőnök-helyettes a körzetvezetővel (*xiangzhu* 鄉主) vizsgáltatja ki egy vádlott személyes körülményeit,[351] nyilván azért, mert az jobban ismerhette azokat, mint a helyszíntől távol tevékenykedő járási szintű hivatalnokok. A falufőnök szintén szerepet játszott az eljárásban: az E 3 cikkelyben a falufőnök tanúsítja, hogy egy vádlottnak nincs több lefoglalni való java.[352] Az E 6 cikkelyben egy szökevény ügyében folytat vizsgálatot, majd az illetőt a

[339] *SHD:* 261.
[340] *SHD:* 263.
[341] *SHD:* 264–265, 267–268.
[342] *SHD:* 270–272.
[343] *SHD:* 274–275.
[344] *SHD:* 259.
[345] *SHD:* 263.
[346] *SHD:* 263–264.
[347] *SHD:* 264–265.
[348] *SHD:* 267–268.
[349] *SHD:* 270–272.
[350] *SHD:* 274–275.
[351] *SHD:* 259, 260–261.
[352] *SHD:* 249.

hivatalba viszi.[353] Az E 19-ben a falufőnök viszi be a hivatalba a leprásnak tűnő falubelit.[354] Az E 21-ben ő tesz jelentést a falujában történt öngyilkosságról.[355] Az E 22-ben a köntöslopási ügy helyszínelésénél segédkezik.[356] Úgy tűnik, a falufőnöknek kötelessége volt figyelemmel kísérnie faluja eseményeit, és adott esetben jelentést kellett tennie a hatóságnál. Erre az is kötelezte, hogy mulasztás esetén őt is felelősségre vonták, ahogy ezt tanúsítják például a D 18, 81, E 3 cikkelyek[357].

V.3.4. Az ítélkezés

A vádlottat a letartóztatása és a per között valószínűleg a fogdában (*lao* 牢) tartották fogva.[358] Erről az intézményről azonban rendkívül keveset tudunk: a D 176-os cikkely tanúsága szerint meghatározott számú őr őrködött benne,[359] az E 18 és E 20 cikkelyek alapján pedig létezett a fogdai közrabszolgák (*lao lichen* 牢隸臣) kategóriája,[360] akik a nyomozási tevékenységben segítették a tisztviselőt. Máshol a szó nem fordul elő a shuihudi iratokban, s a *Shiji* Qinnel foglalkozó fejezeteiben sem találkozunk vele.

A letartóztatott személy hozzátartozóit és javait lefoglalták. Az E 3 cikkely így számol be egy ilyen cselekményről:

E 3 Lepecsételés és őrzés *(Feng shou)*

A járási *X* [hivatalnok] beszámolója:

Az *X* járási *X* [járásfőnök-] helyettes levele alapján az *X* falubeli közembernek, *A*-nak, aki ellen eljárás folyik, házát, feleségét, gyermekeit, rabszolgáit, ruháit, eszközeit, állatait és terményeit őrizet alá vettem.

Ami *A* házát és családtagjait [illeti]: [a ház] egy fogadóhelyiségből és két belső [szobából] áll,[361] amelyeknek külön ajtajuk van. A belső szobákat cserép fedi, s [a tetőt] nagy faoszlopok [tartják]; a kapunál tíz eperfa [nő].

A feleséget *X*-nek hívják; [mivel] megszökött, nem volt jelen a lepecsételésnél.

Az [egyik] gyerek: *X*, felnőtt leány, még nem ment férjhez.

A [másik] gyerek: *X*, kiskorú[362] fiú, hat láb öt hüvelyk[363] magas.

---

[353] *SHD:* 278.
[354] *SHD:* 263.
[355] *SHD:* 267.
[356] *SHD:* 270–272.
[357] *SHD:* 159, 193, 249.
[358] A Han-korban a fogdára a *yu* 獄 szót használták (*RHL:* 74), ez azonban shuihudi szövegekben nem szerepel ilyen értelemben.
[359] *SHD:* 235–236.
[360] *SHD:* 263, 264.
[361] HULSEWÉ értelmezése szerint (*RCL:* 184–185): „Egy ház, amely két helyiségből áll.”
[362] *Xiao* 小, szó szerint „kicsi”.

Egy rabszolga, *X*, egy kiskorú rabszolganő, *X*.

Egy kan kutya.

Kihallgattam a falufőnököt, *XX*-et, [valamint] *A* ötös csoportjának tagját, a *gongshi* 公士[364] rangot viselő *XX*-et, [mondván nekik]:

– Ha *A*-nak van még [egyéb tulajdona], amelyet le kell pecsételni és őrizni kell, de [ti,] *X* és *X* ezt kihagyjátok [a listáról] és nem jelentitek írásban, akkor bűntettet követtek el.

X és *X* mind ezt mondták:

– [Csak] ezeket kell lepecsételni *A* [dolgaiból], nincs más, amit le kéne pecsételni.

Ezután *A* lepecsételt [dolgait] átadtam *X*-nek és *X*-nek, hogy a falubeliekkel együtt felváltva őrizzék, várva a [további] rendelkezéseket.[365]

Látható, hogy a büntetőeljárás nem csak a vádlott személyes ügye volt: vele együtt egész családját érintette az eljárás. Az, hogy javaival és hozzátartozóival mi történt az ítélet után, a szövegekből nem derül ki. Feltételezhetjük, hogy a kölcsönös felelősség alapján a hozzátartozókat is hasonló büntetésre ítélték, mint magát a vádlottat.

Arról még kevesebbet tudunk, hogy maga az ítélkezés miként zajlott. Mint már említettük, a forrásokban nem találunk egyértelmű utalást arra, hogy ki hozta az ítéletet. Csak valószínűsíthetjük, hogy a járásfőnök-helyettes (*cheng* 丞) által benyújtott dokumentumok alapján a járásfőnök hozta meg a döntést. Erre utal az, hogy a *Minták* szerint a járásfőnök-helyettes jelentést írt az egyes percselekményekről, melyeknek címzettje a járásfőnök lehetett. Egyetlen szöveghely, a lentebb tárgyalt Z 17 cikkely említi, hogy az ítéletet a járásfőnök-helyettes *(cheng)* és az írnokok *(shi)* hozták, de ez minden bizonnyal rövidítés a szövegben, s a fent nevezettek csak az ítélethez szükséges információkat gyűjtötték össze. Az E 4–5 cikkelyekben egy meghatározatlan személy a „járás vezetőjének” (*xianzhu* 縣主) ír jelentést,[366] aki azonos lehet a járásfőnökkel (a szó máshol nem szerepel a shuihudi iratokban). Ez utalhat a járásfőnök ítélkező szerepére.

Magát az eljárást *ju*nek 鞫 nevezték, ez magában foglalta a per előtti cselekményeket is. Ha valakit felelősségre vontak egy bűnért, azt a *zuo* 坐 ige fejezte ki, míg maga az ítélet, illetve az ítélethozatal aktusa a *lun* 論 vagy a *yu* 獄 volt.[367]

[363] Kb. 150 cm. Az A 12 cikkely szerint a kényszermunkás férfiak hat láb öt hüvelyk magasságig minősülnek „kicsinek” *(xiao)*, ami a fejadagjuk mennyisége miatt fontos. Vö. D 5.
[364] Lásd 326. jegyzet.
[365] *SHD:* 249.
[366] *SHD:* 247–248, 250.
[367] A némileg különböző Han-kori terminológiáról lásd *RHL:* 74–81.

A *Minták*ban visszatérő elem, hogy az eljárás kezdetén részt vevő alacsony rangú hatósági emberek – még a per előtt – tisztázzák az érintettek személyes körülményeit. Ez a szövegekben így jelenik meg:

E 4 […] Kellőképpen megbizonyosodtunk a neve, státusa és faluja felől,[368] továbbá a felől, hogy [korábban] milyen bűnökért vonták felelősségre és ítélték el, milyen bűnöknél részesült kegyelemben, esetleg volt-e többször is kihallgatva. […][369]

E 5 […] Kellőképpen megbizonyosodtunk a neve, státusa és faluja felől, továbbá a felől, hogy [korábban] milyen [bűnökért] vonták felelősségre és ítélték el, milyen bűnöknél részesült kegyelemben, volt-e többször is kihallgatva, a nyilvántartás szerint hányszor szökött meg, s amikor megszökött vagy elkerülte a szolgálatot,[370] azt hány napig tette az egyes esetekben. […][371]

E 6 […] A kihallgatáson …[372] nevét és státusát, s megállapítottuk, hogy a második hónap *bingzi* napján csavargásba [kezdett] és megszökött, a harmadik hónap folyamán húsz napig elkerülte a palotaépítést. A nyilvántartásban a negyedik év harmadik havának *dingwei* napjánál[373] az áll, hogy [az illető] egy alkalommal megszökött öt hónap és tíznapnyi időtartamra. Más [ügyben] nem vonták felelősségre. Nem volt többször kihallgatva. […][374]

E 15 […] Bizonyosodjék meg a neve, státusa és faluja felől, [emellett állapítsa meg, hogy korábban] milyen [bűnökért] vonták felelősségre és ítélték el, milyen bűnöknél részesült kegyelemben, esetleg volt-e többször is kihallgatva, s [vajon] nem történt-e az, hogy *A* felszabadította *C*-t, majd újra a rabszolgájává tette. […][375]

E 16 […] Bizonyosodjanak meg [a rabszolganő] neve, státusa és faluja felől, [emellett állapítsák meg, hogy korábban] milyen [bűnökért] vonták felelősségre és ítélték el, esetleg volt-e többször is kihallgatva. Írásban tegyenek jelentést. […][376]

E 24 […] Azonnal részletes jegyzéket készítettünk *A* és a többiek nevéről és státusáról egy tábla hátoldalán. […][377]

---

[368] E három adat (*ming* 名, *shi* 事, *li* 里) volt szükséges egy ember személyazonosságának megállapításához.
[369] *SHD:* 247–248.
[370] *Bu shi* 逋事, vö. D 144.
[371] *SHD:* 250.
[372] Itt egy írásjegy hiányzik.
[373] HUANG SHENGZHANG (1979: 4–5) érvelése alapján biztosnak tűnik, hogy a fenti dátum a Kr. e. 243. év 3. hónapjának 19. napját jelöli, vagyis a „negyedik év" a későbbi *Qin Shi Huangdi* uralkodásának negyedik évére utal; a korszakban ugyanis más Qin-beli király uralkodása negyedik évének harmadik hónapjában nem volt *dingwei* nap. A szövegből nem derül ki, hogy az adott bejegyzés a szóban forgó szökésre vonatkozik, vagy pedig egy korábbira; ez utóbbi esetben a szökevény hazudott.
[374] *SHD:* 278.
[375] *SHD:* 259.
[376] *SHD:* 261.
[377] *SHD:* 276.

Látható, hogy a legfontosabb adatok egy személy azonosságát illetően a következők voltak: neve (*ming* 名), státusa (*shi* 事) és faluja (*li* 里). A státus arra vonatkozott, hogy az illető visel-e valamilyen nemesi rangot (*jue* 爵), vagy közember, illetve rabszolga. Az amúgy rendkívül tág jelentésű *shi* ilyen értelmezését az igazolja, hogy vallomásukban a vádlottak mindig megnevezik falujukat és azt, hogy közemberek, rabszolgák vagy nemesek. Mindennek azért volt jelentősége, mert a különböző státusú emberek különböző megítélés alá estek, illetve a falvakhoz tartozó nyilvántartásokban lehetett utánanézni, hogy korábban milyen volt az illető magaviselete.

Nem tudjuk, hogy ha az illető volt már elítélve, akkor a büntetését súlyosbították-e. A fenti passzusokban szereplő „többszöri kihallgatás" (*fuwen* 覆問) arra utal, hogy a szóban forgó ügyben folyt-e már eljárás az illető ellen. Ha igen, akkor az eljárást nyilván beszüntették.

Mindezeket az adatokat az ítélkező hivatalnokbíró írásos jelentés formájában megkapta, így a per már magáról a bűncselekményről szólhatott. Magáról a perről a *Minták* két cikkelye nyújt információt:

E 1 Bűnügyek tárgyalása (*Zhi yu* 治獄)

Ha bűnügyek tárgyalásakor iratok segítségével, botozás nélkül ellenőrizni lehet a vallomást, és kideríthetők az illetővel kapcsolatos körülmények, az a magasabb rendű [eljárás]. A botozás alkalmazása alacsonyrendű: a megfélemlítés kudarc.[378]

E 2 Kihallgatás a tárgyaláson (*Xun yu* 訊獄)

Minden tárgyaláson először végig kell hallgatni [a vádlott és a tanúk] szavait, s le kell azokat jegyezni, hogy mindegyik megtehesse vallomását (*ci* 辭)[379]. Ha [a bíró] tudja is, hogy az illető hazudik, nem kell azonnal nyomást gyakorolnia (*jie* 詰). Ha az egész vallomást lejegyezték, de maradtak tisztázatlan pontok, [a bíró] gyakoroljon nyomást. Ha a nyomásgyakorlást követően [a bíró] ismét végighallgatta és lejegyezte a magyarázó vallomást, újból szemügyre kell vennie a mondottak érthetetlen [pontjait], s megint nyomást kell gyakorolnia. Ha [a bíró] a végletekig vitte a nyomásgyakorlást, de [a vallatott illető] újból és újból hazudik, szavait megváltoztatva, nem adva be a derekát, akkor azokat, akiket a törvény szerint meg kell botozni, botozzák meg. A botozás alkalmazásakor le kell jegyezni: „Beszámoló (*yuanshu* 爰書)[380]: Mivel *X* újból és újból megváltoztatta szavait, s zavaros volt a vallomása, a vallatás folyamán *X* megbotoztatott."[381]

[378] *SHD:* 245–246.
[379] Vö. D 79.
[380] A *yuanshu* 'beszámolót', 'jelentés' jelent. A *Minták* cikkelyei többségének címében szerepel a kifejezés (kivéve E 1, 2, 4, 5), amely azoknak a hivatalos iratoknak a típusát jelzi, amelyeknek a cikkelyek mintájául szolgálnak. (A továbbiakban a *yuanshu*t következetesen „beszámolónak" fordítjuk, hogy könnyű legyen megkülönböztetni a többi „jelent, jelentést tesz" értelmű kifejezéstől [*gao, yue, yan, bao* stb.].) A szó pontos

A két passzusból, illetve a *Minták* többi cikkelyéből kiderül, hogy a bírósági eljárás szigorúan meghatározott, formalizált procedúra volt.

Az első lépés az volt, hogy a felek, illetve a tanúk megtették vallomásukat (*ci* 辭) az üggyel kapcsolatban. A vallomásban az üggyel kapcsolatos álláspontjukat mondták el, amit az írnokok lejegyeztek. Egy érdekes cikkely, a már részben idézett D 79 némileg közelebb visz ahhoz, hogy hol folyhattak a perek:

D 79 „Aki vallomást [akar] tenni, az a »hivatalban« (*ting* 廷) tegyen vallomást."

– A tartományfőnökség (*junshou* 郡守) „hivatalnak" számít?

– [Annak] számít.

„Aki vallomást [akar] tenni, az a vallomást először ne a hivatalfőnök (*guanzhang* 官長) vagy a felügyelő (*sefu* 嗇夫) [előtt] tegye."

– Mit jelent a „hivatalfőnök"? Mit jelent a „felügyelő"?

– A fővárosi hivatalok [vezetőit] nevezik „hivatalfőnöknek"; a járás [hivatalainak vezetőit] nevezik „felügyelőnek".[382]

A fővárosi hivatal *(du guan* 都官*)* elnevezés nem a szerv székhelyére utal, hanem arra, hogy az adott hivatal egy fővárosi hatóság, minisztérium alá tartozik, vezetőjét *(guanzhang* 官長*)* központilag nevezik ki. Ezzel szemben állnak a járási (*xian* 縣) szervek, amelyeknek főtisztviselőit *(sefu* 嗇夫 „felügyelő") helyben jelöli ki a járásfőnök; illetve magát a járásfőnököt is nevezik *sefu*nak. Tehát mind a fővárosi, mind a járási hivatalok – mindkét fajtából több van, a különböző állami funkcióknak megfelelően – a járásokban működnek, a különbség a felügyeletükben és vezetőik kinevezésében van. [383]

A fenti cikkely alapján megállapítható, hogy a vallomástételre a „hivatalban" *(ting)* került sor, de nem az adott szint legmagasabb szintű vezetője előtt. Ez megerősíti azt a

értelme vitatott; az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a *yuanshu* olyan jelentés, amelyet az alacsonyabb rangú hivatalnok ír feletteseinek az általa intézett konkrét ügyek részleteiről. Ezekben általában rögzíti az érintettek státusát, nevét, lakóhelyét, a történteket, a felek vallomásait, és az intézkedéseket, amelyeket ő tett. A *yuanshu*k ítéleteket nem tartalmaznak; valószínűleg az ítélkezés menete úgy zajlott, hogy az alacsony rangú hivatalnok a *yuanshu*ban rögzítette az ügy részleteit, azt felterjesztette felettesének, aki meghozta az ítéletet, s ezt válaszában (*bao* 報) visszaküldte az első fokon eljáró hivatalnoknak. A *yuanshu* kifejezés különböző értelmezéseiről lásd MCLEOD–YATES 1981: 123–129; BODDE 1982: 2–3. Megjegyzendő, hogy JI XUN (1976: 5) szerint e *yuanshu*k a későbbi precedenseknek (*bi* 比, *anli* 案例) felelnek meg, de ez a nézet hibás, hiszen éppen az ítéletek hiányoznak, amelyek által az eset precedens értékűvé válhatna. Lásd még LOEWE 1977: 129.

[381] *SHD:* 246.

[382] *SHD:* 192.

[383] Lásd *RCL*: 29, A 9/19. jegyzet. A *du guan* kifejezés részletesebb elemzését lásd HULSEWÉ 1978: 200–201; e hivatalokról lásd még YATES 1995: 345.

feltételezést, hogy az ítélkezést a járásfőnök-helyettes vezette. Ugyanakkor az, hogy a *ting* mely hivatalt jelöli, kérdéses. A fenti cikkelyből kiderül az a nagyon fontos tény, hogy a tartományi szinten is folyt pereskedés első fokon; erre máshol nem találtunk bizonyítékot. Ami a járási szintet illeti, a *ting* a járásfőnök hivatalát jelentette, amit az A 4-es és A 21-es cikkely igazol, melyekben szerepel a „járási hivatal" (*xianting* 縣廷) szó,[384] s az A szövegcsoport más cikkelyeiben is a *ting* – a szövegkörnyezetből kikövetkeztethetően – a járási elöljáróságot jelentette. A perek többsége tehát valószínűsíthetően itt folyt.

Az E 2 cikkely jelzi, hogy a *ci,* vallomás megtételébe a hivatalnok nem szólhatott bele. Végig kellett hallgatnia az érintettek szavait, s írásban rögzíteni kellett őket. Ideális esetben – az E 1 tanúsága szerint – az ítéletet a korábban, illetve a vallomások során rögzített írásos bizonyítékok alapján lehetett meghozni, további tárgyalásra nem volt szükség.

Ha azonban a vallomásokban ellentmondások támadtak, akkor kerülhetett sor a vallatásra. Erre a szöveg a *jie* 詰, „nyomást gyakorol, faggat, sürget" stb. szót használja, amelynek konkrét tartalma nem ismert. Mivel a botozás ettől jól elkülöníthető cselekmény, s csak a „nyomásgyakorlás" sikertelensége után kerül rá sor, biztos, hogy a *jie* a tárgyalásnak azt a szakaszát jelenti, amelyben a bíró keresztkérdésekkel, a tényekkel, törvényekkel és más vallomásokkal való szembesítés által próbál beismerő vallomást kicsikarni a vádlottból. A fentebb idézett Z 22 dokumentumban például a *jie* kifejezés olyankor szerepel, amikor a vádlottat egy tanúval vagy annak vallomásával szembesítik, s ilyenkor kénytelen megváltoztatni korábbi vallomását.

A „nyomásgyakorlás" sikertelensége esetén következhet a vádlott megbotozása; ezt azonban az E 1 cikkely tanúsága szerint lehetőleg elkerülendőnek tartották. A folyamat jelzi – s ez a későbbi kínai jogban is végig alapelv maradt –, hogy a vádlott beismerő vallomását feltétlenül szükségesnek tartották az elítéltetéshez. Ez azonban arra csábíthatta a hivatalnokokat, hogy a szükségesnél többször forduljanak a kínvallatás, botozás eszközéhez. Éppen az ilyen esetek elkerülését sürgeti az E 1 cikkely. Mint később, az V.3.5. pontban idézett Z 17 dokumentumnál látni fogjuk, a hasonló intések ellenére előfordultak kínvallatással kicsikart beismerő vallomásokra alapozott téves ítéletek.

A botozás túlzásba vitele végigkíséri a kínai történelmet, hiszen a nem kellően lelkiismeretes hivatalnokok könnyen kísértésbe eshettek, hogy a beismerő vallomást ezzel csikarják ki a vádlottból. Ez a probléma többször megjelenik a *Hanshu Xingfazhi* 刑法志 fejezetében is. Például Kr. e. 144-ben Jingdi 景帝 császár rögzítette a botozáshoz használt

[384] *SHD:* 28, 39.

husáng méretét és a botozás szabályait, ám „ettől fogva a megbotozottak épen maradhattak, de kegyetlen hivatalnokok továbbra is alkalmazták [a túlzó botozást a nép] megfélemlítésére." (自是笞者得全，然酷吏猶以為威。)[385]

Ha a beismerő vallomás által a bűntett bizonyítást nyert, akkor a hivatalnokbírónak csak az maradt a dolga, hogy a megállapított bűncselekményt azonosítsa egy a törvényben szereplő bűncselekmény-kategóriával, s annak alapján szabja ki a büntetést. Ezt az azonosítást nevezték *dang*nak 當, „megfeleltetésnek".[386] Elméletileg, ha a helyzet egyértelmű volt, a bírónak nem volt mérlegelési jogköre. Azonban éppen a *Kérdések és válaszok* jelzik, hogy sok kétes eset volt, s nem mindig lehetett egyértelműen megállapítani, hogy egy adott tényállás melyik törvényi előírásnak felelt meg. Mindemellett a bíró dolgát nehezítette, hogy a büntetés kiszabásakor magán a bűncselekményen kívül más tényezőket is figyelembe kellett vennie: nemesi rang, életkor, korábbi bűnök stb.

Azt, hogy az ítélethozatal után mi történt, nem tudjuk. Az ítéletek végrehajtásáról semmi információnk nincs; a shuihudi iratokban sem a halálbüntetés, se a csonkítások, se a kényszermunkára küldés végrehajtásáról nem esik szó. Egyedül a száműzésnél tudjuk, hogy az elítéltet – a vele egy felelősségi csoportba tartozókkal együtt – hatósági emberek kísérték a megfelelő dokumentumokkal ellátva járásról járásra, száműzetése helyére:

E 17 […] Ezennel béklyót tettünk *C* lábára, s elrendeltük, hogy a hivatalnokok és a besorozottak[387] vezessék és továbbítsák [*C*-t], valamint egy [ilyenkor] szokásos levelet,[388] s adják át a járási írnoknak, aki fogadja a hivatalnokokat és a besorozottakat, és [gondoskodik] leváltásukról. A járások sorra továbbítsák egymásnak [a száműzöttet], s juttassák el Chengduba 成都.[389] Chengduban a szokásos levelet adják át a kormányzó székhelyén. A törvények szerint [gondoskodjanak a száműzött] élelméről. Ha Feiqiu 廢丘 továbbküldte [*C*-t], erről tegyenek jelentést. […][390]

Magukkal a büntetésekkel a X. fejezetben foglalkozunk majd.

A shuihudi iratokból, illetve a Qin-korra datált zhangjiashani 張家山 dokumentumokból ennyi állapítható meg tehát egy büntetőeljárás menetéről. A narratív

[385] *Hanshu* 23: 1100.
[386] A *dang* értelmezéséről lásd *RHL:* 80–81, LIU YONGPING 1998: 268–269, SALÁT 2003a: 149–180.
[387] *Tu* 徒, a szó a shuihudi iratokban különböző jelentésekben szerepel, például: „közmunkára vagy katonai szolgálatra besorozott személy", „szolga", „elítélt", „kísérő" stb. Bizonytalan, hogy itt melyikről van szó.
[388] *Heng shu* 恒書, „szokásos/gyakori/állandó levél/írás". A szóösszetétel pontos jelentése ismeretlen, a fenti fordítás bizonytalan.
[389] Chengdu a Qin-korban Shu 蜀 tartomány, ma Sichuan 四川 fővárosa.
[390] *SHD:* 261–262.

források sem adnak több információt, mivel általában csak azt adják meg, hogy egy-egy bukott előkelőséget milyen módon végeztek ki, száműztek vagy kergettek öngyilkosságba.

A fenti képet érdemes kiegészíteni két per leírásával, amelyek a Korai Han-kor első évtizedéből származnak. A két cikkely a Zhangjiashannál talált *Zouyanshu* című dokumentumgyűjteményből származik. Hangsúlyozni kell, hogy az esetek Han-koriak, de feltételezhető, hogy mivel a Qint követő korszak legelejéről valók, még nem alakultak ki lényeges különbségek a Qin-belihez képest. Hasonlóan részletes perleírással Qinből nem rendelkezünk. Megjegyzendő, hogy a két zhangjiashani cikkely nem tételes jegyzőkönyve egy-egy pernek, hanem azoknak rövid összefoglalója, amelyet a felsőbb hatóságoknak küldtek el, hogy ők hozzák meg az ítéletet.[391] Az első, Kr. e. 197-re datált eset így hangzik:

Z 4

Hu 胡 [járás járásfőnök-] helyettese (*cheng* 丞), Xi □, az alábbi jelentést bátorkodik benyújtani:

A tizenkettedik hónapban, *renshen* 壬申 napján a Suo □ nevű *dafu* 大夫[392] a hivatalba vezette a Fu 符 nevű nőt, s feljelentést tett, [azt állítván, hogy az] megszökött.

Fu ezt mondta:

– Valóban megszöktem, s hamis módon [úgy téve,] mintha nem szerepelnék a nyilvántartásában, felvétettem magam oda, mint a Ming 明 nevű *dafu* rabszolganője. Ming feleségül adott a Jie 解 nevű rejtett hivatalnokhoz (*yinguan* 隱官)[393]. Nem árultam el [Jiének, hogy korábban] megszöktem. Minden más úgy történt, ahogyan Suo állította.

Jie ezt mondta:

– Fu a nyilvántartásban Ming házához [tartozóként szerepel]. Én azt hittem, hogy nem titkol el semmit, s feleségül vettem, nem tudván, hogy korábban megszökött, s azt gondolván, hogy ő Mingnek a rabszolganője. Minden más úgy történt, ahogyan Fu állította.

Jiére nyomást gyakoroltunk (*jie* 詰), mondván:

– Bár Fu úgy szerepel a nyilvántartásban, mint aki Ming házához [tartozik], de valójában szökevény. A törvényben ez áll: „Azt, aki feleségül vesz egy szökevényt, tetoválják és ítéljék falépítésre. Ha nem tud [a szökésről,] az nem számít enyhítő [körülménynek].” Bár te, Jie, nem tudtál [a szökésről], attól még a „szökevény feleségül vétele” [bűnéért] kell kiszabni rád a büntetést. Mit mondasz erre?

Jie ezt mondta:

– Bűnös vagyok, ne oldozzanak fel!

Ming kijelentette:

– Minden úgy van, ahogyan Fu és Jie mondták.

[391] A *Zouyanshu* dokumentumainak jellegéről lásd I.1.2.1. pont.
[392] A *dafu* a húsz nemesi rangfokozat közül alulról az ötödik.
[393] A „rejtett hivatalnok” *(yinguan)* azt a személyt jelöli, akit valamilyen csonkító büntetéssel sújtottak, majd miután visszanyerte szabadságát, egy olyan helyre osztottak be munkára, amely többé-kevésbé rejtve volt az emberek szeme elől. A szó tehát nem valamiféle hivatalnokot, hanem volt elítéltet takar (ld. például *SHD:* 93, *RCL:* 83/8. jegyzet).

Kikérdeztük Jiét, hogy korábban miért tetoválták [az arcát] és vágták le az orrát. Minden más úgy volt, ahogyan a vallomásokban szerepelt.

Az összegzés (*ju* 鞫) megállapította: Fu megszökött, s hamis módon felvétette magát a nyilvántartásba; Jie feleségül vette őt, nem tudván, hogy megszökött. Mindezeket alaposan kivizsgáltuk, de Jie bűnösségét kétségesnek találtuk; így őt őrizetben tartjuk, a többi érintett felett a járás már ítélkezett. A fenti jelentést bátorkodom benyújtani.

A hivatalnok (*li* 吏) véleménye a következő:

„Fu szerepelt a nyilvántartásban, mint aki Ming házához tartozik; amikor Ming feleségül adta őt Jiéhez, Jie nem tudta, hogy megszökött, ezért nem kell elítélni."

Mások szerint:

„Bár Fu hamis módon felvétette magát a nyilvántartásba, valójában szökevény. Bár Jie nem ismerte a körülményeket, a „szökevény feleségül vétele" [bűnéért] kell kiszabni rá a büntetést: le kell vágni a bal lábfejét, és falépítővé kell tenni."

Az udvar (*ting* 廷)[394] válaszában ez áll: „A »szökevény feleségül vétele« [bűnéért] kell kiszabni rá a büntetést; a törvény világos, nem kellett volna [ilyen] jelentést benyújtani."[395]

Az szövegből látható, hogy a büntetőeljárás menete megegyezik a Qin-korival. Az eljárás itt is feljelentéssel (*gao* 告) kezdődik, s a feljelentő a hivatalba hozza (*yi* 詣) a vádlottat. Ezután az érintettek külön-külön elmondják álláspontjukat az ügyről. Megjegyzendő, hogy a vallomás (*ci* 辭) szót ez a szöveg nem használja. Mivel Jie az első alkalommal nem ismeri be a bűnösségét, nyomásgyakorlásnak (*jie* 詰) vetik alá. Ez itt abból áll, hogy szembesítik a törvény szövegével, mely szerint egyértelműen bűnös. Jie végül beismerő vallomást tesz. A további folyamat Qinből nem ismert: a járási szint – amelyet itt is a járásfőnök-helyettes, s nem a járásfőnök képvisel – nem mer dönteni az ügyben, ezért felterjeszti az a felsőbb hatóságoknak. Végül a központi kormányzat, valószínűleg az igazságügyi miniszter (*tingwei* 廷尉) mondja ki az ítéletet.

Érdemes idéznünk még egy, szintén Kr. e. 197-re datált ügyet, amely hasonló képet mutat a Korai Han-kori büntetőeljárásról:

Z 5

A tizedik év hetedik hónapjában, amelynek első napja *xinmao* 辛卯 volt, *jiayin* 甲寅 napján Jiangling 江陵 [járásfőnöke], Yu 余 és helyettese, Ao 驁 az alábbi jelentést bátorkodnak benyújtani.

Az ötödik hónap *gengxu* 庚戌 napján Chi 池 szakaszvezető (*xiaozhang* 校長) jelentette:

[394] Lehetséges, hogy a *ting* itt az igazságügyi miniszter (*tingwei* 廷尉) rövidítése.
[395] *ZYS1:* 23.

– A Jun 軍 nevű közember nálam feljelentést téve azt állította, hogy felnőtt rabszolgája, Wu 武 megszökött, de látták őrállomásomtól (*ting* 亭) nyugatra, ahogy nyugat felé tartott. Én, Chi, a Shi 視 nevű tolvajfogóval (*qiudao* 求盜) Wu után eredtünk, hogy elfogjuk. Wu azonban ellenállt, s kardjával megsebesítette Shit. Erre Shi kardjával szintén megsebesítette Wut.

Wu ezt állította:

– Régen Jun rabszolgája voltam. Chu 楚 idején azonban megszöktem, feladtam magamat Hannál 漢, s szabad lakosként nyilvántartásba vétettem magam: nem tartozom tehát rabszolgaként szolgálni Junt. Amikor Shi el akart fogni, valóban ellenálltam, s kardommal megsebesítettem. Minden más úgy történt, ahogy Chi állította.

Shi ezt állította:

– Jun feljelentése alapján Chivel együtt Wu után eredtünk, hogy elfogjuk. Wu azonban kardjával ellenállt, s megsebesített engem. Mivel tartottam tőle, hogy másképp nem tudok fölé kerekedni, ezért kardommal valóban megszúrtam Wut, és elfogtam. Minden más úgy történt, ahogy Wu állította.

Jun ezt állította:

– Wu régen a rabszolgám volt, de Chu idején megszökött. Látták Chi állomásától nyugatra. Azért, hogy Wut ismét a rabszolgámmá tegyem, feljelentést tettem Chinél, azt állítva, hogy Wu az én szökött rabszolgám. A feljelentésem valóban gondatlan volt. Minden más úgy történt, ahogy Chi és Wu állította.

Wura nyomást gyakoroltunk (*jie* 詰) , mondván:

– Bár nem kell rabszolgaként szolgálnod Junt, amikor Shi a feljelentés alapján el akart fogni, neked engedelmeskedned kellett volna neki, s később a hivatalnok előtt tisztázhattad volna, hogy jogosan vagy jogtalanul [tartóztattak le]. De te ellenálltál, kardoddal megsebesítetted Shit. Ez a „más megsebesítése bűnös szándékkal” (*zei shangren* 賊傷人) esete. Mit tudsz felhozni a mentségedre?

Wu ezt felelte:

– Én, mivel nem vagyok Jun szökött rabszolgája, [a szökés bűnében] ártatlan vagyok. Ezért amikor Shi el akart fogni, szívemben feltámadt a harag, s kardommal valóban megsebesítettem. Ha a hivatalnok úgy véli, hogy ez a „más megsebesítése bűnös szándékkal” esete, akkor ennek megfelelően állapítsa meg a bűnömet. Nem tudok mit felhozni a mentségemre.

Shire nyomást gyakoroltunk, mondván:

– Wu nem bűnös, de amikor el akartad fogni, kardoddal megsebesítetted. Mit tudsz felhozni a mentségedre?

Shi ezt mondta:

– Jun feljelentésében azt állította, hogy Wu szökött rabszolga; a szökött rabszolga bűnös, el kell fogni. A feljelentés alapján el akartuk fogni Wut, de ő ellenállt, s megsebesített. Féltem, hogy másképp nem tudok fölé kerekedni, ezért kardommal valóban megszúrtam, s elfogtam. Nem tudok mást felhozni a mentségemre.

Kikérdeztük Wut, [s megállapítottuk]: közember, harminchét éves. A vizsgálat [megállapította, hogy] minden úgy történt, ahogy a vallomásokban állították.

Az összegzés (*ju* 鞫) megállapította: Wunak nem kell ismét Junt szolgálnia rabszolgaként; …[396] a rabszolgáról feljelentést tett Chinél. Chi a feljelentés alapján Shivel együtt elfogta Wut, Wu ellenállt, s kardjával megsebesítette Shit. Shi kardjával szintén megszúrta Wut, s elfogta. [A vizsgálat] gondos volt. Wu és Shi

[396] A bambuszlapon itt három írásjegy kivehetetlen.

bűnösségét kétségesnek találjuk. A fenti jelentést bátorkodjuk benyújtani, kérjük válaszleiratukat. Lejegyezte és elküldte Rukuai 如廥 bírósági írnok.

A hivatalnok véleménye a következő: Wut tetoválják és tegyék falépítővé; Shit mentsék fel [a vád alól]. Az igazságügyi miniszter tájékoztatta [a császárt, akinek döntése a következő]: Wut tetoválják és tegyék falépítővé; Shit mentsék fel [a vád alól].[397]

Az eset történelmi körülményeiről azt kell megjegyezni, hogy Chu és Han háborúja idején (Kr. e. 206–202) Liu Bang, a későbbi Han Gaozu, hogy hívei számát növelje, szabadságot ígért azoknak a Chu-beli rabszolgáknak, akik átszöktek hozzá, és nyilvántartásba vétették magukat Hanban. (A nyilvántartásba vétel rendkívül fontos volt, hiszen ez adta az adózás, valamint a katonai és munkaszolgálat alapját.)[398]

Az eljárás úgy zajlott le, mint a fentiekben. Először meghallgatták minden érintett fél beszámolóját, majd amikor szükséges volt, nyomásgyakorlást alkalmaztak. Végül az így kicsikart vallomások alapján állították össze a szükséges dokumentációt, amelyet, kétes megítélésű ügy lévén, felterjesztettek a felsőbb hatóságoknak – először a tartománynak, majd ez utóbbi a központi kormányzatnak. Az ügyben végül maga a császár döntött. Megjegyzendő, hogy Qinből nem ismerünk olyan esetet, amelyben egy ilyen lényegtelen ügy a legfelsőbb fórumig eljutott volna. Ezen kívül azonban az eljárás menete megfelel a Qin-belinek.

V.3.5. Fellebbezés

Már a shuihudi iratokban találunk olyan utalást, mely szerint ha egy elítélt igazságtalannak érezte ítéletét, fellebbezhetett a felsőbb hatóságokhoz.

D 95 – A „könyörgés az újratárgyalásért” (*qiju* 乞鞫), valamint a „könyörgés az újratárgyalásért más ember ügyében” (*wei ren qiju* 為人乞鞫) csak az ítélet meghozatala után fogadható el, vagy az ítélet meghozatala előtt [is]?

– Csak az ítélet meghozatala után fogadható el. […][399]

A „könyörgés az újratárgyalásért” (*qiju* 乞鞫) olyan kérelmet jelentett, amely az ügy felülvizsgálatára irányult. A „könyörgés a nyomozásért más ember ügyében” (*wei ren qiju* 為

[397] *ZYS1:* 23.
[398] A *Zouyanshu*ban szerepel egy olyan eset, amelyben egy Chu-beli rabszolga Hanba szökik, de nem véteti fel magát a nyilvántartásba. Ez utóbbi mulasztása miatt visszaadják volt gazdájának. A szökéssel és nyilvántartásba vétellel kapcsolatos *Zouyanshu*-beli cikkelyekről lásd LI XUEQIN 1993: 29–30.
[399] *SHD:* 200. A hasonló esetekre vonatkozó *Chu*-beli 楚 rendelkezésekről lásd WELD 1999: 88–89.

人乞鞫) azt jelentette, hogy a kérelmet nem maga az elítélt, hanem valaki más (például egy hozzátartozója) nyújtotta be. A fenti cikkelyből kiderül, hogy minderre csak akkor kerülhetett sor, ha első fokon az ítéletet már meghozták. A per folyamán tehát a vádlott nem fordulhatott más hatósághoz, meg kellett várnia az ítéletet. A két fogalom a shuihudi iratokban máshol nem szerepel, ám szerencsére a fentebb már idézett *Zouyanshu* című mintairat-gyűjteményben találunk egy olyan, Qin Shihuang 秦始皇 királyi uralkodása idejére keltezett, meglehetősen terjedelmes dokumentumot, amely éppen egy ilyen üggyel foglalkozik. Ezekből nem csak a fellebbezésről, hanem a Qin-beli büntetőeljárás menetéről is pontos információkat nyerhetünk.

A dokumentum szövege így hangzik:

Z 17

A negyedik hónap *bingchen* 丙辰 napján a tetovált falépítő, Jiang 講 „könyörgést nyújtott be újratárgyalásért" (*qiju* 乞鞫), mondván:

– Eredetileg zenész voltam, s a Mao 毛 nevű közemberrel nem szőttem tervet (*mou* 謀) egy tehén ellopására. De Yong 雍 [járás hivatala], engem, Jiangot, azzal az indokkal, hogy Maóval tervet szőttem, arra ítélt, hogy tetováljanak és váljék belőlem falépítő. [Kérelmezem,] hogy újra vizsgálják meg a régi eljárást.

Az első év[400] tizenkettedik havának *guihai* 癸亥 napján, az őrállomásról (*ting* 亭) Qing 慶 írásban jelentést tett a Yong-beli hivatalnak, mondván: Mao árult egy tehenet, kikérdeztük, s felmerült a gyanú, hogy [a tehén] lopott. Jelentettük [a feletteseknek], hogy ítélkezzenek felette.

Mao azt mondta:

– Elloptam a Fan □[401] nevű közember tehenét. Nem volt más ember, akivel összebeszéltem volna [az ügyben].

Fan ezt mondta:

– Nem tűnt el tehenem.

Mao erre megváltoztatva [szavait] ezt mondta:

– Jiaping 嘉平[402] ötödik napján, a Jiang nevű zenésszel együtt elloptuk a He 和 nevű közember tehenét, s Jiang házába vezettük. Jiang apja, a közember Chu 處 látta ezt.

Chu ezt mondta:

– Qianyi 汧邑 déli kapuját őriztem, Jiaping nem tudom, melyik napján. Sötét éjjel volt, amikor Mao egy fekete tehenet vezetve odaérkezett, majd újra elment vezetve [a tehenet]. Nem ismertem őt.

He ezt mondta:

[400] Kr. e. 246. A datálásról lásd LI XUEQIN 1995: 37, PENG HAO 1995: 43.
[401] Az írásjegy olvasata bizonytalan.
[402] A Jiaping 嘉平 az év utolsó hónapja volt (NIENHAUSER 1994a: 144/202. jegyzet), megegyezett a *Lari*vel 臘曰. A *Shiji* szerint Qin Shihuang nevezte át a *Lari*t Jiapinggé: „A harmincegyedik év (i. e. 216) tizenkettedik havában [a császár] a *la*-[hónapot] átnevezte az „örömteli béke" (*jiaping*) [hónapjává]." (三十一年十二月，更名臘曰「嘉平」。) (*Shiji* 6: 251.) A fenti szöveg azonban bizonyítja, hogy a *jiaping* kifejezést már korábban is használták Qinben.

– A Déli kapun kívül legelt egy fekete tehenem, Jiaping idején még láttam, de mára hiába keresem, nem találom.

A Mao által ellopott tehenet odaadták He-nek, He felismerte, mondván:

– Ez az én tehenem.

Jiang ezt mondta:

– Xianyangban 咸陽 voltam szolgálatban, a tizenegyedik hónapban mentem el, s nem loptam tehenet Maóval.

Mao megváltoztatva [szavait] ezt mondta:

– A tizedik hónap közepén [Jiang] tervet szőtt [velem], mondván: a Déli kapun kívül tehenek legelnek, köztük egy fekete, szelíd fajta, könnyen el lehetne ragadni. A tizenegyedik hónapban újra tervet szőttünk, tudtuk, hogy [a tehén] elragadható és ott legel. Jiangnak szolgálatba kellett mennie, s Jiang azt mondta, hogy én, Mao bátran ragadjam el egyedül a tehenet, adjam el, s a pénzen osztozzam meg vele. Amikor a tizenkettedik hónapban elérkezett a Jiaping, én, Mao egyedül elragadtam [a tehenet], s elvezettem Yongba, ahol elfogtak. Minden más úgy volt, ahogy korábban állítottam.

Nyomást gyakorolva vallattuk Maót és Jiét 詰 [Jiangot?], s Jie [Jiang?][403] megváltoztatta vallomását, hogy az megfeleljen Maóénak.

Az összegzésben ez állt:

Jiang és Mao tervet szőttek, hogy ellopjanak egy tehenet. [A vizsgálat] gondos volt. A második hónap *guihai* 癸亥 napján Zhao 昭 járásfőnök-helyettes (*cheng* 丞), Gan 敢, Diao 銚 és Chang □[404] írnokok (*shi* 史) ítéletet hoztak,[405] s Jiangot tetováltatták, és falépítővé tették.

Most Jiang azt mondja:

– A tizenegyedik hónapban szolgálatban voltam, más helyen zenéltem, egy nap híján egész hónapban Xianyangban voltam, s nem találkoztam Maóval. Diao írnok először kikérdezett engem, Jiangot, azt állítva, hogy én és Mao együtt loptuk a tehenet. Én, Jiang azt mondtam, hogy ez nem igaz. Diao erre kifeszíttetett [a földön] és megbotoztatta a hátamat, több mint …[406] A hátam …[407] több napig, majd újra el akarták mondatni annak a körülményeit, ahogyan elloptam a tehenet. Én, Jiang azt mondtam, hogy valóban nem loptam tehenet. Diao erre újra kifeszíttetett a földön, s vízzel locsolta a hátamat. Mao mellettem ült, s Diao el akarta mondatni Maóval annak a körülményeit, ahogyan Mao és én elloptuk a tehenet. Mao azt mondta:

– A tizedik hónap közepén találkoztam Jianggal, s tervet szőttünk vele a tehén ellopására.

Én, Jiang azt mondtam, hogy Mao velem nem szőtt tervet. Diao azt mondta, hogy Mao szavai igazak, Jiang és nem …[408]. Én, Jiang féltem, hogy újra megbotoznak, ezért magamat hamisan bevádolva (*wu* 誣) azt mondtam:

– Tervet szőttem Maóval a tehén ellopására, úgy, ahogyan Mao mondta.

---

[403] A két helyen az írnok valószínűleg felcserélte a *jie* 詰 (’nyomást gyakorol’) szót és a Jiang 講 nevet.
[404] A név olvasata bizonytalan.
[405] Bár a mondatból nyelvtanilag ez következik, egyáltalán nem biztos, hogy az ítéletet valóban ezek az alacsony rangú hivatalnokok hozták meg. Feltételezhető, hogy a végső döntést az írnokok és a járáfőnök-helyettes vizsgálatai alapján a járásfőnök mondta ki.
[406] Itt egy írásjegy olvashatatlan.
[407] Itt egy írásjegy olvashatatlan.
[408] Itt egy írásjegy olvashatatlan.

A valóság az, hogy én, Jiang nem szőttem tervet Maóval a tehén ellopására.

Megvizsgálták Jiangot. [A jelentés szerint:]

– A háton bot- és kötél[nyomok] találhatók, ujjnyi nagyságúak, összesen tizenhárom helyen. A kisebb kötél[nyomok] keresztül-kasul érik egymást, a válltól a derékig olyan sűrűn, hogy meg sem lehet számolni.

Mao azt mondta:

– A tizenegyedik hónapból még három nap hátravolt, amikor Jianggal tehenet loptunk. Tudtuk, hogy elragadhatjuk, mert újra [ott fog] legelni. Minden más úgy volt, ahogy a perben elhangzott.

Jiang azt mondta:

– A tizedik hónapból még hátravolt nyolc nap, amikor a lóügyi hivatalnok (*zouma* 走馬), Dukui 都魁 felbérelt, s vele voltam Xianyangban. A tizenegyedik hónap első napján léptem szolgálatba; minden más úgy volt, ahogy korábban elhangzott.

Mao megváltoztatva [szavait] ezt mondta:

– Valóban egyedül loptam el a tehenet, s amikor először elfogtak …[409], Teng 騰 írnok kikérdezett engem, Maót, Fan tehenének ellopása ügyében, s Teng azt kérdezte, kivel együtt loptam el? Én, Mao azt mondtam, hogy egyedül. Teng erre azt mondta, hogy nem ez az igazság. Ezután megbotoztatta a hátamat, összesen hatszor. Ott tartottak [?][410] nyolc–kilenc napot, s azt mondták nekem, Maónak: Fannak nem veszett el tehene; akkor kinek tűnt el tehene? Én, Mao erre megváltoztattam szavaimat a történtekről, s azt mondtam, hogy He tehenét loptam el. Teng megkérdezte, hogy kivel együtt loptam el? Én, Mao azt mondtam, hogy egyedül. Teng erre azt mondta, hogy én, Mao nem tudtam volna egyedül ellopni a tehenet, majd kiteríttetett [a földre] és megbotozta a hátamat és az ülepemet, nem is törődve az ütések számával. A vérem kiáradt a földre. Én, Mao nem tudtam elviselni a fájdalmat, ezért hamisan bevádoltam Jiangot. Jiang azt mondta, hogy Xianyangból jött. Diao írnok azt mondta nekem, Maónak, hogy amikor elloptam a tehenet, Jiang Xianyangban volt, hogyan mondhattam tehát, hogy velem együtt lopta el a tehenet? Megbotozták a hátamat, nem is törődve az ütések számával. Nem szőttem tervet Jianggal; minden más úgy volt, ahogy az eredeti perben elhangzott.

He ezt mondta:

– A Mao által ellopott tehén szabályos és szelíd, könnyű elragadni. Minden más úgy volt, ahogy az eredeti perben elhangzott.

Chu ezt mondta:

– Jiang szolgálatot teljesített Xianyangban, Mao egyedül vezetve az ökröt jött majd ment el, minden más úgy volt, ahogy a perben elhangzott.

Kuidu 魁都[411] a hadseregben szolgál, nem hallgattuk ki. A felesége beszélt helyette, ugyanazt állítva, mint Jiang.

Nyomást gyakoroltunk Maóra:

– Te, Mao, alantas módon nem Jianggal együtt loptad el a tehenet. [Most] újra kihallgatunk. Miért nem mondtad el előbb az igazságot?

Mao ezt mondta:

[409] Itt egy írásjegy olvashatatlan.
[410] Az írásjegy olvasata bizonytalan.
[411] A lóügyi hivatalnok nevének írásjegyeit itt minden bizonnyal felcserélték (Dukui helyett itt Kuidunak nevezik).

– Az újrakihallgatásnál először engem, Maót hallgattak ki, én szerettem volna elmondani az igazságot, de féltem, hogy mivel nem egyezik meg a korábbi szavaimmal, ezért újra elítélnek; ezért nem mondtam el előbb az igazságot.

Nyomást gyakoroltunk Maóra:

– Te, Mao, alantas módon nem Jianggal együtt loptad el a tehenet. Akkor miért állítottad, hogy vele együtt tervet szőttél a lopásra?

Mao ezt mondta:

– Nem tudtam elviselni a fájdalmat, ezért hamisan bevádoltam Jiangot, hogy vele együtt ítéljenek el a bűnért.

Megvizsgáltuk Mao hátát: a bot- és kötélnyomok keresztül-kasul érik egymást, a vállától a derekáig, olyan sűrűn, hogy meg sem lehet számolni. A tomporán ujjnyi hegek vannak, összesen négy helyen, két combján ujjnyi hegek.

Teng ezt mondta:

– Mivel Mao hazudott, megbotoztattam. Minden más úgy volt, ahogy Mao elmondta.

Diao azt mondta:

– Nem tudtam, hogy Mao hamisan vádaskodott Jiangot illetően, ezért Zhao járásfőnök-helyettessel, Gan [és Chang] írnokkal elítéltük tehénlopás bűnéért.

A kikérdezés [eredménye] megegyezett Jiang állításaival. Zhao, Gan, Chang szavai megegyeztek Diaóéval, a kikérdezés [eredménye] megegyezett a vallomásokkal.

Összegzés: Jiang nem lopott tehenet Maóval. A hivatalnokok megbotoztatták Maót, Mao nem bírta elviselni a fájdalmat, ezért hamisan bevádolta Jiangot. Zhao, Diao, Gan, Chang hibásan ítélkeztek. Minden [vizsgálat] gondos volt.

A második év[412] tizedik havának, melynek első napja *guiyou* 癸酉 volt, *wuyin* 戊寅 napján, Jian 兼 igazságügyi miniszter (*tingwei* 廷尉) ezt közli Qian 汧 felügyelőjével (*sefu* 嗇夫):

– A Yong-beli falépítő, Jiang „újratárgyalásért való könyörgésében” ezt állította: Régen zenész voltam, Qian…[413]-ban laktam, nem loptam tehenet, de Yong [hivatala] engem, Jiangot tolvajnak tartott, tetováltatott és falépítésre ítélt, ami nem felelt meg [az igazságosságnak].

Újratárgyalták [az ügyet, s kiderült], hogy Jiang nem lopott tehenet. Jiangot Zi 子 járásban tartják fogva. Mentesítsék Jiangot [a büntetés alól], s váljék belőle rejtett hivatalnok (*yinguan* 隱官)[414]. Elrendeljük, hogy szabadon házasodhasson, s helyezzék el őt Yuben 於. A feleségét és gyermekeit már eladták; a járási hivatal váltsa ki őket. Egyéb lefoglalt dolgait is eladták, az árát adják oda neki. Engedtessék el neki az elítéltetés költsége, a költséget …[415] ember adja vissza. Juttassák el a levelet Yongba.[416]

A dokumentum részletes elemzése külön tanulmányt igényelne, így itt csak a témánk szempontjából legfontosabb elemeket emeljük ki.

[412] Kr. e. 247.
[413] Az írásjegy olvasata bizonytalan.
[414] A rejtett hivatalnokról lásd 393. jegyzet.
[415] Itt egy írásjegy olvashatatlan.
[416] *ZYS2:* 31–33.

Az ítélkező hatóság első fokon Yong járás hivatala volt, ahol a járásfőnök-helyettes, valamint három járási írnok vett részt az ítélkezésben. Magáról a járásfőnökről nem esik említés. Az ítéletet a szöveg szerint a járásfőnök-helyettes és az írnokok hozzák, ám kérdéses, hogy ehhez nem volt-e szükség a járásfőnök jóváhagyására. Mindenesetre ez az egyetlen ismert szöveghely, ahol a járásfőnök részt vesz az ítélethozatalban, s nem csupán a nyomozási, kihallgatási feladatokat végzi. Ez nem elegendő annak bizonyítására, hogy a Han-korral ellentétben a járásfőnök-helyettes is törvénykezhetett.

Az ítélkezés helyszíne jelzi, hogy az a tett elkövetésének helyéhez kötődött, nem pedig az elítélt lakóhelyéhez. Jiangot ugyanis Yongban ítélték el, noha Qianben lakott. Nem tudjuk, hogy a fellebbezést melyik szint vizsgálta meg. Elképzelhető, hogy a tartomány, de nem kizárt, hogy a központi kormányzat valamely hivatala. Ez utóbbira enged következtetni az a tény, hogy a végső döntést az igazságügyi miniszter, vagyis a törvénykezésért felelős legmagasabb szintű hivatalnok hozza meg. A döntésről értesítik mind a rosszul ítélkező helyi hivatalt, Yongot, mind az elítélt lakóhelyének elöljáróját (a *sefu,* 'felügyelő' itt valószínűleg a járásfőnökre utal). A vétkes hivatalnokok és Mao büntetését az irat nem említi, bár bizonyára nem maradtak büntetlenül.

A dokumentumból az is kiderül, hogy az E 1 cikkelyben megfogalmazott alapelvet, mely szerint botozni csak végső esetben szabad, a Qin-beli hivatalnokok nem mindig tartották tiszteletben. Mind Mao, mind Jiang a botozás hatására tett hamis vallomást. Ugyanakkor az igazságosságra való törekvést jelzi az a tény, hogy a fellebbezést elfogadták, a kínvallatás során szerzett sebeket kivizsgálták, és megváltoztatták az első fokú ítéletet.

Az ily módon felmentett elítélt azonban nem térhetett vissza eredeti lakóhelyére és munkájához, hiszen a csonkítás (a jelen esetben: tetoválás) nyomát élete végéig magán viselte, s így társadalmilag számkivetett maradt. Ilyen esetekre hozták létre a „rejtett hivatalnok" intézményét: a szó olyan volt elítéltet jelentett, akit valamilyen oknál fogva szabadon engedtek, de a csonkítás miatt az emberek szemétől távoli helyen biztosítottak neki munkát. A sikeres fellebbezés tehát csak részben nyújtott kárpótlást a tévesen elítéltek: korábbi státusát már nem szerezhette vissza.

V.4. Összegzés

A fentiek alapján elmondható, hogy Qinben a törvénykezést hivatalok és hivatalnokok jól szervezett hálózata intézte. Az eljárásnak a bűntett kiderülésétől kezdve a nyomozáson és a

tárgyaláson át egészen az ítélet-végrehajtásig és az esetleges másodfokú döntés végrehajtásáig pontosan megszabott keretei és szabályai voltak.

Qin nagy hangsúlyt fektetett az igazság kiderítésére egy-egy bűnügyben. Ehhez felhasználták egyrészt a tárgyi bizonyítékokat, másrészt a tanúk vallomásait, harmadrészt a vádlott által mondottakat. Ez utóbbiból azonban a beismerő vallomást kínvallatással is kicsikarhatták, noha elvileg ezt nem tartották a legmegfelelőbb eszköznek. Az igazságtalanul elítélt fellebbezhetett az ítélet ellen, s ahogy a Z 17-es dokumentum igazolja, ebben sikerrel is járhatott.

A következő fejezetekben ezt vizsgáljuk meg, hogy milyen bűncselekményeket ismert a Qin-beli jog, s hogy ezeket miként büntette.

VI.
Élet és testi épség elleni bűncselekmények

VI.1. Bevezetés

Egy adott kor adott állama jogrendszerének elemzésekor alapvető kérdés, hogy mely tetteket tekintették bűncselekménynek, vagyis büntetőjogilag szankcionálandónak. Ennek feltárása közelebb vihet minket az adott kor értékrendjének megismeréséhez. Ugyanakkor természetesen a törvények nem közvetlenül adnak képet a társadalmi értékrendről, hanem arról szolgálnak információval, hogy *az állam milyen normákat kívánt érvényesíteni* a társadalomban. Ez az államilag elvárt normarendszer azonban hosszú távon nem állhatott messze a társadalmi értékrendtől, hiszen ebben az esetben a jogrendszer életszerűtlenné, így működésképtelenné vált volna. Maga az a történeti tény, hogy Qinnek sikerült úgy megszerveznie népességét, hogy egy több évszázados folyamat során meghódíthatta riválisait, jelzi, hogy a Qin belső szabályozási rendszere igen életképes volt. A Qin-dinasztia gyors bukása viszont azt jelzi, hogy a Qinen kívüli területek nem fogadták el a túl gyorsan rájuk erőltetett Qin-beli normákat.

A következő fejezetekben azt vizsgáljuk, hogy a Qin-beli jogban milyen cselekményeket tekintettek bűncselekménynek, s hogy ezzel milyen értékeket védtek. A kizárólag a hivatalnokokra vonatkozó normákkal itt csak érintőlegesen foglalkozunk. Nem tárgyaljuk a politikai jellegű bűnöket, melyeket a narratív forrásokból ismerhetünk meg, ugyanis ezek csak a legfelsőbb elitet érintették, s jelentőségüket inkább történetinek, mint joginak tartjuk. Egy főhivatalnok vagy tábornok megbüntetésekor ugyanis nem tudhatjuk, hogy a hatalmi harc és a személyes érdekütközések mennyiben befolyásolhatták az események menetét. Vizsgálódásunkat a szűkebb értelemben vett büntetőjogra, a köznép mindennapi életét szabályozó büntetőjogi normákra korlátozzuk. Ehhez fő forrásul a shuihudi iratok két szövegét, a *Kérdések és válaszok Qin törvényeiről* (*Qin lü da wen* 秦律答問, D) és a *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz* (*Fengzhenshi* 封診式, E) című kompilációkat használjuk. A többi shuihudi jogi szövegben csak elvétve találunk büntetőjogi rendelkezéseket, az A, B és C csoportok elsősorban a hivatalnokok tevékenységet és a különböző szolgálatokat (hadsereg, vadászat, közmunka, állami műhelyek stb.) szabályozzák. Elemzésünkben azonban az e csoportokban található büntetőjogi cikkelyeket is felhasználjuk.

Emellett rendelkezésünkre áll még a *Beadványok és jelentések* (*Zouyanshu* 奏讞書, Z) néhány Qin-kori cikkelye is, melyekből szintén nyerhetünk információkat.

Meg kell jegyeznünk, hogy a büntetőjogi szabályozásról rendelkezésünkre álló információk nagyon hiányosak. A *Kérdések és válaszok* című szöveg, mint az I. fejezetben láttuk, nem törvénycikkelyeket tartalmaz, hanem kérdés–válasz formában írt törvénymagyarázatokat. Mivel a legegyszerűbb rendelkezések nem szorultak magyarázatra, a *Kérdések és válaszok*ban alig találkozunk egyszerű, mindennapi bűnesettel. A cikkelyek jelentős része valamely bonyolult, több tényező által befolyásolt esettel foglalkozik. Számos cikkely csak egy-egy törvénybeli kifejezés definícióját adja meg, vagy azt határozza meg, hogy egy körülírt bűncselekmény mely cselekménykategóriába tartozik. Így a cikkelyek nagy részéből hiányzik a szankció, vagy ahol megvan, ott olyan összetett bűncselekmény büntetését adja meg, amelynél nem tudjuk, hogy mely tényező mekkora szerepet játszott a döntésben. Míg például a D 1-es cikkely alapján tudjuk, hogy ha meghatározott számú, adott beosztású hivatali poroszló csoportos rablást követ el meghatározott értékben,[417] akkor pontosan milyen büntetést kapnak; azt azonban nem tudjuk, hogy egy egyszerű, közember által elkövetett birkalopásnál mi a helyzet.

Hasonló problémákat vet fel a *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz* is. Ebben a szövegben egyáltalán nem szerepelnek szankciók, csak részletes útmutatások a nyomozás és ítélkezés lefolytatásáról. A szövegből kiderül, hogy egy adott bűncselekménynél mely tényezőket tartottak relevánsnak, az azonban nem, hogy milyen büntetés járt érte.

Az információhiány miatt az alábbi elemzésünk meglehetősen hiányos lesz, hiszen egy-egy cselekményről csak annyi adatunk van, amennyi a meglehetősen esetlegesen kiválogatott és sírba helyezett cikkelyekből kiderül.

A bűncselekményeket alapvetően három csoportba sorolhatjuk. Az elsőbe azok tartoznak, amelyek az általános társadalmi értékeket – élet, testi épség, vagyon stb. – sértik meg, s szabályozásuk csak részleteiben kor- és államfüggő. Az emberölést például minden kultúra valamennyi ismert törvénykönyve büntette és bünteti, s a fő különbségek a szankciók jellegében és súlyosságában, illetve a kivételek, enyhítő vagy súlyosbító tényezők (például önvédelem, vérbosszú stb.) szabályozásában van.

A másik csoportba soroljuk azokat a bűncselekményeket, amelyek az adott állam ellen irányultak. E jogszabályok védték az állam szervezetét, hivatalait, méltóságait, intézményeit. Ide tartoznak például az uralkodó személye elleni cselekedetek, vagy állami gazdasági

[417] *SHD:* 150.

intézmények – például a pénzöntés monopóliuma – elleni tettek (pénzhamisítás), a közmunka- vagy adóelkerülés stb.

A harmadik kategóriába a csak a hivatalnokok által elkövethető bűncselekményeket soroljuk. Ezek nagy részével, mivel inkább hivatali kihágásnak, mint bűncselekménynek tekinthetők – s a Qin-beli jog is enyhe szankciókkal, megrovással, bírsággal büntette őket – a jelen dolgozat keretei között nem foglalkozunk. Van azonban néhány eset, amely szorosan érinti a büntetőjog területét, például az igazságtalan ítélkezés; az ilyen eseteket érintőlegesen tárgyaljuk.

A gyakorlati szabályozásban Qinben a fenti csoportok nem váltak el élesen. Forrásaink főleg az első kategóriába tartozó esetekkel foglalkoznak, így az alábbiakban jórészt ilyen bűncselekményekről lesz szó.

VI.2. Emberölés

Az emberölés (*sharen* 殺人) alapeseteivel foglalkozó cikkellyel a shuihudi iratokban nem találkozunk. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy az emberölés halálbüntetéssel járt, a shuihudi sír tulajdonosa azonban alacsony rangja miatt nem szabhatott ki halálbüntetést. Az emberölésnek tudattartalom szempontjából két esete volt: a „bűnös szándékkal" (*zei* 賊) és a „verekedés közben" (*dou* 鬥) elkövetett emberölés. E fogalmakat később elemezzük. A gondatlanságból történő halálokozás fogalmát a Qin-beli jog nem ismerte, s nincs információnk arról, ha valaki például egy baleset során okozta a másik halálát. A Han-korban a „bűnös szándékkal" és a „verekedés közben" elkövetett emberölés mellett létezett még a „játék során" (*xi* 戲) elkövetett emberölés (a meglehetősen ritka eset valószínűleg harci játék, párviadal esetére vonatkozott), illetve használták a „szándékosan" (*gu* 故), illetve „tévedésből" (*wu* 誤), „hibából" (*guoshi* 過失) kifejezéseket is.[418] Ez utóbbi kifejezések a Han-kori jogi értelmükben a Qin-kori forrásokban nem szerepelnek.[419]

VI.2.1. Az emberölés szankciója

[418] E Han-kori kategóriákról, illetve a *dou* és a *zei* eseteiről lásd *RHL:* 251–270.

[419] A *gu* 故 írásjegy például számos esetben szerepel a shuihudi iratokban, de minden előfordulásakor 'régi, régen', illetve 'ok' értelemben, s egyszer sem jelent 'szándékosan'-t.

Az, hogy az emberölés halálbüntetést vont maga után, egy összetettebb esetből következtethető ki:

D 54 *A* kiterveli (*mou* 謀), hogy elküldi *B*-t kirabolni és megölni valakit; részesedésként 10 garast kap.[420]

Kérdés:

– *B* még nincs 6 láb magas;[421] *A* felett hogyan ítéljenek?

– Végezzék ki és tegyék közszemlére[422].[423]

A cikkelyben leírt esetben több tényező is szerepet játszik. Egyrészt *A* nem tettesként, hanem felbujtóként jelenik meg. Ezt jelzi a *mou* 謀, 'kitervel', 'felbujt' szó használata. (A szót a Han-korban is ilyen értelmű terminus technicusként alkalmazták.[424]) A D 3 cikkelyből tudjuk, hogy a felbujtó és a végrehajtó meghiúsult rablási kísérletért ugyanazt a büntetést kapja.[425] A D 4 cikkelyben is azonos büntetést kap a felbujtó és a végrehajtó, akik rabszolgaként gazdájuk ökrének ellopásában és szökésben vesznek részt.[426] Analógiával kikövetkeztethető, hogy emberölés esetén is ugyanez volt a helyzet. Vagyis az, hogy a fenti cikkelyben nem *A* hajtotta végre az emberölést személyesen, az ítélet szempontjából nem releváns.

Másrészt az elkövető, *B* még „kiskorú". A *Kérdések és válaszok*ból kiderül, hogy Qin-ben az ítélet kiszabásakor figyelembe vették az elkövető életkorát, pontosabban – a *magasságát*. Erről tanúskodik a következő cikkely:

D 5 *A* ellop egy ökröt. A lopás idején [*A*] 6 láb magas. Miután egy évig fogva tartják, újra megmérik, s ekkor már 6 láb és 7 hüvelyk magas.

Kérdés:

– *A* felett hogyan ítéljenek?

– Váljék belőle csonkítatlan falépítő.[427]

A válaszból kiderül, hogy a jogi megítélés szempontjából fontos határ valahol 6 láb (kb. 140 cm) és 6 láb 7 hüvelyk (kb. 157 cm) között volt. Egy másik shuihudi szövegcsoport,

[420] A szövegből nem derül ki, hogy a 10 garast *A* vagy *B* kapja.
[421] Kb. 139 cm.
[422] *Zhe* 磔: nyilvánosan kivégezni, majd a holttestet közszemlére tenni, ami különösen megszégyenítő büntetés volt (más értelmezésben: darabokra tépni). Erről és a többi halálbüntetésről lásd *RHL:* 109–112, illetve X.2.
[423] *SHD:* 180.
[424] *RHL:* 265–268. A *mou*ról lásd még VII.4.
[425] *SHD:* 152.
[426] *SHD:* 152.
[427] *SHD:* 153.

a *Törvények a magtárakról* (*Zang lü* 倉律) egyik rendelkezése (A 12) ugyanerre utal: e szerint a kényszermunkás férfiak 6 láb 5 hüvelyk (kb. 150 cm) testmagasság alatt „kicsinek" (*xiao* 小) minősültek, ami csökkentett gabonafejadagot jelentett.[428] Valószínű tehát, hogy a közrendű férfiaknál is 6 láb 5 hüvelyk volt a „nagykorúság" határa. Ez minden bizonnyal a közmunka- és katonakötelesség határát is jelölte, legalábbis a shuihudi szövegekben a közmunkaköteles férfiak állandó jelzője az *ao* 敖, „termetes, megtermett".[429]

Azt, hogy A D 54 cikkelyben *B* kiskorúsága befolyásolta-e *A* büntetését, nem tudjuk. A kiskorúság a D 5 cikkelyből kikövetkeztethetően enyhítő tényező – hiszen a tettest nem csonkítják meg –, de az nem ismert, hogy kiskorú felbujtása súlyosbító elem-e. Mindenesetre a büntetés, amelyet a cikkely kiszab, a legáltalánosabb kivégzési módnál, a lefejezésnél súlyosabb. Ebből feltételezhető, hogy *A*-t akkor is kivégezték volna, ha *B* nem kiskorú, csak a kivégzési mód fokozata kérdéses.

A D 54-en kívül csak egyetlen további esettel találkozunk, amely megadja az emberölés szankcióját.

D 104 – Amikor [éppen] elfognak [egy embert, akinek] a bűne bírsággal büntetendő, [de] valaki karddal vagy éles fegyverrel tudatosan[430] megszúrja vagy megöli, akkor [a tettes] felett hogyan ítéljenek?

– Ha megölte [az illetőt], tegyék csonkítatlan falépítővé. Ha megsebesítette, borotválják le a szakállát és tegyék közrabszolgává.[431]

A cikkely látszólag ellentmond fenti feltételezésünknek, miszerint az emberölés halálbüntetést von maga után. Az eset körülményei azonban speciálisak: itt egy bűnös ember elfogásáról van szó, s nyilvánvaló, hogy aki megöli, az az elfogásban részt vevő hivatali személy, poroszló vagy tolvajfogó. Erre utal a *duan* 端, 'tudatos' szó használata is, melyet a shuihudi iratok – a hamis feljelentés esetét kivéve – kizárólag hivatali emberekkel kapcsolatban alkalmaznak. Így a cselekményt enyhébben ítélik meg, hiszen egy hivatali személy, kötelessége teljesítése közben, mintegy túlkapásként követte el az emberölést. Ezért

[428] *SHD:* 49.
[429] Az életkor helyett a testmagasság figyelembevételét az magyarázza, hogy Qinben sokáig nem vezettek nyilvántartást a lakosok születési idejéről, tehát az életkor pontos megállapítása lehetetlen volt. *A történetíró feljegyzései* szerint Qinben először Kr. e. 231-ben jegyezték fel a fiúgyermekek életkorát, vagyis a hivatalnokok csak ekkortól rendelkeztek adatokkal a lakosok koráról. Lásd *Shiji* 6: 232.
[430] A *duan* 端, 'tudatos, szándékos, megfontolt' szót a shuihudi szövegek a szándékosan rosszul ítélkező hivatalnokokra vagy hamis feljelentést tévőkre használják. A fenti cikkely az egyetlen kivétel ez alól; a szándékosságot más megsebesítésénél vagy megölésénél máshol általában a *zei* 賊 szóval fejezik ki. A *duan* eseteit lásd D 27, 28, 30, 35, 38, 77, 104.
[431] *SHD:* 204. A közrabszolgáról lásd X.4.3.

csupán kényszermunka-büntetést kap, s a tudatos emberölésért ugyanúgy csonkítatlan falépítővé tétellel büntetik, mint például a D 5-ben a fiatalkorú ökörtolvajt vagy a D 66-ban azt az embert, aki verekedés közben kitépi a másik szemöldökét és szakállát. Mindezt annak ellenére, hogy a megölt bűnös csak kisebb bűnt követett el, hiszen csupán bírsággal sújtották.

A hivatali személyek védelmét másik oldalról közelíti meg az alábbi cikkely:

D 53 Egy tolvajfogó üldöz és elfog egy bűnözőt, [de] a bűnöző agyonveri.[432]

Kérdés:

– A tettest „bűnös szándékú emberölés" vagy „emberölés verekedés közben" [bűne] terheli?

– „Emberölés verekedés közben"; de a hivatali gyakorlat „bűnös szándékú" [emberölésként] kezeli.[433]

A „verekedés közben" és a „bűnös szándékkal" fogalmakat később elemezzük, itt elég annyit leszögezni, hogy az utóbbi súlyosabb megítélés alá esett, mint az előbbi. Ebben az esetben tehát az ítélkezési gyakorlat súlyosabban ítéli meg a hatósági személy megölését, mint ami a valós tényállásból következne – az ítélkező így igyekszik védeni a hatósági embert.

Még egy cikkelyt ismerünk, amelyben bűnöző elfogásakor emberölésre kerül sor:

E 12 Csoportos rablás *(Qun dao* 群盜*)*[434]

Beszámoló:

X őrállomás szakaszvezetője,[435] *A*, és az *X* falubeli tolvajfogók, akiknek neve *B*, illetve *C*, megkötözték és a [hivatalba] hozták *D*-t, [valamint] egy levágott fejet, két egész számszeríjat, húsz nyílvesszőt. Ezt jelentették:

– *D*, valamint az az ember, [akihez ez a] fej [tartozott],[436] erőszakkal megtámadtak és csoportosan kiraboltak másokat. Tegnap nappal *A* vezetésével *B* és mások az *X* hegyen járőröztek, meglátták *D*-t, valamint azt az embert, [akihez ez a] fej [tartozott], s őrizetbe vették őket. Ezek a számszeríjak és nyílvesszők *D*-nek, valamint annak az embernek a számszeríjai és nyílvesszői, [akihez a] fej [tartozott]. Az az ember, [akihez a] fej [tartozott], ezzel a számszeríjjal és nyílvesszővel …[437] *B*-t, ezért karddal megtámadta, és megszerezte a fejét. A hegy nehezen járható, ezért nem lehetett a holttestet lehozni a hegységből.

…[438] *D* vallomásában ezt állította:

[432] A *sha* 殺, 'öl' szóról lásd 265. jegyzet.
[433] *SHD:* 179–180. A cikkelyről, valamint az emberölés különféle eseteiről lásd HULSEWÉ 1997: 205. A bűncselekmény különböző alanyi elemeinek megítéléséről lásd LAU *a*.
[434] A csoportos rablás egy különleges esetéről lásd D 1.
[435] *Xiao zhang* 校長, a szó értelmezéséről lásd *RCL:* 191/2. jegyzet.
[436] Szó szerint: *shou ren* 首人, vagyis „a fej embere".
[437] Itt hat írásjegy hiányzik.
[438] Egy írásjegy elmosódott; az *SHD* szerkesztői a *xun* 訊, „kihallgatás" írásjegyet toldották be.

– Közember [vagyok], *X* faluban lakom. Ez a fej az *X* falubeli közemberé, *E*-é, aki [velem,] *D*-vel, az *X* falubeli *F*, *G* és *H* közemberekkel együtt, *X* időpontban megtámadta és csoportosan kirabolta az *X* falubeli *X* nevű *gongshi*[439] házát, s tízezer garast rabolva elmenekült. *F*-et és a többieket már korábban elfogták. [Én,] *D* és *E* elmenekültünk, kóboroltunk, s nem volt hol megszállnunk. Tegnap nappal az *X* hegyen tartózkodtunk, ekkor *A* és mások el [akartak] fogni [engem,] *D*-t és *E*-t. *E* rálőtt *B*-re, aki megtámadta, megölte és megszerezte a fejét. Egyikünket sem vontak még felelősségre más bűnért.

Megvizsgálni a fejet, anélkül, hogy megvizsgálnánk a testet: megengedhető.[440]

Bár az iratból nem derül ki, hogy a tolvajfogót nem büntetik meg, az eset körülményeiből ez feltételezhető. Egyrészt az a tény, hogy karddal rátámadt a rá lövő rablóra, másrészt az, hogy az esetről részletesen be is számolt, arra enged következtetni, hogy nem számított szankcióra a tettéért.

A Qin-beli hatóságok az emberölést nagyon komolyan vették. Ezt jelzi az E 20 cikkely, amely rendkívül részletes beszámolót ad egy meggyilkolt ember holttestének vizsgálatáról.[441] A halottat tüzetesen megvizsgálták, ruhájáról részletes leírást készítettek, az esetleges tanúkat kihallgatták, s mindezt írásban rögzítették. Hasonlóan alaposan megvizsgálták egy nő elvetélésének körülményeit, ha azt verekedés okozta (E 23).[442]

Különös gondossággal jártak el öngyilkosság esetén is. Ekkor nyilván felmerült az álcázott gyilkosság gyanúja, ezért – az E 21 cikkely szerint – az öngyilkos holttestét és annak környezetét tüzetesen megvizsgálták, árulkodó nyomok után kutatva, továbbá családját kihallgatták az esetleges okokról.[443] A D 61 cikkely szerint ha az öngyilkosságot a család nem jelenti a hivatalnoknak, hanem a holttestet bejelentés nélkül eltemeti, akkor bírságot köteles fizetni:

D 61 Valaki megöli magát. Háza népe nem jelenti ezt a hivatalnoknak, hanem rögtön eltemeti.

Kérdés:

– Ha az elhunytnak van felesége és gyermeke, el kell-e őket fogni?

– Eltemetni [a halottat] jelentéstétel nélkül: a bírság [ezért] egy páncélzat.[444]

Ugyancsak bírság sújtotta azokat, akik megfelelő közelségben voltak, de nem avatkoztak bele egy ember megölésébe:

[439] Lásd 326. jegyzet.
[440] *SHD:* 255.
[441] *SHD:* 264–265.
[442] *SHD:* 274–275.
[443] *SHD:* 267–268.
[444] *SHD:* 184.

D 83 Egy gonosztevő megöl vagy megsebesít egy embert az úton. A közelben lévők nem segítenek [neki]. Ha száz lépésnél közelebb voltak, akkor az eset hasonló[445] a „külvároshoz”:[446] bírságként fizessenek két páncélzatot.[447]

Érdekes módon azonban, ha a tettes meghalt, akkor az érte felelősséggel tartozókat már nem fogják el:

D 55 *A* megöl egy embert, de nem lepleződik le. [Később] *A* megbetegszik és meghal, s már el is temetik, amikor valaki késve feljelenti őt. Az *A* elkövette emberölést kivizsgálják, [és a feljelentés igaznak bizonyul].

Kérdés:

– *A*-t el kell-e ítélni, és [az érte felelős személyeket][448] le kell-e foglalni?[449]

– A feljelentést ne fogadják el[450].[451]

A gyilkos feljelentéséért akkor is jutalom járt, ha a feljelentés téves volt:

D 112 – *A* feljelenti *B*-t egy ember bűnös szándékú megsebesítéséért, [de] a vallatáskor [kiderül, hogy] *B* bűnös szándékkal megölt egy embert, nem pedig megsebesített. *A*-nak jutalom jár: mekkora legyen a jutalom?

– Kétunciányi jutalom jár neki[452].[453]

A megjutalmazás ténye azért is érdekes, mert a D 36 cikkely szerint ha a feljelentés téves – ökörlopásért tesznek feljelentést, nem más megsebesítéséért, ami a valóságban történt

[445] *Bi* 比, „hasonló”: a szövegekben a kifejezést az analógiára alkalmazták. Ha egy esetre nem állt rendelkezésre megfelelő jogszabály, akkor egy hasonló esetre vonatkozó szabályt juttattak érvényre, ennek kifejezésére szolgált a *bi*. A fenti esetben például nyilván nem volt törvény arra, ha az úton mulasztottak el segítséget nyújtani a megtámadottnak, ezért száz lépés távolságon belül a külvárosra vonatkozó törvényt alkalmazták.

[446] A fordítás kétséges: talán valamelyik írásjegy hibás.

[447] *SHD:* 194.

[448] HULSEWÉ (*RCL:* 138) és az *SHD* (181) kiegészítése, amelyre a *shou* 收 használatából következtetnek (lásd következő jegyzet). Szerintük a halott gyilkossal egy felelősségi csoportba tartozók általában az állam rabszolgái lettek.

[449] *Shou* 收, többjelentésű szó: *1.* lopott dolgok „megőrzése” – D 13, 14; *2.* „elfog, őrizetben tart” – D 61, 92; *3.* „elkoboz, lefoglal, állami tulajdonba vesz” – D 55, 96, 149, 150. Ez utóbbi jelentésében a *shou* egyaránt vonatkozhat tárgyakra és személyekre (a D 149-ben például mindkét jelentésben szerepel); személyekre vonatkozva azt jelenti, hogy az illetőt „kisajátítják”, „állami tulajdonba veszik”, tehát állami rabszolgává teszik. Fordításomban, bár tudom, hogy a magyarban egy embert bajosan lehet „lefoglalni”, mégis következetesen ezt a szót használom, hogy hangsúlyozzam: Qin törvényei nyelvileg nem tettek különbséget egy személy és egy tárgy konfiskálása között. (Lásd még *RCL:* 51, A 41/5. jegyzet.)

[450] *Bu ting* 不聽, szó szerint: „ne hallgassák meg”. A shuihudi szövegekben ezt a kifejezést használják, amikor egy feljelentés visszautasításáról van szó.

[451] *SHD:* 180.

[452] *Liang* 兩, „uncia”: elképzelhető, hogy a jutalom arany volt.

[453] *SHD:* 208.

–, nem jár jutalom.[454] A D 116 szerint is, ha a pecséthamisításért és szökésért feljelentést tevő rosszul adja meg a szökés napját, akkor sem jár jutalom.[455] Azokban az esetekben egyébként, amelyekben ismert a feljelentésért kapott jutalom, az összeg mindig két uncia, függetlenül attól, hogy szökevényről (D 113) vagy tolvajokról (D 114, 115) van szó.[456]

VI.2.2. Családon belüli emberölés

Különleges, s a D szövegcsoportban sokat tárgyalt eset a családon belüli emberölés, pontosabban, amikor a családfő megöli valamely alárendeltjét a családban. Érdekes módon erről a kérdéskörről két, egymástól jelentősen eltérő szabályrendszerrel találkozunk: az egyik szerint a családfő büntetlenül megölheti alárendeltjét (gyermekét, rabszolgáját), a másik szerint ehhez valamely hivatal közreműködése szükséges.

Az első kategóriába az alábbi cikkelyek tartoznak:

D 86 – [Mit jelent] a „hivatalos feljelentés”? Mit jelent a „nem hivatalos feljelentés”?[457]

– Bűnös szándékkal[458] megölni, megsebesíteni, meglopni valakit: ezek a „hivatalos [feljelentéssel járó bűncselekmények]”. Ha egy fiú meglopja szüleit, [vagy] a szülők felhatalmazás nélkül [459] megölik, megcsonkítják, leborotválják gyermeküket, rabszolgájukat, rabszolganőjüket, az nem számít „hivatalos feljelentés[sel járó bűncselekménynek]”.[460]

D 87 „Ha gyermekek jelentik fel apjukat, rabszolgák jelentik fel gazdájukat, az »nem hivatalos feljelentés«: ne fogadják el.”

– Mit jelent a „nem hivatalos feljelentés”?

---

[454] *SHD:* 169–170.
[455] *SHD:* 209–210.
[456] *SHD:* 209.
[457] Vö. D 87. A hivatalos feljelentés (*gong shi gao* 公室告) és a nem hivatalos feljelentés (*fei gong shi gao* 非公室告) pontos jelentését nem ismerjük. Mindenesetre a D 86–87-ben található meghatározás-kísérletekből kiderül, hogy a számunkra megtévesztő szóhasználat ellenére nem valamiféle „közvádas/magánvádas bűncselekmény” szembeállításról van szó. A megkülönböztetés alapjának az látszik, hogy a bűncselekményre családon belül, vagy idegenek (nem egy háztartásban élők) között került-e sor. A D 87-ben azt látjuk, hogy a családon belül elkövetett, „nem hivatalos feljelentés[sel járó]” bűncselekményekkel az állam nem foglalkozik – ez azonban, mint látni fogjuk, ellentmond a D 56–57-nek és a D 85-nek, ahol az állam beleszól abba, hogy az apa megölheti-e a fiát. Ugyanakkor kérdéses, hogy ha az állam nem szól bele a család ügyeibe – beleértve a gazda–rabszolga kapcsolatot is, hiszen a patriarchális rabszolgaságnál a rabszolga a család tagja –, akkor mi szükség van olyan törvényre, amely megtiltja a családtagoknak egymás feljelentését? Vajon a lakosság nincs eleve tisztában azzal, hogy az állam nem hajlandó igazságot tenni a családi perpatvarokban?
[458] Lásd VI.4.
[459] *Shan* 擅: „hivatalos engedély, felhatalmazás nélkül”. A tárgyalt szövegekben a szót olyan cselekményekre használják, amelyeket hivatalos engedéllyel el lehet követni, anélkül azonban elkövetésük büntetendő.
[460] *SHD:* 195.

– Ha a gazda felhatalmazás nélkül[461] megöli, megcsonkítja, leborotválja gyermekét, rabszolgáját vagy rabszolganőjét, azt „nem hivatalos feljelentés[sel járó bűncselekménynek]" nevezik. Ha [az ilyen feljelentést] nem fogadják el, de [az illető újra] feljelentést tesz, a feljelentőt ítéljék el. Ha az ítéletet végrehajtották, [de] valaki más ezután újra feljelentést tesz [ugyanabban az ügyben]: ezt se fogadják el[462].[463]

A D 87 cikkely első sorából, amely idézet egy törvényből, kitetszik, hogy a „nem hivatalos feljelentést" a hivatal nem fogadja el. Mivel az az eset is ide tartozik, amikor az apa megöli gyermekét vagy rabszolgáját, ez a cselekedet büntetlenül marad, sőt ha valaki – nyilván valamelyik családtag – ismételten panaszt tesz, akkor őt büntetik meg.

Jóval több cikkelyből derül ki azonban az, hogy a családfő sem ölhette meg büntetlenül a gyermekét. Az alábbi cikkelyből a szankció is kiderül:

D 56 „Aki felhatalmazás nélkül[464] megöli [saját] gyermekét, azt tetoválják és tegyék falépítővé vagy gabonaőrlővé.[465] Ha viszont a gyermek újszülött, és furcsa dolgok vannak a testén vagy hiányzik valamije,[466] [s ezért] megölik, az nem számít bűnnek."

– Gyermek születik, akinek nem hiányzik semmije, és nincsenek rajta furcsa dolgok. Csak azért, mert [a családban már] sok gyerek van, s nem kívánták az ő születését, nem emelik fel[467] és megölik. Milyen ítélet jár [ezért]?

– Ez „gyermekgyilkosságnak" számít.[468]

---

[461] Lásd 459. jegyzet.

[462] HULSEWÉ szerint (*RCL:* 49, D 86/6. jegyzet) a feljelentési tilalom a család (háztartás) alávetett tagjaira (gyerek, rabszolga) vonatkozik, s a „valaki más" (*ta ren* 它人) a családon kívül állókat jelenti, így még mindig maradnak, akik a családon belül elkövetett bűnért feljelentést tehetnek: ezek a család idősebb, nem alávetett tagjai. Ez számomra két dolog miatt tűnik elfogadhatatlannak: *1.* A D 86-ban a „nem hivatalos feljelentés" kategóriába tartozik az az eset is, amikor a gyerek meglopja szüleit, amiért is valószínűleg valamelyik szülő vagy idősebb családtag tesz feljelentést, amit, mivel az „nem hivatalos", a D 87 szerint elutasítanak. (Habár igaz, hogy ha a feljelentés nem „nem hivatalos" volta miatt elutasítandó, hanem mert alacsony rangú családtag tette, akkor ez az érvelés nem állja meg a helyét.) *2.* Elképzelhető-e, hogy a hatóság az alapján dönti el, büntetendőnek tart-e egy cselekményt, hogy az ügyben ki tett feljelentést? Nehéz elfogadni, hogy egy gyerek meggyilkolásával a hivatal akkor foglalkozik, ha az ügyben például a családfő öccse tett feljelentést, míg ha az áldozat bátyja tesz panaszt, azt nem fogadják el. Mindenesetre a cikkely utolsó rendelkezése a római *non bis in idem* jogelvre emlékeztet: ha a gazda elleni eljárást a hatóság egyszer megtagadta, akkor ugyanabban az ügyben újabb feljelentésre sem fog eljárni.

[463] *SHD:* 196.

[464] Lásd 459. jegyzet.

[465] A két *legsúlyosabb* kényszermunka-büntetés (a falépítés a férfiak, a gabonaőrlés a nők büntetése). Az ilyen ítéletek – itt és a továbbiakban is – szó szerint: „tetoválják falépítővé", „borotválják közrabszolgává" [*qing (yi) wei chengdan* 黥以為城旦, *nai wei lichen* 耐為隸臣] stb.

[466] *Bu quan* 不全, szó szerint: „nem teljes".

[467] *Ju* 舉, „felemelés": a születése után életképesnek talált gyermek befogadása a családba a családfő által. Ha a családfő a gyermek megtartása mellett döntött – legalábbis az előkelőknél a korai Zhou-korban –, egy jóslat útján kiválasztott szolga felemelte a gyermeket és bevitte az asszonyházba, a MASPERO által leírt procedúra szerint (1978: 117–118). Megjegyzendő még, hogy a római történelem korai szakaszában is hasonló módon, „felemeléssel" *(tollere)* döntött a pater familias arról, hogy patria potestas alá veszi-e újszülöttjét, s ezzel befogadja-e a családba.

[468] *SHD:* 181. A cikkelyről lásd még HULSEWÉ 1978: 192.

A gyermekgyilkosságért tehát a legsúlyosabb fokozatú kényszermunka járt, hacsak a gyermek nem volt fogyatékos vagy sérült. Még súlyosabb a büntetés, ha a gyermek nem vér szerinti leszármazott, hanem örökbe fogadott:

D 57 Egy *A* nevű közembernek nincs fia, [ezért] öccse fiát teszi meg utódjává.[469] [Ezután] egy háztartásban él vele,[470] [de] felhatalmazás nélkül megöli. [Büntetése:] fejezzék le a piacon[471].[472]

Szintén a fiúgyilkosság büntetendőségéről szól az alábbi cikkely, amely azonban a szankciót nem adja meg:

D 58 „Ha valaki felhatalmazás nélkül megöli, megcsonkítja vagy leborotválja fiú utódját, azt ítéljék el."

– Mit jelent a „fiú utód"?

– Akit hivatalosan[473] elismernek [az illető] fiának s nemesi rangja örökösének, illetve akiket a [Qin-nek] alávetett országok uralkodói trónörökösnek jelölnek: mindezek „fiú utódnak" számítanak.[474]

Ha rabszolga öli meg gyermekét, azért is kényszermunka-büntetés jár:

D 59 „Ha valakinek a rabszolgája felhatalmazás nélkül megöli a [saját] gyermekét, [ítéljék] falépítésre és tetoválják, [majd] adják vissza a gazdájának[475]."[476]

D 62 Ha valakinek a rabszolganője[477] megveri gyermekét, [úgy, hogy az] belebetegszik és meghal, akkor [a bűnöst] tetoválják a homlokán és az arcán, majd adják vissza a gazdájának. […][478]

---

[469] *Hou* 後, „utód": nem egyszerűen örökös, hanem az a személy, aki az ősök áldozatát bemutatja a mostohaapának annak halála után. Qinről nincs információnk, de Churól 楚 tudjuk, hogy a *hou* az elődje *földjét* is örökölte – ami arra utal, hogy létezett földtulajdon, vagy legalábbis öröklődő birtok (WELD 1999: 93).

[470] *Tong ju* 同居, 'akik együtt laknak': a kifejezés jogi kategóriát takar, amelynek a bűnössel együtt elítélendők körének kijelölésekor van jelentősége. A továbbiakban (a D 57-en és D 89-en kívül) „a háztartás tagjainak" fordítjuk, megkülönböztetendő egyéb, hasonló jelentésű szavaktól (például *hu* 戶 „porta", *shi ren* 室人 „háznép".) A kategóriák közötti pontos különbségeket nem ismerjük.

[471] *Qi shi* 棄市, szó szerint: „kivetni a piacra"; a gyakorlatban a nyilvános lefejezést jelentette. A *qi shi* volt a leggyakoribb kivégzési mód. (Bővebben lásd *RHL:* 109–110, illetve X.2.)

[472] *SHD:* 181–182.

[473] Ez az írásjegy elmosódott; a kínai szerkesztők *guan*nak 官, „hivatalnak" értelmezik, ami szerintük átvitt értelemben „hivatalosan elismer"-t is jelenthet. Mindazonáltal ez az interpretáció kérdéses. Vö. D 145.

[474] *SHD:* 182. A cikkelyről lásd még KROLL elemzését (1990: 67, 69, 73), ahol a szerző a fentieket – több más forrással összevetve – a nemesi rang örökölhetőségével kapcsolatban tárgyalja.

[475] Természetesen a kényszermunka-büntetés leteltével kell visszaadni a gazdának. A cikkely jól mutatja, hogy a rabszolgaság az ókori Kínában patriarchális, házi szinten maradt (ECSEDY 1987: 109), hiszen a rabszolga számára a kényszermunka büntetésnek számít – vagyis rabszolgaként jelentősen jobb körülmények között él, mint egy munkatáborban.

[476] *SHD:* 183.

[477] *Ren nu qie* 人奴妾: nem tudjuk, hogy a kifejezés jelentése itt „valaki rabszolganője", vagy pedig „valakinek a rabszolgája vagy rabszolganője".

[478] *SHD:* 183.

Ez utóbbi cikkelynél valószínű, hogy a rabszolga kényszermunka-büntetést is kap. A csonkító büntetéseket ugyanis tudomásunk szerint nem alkalmazták önmagukban, hanem valamely kényszermunka-fokozattal kombinálták. Mivel egy meghatározott csonkításhoz alapesetben egy meghatározott kényszermunka-fokozat tartozott, a cikkelyek gyakran csak a csonkítást említik, amiben hallgatólagosan benne foglaltatik a kényszermunka is. A D 62 cikkelyben említett tetoválás (*qing* 黥) a leggyakrabban a legsúlyosabb kényszermunka-fokozattal, a falépítéssel/gabonaőrléssel járt együtt (vö. D 1, 4, 27, 28, 56, 59, 63, 71, 93, 99, 100, 146, 162) [479]. (Egyedül a D 154 cikkelyben említik együtt a tetoválást és a közrabszolgaságot, itt azonban egy, a válaszadó által elvetett különvéleményről van szó.[480]) Ez valószínűsíti, hogy a D 59 és a D 62 cikkelyek között nincs ellentmondás: a gyermekét megölő rabszolgát mindkét esetben tetoválással és falépítéssel büntetik, majd visszaadják gazdájának.

Közvetve a gyermekét, rabszolgáját megölő apa büntetendőségét támasztja alá az alábbi cikkely:

D 88 „Családtagok feletti ítélkezésnél az apa élete alatt elkövetett »családi bűntetteket« [kell figyelembe venni]; ha viszont csak az apa halála után jelentik őket, [a feljelentést] ne fogadják el."

– Mit jelent a „családi bűntett"?

– A „családi bűntett" [azt jelenti, hogy] a családfő megöl vagy megsebesít egy embert[481] vagy egy rabszolgát, rabszolganőt; ha az apa halála után jelentik ezt, akkor nem kell törvénykezni az ügyben.[482]

Ebből az következik, hogy ha az apa életében jelentik az esetet, akkor el kell ítélni. Érdekes módon apja halála után a fiú is mentesül a büntetéstől, amelyet apja tulajdona – adott esetbe rabszolgája – ellen követett el:

D 89 – Mit jelent a „családi bűntett"?

[479] *SHD:* 150, 152, 165, 166, 181, 183, 184, 188, 171, 203, 223, 230.
[480] *SHD:* 225.
[481] A szöveg *ren*t 人, „embert" ír: valószínűleg a gyermekéről van szó (vö. D 85).
[482] *SHD:* 197. A rendelkezés mondanivalója minden bizonnyal az, hogy ha a családfő meghal, az általa családon belül elkövetett bűnökért a családtagokat – akik egyébként kölcsönösen felelősek egymásért, tehát az apa bűneiért nekik is büntetés járna – a hatóság nem ítéli el. Ebből azonban az is következik, hogy ha a családfő nem hal meg, és feljelentik a családon belül elkövetett bűncselekményért, akkor az állam megbünteti – ez viszont ellentmond a D 86–87 passzusoknak. HULSEWÉ (*RCL:* 149) fordítása némiképp eltér a fentitől: „»Háztartási bűnök« azok, amikor az apa embert vagy rabszolgát öl, és ezt csak akkor jelentik, amikor az apa már meghalt."

– Apa és gyermeke egy háztartásban élnek,[483] s [a fiú] megöli vagy megsebesíti az apja rabszolgáját, rabszolganőjét, marháját, vagy ellopja ezeket. Az apa meghal, ekkor valaki feljelenti [a fiút, de a feljelentést] nem fogadják el – ezt nevezik „családi bűntettnek". […][484]

A fent idézett, családfői erőszakra vonatkozó cikkelyek többségében szerepel a „felhatalmazás nélkül", „önhatalmúlag" (*shan* 擅) kifejezés. Használatából következik, hogy felhatalmazás birtokában a fenti tettek nem számítottak bűncselekménynek, tehát hivatali hozzájárulással az apa megölhette, pontosabban megölethette fiát. A *Kérdések és válaszok*ban egy olyan cikkely található, amelyből kiderül, hogy az apa valóban kérelmezhette fia megölését:

D 85 – Valaki, akit öregsége okán felmentettek [a közmunka alól], feljelent egy embert [485] nem szülőtisztelő[486] magatartása miatt, és kérelmezi annak megölését. Meg kell-e bocsátani háromszor?

– Nem kell megbocsátani: sürgősen vegyék őrizetbe és ne hagyják elmenekülni.[487]

A cikkely meglehetősen homályos. Azt, hogy apa-fiú viszonyról van szó, csak a szülőtisztelő (*xiao* 孝) szó használata jelzi. A „megbocsát"-nak fordított ige jelentése tisztázatlan, az itt szereplő írásjegy pontos értelme nem ismert.[488] Az azonban világosan kiderül belőle, hogy az apa feljelentheti fiát, s kérelmezheti megölését. Minden bizonnyal ez volt a módja annak, ha valaki nem „felhatalmazás nélkül" akart megszabadulni gyermekétől.

[483] *Tong ju* 同居, lásd 470. jegyzet.

[484] *SHD:* 197–198. A D 88–89 cikkelyek jól példázzák azt, hogy még ezekben a pontosságra törekvő jogi szövegekben sem szabad a meghatározás-kísérleteket valódi definíciónak tartani. A kérdés mindkettőben: „Mit jelent a »családi bűntett«?" Ám a válasz különbözik, az egyikben az apa, a másikban a fiú által elkövetett bűnökről van szó. Az egyes cikkelyekben található meghatározás-kísérletek tehát nem kimerítőek, mindkettő a „családi bűntett" egy-egy esetét emeli csak ki, vagyis mintegy „mond egy példát" a „családi bűntettre", de nem definiálja azt egyértelműen. Ez talán összefüggésben van a klasszikus kínai nyelv azon vonásával, hogy valódi, az arisztotelészi logika értelmében vett identifikáció nem fejezhető ki benne (MIKLÓS 1996: 14–15) – pedig minden definíció identifikáción alapul. Más szóval a definíció három fő alkotórésze – a definiendum, a definiens és a kötőelem, „amely kimondja, hogy a definiendum és a definiens intenziója azonos" (PÓLOS–RUZSA 1987: 174, 206) közül a klasszikus kínai nyelvből hiányzik a kötőelem. A kínai definíció problémájával kapcsolatban lásd még TŐKEI megjegyzéseit a motista logikai kánonokról (*KF II.*: 160–161), illetve magukat a kánonokat és magyarázataikat (uo. 163–183).

[485] Furcsa, hogy a szöveg nem ezt írja: „feljelenti gyermekét", hanem ezt: „feljelent (egy) embert" (*gao ren* 告人). Vö. D 88.

[486] *Bu xiao* 不孝, „nem szülőtisztelő": a szülőtisztelet *(xiao)* az egyik legfontosabb konfuciánus, vagy legalábbis annak tartott erény – valójában a kínai világban ősi idők óta létező fogalom, amelyet a konfucianizmus nem megteremtett, hanem csak különösen hangsúlyossá tett (lásd P. SZABÓ 2000b, 2003a). Ezért nem meglepő, hogy a legizmus mintaállamának tartott Qin törvényeiben is felbukkan. Megjegyzendő, hogy a fenti kérdés-felelet egyike a shuihudi leletek rendkívül kevés családjogi vonatkozású cikkelyének, igaz, hogy itt is állami beavatkozásról van szó.

[487] *SHD:* 195.

[488] Lásd a IX.5. pontban a cikkely kapcsán írtakat.

Mindezt megerősíti a *Minták* szövegcsoport is. Az E 17 cikkelyben egy apa feljelenti fiát, s azt kérelmezi, hogy száműzzék.[489] A hatóság teljesíti a kérést. Az E 18 cikkelyben az apa azt kérelmezi, hogy nem szülőtisztelő magatartása miatt öljék meg a fiát. A hatóság a fiút őrizetbe veszi és kihallgatja, ám további sorsát nem ismerjük.[490]

Mint már említettük, két cikkelycsoport között ellentmondás van: az egyik szerint az apa büntetlenül megölheti fiát, a másik szerint ehhez hatósági közreműködés kell. Az ellentmondás okát mi abban látjuk, hogy a kétféle normarendszer két különböző időben keletkezett. Ahogy az állam fokozatosan elbürokratizálódott, úgy avatkozott bele egyre jobban a családok életébe. Így valószínű, hogy az állami közreműködést nem igénylő cikkelyek a régebbiek.

A fentiekből látható, hogy alapesetben az emberölés rendkívül súlyos bűn volt, szankciója valamilyen fokú halálbüntetés volt. Léteztek azonban kivételek: például ha hatósági ember ölt meg üldözés közben egy bűnözőt, akkor enyhébb vagy semmilyen büntetést nem kapott, s az apa is – hatósági engedéllyel vagy közreműködésével – megölethette fiát vagy rabszolgáját. Több adattal az emberölésről sajnos nem rendelkezünk.

VI.3. Testi sértés

Hasonlóan az emberélethez, a Qin-beli törvények az emberek testi épségét is védték. A testi sértésre használt kifejezés a *shangren* 傷人, „más megsebesítése” volt. Ennek is két fő változata létezett: a „bűnös szándékkal” (*zei* 賊) és a „verekedés közben” (*dou* 鬥) elkövetett megsebesítés. A testi sértés fokozatát az okozott sérülések súlyossága alapján állapították meg. Bűnös szándékú megsebesítés szerepel az alábbi cikkelyekben: D 35, 36, 71, 76, 81, 86, 99, 112.[491] Verekedés közben elkövetett testi sértést említ a D 62, 71, 72, 73, 74, 75, 99, E 23.[492] E cikkelyek többségéből azonban az eset részletei nem derülnek ki. A *Zouyanshu* egyik dokumentuma, a már teljes terjedelmében idézett, Qin-kori Z 22, illetve a Korai Han-kori Z 5 valamivel részletesebben írnak le egy-egy ide tartozó esetet.

VI.3.1. A testi sértés szankciója a súlyossága alapján

[489] *SHD:* 261–262.
[490] *SHD:* 263.
[491] *SHD:* 169, 169–170, 188, 190, 193, 195, 203, 208.
[492] *SHD:* 183, 188, 189, 203, 274.

A *Kérdések és válaszok* néhány cikkelye röviden leírja a sérülés részleteit, s ezután megszabja a szankciót; ezek az adatok azonban nem elegendőek ahhoz, hogy rekonstruálhassuk az egyes sérüléstípusok és a büntetések összefüggésének rendszerét. Tudjuk, hogy a sértett sérülését a hatóság gondosan megvizsgálta: egy ilyen esetet tárgyal részletesen az E 23 cikkely, amelyben egy elvetélt nőt vizsgálnak meg; az E 13 cikkely pedig megemlíti, hogy megvizsgálták egy sebesült sebének állapotát.[493] (A Z 5 és Z 22 cikkelyek nem adnak leírást a sebesülésről.)

Az is egyértelműen kiderül, hogy létezett valamiféle szisztéma a sérülések csoportosítására, ami alapján a büntetés súlyosságát megállapították. Az alábbi cikkelyekből kiderül például, hogy létezett a sebesülésnek egy „zúzódás és roncsolódás” (疢痏 *zhiwei*) kategóriája:

D 72 – Ha valaki verekszik egy másik emberrel, s leszakítja annak ajkát, hogyan ítéljenek felette?

– Hasonlóan[494] a „zúzódás és roncsolódás” [esetéhez].[495]

D 73 – Valaki verekedés közben megharapja a másik arcát vagy homlokát; a [seb] nagysága 1 hüvelyk, mélysége fél hüvelyk. Hogyan ítéljenek [a tettes] felett?

– Hasonlóan[496] a „zúzódás és roncsolódás” [esetéhez].[497]

D 74 – Egy verekedés folyamán [valakit] egy másik ember megver, de nincsenek zúzódásai és roncsolódásai. Annak viszont, aki megverte, letörött a foga. Hogyan ítéljenek felettük?

– [Mindkettőt] külön-külön a vonatkozó törvény szerint [ítéljék el].[498]

A D 72–73 cikkelyekből kiderül, hogy ha valakinek olyan sérülése volt, amely nem illeszkedett egyik sérülési kategóriába sem, akkor az analógia módszerével sorolták be egybe, a jelen esetben a „zúzódás és roncsolódáshoz”. Egy másik ilyen kategória volt a „végtag eltörése”:

D 153 […]

– Ha verekedés közben [valaki] eltöri [a másik] gerincét vagy nyakcsigolyáját,[499] hogyan ítéljenek felette?

[493] *SHD:* 274–275, 256–257.
[494] *Bi*, „hasonlóan”: lásd 445. jegyzet.
[495] *SHD:* 188.
[496] *Bi*, „hasonlóan”: lásd 445. jegyzet.
[497] *SHD:* 189.
[498] *SHD:* 189.

– Hasonlóan[500] a „végtag eltörése” [esetéhez].[501]

Az alábbi cikkely alapján feltételezhető, hogy a másik ember haja kitépésének esetekor a törvény egy „maroknyi” hajban határozott meg valamilyen büntetési határt:

D 67 – Egy másik ember hajának kitépésekor mekkora egy maroknyi [haj]?

– Ami észrevehető, az a maroknyi [haj].[502]

Vannak esetek, amikor a szövegek pontosan megadják, hogy egy adott sérülés okozásáért milyen büntetés jár:

D 65 A törvényben ez áll:

„[Ha valaki] verekedés [közben] letépi a másik ember fülét, annak borotválják le a szakállát.”

– Ha a letépett fül még nem volt átlyukasztva, [vagy] amelyik [részét a fülnek] letépték, az nem a fülbevaló behelyezésének helye volt, akkor hogyan ítéljenek [a tettes felett]?

– A törvény nem azt mondja, hogy mindenképpen a fülbevaló behelyezésének helyét [kell letépni ahhoz, hogy] a „letépés” [esete álljon fenn]. Férfi vagy nő fülének letépése: mind a szakáll leborotválásával büntetendő[503].[504]

D 68 – Ha valaki verekedés közben leharapja a másik orrát vagy fülét, ujját vagy ajkát, hogyan ítéljenek felette?

– Ítéltessék[505] mindegyik [esetben] szakáll-leborotválásra.[506]

A szakáll-leborotválás (*nai* 耐) minden bizonnyal valamilyen fokozatú kényszermunkával járt együtt, de mivel ez magától értetődő volt, a cikkelyek ezt nem jelezték. Számos olyan cikkely van, ahol a szakáll-leborotválás önmagában szerepel, de több olyat is találunk, ahol meg van adva, hogy mi a kísérő kényszermunka. Ezek a következők:

C 2 – vigyázó (*hou* 候);

C4 – vigyázó (*hou* 候);

D7 – közrabszolga (*lichen* 隸臣);

[499] Bár a szövegben *ji xiang gu* 脊頸骨, „gerinc, nyak, csont” áll, nehéz elképzelni, hogy ezek – nagy valószínűséggel halállal járó – eltörését a törvény egy kéz- vagy lábtöréshez hasonlóan büntesse. Ezért a fenti fordítás kérdéses.
[500] *Bi*, „hasonlóan”: lásd 445. jegyzet.
[501] *SHD:* 183.
[502] *SHD:* 186. A fordítás kérdéses.
[503] Ebben az esetben is valószínűleg jár a kényszermunka-büntetés.
[504] *SHD:* 185.
[505] *Yi* 議, „javaslat, ajánlat”, de itt valószínűleg felszólítást jelent.
[506] *SHD:* 186–187.

D21 – közrabszolga (*lichen* 隸臣);

D28 – közrabszolga (*lichen* 隸臣);

D89 – rőzsegyűjtő (鬼薪) a láb megbéklyózásával (鉗足);

D91 – rőzsegyűjtő (*guixin* 鬼薪);

D92 – a falépítők (*chengdan* 城旦) között kell fogva tartani;

D 97 – rablók elleni őr (*sikou* 司寇), közrabszolga (*lichen* 隸臣);

D 98 – közrabszolga (*lichen* 隸臣);

D 104 – közrabszolga (*lichen* 隸臣).[507]

Az esetek többségében tehát a szakáll-leborotválás a közrabszolgaság (*lichen* 隸臣) nevű büntetéssel járt együtt, ám más férfiakra vonatkozó kényszermunka-büntetéssel is előfordulhatott, kivéve a legsúlyosabbat, a falépítést (a D 92 cikkelyben az elítélt maga nem válik falépítővé). Mindebből azonban az nem derül ki, hogy ha egy cikkely önmagában említi a szakáll-leborotválást, mint a fenti két esetben, akkor milyen kényszermunka jár vele együtt; egyedül a falépítést lehet kizárni. A D 65, 68 cikkelyek alapján tehát a másik fülét, ujját, ajkát letépő/leharapó a falépítésnél enyhébb kényszermunka-büntetést kap.

A testi sértés más eseteiben azonban kiszabható súlyosabb kényszermunka is:

D 66 – Valaki verekedik egy másik emberrel; megkötözi, majd szakállát és szemöldökét mind kitépi. Hogyan ítéljenek felette?

– Tegyék csonkítatlan falépítővé.[508]

D 69 – Egy *A* nevű közember verekedés közben kihúzza a kardját, azzal támad, s levágja a másik ember kontyát.[509] Hogyan ítéljenek *[A]* felett?

– Hagyják csonkítatlanul és ítéljék falépítésre.[510]

E két esetben nem tudjuk, hogy miért ilyen súlyos a büntetés. Két magyarázat lehetséges: a szakáll, szemöldök, haj levágása/kitépése súlyosbító körülménynek számíthatott, mivel ezekkel a bűnözőket sújtották, vagyis különösen megalázóak voltak, emellett a

[507] *SHD:* 129, 130, 154, 161, 166, 197–198, 199, 198, 202, 204,
[508] *SHD:* 186.
[509] A 17. századi mandzsu hódításig a kínai férfiak hajukat hosszúra növesztették, és fejük búbján kontyba fogták (*ji* 髻, a szövegben kölcsönszóval, *jie*ként 結 írva). A konty levágása tehát szinte felért egy borotválással, ami a megszégyenítés jele volt. A shuihudi szövegek lejegyzésének idején divatos férfi hajviseletről jó képet adnak Qin Shi Huangdi 秦始皇帝 híres agyagkatonái, lásd gyakorlatilag bármelyik kínai témájú képeskönyvet (például BLUNDEN–ELVIN 1995: 84–87 képei, különösen a 86. oldalon jobbra fent; FITZGERALD 1989: 103/127–128. kép, 116/148. kép, ahol a kontyviselet jól megfigyelhető; SCARPARI 2000: 12–13, 40, 145, 244–249). A szankcióról lásd még 512. jegyzet.
[510] *SHD:* 187.

szülőtiszteletet is sértették (hiszen az embernek úgy kellett visszaadnia testét a szüleinek, ahogy azt tőlük kapta, vagyis nyíratlan szőrzettel). A másik lehetséges magyarázat: a D 66 cikkelyben, mivel a tettre már a másik megkötözése után került sor, az csak szándékos lehetett, a verekedés hevében történő elkövetés kizárt. A D 69 cikkelyben pedig a fegyver használata lehetett a súlyosbító körülmény.

VI.3.2. A testi sértés szankciója a fegyverhasználat alapján

Azt, hogy a fegyverhasználatot valamilyen módon figyelembe vették az ítélkezésnél, más cikkelyek is jelzik:

D 70 Ha *pi*-lándzsát, alabárdot vagy lándzsát,[511] [vagy olyan fegyvert, amelynek] hüvelye van, húznak elő, és azzal harcolnak, ha nem történik is sebesülés, [akkor is] úgy ítéljenek, mint „kard" [kivonása esetén].[512]

D 71 Verekedés közben valaki tűt, *shu*-tűt 鉥,[513] árt használ. Ha a tű, *shu*-tű, ár megsebesíti a másikat, akkor hogyan kell ítélni az egyes [esetekben]?

– „Verekedés" esetén kétpáncélzatnyi bírságot kell fizetni; „bűnös szándék" esetén [a tettest] tetoválják és ítéljék falépítésre.[514]

D 76 „Husánggal, bűnös szándékkal megsebesíteni valakit…"

– Mit jelent a husáng?

– Fából készült [tárgy], amellyel rá lehet támadni [valakire]: [ezt] nevezik husángnak.[515]

Úgy tűnik, azt is számításba vették, hogy milyen fegyvert használt a tettes. A D 70 cikkelyből kiderül, hogy a fegyverkategóriák között szerepelt a „kard", s egyes, a törvényben nem szereplő fegyvereket is ebbe a kategóriába sorolt az ítélkezési gyakorlat. Egy másik kategória lehetett a „husáng". Annyi adatot azonban nem ismerünk, hogy a kategóriák nevénél többet is megállapíthatnánk.

---

[511] A *pi*-lándzsa (*pi* 鈹) szúró- és vágófegyver, amely leginkább hosszú nyélre erősített kardra emlékeztet (lásd TOKAJI 1997: 28, 41 és 57/1.44. ábra). A Zhou- és Qin-kori alabárdról (*ji* 戟) lásd uo. 22, 28, 41 és 50/1.23–24. ábra, 53/1.34. ábra. A lándzsáról (*mao* 矛) lásd uo. 22, 28, 40 és 49/1.22. ábra, 52/1.32–33. ábra.

[512] *SHD:* 187. HULSEWÉ (*RCL:* 142, D 70/2. jegyzet) szerint a D 69-ben megszabott szankció érvényes itt is, mert ott szintén kardot rántottak, de sebesülést ott sem okoztak. Szerintünk azonban a D 69-ben a szabály – már amennyiben e jogeset-magyarázatok szabálynak minősülnek – diszpozíciójának a kard használata mellett lényegi eleme a konty levágása is, hiszen az komoly veszteség egy kínai férfi számára. Gondoljunk csak arra, hogy már a szakáll leborotválása is megszégyenítő büntetésnek minősült.

[513] Hosszú tűfajta; pontos szerepe nem ismert.

[514] *SHD:* 188.

[515] *SHD:* 190.

Nem tudjuk azt sem, hogy a fegyverhasználat pontosan miként befolyásolta az ítéletet. Mindenesetre a D 71 cikkelyben, ahol valami tűféle használata és „bűnös szándék" jellemzi a tettet, a testi sértésért kiszabható legsúlyosabb ismert büntetés a szankció: tetoválás és falépítés. Még egy olyan esetet ismerünk, ahol hasonlóan súlyos a büntetés, itt azonban nyilvánvalóan a családi kötelmek védelme a fő tényező:

D 63 „Ha valaki megveri nagyszüleit, azt tetoválják és tegyék falépítővé, illetve gabonaőrlővé."
– Ha valaki a dédszüleit veri meg, hogyan ítéljenek felette?
– Hasonlóan, mint a nagyszülők [esetében].[516]

Különleges eset az alábbi, amelyet már az emberölésnél tárgyaltunk:

D 104 – Amikor [éppen] elfognak [egy embert, akinek] a bűne bírsággal büntetendő, [de] valaki karddal vagy éles fegyverrel tudatosan[517] megszúrja vagy megöli, akkor [a tettes] felett hogyan ítéljenek?
– Ha megölte [az illetőt], tegyék csonkítatlan falépítővé. Ha megsebesítette, borotválják le a szakállát és tegyék közrabszolgává.[518]

Itt bár a tettes fegyvert használt, s tette tudatos is volt, viszonylag enyhe büntetést kap. Ennek, mint már láttuk, az az oka, hogy a tettes hatósági ember, s a megsebesítésre a bűnös elfogása közben került sor. Ehhez hasonló eset a Han-kor eleji Z 5 is, ahol a szökött rabszolgának vélt személy és az őt üldöző tolvajfogó karddal kölcsönösen megsebesítik egymást. Ott az üldözöttet a lehető legsúlyosabb büntetésre, tetoválásra és falépítésre ítélik, a tolvajfogót viszont felmentik.[519]

Testi sértés szerepel a Z 22 cikkelyben is, ahol a tettes hátulról tőrrel (vagy karddal) megszúrja és kirabolja áldozatát. Büntetése: csonkítatlanul hagyva falépítésre ítélik.[520] Az ítéletet befolyásolhatta, hogy fegyvert használt, és hogy rabolt is, enyhítő körülmény lehetett viszont, hogy nem közember, hanem *gongshi* volt. Valószínűleg ez utóbbi körülmény miatt hagyták csonkítatlanul.

VI.3.3. A verekedés tilalma

[516] *SHD:* 184.
[517] Lásd 430. jegyzet.
[518] *SHD:* 204.
[519] *ZYS1:* 23. Lásd a jelen dolgozat V.3.4. pontját.
[520] *ZYS2:* 35–36. Lásd a jelen dolgozat V.3.4. pontját.

A fenti esetekből látható, hogy testi sértésre általában verekedés közben került sor. A verekedésbe keveredés Qinben már önmagában is bűncselekménynek számított. Ezt igazolja Shang Yang 商鞅 *Shiji*-beli 史記 életrajzának alábbi mondata:

Aki magánverekedésbe (*sidou* 私鬥) keveredett, arra [az eset] súlyossága szerint kisebb vagy nagyobb megcsonkító büntetést (*xing* 刑) szabtak ki.[521]

Shang Yang ezen intézkedése a shuihudi szövegekben is megjelenik:

D 62 […]
– [Ha valakik] összeverekednek, s megsebesítik egymást, mindegyikőjüket el kell ítélni?
– Mindegyikőjüket el kell ítélni.[522]

Ezt támasztja alá az E 23 cikkely, amelyben két nő összeverekedik. Az egyikük elvetél, s a hivatalba megy, hogy feljelentse magát és a másik nőt. Magát nyilván azért jelenti fel, mert annak ellenére, hogy ő szenvedte a súlyosabb sérelmet, már önmagában a verekedésbe keveredéssel bűnt követett el.[523]

A rendelkezésnek föltehetően az volt az oka, hogy a történeti források szerint a Qin-beliek meglehetősen harcias emberek voltak, s az állam is nagy gondot fordított katonai kiképzésükre. A rend fenntartása, az állami akarat érvényesítése, a konfliktusoknak az állami hatóságok közreműködésével való rendezése mind azt követelték, hogy a magánleszámolásokat korlátozzák.

Érdekes módon egy kivétel akadt:

D 75 „Ha idegen államból [érkezettek] és Qin-beliek[524] éles fegyverrel, furkósbottal,[525] husánggal[526] vagy ököllel verekednek, és sebesülés történik, azt el lehet simítani[527] vászon [befizetésével]”.[528]

[521] 為私鬥者，各以輕重被刑大小。*Shiji*: 68: 2230.
[522] *SHD:* 183.
[523] *SHD:* 274–275.
[524] *Bang ke* 邦客 és *zhuren* 主人, vagyis „[idegen] állambeli vendég” és „gazda”.
[525] *Shu* 投 (殳), „furkósbot”: fából, bambuszból, verekedés céljára készült bot. Bővebben lásd *RCL:* 97, B 21/1. jegyzet.
[526] *Ting* 梃, „husáng”: meghatározását lásd D 76.
[527] *Min*, szó szerint: „simít, elsimít, simogat”.
[528] A fizetőeszközként használható vászon (*bu* 布) méretét így határozza meg a *Törvény a fémről és a vászonról* (*Jinbu lü* 金布律) egyik cikkelye: „A »vászon« hossza 8 láb (kb. 185 cm), szélessége 2 láb 5 hüvelyk (kb. 58 cm). Ha a vászon rossz [minőségű, vagy] hossza vagy szélessége nem felel meg az előírásnak, nem hozható forgalomba.” (A 43, *SHD:* 56; HULSEWÉ 1997: 203. Ez utóbbi helyen a szerző megjegyzi, hogy a fent megadott

– Mit jelent: „elsimítani”?

– Az „elsimító-vásznat” az államnak kell beszolgáltatni, mint vászon-bírság fizetésekor; ha pénzt fizetnek be,[529] a törvények szerint [kell eljárni].[530]

A verekedés abban az esetben is bűn, ha idegenek és Qin-beliek között tör ki, ám ilyenkor bírsággal meg lehet váltani a büntetést. E rendelkezés pontos okát nem ismerjük. A magyarázat talán az lehet, hogy a letelepedett, adót fizető Qin-belieket nem akarták súlyos büntetéssel fenyegetni abban az esetben, ha vándor, netán barbár idegenekkel kerültek csetepatéba, akik a rendet fenyegették.

VI.3.4. A tanúk felelőssége

Hasonlóan az emberölés esetéhez, a környéken tartozóknak testi sértés esetén is kötelessége volt közbeavatkozni, sőt a falubeli állapotokért felelős helyi vezetőket akkor is felelősségre vonták, ha nem is lett volna módjuk közbelépni:

D 81 Egy gonosztevő behatol *A* házába, és bűnös szándékkal megsebesíti *A*-t. *A* kiabál, hogy rabló [jár nála, de] négy szomszédja,[531] [faluja] főnöke[532] és vénei közül egyik sem tartózkodik [a közelben], így nem hallják meg a kiabálást.

Kérdés:

– El kell-e ítélni [a felsoroltakat]?

– Ha a nyomozás [kideríti, hogy a négy szomszéd] nem tartózkodott [a közelben], nem kell elítélni őket; a falu főnökét és véneit el kell ítélni, még ha nem tartózkodtak is a közelben.[533]

D 83 Egy gonosztevő megöl vagy megsebesít egy embert az úton. A közelben lévők nem segítenek [neki]. Ha száz lépésnél közelebb voltak, akkor az eset hasonló [534] a „külvároshoz”: [535] bírságként fizessenek két páncélzatot.[536]

méret, amely a »vászon-pénzre« vonatkozik, nem egyezik meg az általánosan használt, szabványos „vég” vászonnal – ez utóbbi 40 láb hosszú és 2 láb 2 hüvelyk széles.)

[529] A mondat értelme kérdéses; valószínűleg arra utal, hogy a vászonban fizetendő bírság átváltható pénzbírságra. A hivatkozott törvény pedig, amely szerint el kell járni, az átváltási arányt szabja meg. Elképzelhető, hogy a szóban forgó jogszabály a *Törvény a fémről és a vászonról* (*Jinbu lü* 金布律) egyik cikkelye, amely így hangzik: „11 garas egyenlő egy »vászonnal«; amikor pénzt fizetnek ki vagy be, aranynak vagy vászonnak megfelelő [értékben], ezt a törvény alapján [tegyék].” (A 44, *SHD:* 56.)

[530] *SHD:* 189.

[531] Vö. D 82.

[532] *(Li) dian* 里典, „falufőnök”. A kifejezés eredetileg *li zheng* 里正, de a névtabu miatt megváltoztatták. Qin királyának ugyanis, aki az Első Császár lett (ur. Kr. e. 246–221–210), eredeti neve Ying Zheng 嬴政 volt, emiatt a – nem ugyanúgy, de hasonlóan írt – *zheng* írásjegyet a „falufőnök” szóban nem használhatták (*RCL:* 27, A 7/11. jegyzet).

[533] *SHD:* 193.

VI.3.5. Testi sértés családon belül

Ugyancsak hasonlóan az emberöléshez, a családon belül történt testi sértésre más szabályok vonatkoztak, mint az egyéb esetekre. Ezzel a kérdéssel ugyanazok a cikkelyek foglalkoznak, mint amelyeket az emberölésnél már idéztünk (D 58, 86, 87, 88, 89).[537] Itt is ugyanaz az ellentmondás van a cikkelyek között. A D 58 cikkely szerint a „fiú utód" megcsonkításáért megbüntetik az apát. A D 88 cikkely szerint csak az apa halála után nem indul eljárás gyermeke vagy rabszolgája megsebesítéséért, s a D 89 cikkely szerint szintén csak az apa halála után nem büntetik meg az apja rabszolgáját megsebesítő fiút. Ugyanakkor a D 86–87 cikkely szerint az apának a gyermekével vagy rabszolgájával szembeni tette „nem hivatalos" bűncselekmény, s a vonatkozó feljelentést nem kell elfogadni. Minden valószínűség szerint, mint már említettük, e különbségek abból erednek, hogy a cikkelycsoportok különböző időből származnak.

Összefoglalóan a testi sértésről elmondható, hogy meglehetősen bonyolult szabályozás vonatkozott rá. Mindenféle magánverekedést tiltottak, s az ítélethozatalnál figyelembe vették a sérülés súlyosságát, továbbá azt, hogy milyen eszközt vagy fegyvert használtak a harcban. Emellett a többitől eltérő szabályok vonatkoztak a családon belül elkövetett esetekre, illetve a hatósági emberekre és az idegenekkel folytatott verekedésekre.

VI.4. „Bűnös szándék" és „verekedés közben"

A jelen fejezetben korábban idézet példák alapján láttuk, hogy az emberölés és a testi sértés megítélésekor fontos szempont volt, hogy a cselekményt milyen tudattartalommal követték el. Ez meglehetősen fejlett jogi szemléletre vall: nem csupán az objektív felelősséget vették figyelembe – vagyis azt, hogy valaki másnak ténylegesen a halálát vagy sebesülését okozta –, vanem a szubjektív felelősséget is, tehát azt, hogy ezt milyen szándékkal tette.

Ez a szemlélet Kínában nem volt újdonság: már a *Shujing* 書經 hitelesnek tartott *Kang gao* 康誥 fejezete különbséget tesz a tudattartalmak között:

---

[534] *Bi*, „hasonló": lásd 445. jegyzet.
[535] A fordítás kétséges: talán valamelyik írásjegy hibás.
[536] *SHD:* 194.
[537] *SHD:* 182, 195–198.

Ó, Feng, körültekintően és világosan szabd ki a büntetéseket. Ha valaki kisebb bűnt követ el, és az nem baleset (*sheng* 眚), hanem megfontoltság (*zhong* 終) [következménye], s ő maga követi el a törvénytelenséget, [méghozzá] szántszándékkal (*shi* 式), akkor, ha bűne kicsi is, ki kell végezni. Ha valaki nagyobb bűnt követ el, amely azonban nem megfontoltság, hanem baleset vagy szerencsétlenség (*sheng zai* 眚災) [következménye, tehát ha az eset] véletlen (*shi* 適), s az elvek alapján alaposan kivizsgáltad az illető bűnét, akkor nem végeztetheted ki.[538]

Természetesen a *Kang gao* nem jogforrás, hanem ünnepélyes hercegi beszéd, s nem tudhatjuk, hogy a gyakorlatban miként érvényesültek a benne foglalt megkülönböztetések. A szöveg azonban arról tanúskodik, hogy a Kr. e. I. évezred elején már létezett a szubjektív felelősség megvizsgálandóságának elve.

A Qin-beli jogrendszer már bizonyítottan a gyakorlatban is vizsgálta a szubjektív felelősséget. A kor joga – a mai jogrendszerekre jellemző szándékosság–gondatlanság–hirtelen felindulás stb. megkülönböztetés helyett – kétféle tudattartalmat ismert az emberölés és a testi sértés kapcsán. Az egyik a „bűnös szándékkal" (*zei* 賊), a másik a „verekedés közben" (*dou* 鬥) volt. E két szót csak az emberöléssel és a testi sértéssel összefüggésben használták;[539] más bűncselekményeknél is különbséget tettek a különböző tudattartalmak között, de ott más kifejezéseket használtak.[540]

A *zei* szó alapjelentése 'tolvaj', 'rabló', 'gonosztevő', ám a jogi szövegekben határozószóként szerepel. Azt azonban, hogy egészen pontosan mit jelentett, nem tudjuk: egyetlen olyan esetet sem ismerünk, amelyből kiderülne, hogy milyen tudattartalmat jelölt, a szó tartalmazta-e az előre megfontoltságot, a nyereségvágyat. Néhány elemet azonban rekonstruálhatunk. A következő cikkely arra utal, hogy a bűnös szándék jelenthette azt, ha a bűncselekményt jó előre eltervezték:

D 60 „Rabszolgák gazdájuk meggyilkolását tervezik[541]."
– Mit jelent a „tervezés"?

[538] 王曰：「嗚呼！封，敬明乃罰。人有小罪，非眚，乃惟終自作不典；式爾，有厥罪小，乃不可不殺。乃有大罪，非終，乃惟眚災：適爾，既道極厥辜，時乃不可殺。」 *Shujing* 381; KARLGREN 1950: 39; SALÁT 2003a: 84. A fejezet hitelességéről, születésének körülményeiről lásd SHAUGHNESSY 1993: 379. A történelmi körülményekről lásd MASPERO 1978: 62.

[539] Ez alól egy látszólagos kivétellel találkozunk, a D 86 cikkelyben: „Bűnös szándékkal megölni, megsebesíteni, meglopni valakit: ezek a „hivatalos [feljelentéssel járó bűncselekmények]" (*SHD:* 195). Itt a a bűnös szándék valószínűleg nem vonatkozik a felsorolás végén álló lopásra.

[540] A kérdésről lásd még SALÁT 2002a: 97–100.

[541] A cikkelyben a *mu* 牧, 'pásztor' írásjegy szerepel, de ez minden bizonnyal a *mou* 謀 'tervez', 'felbujt' kölcsönszava. A *mou*ról lásd VII.4., illetve 581. jegyzet.

– Ha szeretnék bűnös szándékkal megölni gazdájukat, de még mielőtt megölnék, elfogják őket: ez a „tervezés”.[542]

Az alábbi cikkely alapján feltételezhető, hogy bűnös szándéknak tekintették azt is, ha a tettes nem előre eltervezetten követte el a cselekményt, hanem a helyszínen a konkrét körülményekből adódóan döntött az elkövetés mellett:

D 81 Egy gonosztevő behatol *A* házába, és bűnös szándékkal megsebesíti *A*-t. *A* kiabál, hogy rabló [jár nála, de] négy szomszédja,[543] [faluja] főnöke[544] és vénei közül egyik sem tartózkodik [a közelben], így nem hallják meg a kiabálást. […][545]

A fenti cikkelyből azonban nem derül ki, hogy a tettes eleve azzal a szándékkal ment-e *A* házába, hogy megsebesítse őt, vagy rabolni indult, s csak a helyszínen kényszerült rá arra, hogy megtámadja *A*-t. Emiatt a *zei* fenti jelentését csak feltételezhetjük.

E két cikkelyen kívül a Qin-korból nem ismerünk olyan adatot, amely a *zei* pontos jelentését feltárná. Annyi biztos, hogy a *zei*nek eleme a szándékosság, vagyis az, hogy az elkövetőnek szándékában áll elkövetni a bűncselekményt, de hogy ez a szándék korábban, vagy csak a tetthelyen alakult ki, nem tudjuk.[546]

A *dou,* „verekedés közben” jelentése már egyértelműbb: azt a helyzetet jelenti, amikor a tettes a verekedés hevében, nem előre megfontolt szándékkal öli vagy sebesíti meg a másikat. Ilyen esetre bőven láthattunk példát az VI.3. pontban, ezért most nem idézünk többet.

A „bűnös szándékkal” és a „verekedés közben” történő elkövetés megítélése között jelentős különbség volt. Ezt támasztják alá a következő cikkelyek:

D 71 Verekedés közben valaki tűt, *shu*-tűt, árt használ. Ha a tű, *shu*-tű, ár megsebesíti a másikat, akkor hogyan kell ítélni az egyes [esetekben]?

– „Verekedés” esetén kétpáncélzatnyi bírságot kell fizetni; „bűnös szándék” esetén [a tettest] tetoválják és ítéljék falépítésre.[547]

---

[542] *SHD:* 184.
[543] Vö. D 82.
[544] *Dian* 典, lásd 532. jegyzet.
[545] *SHD:* 193.
[546] A „bűnös szándék” Han-kori eseteiről lásd *RHL:* 255–258. Bár a Han-kori példák száma meglehetősen nagy, mind a ránk hagyományozódott, mind az újonnan feltárt szövegekben, a *zei* pontos jelentése ezekből sem következtethető ki.
[547] *SHD:* 188.

Itt tehát *ugyanarról* a tettről van szó, mégis, az ítélet igen eltérő: ha a cselekményt „verekedés közben” követték el, az ítélet az egyik legenyhébb: bírság. „Bűnös szándék” esetén azonban a legsúlyosabb fokozatú kényszermunka-büntetés jár.

E különbséget használja ki a hivatali gyakorlat egy már idézett cikkely szerint:

D 53 Egy tolvajfogó üldöz és elfog egy bűnözőt, [de] a bűnöző agyonveri.
Kérdés:
– A tettest „bűnös szándékú emberölés” vagy „emberölés verekedés közben” [bűne] terheli?
– „Emberölés verekedés közben”; de a hivatali gyakorlat „bűnös szándékú” [emberölésként] kezeli.[548]

A tolvajfogó hatósági ember, de úgy tűnik, nem rendelkezik törvény a védelméről. Ezt a hiányosságot az ítélkezők úgy küszöbölik ki, hogy ugyanazt a tettet – az emberölést – a valóságosnál súlyosabb tudattartalmi kategóriába sorolják. Ezzel ugyan eltérnek a tényállástól, de sikerül a bűnösre súlyosabb büntetést kiszabni.

Más esetekben a téves tudattartalmi besorolást alkalmazó hivatalnok büntetést kap:

D 99 […]
– Ha *A* bűnös szándékkal megsebesít egy embert, [de] a hivatalnok olyan ítéletet hoz, mintha *[A]* verekedés közben sebesítette volna meg, akkor a hivatalnokot el kell ítélni?
– Kapjon megrovást.[549]

A bíró büntetése meglehetősen enyhe; ennek nyilván az az oka, hogy a tudattartalmat visszamenőlegesen megítélni igen nehéz feladat lehetett, s az ítélkezők gyakran követhettek el hibát ezen a téren. Az állam azonban nem kívánta a hasonló esetekre vonatkozó súlyos szankciókkal lehetetlenné tenni az ítélkezést.

VI.5. Összefoglalás

A Qin-beli jogban az emberölést és a testi sértést súlyos bűncselekménynek tartották, olyannyira, hogy még a verekedést is tiltották. Az emberölésért halálbüntetés vagy súlyos kényszermunka járt, hacsak nem állt fenn valamely fontos enyhítő körülmény. Bár a szankciót is tartalmazó ismert Qin-beli esetek száma rendkívül csekély, feltételezhető, hogy alapesetben a szándékos emberölés büntetése halál volt. Erre a számos ismert Han-kori eset alapján

[548] *SHD:* 179–180.
[549] *SHD:* 203. A megrovásról lásd X.12.

következtethetünk.[550] Külön szabályok vonatkoztak arra, ha a családon belül a szülők ölték meg gyermeküket vagy rabszolgájukat; e szabályok azonban éppen a tárgyalt korszakban változtak, s a vonatkozó cikkelyek ellentmondásosak.

Más megsebesítéséért a legsúlyosabb előforduló büntetés tetoválás és falépítésre ítélés (vagyis a legmagasabb fokozatú kényszermunka) volt, de kiróható volt ennél enyhébb kényszermunka, illetve bírság is. Az ítélkezésnél figyelembe vették az okozott sebesülés súlyosságát, a fegyverhasználatot, a tettes és áldozat közötti kapcsolatot (családi kötelék, hivatalos személy–magánember) is.

Mind az emberölésnél, mind a testi sértésnél megkülönböztették a „bűnös szándékkal" és a „verekedés közben" elkövetett cselekményeket, vagyis a hivatalnokbíró megvizsgálta az elkövető tudattartalmát is. A „bűnös szándékot", amelynek pontos tartalma nem ismert, de a szándékosságot mindenképpen magába foglalja, szigorúbban ítélték meg, mint a verekedés hevében elkövetett bűneseteket. Úgy tűnik, emberölés és testi sértés esetén a gondatlanság fogalmát nem ismerték.

[550] Lásd például *RHL:* 255–257.

VII.

Vagyon elleni bűncselekmények – a „lopás” *(dao)*

VII.1. Bevezetés

A shuihudi iratokban leggyakrabban előforduló bűncselekmény a „lopás” (*dao* 盜). A „lopás” fordítás annyiban pontatlan, hogy a *dao* mindenféle olyan cselekményt jelent, amelyben egy vagy több személy törvénytelenül eltulajdonítja más ingóságát. A kínai *dao* szó egyaránt jelent „lopást” (a *MÉKSZ* szerint: „lop: más ingóságát a tulajdonos tudta és beleegyezése nélkül jogtalanul, eltulajdonítás végett elveszi), „rablást” (i. m.: „rabol: ingóságot erőszakkal vagy fenyegetéssel… elvesz”), illetve betörést (i. m.: „betör: valahová lopás, rablás szándékával erőszakosan behatol”). Ennek megfelelően a shuihudi szövegek nem tesznek különbséget a három különböző bűncselekményfajta között, legfeljebb néhány helyen, a bűntett körülményeinek leírásával.[551]

Azokban az esetekben, amikor kiderül, hogy mi volt a lopás tárgya, mindig valamilyen ingóságról vagy pénzről van szó. A földtulajdon kérdésével a shuihudi iratok egyáltalán nem foglalkoznak, így a földhasználati, földbirtoklási viszonyok rekonstruálásában a szövegek nem jelentenek támpontot.[552]

A *Kérdések és válaszok*ban az alábbi cikkelyek említik a *daó*t mint bűncselekményt: D 1–21, 23–40, 54, 86, 89, 94, 105, 109, 114, 115, 119, 132, 160, 185.[553] Ez összesen 51 cikkelyt jelent, vagyis a szöveg 190 cikkelyének több mint egynegyedét. Egyetlen másik bűncselekmény sem szerepel még csak megközelítőleg hasonló súllyal sem a shuihudi szövegekben. Ennek egyrészt az az oka, hogy a vagyon elleni bűncselekmények lehettek a korban a legelterjedtebbek (ez más korokra is igaz). Másrészt pedig a shuihudi sír tulajdonosa, aki meglehetősen alacsony rangot viselt, nyilván lopással kapcsolatos, alacsony súlyú ügyek intézésében vett részt. A *Zouyanshu* 奏讞書 két dokumentuma, a Z 17 és a Z 22 is a *daó*val foglalkozik.[554]

A továbbiakban a *dao* fajtáit, az elbírálását befolyásoló tényezőket, szankcióit vizsgáljuk. Ezt a bűncselekményt azért is elemezzük behatóbban, mert számos ítélkezési

---

[551] A *dao* szó rendkívül összetett jelentéséről a Qin- és Han-kori jogban lásd HULSEWÉ 1988.
[552] A mezőgazdasággal kapcsolatos shuihudi cikkelyek elemzését lásd AN ZUOZHANG 1981. A földtulajdonviszonyokról e cikkelyek rendkívül keveset árulnak el.
[553] *SHD:* 150–161, 163–173, 180, 195, 197–198, 200, 205, 207, 209, 211, 217, 229, 240.
[554] *ZYS1:* 31–33, 35–36.

tényező csak a lopással kapcsolatban jelenik meg az iratokban. Például a nemesi rang, az életkor befolyásoló szerepe csak lopási esetekben nyilvánul meg, noha valószínűleg más bűncselekményeknél is figyelembe vették ezeket.

Elöljáróban meg kell jegyezni, hogy a hatóságok a lopási ügyeket nagyon komolyan vették. Az érte kiszabható büntetés általában kényszermunka, s igen gyakran annak legsúlyosabb fokozata, falépítés. A lopási ügyekben történő nyomozás igen gondos volt: például a *Minták pecsételéshez és nyomozáshoz* E 22 cikkelyében egy köntös ellopásáról esik szó, s a jegyzőkönyvből kiderül, hogy a nyomozó hatósági emberek rendkívül aprólékosan átvizsgálták a helyszínt, kihallgatták a tanúkat, és minden nyomot írásban rögzítettek.[555] Ez jelzi, hogy az igazság kiderítését fontosnak tartották. Hasonló gondossággal járnak el a Z 22 dokumentumban is, igaz, ott testi sértés is történt.[556]

VII.2. Az elkövetési összeg

Egy lopási ügy megítélését, a büntetés súlyosságát számos tényező befolyásolta. Ezek közül az egyik legfontosabb a lopott javak értéke. Ha a hatóság tudomást szerzett egy lopásról, akkor az egyik első dolga az volt, hogy felbecsülte a zsákmány értékét. Ilyen becsléssel találkozhatunk például az E 22 cikkelyben, ahol az ellopott köntös értékét becsülik meg. Az alábbi két cikkelyből az is kiderül, hogy az ítéletet meghatározó becslést a tolvaj elfogásakor kellett elvégezni:

D 27 Egy *A* nevű közember lopást követ el. Ha elfogásakor a zsákmányt felbecsülnék,[557] annak értéke 660 garasnál több lenne. De a hivatalnok nem becsüli fel, csak akkor, amikor bíráskodik [az ügyben]. [Ekkor] a zsákmányt 110 garasra becsüli, ezért [*A*-t] szakálla leborotválására[558] ítéli.

Kérdés:

– *A* és a hivatalnok felett hogyan kell ítélni?

– *A*-t tetoválják és ítéljék falépítésre. A hivatalnok [tette] a „vétkes megbüntetésekor elkövetett hiba” [kategóriába] tartozik; ha viszont a [tett] tudatos[559] volt, akkor „igazságtalanság”[560] történt.[561]

[555] *SHD:* 270–272.
[556] *ZYS1:* 35–36.
[557] HULSEWÉ (*RCL:* 129) szerint ez a tagmondat idézet egy törvényből, és így hangzik: „Az elfogás pillanatában a zsákmányt felbecsülik.” Ugyanez vonatkozik a D 28 második mondatának első tagmondatára.
[558] Szakálla leborotválására *és* valamilyen kényszermunka-büntetésre. Az ítélet túl enyhe, hiszen 660 garasért kellett volna elítélni.
[559] *Duan*, „tudatos”, lásd 430. jegyzet.
[560] *Bu zhi* 不直, szó szerint „nem egyenes”: a shuihudi jogi szövegekben a kifejezés mindig a szándékosan törvénysértően ítélkező hivatalnok-bíróra vonatkozik, ezért fordítom – jobb megoldás híján – igazságtalanságnak. „Definícióját” lásd a D 77-ben. Lásd még YATES 1995: 354, ahol a szerző *Shiji*-beli példát is ad az igazságtalanul ítélkező hivatalnokok megbüntetésére.

D 28 Egy *A* nevű közember lopást követ el. Ha elfogásakor a zsákmányt felbecsülnék, annak értéke 110 garasnál több lenne. [De] a hivatalnok nem becsüli fel, csak akkor, amikor bíráskodik [az ügyben]. [Ekkor] a zsákmány értékét 660 garasnál többre teszi, ezért *A*-t tetováltatja és falépítővé teszi.

Kérdés:

– Hogyan ítéljenek *A* és a hivatalnok felett?

– *A* szakállát borotválják le és tegyék közrabszolgává. A hivatalnok [tette] a „vétkes megbüntetésekor elkövetett hiba” [kategóriába] tartozik.[562]

A becslés időpontja minden bizonnyal azért fontos, mert a különböző javak árai időközben változhattak, s relevánsnak azt az árat tekintették, amely az elfogáskor volt érvényben. Ezzel elkerülték, hogy az áringadozások hassanak az ítéletek súlyára, s ha például valaki ínség – magas gabonaárak – idején gabonát lopott, az nem kapott enyhébb ítéletet csak azért, mert az elfogása és a pere között eltelt időben estek a gabonaárak.

A zsákmány értékét csaknem mindig „garasban” (*qian* 錢) állapították meg. Egy-két esetet ismerünk, amikor birkát vagy marhát lopnak, ilyenkor a cikkelyek nem adják meg az állat értékét pénzben, de nem kizárt, hogy az árat ilyenkor is felbecsülték. A *qian* pontos értékét nem ismerjük, de egy *qian* egész biztosan nem ért túl sokat, ezért fordítjuk „garasnak”. A következőkből lehet egy *qian* értékét megbecsülni: *1.* A kényszermunkások téli kabátjának készítéséhez felhasználandó kender ára: 60 *qian* (nagy méretű kabát), 46 *qian* (közepes méret), 36 *qian* (kis méret) (A 49).[563] *2.* A kényszermunkások ruházására költendő összeg télen és nyáron: 110, illetve 55 *qian* közrabszolga, falépítő részére; ugyanilyen státusú személynek, ha kis termetű: 77, illetve 44 *qian;* gabonaőrlőknek 55, illetve 44 *qian*, s ha kis termetűek, 44, illetve 33 *qian* (A 50).[564] *3.* Bírság, büntetésmegváltás vagy az állammal szembeni adósság ledolgozásakor egynapi munka 8 *qian*nyi adósság ledolgozásának felel meg, ha viszont az illető ellátásáról az állam gondoskodik, egynapi munka 6 *qian*nel ér fel – vagyis egy ember egynapi, alacsony szintű ellátása 2 garasba kerül (A 68).[565]

A zsákmány értékének és a büntetés súlyosságának összefüggése meglehetősen sajátos rendszer szerint alakult Qinben. A súlyossági fokozatot értékhatárok szerint állapították meg. A határok a következők voltak: 1, 110, 220, 660 garas. A *Kérdések és válaszok*ban a 220 garasos összeg csupán egyszer szerepel (D 1),[566] s a többi shuihudi jogi szövegben is csupán

[561] *SHD:* 165.
[562] *SHD:* 166.
[563] *SHD:* 66.
[564] *SHD:* 67–68.
[565] *SHD:* 84.
[566] *SHD:* 150.

további három alkalommal fordul elő (B 5, 6b, 28)[567]. Ugyanezekben a cikkelyekben a 2200 garasos összeg is szerepel. Ez utóbbi esetek azonban nem bűncselekményhez, hanem hivatalnoki vétséghez kapcsolódnak. A D 1 cikkelyben is hatósági személyek (poroszlók, tolvajfogók) szerepelnek. Emiatt nem tartjuk kizártnak, hogy általános bűnügyekben a 220 garasos értékhatár nem létezett, s csak a 1–109, 110–659 és 660– sávokat alkalmazták.

A pontos összeg nem számított, csak azt vették figyelembe, hogy mely sávon belülre esik az érték. A cikkelyekben az egyes eseteknél többnyire az értékhatárok összegei szerepelnek, ami jelzi, hogy az esetek fiktívek. A rendelkezésekből egyértelműen kiderül, hogy ahol például „110 garas” szerepel, az azt jelenti: 110–220 (vagy 110–660) garas közötti összeg; ugyanígy a „660 garas” jelentése: 660 vagy annál magasabb összeg.

A fent idézett D 27–28 cikkelyekből kiderül két elkövetési érték büntetési kategóriája:

110 garas → szakáll leborotválása és közrabszolgaság

660 garas → tetoválás és falépítés

A 110 garasos büntetési tételt részben megerősíti az alábbi cikkely is:

D 7 Egy *sikou*[568] 110 garast lop, de mielőtt [elfognák], feladja magát.

– Hogyan ítéljenek felette?

– Borotválják le a szakállát, és váljék belőle közrabszolga.[569] Mások szerint:[570] szolgáltasson be bírságként két páncélzatot.[571]

A válaszban megadott első büntetés nyilvánvalóan a 110 garas értékű lopás szokásos tétele. A második vélemény pedig azon alapulhat, hogy az illető már eleve elítélt, így csak kiegészítő bírságot kell fizetnie.

Azt, hogy egy sávon belül nem számított a pontos összeg, az alábbi cikkelyek bizonyítják:

D 31 Valakit feljelentenek 1000 garas ellopásáért. A vallatáskor [kiderül, hogy csak] 670 garast lopott.

– Hogyan kell ítélni a feljelentő felett?

– Nem kell elítélni.[572]

---

[567] *SHD:* 115–117, 125.

[568] *Sikou* 司寇, „rablók elleni őr”: viszonylag enyhe, negyedfokú kényszermunkát végző elítélt (lásd a jelen dolgozat X.4.4. pontját).

[569] *Lichen* 隸臣, „közrabszolga”: harmadfokú kényszermunkát végző elítélt (lásd a jelen dolgozat X.4.3. pontját).

[570] *Huo yue* 或曰: „mások szerint, más vélemény szerint”. Abból, hogy a cikkely két különböző szankciót is megemlít ugyanahhoz a büntetéshez kapcsolódóan, látszik, hogy a *Qin lü da wen* nem elsődleges jogforrás. Az is kitűnik, hogy Qinben a törvénykezési gyakorlat nem volt teljesen egységes. A kérdésről lásd még a jelen dolgozat IV.3. pontját.

[571] *SHD:* 154.

D 32 Valakit hamisan megvádolnak[573] 1000 garas ellopásával. A vallatáskor [kiderül, hogy csak] 670 garast lopott.

– Hogyan kell ítélni a hamisan vádaskodó felett?

– Nem kell elítélni.[574]

Mivel mind a 670, mind az 1000 garas meghaladja a 660-at, így a legfelsőbb büntetési sávba esnek. Emiatt a téves vagy hamis feljelentőt nem büntetik meg, hiszen valótlan állítása a büntetés szempontjából nem releváns. (Ellenkező esetben büntetésre számíthatna.) Találunk azonban egy cikkelyt, amely ellentmond ennek az elvnek:

D 33 *A* azzal vádolja *B*-t, hogy …[575] értékben lopott. A vallatáskor [kiderül, hogy] *B* 30 [garasnyi értékben] lopott. *A* hamis vádként tett hozzá 50-et, s „gondatlan”[576] volt a 30-cal kapcsolatban.

Kérdés:

– *A*-t el kell-e ítélni?

– A hivatal gyakorlata szerint bírsága két páncélzat.[577]

Itt tehát a feljelentőt megbírságolják, noha a két elkövetési érték ugyanabba a sávba esik. Igaz, a bírságról nem törvény rendelkezik, hanem a „hivatal gyakorlata”. Elképzelhető, hogy a hivatali gyakorlat a fenti két esetben is másképp ítélt, illetve az is, hogy kisebb összegeknél nagyobb jelentőséget tulajdonítottak ez eltéréseknek.

Az biztos, hogy ha a feljelentő átlépett egy értékhatárt, akkor tévedéséért büntetés járt:

D 30 Feljelentenek egy embert 110 garas ellopásáért. A vallatáskor [kiderül, hogy csak] 100 garast lopott.

– A feljelentő felett hogyan kell ítélni?

– Bírságként fizessen két páncélzatot. […][578]

Itt bár a 100 és a 110 garas között csupán 10 garas a különbség, mivel éppen közbeesik egy értékhatár, a tévedésnek következménye van. A cikkely folytatásában egy hasonló eset szerepel:

---

[572] *SHD:* 168.
[573] *Wu* 誣, szó szerint „megrágalmaz”. E bűncselekményről lásd a jelen dolgozat VIII.2. pontját.
[574] *SHD:* 168. A cikkelyről és a hamis vádaskodás különböző eseteiről lásd HULSEWÉ 1997: 204.
[575] Itt a bambuszcsíkon néhány írásjegy olvashatatlan, de az összeg minden bizonnyal 80 garas.
[576] A gondatlanságról lásd **261**. jegyzet.
[577] *SHD:*162.
[578] *SHD:* 167.

D 30 […] 100 garast lopnak el, de tudatosan[579] 10 garassal több ellopását jelentik.

Kérdés:

– A feljelentő felett hogyan ítéljenek?

– Bírságként szolgáltasson be egy pajzsot; az egypajzsnyi bírság felel meg a törvényeknek. De a hivatal gyakorlata az, hogy „gondatlanság” miatt ítélik el [az ilyen feljelentőt], s a bírság két páncélzat.[580]

Különösen érdekes az alábbi cikkely, amely a lopás egy minősített esetét, a „tervezést” is érinti:

D 11 *A* és *B* soha nem ismerték egymást. *A* elindul kirabolni *C*-t. Éppen odaér, amikor *B* is *C* kirablására érkezik. *A* és *B* beszélnek egymással, majd külön-külön rabolnak. Zsákmányuk értéke fejenként 400 [garas]. Miután már elhagyták [*C* házát], mindkettőjüket elfogják.

Ha előtte megtervezték[581] [a rablást], az összesített zsákmány alapján ítéljék el őket. Ha nem tervezték meg, mindkettőről a saját zsákmánya alapján döntsenek.[582]

Az, hogy a zsákmányt összesítik vagy személyenként veszik figyelembe, igen fontos a büntetés szempontjából. Ha egy személyre 400 garast számolnak, akkor az a 220–660 garas közötti kategóriába tartozik, s a büntetés enyhébb. Ha azonban mindkettőjüknél a 800 garast veszik alapul, akkor az már 660 fölött van, amiért, mint láttuk, a legsúlyosabb kényszermunka-fokozat jár.

Az alábbi, minden bizonnyal hiányos cikkely is azt jelzi, hogy az értékhatár átlépésének jelentősége volt:

D 34 Valakit hamisan 20 [garas] értékű lopással vádolnak. Még mielőtt ítélnének felette, [az az ember, aki bevádolta,][583] lopást követ el 100 [garas] értékben. Csak ezután derül ki [a hamis vád ténye].

– Az ítélkezésnél a [két] érték összegét kell figyelembe venni, vagy pedig ítéljék el külön a tényleges bűntettért, külön a hamis vádaskodásért?

– Szolgáltasson be bírságként két páncélzatot és egy pajzsot.[584]

[579] *Duan*, „tudatos”, lásd 430. jegyzet.
[580] *SHD:* 130. A cikkely elemzését lásd a jelen dolgozat VIII.3. pontjában.
[581] *Mou*, „kitervel, összeesküszik”. A *Kérdések és válaszok*ban a kifejezés a fentin kívül még a D 4, 11, 14, 54, 60 cikkelyekben található meg. Az esetekben az a közös, hogy a bűntettekben többen is érintettek, a szó tehát a bűnelkövetés olyan változatát jelöli, amelyben valamiféle közös tervezés történt. A *mou*ról lásd még *RHL:* 265–268, illetve a jelen dolgozat VII.4 pontja.
[582] *SHD:* 156.
[583] A kiegészítés a továbbiak alapján indokolt.
[584] *SHD:* 172.

Az ítélet furcsa, mert egyrészt a bírság összegén kívül mást nem mond – tehát éppen a kérdésben rejlő lényegi, más helyzetekre is alkalmazható, elvi problémára nem ad választ –, másrészt az ítélet szokatlanul enyhe, hiszen lopásért általában nem bírság, hanem kényszermunka járt. Elképzelhető, hogy a passzus végéről az írnok lefelejtette a lopásért járó büntetés néhány írásjegyét (vagy az olyan egyértelmű volt, hogy nem tartotta érdemesnek lejegyezni), s csak a hamis vád szankcióját adta meg.[585] Az azonban a kérdésfelvetésből nyilvánvaló, hogy nem mindegy, összevonják-e a két összeget. A „büntetés megfordítása” elvének megfelelően a hamisan vádaskodó azt a büntetést kapta, ami a vádjában szereplő bűnért járt volna.[586] A jelen esetben 20 garas ellopásáról van szó. Ha ezt összevonják a 100 garasos lopással, akkor az elkövetési össze 120 garas, amely átlépi a 110-es határt, így súlyosabb büntetéssel jár.

Különösen bonyolult az alábbi cikkely:

D 1 „Ha a poroszlók[587] hivataluknak hátat fordítva lopást követnek el, súlyosbított büntetést kapjanak.”

– Mit jelent a büntetés súlyosbítása?

– Ha öten követik el a lopást, s a zsákmány több, mint egy garas, vágják le a bal lábukat, tetoválják őket, s váljék belőlük falépítő. Ha nincsenek öten, s amit raboltak, eléri a 660 garast, tetoválják őket, vágják le az orrukat, s váljék belőlük falépítő. [Ha a zsákmány] nem éri el a 660 garast, de eléri a 220-at, tetoválják őket, s váljék belőlük falépítő. Ha [a zsákmány] kevesebb 220 garasnál, száműzzék őket. A tolvajfogókkal[588] is így bánjanak.[589]

Mint már említettük, ez az egyetlen büntetőjogi cikkely, amelyben szerepel a 220-as értékhatár. Az elkövetők státusza rendkívül fontos: poroszlók vagy tolvajfogók, tehát hatósági emberek, akiknek éppen a rablások megakadályozása lenne a feladatuk. Emiatt büntetési tételeik is igen súlyosak. Ha csoportosan lopnak, az további súlyosbító tényező: öt főnél már egy garas ellopásáért is a kasztrálás alatti lehető legsúlyosabb megcsonkítás és a legsúlyosabb kényszermunka jár. Ha nincsenek öten, a büntetés akkor is igen súlyos: 660 garas felett tetoválás, orrlevágás és falépítés a büntetés (hasonló összegnél, mint láttuk, alapesetben csak tetoválás és falépítés járt). 220 és 660 garas között azt a büntetést kapják, amit mások 660

[585] HULSEWÉ (*RCL:* 132) szerint az elkövető talán valamilyen nemesi rang birtokosa volt (bár ez a szövegből nem derül ki).
[586] Lásd a jelen dolgozat VIII.2. pontját.
[587] *Haidao* 害盜, valószínűleg a *xiandao* 憲盜, „poroszló, zsandár, őr” elírása vagy kölcsönszava, aki a tolvajok elfogásáért felelős hatósági személy (*SHD:* 107, alsó 1. jegyzet).
[588] *Qiudao*, „tolvajfogó”: az *SHD* szerkesztői szerint a bűnösök őrizetbe vételét végrehajtó hatósági személy, amolyan zsandárféleség (147, 3. jegyzet). Státusa hasonlít a poroszlóéra *(xiandao)*, mert mind a D 1, mind a D 2 cikkelyekben azonos megítélés alá esnek.
[589] *SHD:*150.

garas felett: tetoválást és falépítést. 220 garas alatt a büntetés száműzés, míg alapesetben 110–660 garas közötti lopásért szakáll-leborotválás és közrabszolgaság járt.

Érdekes összeghatár az 1 garas. Ennek valószínűleg szimbolikus jelentősége van:

D 6 Valaki lopva más eperfájáról szed levelet. Zsákmányának értéke nem éri el az 1 garast.

– Hogyan ítéljenek felette?

– Bírsága[590] legyen háromszor tíz nap közmunka.[591]

A nem túl jelentős összegű eperfalevél-lopásról minden bizonnyal azért tesz külön említést a szöveg, mert az eperfalevél – amellyel a selyemhernyókat etették – alapvető fontosságú termény volt. Hasonlóan jelentősek voltak az áldozatoknál használt állati szervek:

D 21 „Ha, mielőtt a közösségi[592] áldozati szertartás véget ér, valaki lop az áldozati tárgyakból,[593] annak bírságot kell fizetnie, …[594] alatt vágják le a szakállát és tegyék közrabszolgává.”

– Ha valaki ellop egy vesét, s a vese értéke kevesebb, mint 1 garas, azt mire ítélják?

– Az áldozatokhoz mindig szívet, vesét és más szerveket használnak. Minden ilyen [szerv] egy áldozati tárgynak számít. Ha egy [egész] áldozati tárgy [ellopásakor] a zsákmány nem éri el az 1 garast, a tolvajnak vágják le a szakállát.[595] Ha a [tárgy] értéke 20 garas, de csak egy részét lopják el, így nem tesz ki egy egész áldozati tárgyat, valamint ha az ellopott [áldozati tárgy] nincs az oltárra helyezve, akkor a törvények szerint kell ítélkezni.[596]

Ebben az esetben a bűnös, aki egy 1 garas értékű vesét lopott, meglehetősen súlyos büntetést kap: szakáll-leborotválást, továbbá valószínűleg valamilyen fokú kényszermunkát; mint láttuk, ilyen büntetés a 110–660 garas között lopó tolvajoknak járt. Ennek az az oka, hogy szakrális jelentőségű tárgyat lopott.

Egy másik cikkely alapján a közönséges lopásnál az 1 garas megítélése nem túl súlyos:

---

[590] *Zi* 貲, „bírság”: a terminus elemzését lásd HULSEWÉ 1978: 208–211; „definícióját” lásd *Shuowen jiezi:* 285. A fenti cikkely különlegessége, hogy itt a *zi* – előfordulásainak többségével szemben – nem pénz- (illetve pajzs-, páncélzat-) bírság jelentésben szerepel, hiszen a „befizetendő” büntetés: tízdekádnyi ingyenmunka.

[591] *SHD:* 154.

[592] *Gong* 公*:* a szó jelentése lehet „közös(ségi)”, „hivatalos, állami”, illetve „fejedelem, herceg”. Itt az első jelentés valószínűbb. A shuihudi jogi szövegek keletkezésekor a Qin-beli uralkodó címe már *wang* 王, „király” – a D 23-ban és D 141-ben is így szerepel. A *wang* cím felvétele valószínűleg Kr. e. 325-ben történt (*RCL:* 127, MASPERO: 1978: 317).

[593] *Ju* 具, „áldozati tárgy”, vagyis az ősöknek, isteneknek felajánlott ajándék. Ez a jelen esetben hús, de lehet gabona, só stb. is.

[594] HULSEWÉ (*RCL:* 127) szerint az írnok itt kifelejtett néhány írásjegyet, amelyek valószínűleg valamilyen rangot jelölhettek; enélkül a mondat értelmezhetetlen. A *WW* és az *SHD* szerkesztői nem jelöltek hiányzó írásjegyet.

[595] Ezzel, mint már említettük, valószínűleg kényszermunka-büntetés is járt, ami a szövegben nem szerepel.

[596] *SHD:* 161.

D 12 Egy iparos lopást követ el, s [a zsákmányt] elviszi [a műhelyből]. Amit ellop, annak értéke kevesebb egy garasnál.

– Csoportja többi tagjának jár-e botozás?

– Nem jár botozás.[597]

Nem tudjuk, hogy maga a bűnös milyen büntetést kapott. Az azonban, hogy a vele egy kölcsönös felelősségi csoportba tartozókat nem büntetik meg, jelzi, hogy az eset megítélése viszonylag enyhe.

Az egy garas értékű tárgy ellopásának enyhe megítélését jelzi továbbá az alábbi cikkely is:

D 24 Egy *A* nevű közember ellop egy kecskét,[598] amelynek a nyakán kötél van. A kötél 1 garast ér.

Kérdés:

– Hogyan ítéljenek *[A]* felett?

– *A* célja a kecske ellopása volt. A kötél a kecskére volt kötve. Ha *A* a kecskét elvezette, az eset megítélésekor ne vegyenek figyelembe mást a kecskén kívül.[599]

Itt tehát az egy garast, amennnyit a kötél ért, nem adták hozzá a kecske értékéhez. Érdekes a cikkelyben megnyilvánuló jogelv: a bűnös szándék a kecskére irányult, nem a kötélre, így csak az előbbit veszik figyelembe. Ez is arra utal, hogy az elkövető tudattartalma nagy szerepet játszott a büntetőjogi megítélésben.

Szintén az egygarasos lopás enyheségét mutatja a D 9 cikkely:

D 9 *A* lopást követ el, kevesebb, mint egy garas értékben. [Ezután] *B* házába megy. *B* nincs tudatában [annak, hogy *A* lopott].

Kérdés:

– *B* fölött hogyan ítéljenek?

– Ne ítéljék el. Ha viszont látta és tudta, [hogy *A* lopott], de nem fogta őt el, bírságként fizessen egy pajzsot.[600]

Mint később látni fogjuk, a bűnös feljelentését elmulasztó személy komoly büntetésre számíthatott. Itt az egypajzsnyi bírság, ami a lehető legenyhébb büntetés, azt jelzi, hogy az

[597] *SHD:* 156.
[598] *Yang* 羊, „birka” vagy „kecske” – ez utóbbi a kikötés miatt valószínűbb.
[599] *SHD:* 163.
[600] *SHD:* 155.

eredeti bűnt sem tartották túlságosan súlyosnak. Az azonban sajnos egyetlen cikkelyből sem derül ki, hogy közönséges lopási esetben, melyben a zsákmány 1 garast ért, maga a tolvaj milyen büntetésben részesült.

VII.3. Más lopásának eltitkolása

Shang Yang életrajzában szerepel az a rendelkezés, mely szerint ha valaki tudomást szerez egy bűnesetről, de nem jelenti fel a tettest, azt súlyosan megbüntetik:

Aki [tudott] egy bűnözőről, de nem jelentette fel, azt derékban kettévágták; aki feljelentett egy bűnözőt, az ugyanakkora jutalmat kapott, mint aki levágott egy ellenséges fejet; aki rejtegetett egy bűnözőt, azt ugyanolyan büntetés sújtotta, mint aki megadta magát az ellenségnek.[601]

Ez az elv a shuihudi iratokban is megnyilvánul, igaz, a büntetés nem ennyire szigorú és egységes (kettévágás derékban), s a bűnöst vagy zsákmányát elrejtők, illetve őket nem feljelentők büntetése bonyolult rendszert alkotott. A jelen pontban tárgyalt esetek valójában nem a lopás kategóriájához tartoznak, hanem külön bűncselekménycsoportot képeznek. Ennek ellenére, mivel az ismert esetek zöme lopáshoz kapcsolódik, ebben a fejezetben tárgyaljuk őket.

Ha valaki lopást követett el, s valamilyen módon kapcsolatba került egy másik emberrel, aki nem tudott a lopásról, az utóbbit nem büntették meg:

D 9 *A* lopást követ el, kevesebb, mint egy garas értékben. [Ezután] *B* házába megy. *B* nincs tudatában [annak, hogy *A* lopott].

Kérdés:

– *B* fölött hogyan ítéljenek?

– Ne ítéljék el. Ha viszont látta és tudta, [hogy *A* lopott], de nem fogta őt el, bírságként fizessen egy pajzsot.[602]

Tehát ha az illető tudott a lopásról, de nem fogta el a tettest, akkor – ha nem részesült is a zsákmányból – büntetést kapott. Mint fentebb láttuk, a D 9 cikkelyben a feljelentést elmulasztó büntetése a zsákmány kis összege miatt ilyen enyhe.

[601] 不告奸者腰斬，告奸者與斬敵首同賞，匿奸者與降敵同罰。*Shiji* 68: 2230.
[602] *SHD:* 155.

A lopást illető tudatlanság akkor is mentesítő körülmény, ha a zsákmány (illetve az azon vett tárgy) egy másik emberhez kerül:

D 10 *A* pénzt lop, hogy selymet vegyen, majd [a selymet] rábízza *B*-re. *B*, nem tudva a lopásról, elfogadja.
– *B* fölött hogyan ítéljenek?
– Ne ítéljék el.[603]

Vagyis alapesetben nem számít bűnnek, ha az ember kapcsolatba kerül a tolvajjal vagy zsákmányával, feltéve, ha nem tud a lopás tényéről. Tehát a bíró figyelembe vette az ügybe vétlenül belekeveredett fél tudattartalmát.

Ha azonban valaki tudta, hogy a másik lopott, s részesedett a zsákmányból, akkor a részesedés mértékétől függetlenül ugyanolyan értékű lopásért büntették meg, mint magát a tettest:

D 8 *A* lopást követ el, zsákmányának értéke 1000 garas. *B* tudja, hogy *[A]* lopott, s elfogadja a zsákmánynak kevesebb, mint 1 garas értékű részét.
Kérdés:
– *B* felett hogyan ítéljenek?
– Ugyanúgy, [mint *A* felett].[604]

A részesedés alacsony volta jelzi, hogy az ítélet szempontjából nem az elfogadó zsákmánya a releváns, hanem az, hogy tudott a bűncselekményről. Valószínűleg a részesedést ezen tudás bizonyítékának tekintették, amely igazolta, hogy az elfogadó tudott az esetről. (Ilyen bizonyíték híján a tudattartalmat igen nehéz volt rekonstruálni).

Ugyanezek a következtetések szűrhetők le az alábbi cikkelyből:

D 16 Ha valaki egy éjjel 150 garas értékben lop, s ezt elmondja *A*-nak, mire *A,* a felesége és gyermekei, [mindannyian] tudván a [lopásról, a tolvajjal] együtt húst esznek, akkor *A* felesége és gyermekei ugyanazért a bűnért felelnek, mint *A*.[605]

A bűncselekménnyel tisztában levők, függetlenül attól, hogy hányan vannak, mindannyian ugyanazt a büntetést kapják, s a D 8 cikkely alapján feltételezhető, hogy ez a büntetés megegyezik a tettesével. Felmerülhet, hogy milyen szerepe van a közös húsevésnek.

[603] *SHD:* 155.
[604] *SHD:* 154–155.
[605] *SHD:* 158.

Feltételezésünk szerint ez, ugyanúgy, mint a zsákmány egy részének elfogadása, a bíró számára azt bizonyítja, hogy a résztvevők tudtak a lopásról. Valószínűleg áldozati vagy ünnepi lakomáról van szó – a korabeli emberek csak ritkán, ünnepeken ettek húst –, amelyet a sikeres bűncselekmény megünneplésére rendeztek. Az ezen való részvétel igazolja az ítélethozónak, hogy az illetők tudtak a cselekményről.[606]

Külön csoportot alkotnak azok a cikkelyek, amelyeknél a tettes, illetve a tettről tudomást szerzők egy családba tartoznak. Ezekben az esetekben kétfajta felelősség keveredik: egyrészt a bűntettről tudomást szerzők felelőssége, másrészt a családtagok egymásért viselt felelőssége. Ez utóbbi miatt a közeli hozzátartozók mindenképpen büntetésben részesülnek; az, hogy tudtak-e a lopásról, csak bűncselekményük besorolása szempontjából releváns.

Az alábbi két cikkely szerint ha a feleség, akinél a zsákmány egy részét elrejtik, tud a lopásról, akkor ő is lopásért vonandó felelősségre. Ha nem tud a zsákmány lopott voltáról, akkor bűne más: „megőrzés” (*shou* 收), illetve „a zsákmány tárolása” (*shouzang* 守臧). Ez utóbbi cselekmények büntetési tételét, illetve a közöttük fennálló különbséget sajnos nem ismerjük.

D 13 Egy férj 1000 garast lop, amiből 300-at a feleségénél rejt el.

– Hogyan ítéljenek a feleség felett?

– Ha a feleség tudta, hogy a férj lopott pénzt rejtett el, akkor 300 garas összegű „lopásért” ítéljék el. Ha nem tudta, [a bűne:] „megőrzés”.[607]

D 14B Egy férj 200 garast lop, s a feleségénél elrejt ebből 110-et.

– Hogyan ítéljenek a feleség felett?

– Ha az asszony tudta, hogy a férje lopott, akkor 110 garas összegű „lopás” a bűne. Ha nem tudta, akkor „a zsákmány tárolása”.[608]

Az alábbi cikkely, a D 16-hoz hasonlóan, szintén a közös húsfogyasztáshoz köti az azonos felelősséget. A közös étkezés itt is nyilván bizonyítékként szolgál arra, hogy az érintettek tudtak a bűncselekményről:

[606] YATES 1995: 357.
[607] *SHD:* 157. Ez a passzus nem tartalmaz szankciót, csak azt, hogy a feleség tette melyik bűncselekmény kategóriájába tartozik. Az ezért járó büntetést valószínűleg maguk a törvények szabták meg. A D 10-ben leírt esettel szemben itt a rábízott szerzemény lopott voltáról nem tudó személy valószínűleg azért büntetendő, mert a tolvaj családtagjaként a kölcsönös felelősségi rendszer alapján felelős annak tettéért.
[608] *SHD:* 157.

D 15 Ha valaki egy éjjel[609] 110 garas értékben lop, s felesége és gyermekei tudván erről vele együtt húst esznek, mindannyian ugyanazért a bűnért felelnek.[610]

A D 13 és D 14B cikkelyekhez hasonlóan itt is, a hozzátartozók, ha tudnak a lopásról, azonos bűncselekmény-kategóriába tartoznak. A fentiek alapján látszik, hogy ha valaki tudott egy lopásról, de nem tett feljelentést, akkor ugyanazért a bűnért vonták felelősségre, mint a tolvajt, függetlenül attól, hogy a tolvaj családjába tartozott-e. Ha az illető nem tudott a lopásról, és nem volt a tolvaj családtagja, akkor nem büntették meg; ha viszont családtag volt, akkor büntetést kapott.

Egyetlen olyan cikkelyt találunk, amely ellentmond a fenti elvnek:

D 14A Egy férj 300 garast lop. Ezt elmondja a feleségének, majd az asszonnyal együtt eszik és iszik.

– Hogyan ítéljenek a feleség felett?

– Ha korábban nem tervezték meg[611] a dolgot, akkor [a bűne:] „megőrzés”. Ha előre megtervezték, akkor ugyanaz a bűne, [mint a férjé].[612]

Itt a feleség bűncselekményének megállapításakor az a releváns, hogy előre megtervezték-e a lopást. A D 13–14B cikkelyektől ez az eset annyiban különbözik, hogy itt a feleség nem rejti el a zsákmányt. Ugyanakkor a D 15 cikkelynek a D 14A mindenképpen ellentmond, hiszen az előbbiben csupán a közös húsfogyasztás következtében a feleség ugyanazért a bűnért felelt, mint férje, függetlenül ttól, hogy a lopást megtervezték-e. A cikkelyek közötti ellentmondás a bírói gyakorlat következetlenségére, vagy arra utal, hogy nem egy időben keletkeztek.

VII.4. „Kitervelés”

A fentiekben már többször találkoztunk a „kitervelés”, „megtervezés” (*mou* 謀) fogalmával. A kifejezés ötször szerepel a *Kérdések és válaszok*ban (ezen kívül a shuihudi jogi szövegekben csak az A 93 cikkelyben találkozunk vele, más jelentésben). A *mou* mindig a lopás, rablás *(dao)* bűncselekményével áll együtt, illetve a D 54-ben a rablás mellett az emberölés is szerepel. A Z 17 dokumentumban is lopással szerepel együtt. A *mou* két embert

[609] HULSEWÉ (*RCL:* 125) a mondat elején álló elmosódott írásjegyet a *Wenwu*t követve *qian*nek olvassa, ezért szerinte a mondat így kezdődik: „Egy korábbi alkalommal valaki (tárgyakat) lopott…” Az *SHD* olvasata azonban *xiao,* „éjjel”: ez utóbbit tartjuk valószínűbbnek. Ugyanez vonatkozik a D 16 cikkelyre is.
[610] *SHD:* 158.
[611] *Mou*, lásd 581. jegyzet.
[612] *SHD:* 157.

érint, s kétféle esetével találkozunk: az egyikben két ember közösen megtervez egy bűncselekményt (D 11, 14A, Z 17), majd valamelyikük vagy mindkettőjük végrehajtja azt; a másik esetben a „megtervezés” gyakorlatilag „felbujtás”: egy ember felbujt egy másikat arra, hogy kövessen el egy bűncselekményt (D 3, 4, 54).

A „kitervelés” olyan körülmény, amely valamennyi félre kiterjeszti a teljes felelősséget. Ha az alapbűncselekmény előtt „kitervelés” történt, akkor az alapbűncselekménynél járóval megegyező a büntetés, attól függetlenül, hogy a szereplők valamennyien részt vettek-e magának a bűncselekménynek az elkövetésében. Ezt igazolják az alábbi, már idézett cikkelyek:

D 11 *A* és *B* soha nem ismerték egymást. *A* elindul kirabolni *C*-t. Éppen odaér, amikor *B* is *C* kirablására érkezik. *A* és *B* beszélnek egymással, majd külön-külön rabolnak. Zsákmányuk értéke fejenként 400 [garas]. Miután már elhagyták [*C* házát], mindkettőjüket elfogják.

Ha előtte megtervezték [a rablást], az összesített zsákmány alapján ítéljék el őket. Ha nem tervezték meg, mindkettőről a saját zsákmánya alapján döntsenek.[613]

D 14A Egy férj 300 garast lop. Ezt elmondja a feleségének, majd az asszonnyal együtt eszik és iszik.

– Hogyan ítéljenek a feleség felett?

– Ha korábban nem tervezték meg a dolgot, akkor [a bűne:] „megőrzés”. Ha előre megtervezték, akkor ugyanaz a bűne, [mint a férjé].[614]

A D 11-es cikkellyel kapcsolatban a VII.2. pontban már láttuk, hogy a 660 garasos határ átlépése miatt a büntetés súlyosságát fokozza, ha a zsákmányt összesítik. A D 27–28 cikkelyekből kiszámolható büntetési tételek alapján, az, hogy a két rabló a helyszínen „megtervezte-e” a rablást, azt határozza meg, hogy falépítésre vagy közrabszolgaságra ítélik-e őket. A D 14A-ban említett „megőrzés” büntetését nem ismerjük, de feltételezhetjük, hogy enyhébb, mint a lopásé.

A Z 17 dokumentumban a vád szerint ketten megtervezik egy ökör ellopását, majd magát a tettet, a másik távollétében, csak az egyikük hajtja végre. Ettől függetlenül a tervezésben részt vevő felet tetoválásra és falépítésre, vagyis a lopásért adható legsúlyosabb büntetésre ítélik. A tolvaj büntetését nem ismerjük, de nyilvánvalóan megegyezik a vele tervet szövőével.

Ami a felbujtásos eseteket illeti, ezekből kiderül, hogy a felbujtó ugyanolyan büntetést kap, mint magának az alapbűncselekménynek az elkövetője:

[613] *SHD:* 156.
[614] *SHD:* 157.

D 3 *A* kiterveli, hogy *B*-t rabolni küldi. *B* egy napon elindul rabolni, de mielőtt odaérne, elfogják. Mindketten tartoznak megváltani a tetoválás-büntetést.[615]

D 4 Valakinek *A* nevű rabszolgája kiterveli, hogy ugyanannak az embernek *B* nevű rabszolganőjével ellopat a gazdától egy ökröt. [Az ellopott ökröt] eladják, ezután fogják a pénzt és [megpróbálnak] elmenekülni az országból. A határon elfogják őket.

– Hogyan kell ítélni az egyik, s hogyan a másik felett?

– Ítéljék falépítésre és tetoválják őket, [majd] adják vissza mindkettőjüket a gazdájuknak[616].[617]

Különleges eset az alábbi:

D 54 *A* kiterveli, hogy elküldi *B*-t kirabolni és megölni valakit; részesedésként 10 garast kap.[618]

Kérdés:

– *B* még nincs 6 láb magas; *A* felett hogyan ítéljenek?

– Végezzék ki és tegyék közszemlére.[619]

Itt a felbujtó az egyik legsúlyosabb büntetést kapja, amely súlyosabb, mint a halálbüntetés alapváltozata. Azt azonban nem tudjuk, hogy mely tényező játszotta a súlyosbító szerepet: az elkövető kiskorúsága, a részesedés vagy a felbujtás ténye. Valószínűleg több tényezőt is figyelembe vettek.

A „kitervelés”, „felbujtás” esetei is azt bizonyítják, hogy a hatóságok a bűncselekményeknél figyelembe vették a szubjektív felelősséget is. A „tervet szövő” feleket, illetve a felbujtót és a felbujtottat ugyanarra a büntetésre ítélték, függetlenül attól, hogy a bűncselekményt konkrétan melyikük hajtotta végre. Mindez hasonló volt ahhoz, ahogy az elkövetett bűncselekményről tudó, de feljelentést nem tévő személy is ugyanazt a büntetést kapta, mint a tettes (lásd például D 8). A szubjektív felelősség tehát ugyanolyan fontos volt, mint az objektív.

VII.5. Lopás családon belül

[615] *SHD:* 152. Vagyis a tetoválást *és* a falépítésre ítélést. Mivel a megcsonkítás általában együtt járt valamilyen fokozatú kényszermunkával, s egy bizonyos megcsonkítás (a tetoválás is annak számított) egy bizonyos kényszermunkafajtával járt együtt, ez utóbbi büntetést – mint ami magától értetődik – a rendelkezések gyakran nem említik. Ugyanakkor érdekes specialitása a Qin-beli büntetőjognak az, hogy a vádlott a kiszabott büntetés *megváltására* is ítélhető.

[616] Nyilván a kényszermunka idejének letelte után.

[617] *SHD:* 152.

[618] A szövegből nem derül ki, hogy a 10 garast *A* vagy *B* kapja.

[619] *SHD:* 180. A cikkelyről lásd még a jelen dolgozat VI.2.1. pontját.

Hasonlóan az emberöléshez és a testi sértéshez (lásd VI.2.2., VI.3.5.) a családon belül elkövetett lopás eltérő megítélés alá esett, mint az egyéb esetek. A D 17 cikkelyben szereplő törvényidézet szerint az apa szankció nélkül lophat a fiától. Ez megfelel annak az általános kínai elvnek, hogy a családon belül a családfőnek csaknem teljhatalma van:

D 17 „Ha apa lop a fiától, az nem számít lopásnak.”

– Ha nevelőapa lop a fogadott fiától, azt hogyan kell megítélni?

– Az lopásnak számít.[620]

Kevésbé egyértelmű az alábbi cikkely, ahol a fiú lop a szüleitől:

D 86 – [Mit jelent] a „hivatalos feljelentés”? Mit jelent a „nem hivatalos feljelentés”?[621]

– Bűnös szándékkal megölni, megsebesíteni, meglopni valakit: ezek a „hivatalos [feljelentéssel járó bűncselekmények]”. Ha egy fiú meglopja szüleit, [vagy] a szülők felhatalmazás nélkül [622] megölik, megcsonkítják, leborotválják gyermeküket, rabszolgájukat, rabszolganőjüket, az nem számít „hivatalos feljelentés[sel járó bűncselekménynek]”.[623]

A „hivatalos feljelentéssel nem járó” (*fei gongshi gao* 非公室告) bűntett pontos fogalmát nem ismerjük, s nem tudjuk, hogy fennállása esetén milyen feltételek között indul eljárás. Csak feltételezni lehet, hogy az ilyen esetekben akkor történhet felelősségre vonás, ha a sértett *szülő* feljelentést tesz. Mint a D 87 cikkelyből kiderül, fordított esetben, ha tehát a szülő az elkövető s a gyermek a sértett, akkor az eljárás nem indul meg:

D 87 „Ha gyermekek jelentik fel apjukat, rabszolgák jelentik fel gazdájukat, az »nem hivatalos feljelentés«: ne fogadják el.”

– Mit jelent a „nem hivatalos feljelentés”?

– Ha a gazda felhatalmazás nélkül[624] megöli, megcsonkítja, leborotválja gyermekét, rabszolgáját vagy rabszolganőjét, azt „nem hivatalos feljelentés[sel járó bűncselekménynek]” nevezik. Ha [az ilyen feljelentést] nem fogadják el, de [az illető újra] feljelentést tesz, a feljelentőt ítéljék el. Ha az ítéletet végrehajtották, [de] valaki más ezután újra feljelentést tesz [ugyanabban az ügyben]: ezt se fogadják el.[625]

[620] *SHD:* 159. A cikkelyről lásd HULSEWÉ 1997: 204, ahol a szerző a lopást és az annak minősülő tetteket tárgyalja.
[621] Vö. D 87. Lásd még 457. jegyzet.
[622] Lásd 464. jegyzet.
[623] *SHD:* 195.
[624] Lásd 464. jegyzet.
[625] *SHD:* 196.

Egy másik cikkelyben a „családi bűntett” (*jiazui* 家罪) „meghatározásával” találkozunk, itt szintén szerepel az az eset, hogy a fiú meglopja apját:

D 89A – Mit jelent a „családi bűntett”?

– Apa és gyermeke egy háztartásban élnek,[626] s [a fiú] megöli vagy megsebesíti az apja rabszolgáját, rabszolganőjét, marháját, vagy ellopja ezeket. Az apa meghal, ekkor valaki feljelenti [a fiút, de a feljelentést] nem fogadják el – ezt nevezik „családi bűntettnek”.[627]

A D 86-tól eltérően itt az apa meghal azelőtt, hogy a lopás a hatóságok tudomására jutna. Emiatt nem indul eljárás. Ebből kikövetkeztethető, hogy ha még az apa életében tesznek feljelentést – a feljelentéstevő nyilván maga a sértett, az apa –, akkor indulhat eljárás, ám, mivel az ilyen eset „nem jár hivatalos feljelentéssel”, maga a hatóság nem kezdeményezi hivatalból a felelősségre vonást.

VII.6. Hatósági személy által elkövetett lopás

Két olyan cikkelyt ismerünk, amelyben hatósági személyek (poroszlók, tolvajfogók) követnek el lopást. A különösen bonyolult D 1 cikkelyt a VII.2. pontban már érintettük:

D 1 „Ha a poroszlók hivataluknak hátat fordítva lopást követnek el, súlyosbított büntetést kapjanak.”

– Mit jelent a büntetés súlyosbítása?

– Ha öten követik el a lopást, s a zsákmány több, mint egy garas, vágják le a bal lábukat, tetoválják őket, s váljék belőlük falépítő. Ha nincsenek öten, s amit raboltak, eléri a 660 garast, tetoválják őket, vágják le az orrukat, s váljék belőlük falépítő. [Ha a zsákmány] nem éri el a 660 garast, de eléri a 220-at, tetoválják őket, s váljék belőlük falépítő. Ha [a zsákmány] kevesebb 220 garasnál, száműzzék őket. A tolvajfogókkal is így bánjanak.[628]

A cikkelyből egyértelműen kiderül, hogy az elkövetők státusa súlyosbító tényező: Csoportos elkövetés esetén öt főnél már egy garas ellopásáért is a kasztrálás alatti lehető legsúlyosabb megcsonkítás és a legsúlyosabb kényszermunka jár. Ha nincsenek öten, a büntetés akkor is igen súlyos: 660 garas felett tetoválás, orrlevágás és falépítés a büntetés (hasonló összegnél alapesetben csak tetoválás és falépítés járt). 220 és 660 garas között azt a büntetést kapják, amit mások 660 garas felett: tetoválást és falépítést. 220 garas alatt a

[626] *Tong ju* 同居, lásd 470. jegyzet.
[627] *SHD:* 197–198.
[628] *SHD:* 150.

büntetés száműzés, míg alapesetben 110–660 garas közötti lopásért szakáll-leborotválás és közrabszolgaság jár.

A hatósági személy státus súlyosbító körülmény volta még egyértelműbben kiderül a következő cikkelyből:

D 2 „Ha tolvajfogók lopnak, csonkítsák meg őket, s váljék belőlük falépítő.”
Kérdés:
– Büntetésüket súlyosbítsák-e a poroszlókéhoz hasonlóan?
– Súlyosbítsák.[629]

Itt a cikkely nem tesz fokozatbeli különbséget a zsákmány nagysága alapján: a tolvajfogót lopás esetén mindenképpen a legsúlyosabb kényszermunkára és valamilyen csonkításra ítélik. Ez némileg ellentmond a D 1 cikkelynek, ahol csak 220 garas felett jár falépítés. Igaz, a 220 garasos határ csak a D 1 cikkelyben szerepel, így lehet, hogy ez a cikkely más időből származik, vagy az összeg elírás. Mindenesetre a két cikkely egyértelműen bizonyítja azt, hogy hatósági személyeknél a lopást sokkal súlyosabban büntették, mint közembereknél. Ezzel valószínűleg a poroszlók önkényeskedésének, erőszakoskodásának kívánták elejét venni, mely probléma végigkísérte a kínai császárkort, s melyet egészen a 20. századig nem sikerült megoldani. A megvetett foglalkozású poroszlók ugyanis mindig az alacsonyabb társadalmi rétegekből kerültek ki, s hivatalos státusukat gyakran használták ki a népesség zsarolására, kifosztására.

VII.7. Csoportos rablás

A már többször idézett D 1 cikkelynél láttuk, hogy ha a poroszlók legalább öten követik el a lopást vagy rablást, akkor a csoportos elkövetés súlyosbító tényezőnek számít. A „csoportos rablásra” külön kifejezést használnak: *qundao* 群盗. Az azonban, hogy ez mennyivel esett szigorúbb megítélés alá, mint az egyénileg elkövetett cselekmény, a cikkelyekből nem derül ki. A *Kérdések és válaszok*ban kétszer szerepel a kifejezés, a *Minták*ban pedig egy egész cikkelynek a címe *Qundao*. A *Qinlü dawen* egyik említett cikkelye az alábbi:

[629] *SHD:* 151–152.

D 94 – Mit jelent a „rőzsegyűjtés [-büntetés][630] és a láb megbéklyózásának megváltása”? Mit jelent a kiherélés megváltása?[631]

– A valódi[632] *rong* 戎 [barbárok][633] alávetett államainak urai és vezérei, akiknek rangja megegyezik a [Qin-beli] *shangzao* 上造[634] vagy valamelyik annál magasabb ranggal, bűntettet követnek el, amelynek [büntetését] meg kell váltaniuk.[635] Ha ez a bűntett csoportos rablás, akkor a rőzsegyűjtést és a láb megbéklyózását kell megváltaniuk. Ha kiheréléssel [sújtandó] bűnt követnek el, akkor a kiherélést kell megváltaniuk. Más bűnöknél is a csoportos rabláshoz hasonlóan[636] [járjanak el].[637]

Ez a cikkely egy meglehetősen speciális esetet tárgyal, melyből véleményünk szerint nem lehet messzemenő következtetéseket levonni a csoportos rablás szankciójával kapcsolatban. Az északnyugati *rong* barbárok jól ismertek a történeti művek lapjairól, s különösen Qint fenyegették egészen a Korai Zhou-kortól fogva. A Tavaszok és őszök, illetve a Hadakozó fejedelemségek korának nagy részében Qin csaknem folyamatos háborúskodásra kényszerült a különféle *rong* törzsekkel, ugyanakkor többek között éppen a fenti cikkely bizonyítja, hogy egyes törzsek behódoltak Qinnek, s az állam területén belül „alávetett államokat” (*chenbang* 臣邦) alkottak. Megjegyzendő, hogy a különbség a hanok és a rongok között valószínűleg inkább kulturális, mint nyelvi-etnikai volt. A fenti cikkely bizonyítja, hogy az ilyen alávetett államok törzsi vezetői Qin-beli nemesi rangot (*jue* 爵) kaphattak. Ami az ilyen rongok által elkövetett csoportos rablást illeti, valószínű, hogy itt nem egyszerű bűncselekményről van szó; sokkal inkább elképzelhető, hogy a Qinbe csak lazán betagozódott, más életmódott folytató „barbárok” időnként portyázni, fosztogatni indultak a környező letelepedett életmódot folytató területekre, s az ilyen fosztogatásra alkalmazták jobb híján a „csoportos rablás” Qin-beli büntetőjogi kategóriáját. Sokat eláruló tény, hogy a *rong* vezér igen enyhe büntetést kap: a büntetést megválthatja (ez a nemesi rang következménye is

[630] A rözsegyűjtés (*guixin* 鬼薪) a második legsúlyosabb fokozatú kényszermunka, női megfelelője a rizsrostálás (*baican* 白粲). Lásd még X.4.2.
[631] Megjegyzendő, hogy az egész shuihudi jogi szöveg itt említi egyedül a máshonnan – például Sima Qian 司馬遷 sorsából – jól ismert kasztráció büntetését.
[632] *Zhen* 真, „valódi”: a D 157 szerint a valódi „barbár” jelentése „alávetett országbeli apa és anya gyermeke, illetve másik államban született ember”.
[633] *Rong* barbároknak hívták általában a kínaiakénál alacsonyabb kulturális színvonalon álló idegen törzsek egyik nagy csoportját, a „nyugati barbárokat”, akik a kínaiakkal szomszédos vidékeken, illetve a földműves kínai területek közé beékelődve éltek – sok gondot okozva ezzel a kínai államoknak. Valószínűleg nem etnikumukban tértek el a „kínaiaktól” (akiket ekkor még természetesen nem hívtak *han*oknak), hanem kultúrájukban (lásd MASPERO 1978: 25–30; ECSEDY 1976: 46–48, 58–65; uő 1979).
[634] *Shangzao:* a második legalacsonyabb nemesi rang.
[635] Lásd D 157.
[636] *Bi*, „hasonlóan”: lásd 445. jegyzet.
[637] *SHD:* 200. A cikkelyről lásd még KROLL gondolatmenetét (1990: 70–71), ahol a szerző – többek között a fentiekre hivatkozva – tárgyalja a nemesi ranggal járó privilégiumokat.

lehet), s a megváltandó büntetés sem túl súlyos: rőzsegyűjtés[638] és a láb megbéklyózása. Ez alapján feltételezhető, hogy az ilyen eset inkább politikai, mint jogi jellegű volt – hiszen a területén élő barbárokkal való viszonylag békés viszony fenntartása létérdeke volt a külső háborúkkal elfoglalt Qinnek. Emiatt a *rong*ok kisebb portyái ellen, úgy tűnik, a Qin-beli hatóságok nem léptek fel túl nagy szigorral.

A csoportos rablásnak mint bűncselekménynek a szankciójáról többet elárul az alábbi cikkely:

D 105 Valaki [fogságban lévő] embereket vezet és felügyel, akik elszöknek. Ha [az illető] képes saját maga elfogni őket, illetve ha rokonai vagy ismerősei fogják el őket [helyette], akkor mentsék fel és ne büntessék meg. Ha már megcsonkították, helyezzék el a rejtett hivatalban.[639]

– Milyen bűnök [elkövetőit] lehet a rejtett hivatalban elhelyezni?

– Csoportos rablás[ért elítéltek, akiket] közkegyelemben részesítettek és közemberré [tettek], lopásért [elítélt], megbilincselt foglyokat vezetnek, akiket csonkítással vagy súlyosabb [büntetéssel sújtottak]. [Az elítéltek] megszöknek, ezért [vezetőiket] elítélik a korábbi bűneikért, levágják a bal lábfejüket és falépítővé teszik őket. [Ők azonban] később maguk elfogják a szökevényeket: ilyenkor beszélünk a Rejtett Hivatalban történő elhelyezésről. Más bűnök esetében is mindenben a csoportos rabláshoz hasonlóan[640] kell [eljárni].[641]

Itt tehát a csoportos rablásért elítéltek közkegyelemben részesültek, de mivel hibát követnek el az állami szolgálatban, „korábbi bűneikért” elítélik őket. A büntetés: falépítés és a bal lábfej levágása; emellett elképzelhető, hogy tetoválás is járt, s ezt azért nem említi a cikkely, mert a falépítésnél ez automatikus kísérő büntetés. A bal lábfej levágása a falépítés súlyosbított változata, hiszen ez a kényszermunka általában tetoválással jár együtt. Feltételezhető, hogy a cikkelyben említett lehetett a csoportos rablás általános szankciója. Ezt megerősíti a D 1 cikkely, amelyben a csoportos rablást elkövető poroszlók, ha legalább öten voltak, akkor elenyésző zsákmány esetén is a bal lábfej levágása, tetoválás és falépítés sújtotta őket.

Egy ilyen csoportos rablás körülményeiről számol be az E 12 cikkely:

E 12 Csoportos rablás *(Qun dao)*

Beszámoló:

[638] *Guixin* 鬼薪, lásd 630. jegyzet.
[639] *Yin guan* 隱官, „rejtett hivatal”, lásd 393. jegyzet.
[640] *Bi*, „hasonlóan”: lásd 445. jegyzet.
[641] *SHD:* 205.

X őrállomás szakaszvezetője,[642] *A*, és az *X* falubeli tolvajfogók, akiknek neve *B*, illetve *C*, megkötözték és a [hivatalba] hozták *D*-t, [valamint] egy levágott fejet, két egész számszeríjat, húsz nyílvesszőt. Ezt jelentették:

– *D*, valamint az az ember, [akihez ez a] fej [tartozott],[643] erőszakkal megtámadtak és csoportosan kiraboltak másokat. Tegnap nappal *A* vezetésével *B* és mások az *X* hegyen járőröztek, meglátták *D*-t, valamint azt az embert, [akihez ez a] fej [tartozott], s őrizetbe vették őket. Ezek a számszeríjak és nyílvesszők *D*-nek, valamint annak az embernek a számszeríjai és nyílvesszői, [akihez a] fej [tartozott]. Az az ember, [akihez a] fej [tartozott], ezzel a számszeríjjal és nyílvesszővel …[644] *B*-t, ezért karddal megtámadta, és megszerezte a fejét. A hegy nehezen járható, ezért nem lehetett a testet lehozni a hegységből.

…[645] *D* vallomásában ezt állította:

– Közember [vagyok], *X* faluban lakom. Ez a fej az *X* falubeli közemberé, *E*-é, aki [velem,] *D*-vel, az *X* falubeli *F*, *G* és *H* közemberekkel együtt, *X* időpontban megtámadta és csoportosan kirabolta az *X* falubeli *X* nevű *gongshi*[646] házát, s tízezer garast rabolva elmenekült. *F*-et és a többieket már korábban elfogták. [Én,] *D* és *E* elmenekültünk, kóboroltunk, s nem volt hol megszállnunk. Tegnap nappal az *X* hegyen tartózkodtunk, ekkor *A* és mások el [akartak] fogni [engem,] *D*-t és *E*-t. *E* rálőtt *B*-re, aki megtámadta, megölte és megszerezte a fejét. Egyikünket sem vontak még felelősségre más bűnért.

Megvizsgálni a fejet, anélkül, hogy megvizsgálnánk a testet: megengedhető.[647]

Sajnos az nem derül ki a cikkelyből, hogy a bűnözőket milyen büntetés sújtja. Azt mindenesetre ez és a többi idézett cikkely is jelzi, hogy a kínai történelemből oly jól ismert, a civilizált világ peremén élő rablóbandák Qinben is aktívak voltak.

VII.8. Összefoglalás

A lopás, rablás *(dao)* Qinben a legelterjedtebb bűncselekmény volt, s a büntető jogszabályok nagy része ezzel foglalkozott. A lopás megítélésekor számos tényezőt figyelembe vettek. Ilyen tényező volt a zsákmány értéke, amelyet meghatározott értéksávokba soroltak (az értékhatárok 110, 220 és 660 garas voltak). Ha valaki bizonyítottan tudott egy lopásról, vagy részt vett annak megtervezésében, akkor általában ugyanaz a büntetés sújtotta, mint magát a tolvajt. Családon belüli lopásra, csakúgy, mint emberölés és testi sértés esetén, más szabályok vonatkoztak. Ha az apa lopott alárendeltjeitől, azt nem tartották büntetendőnek. Fordított esetben az eljárás megindítása attól függött, hogy az apa feljelentést tett-e.

[642] *Xiao zhang*, a szó értelmezéséről lásd *RCL:* 191/2. jegyzet.
[643] Szó szerint: *shou ren*, vagyis „a fej embere”.
[644] Itt hat írásjegy hiányzik.
[645] Egy írásjegy elmosódott; az *SHD* szerkesztői a *xun*, „kihallgatás” írásjegyet toldották be.
[646] *Gongshi*, lásd **364**. jegyzet.
[647] *SHD:* 255.

A hivatalos személyek által elkövetett lopást különösen súlyosnak tartották, hiszen ezen esetekben éppen azok követtek el bűnt, akiknek feladata a rend fenntartása lett volna. Így a lopást, rablást elkövető poroszló szigorúbb büntetésre számíthatott, mint az ugyanazt elkövető közember. Szintén súlyos megítélés alá esett a csoportosan elkövetett rablás, valószínűleg azért, mert a rablóbandák különösen nagy veszélyt jelentettek a közrendre, s ezáltal az állam stabilitására. A lopás szankciója a leggyakrabban valamilyen csonkítás és kényszermunka volt. 660 garas feletti zsákmány esetén az alapbüntetés tetoválás és falépítés volt, 110 és 660 garas között szakáll leborotválása és közrabszolgaság. Csoportos rablás esetén a falépítést súlyosabb csonkítás kísérhette. A 110 garas alatti zsákmány szankcióját nem ismerjük, egyedül a D 6 cikkelyből tudhatjuk, hogy az 1 garasnál kisebb értékű eperfalevelet ellopó személyt harminc nap közmunkára ítélték.

VIII.
Hamis vádaskodás, gondatlan feljelentés

VIII.1. Bevezetés

Az államnak ahhoz, hogy hatékonyan fenn tudja tartani a rendet, és vissza tudja szorítani a bűnözést, mindenekelőtt olyan információs rendszerrel kell rendelkeznie, amelynek segítségével tudomást szerez a területén elkövetett bűncselekményekről. Ez a rendszer általában kétpillérű. Egyrészt áll egy olyan hatósági hálózatból, melynek tagjai folyamatosan szemmel tartják illetékességi területüket, és jelentik, ha valami rendellenességet tapasztalnak (rendőrök, poroszlók). Az ilyen rendszer önmagában igen költséges és nem elég hatékony. A másik módszer az, hogy magát a lakosságot is bevonják az információszolgáltatásba. A rendszer Qinben is e két elemből állt, az ország járásait őrállomások (*ting* 亭) hálózata tartotta ellenőrzése alatt; a lakosságot pedig a kötelező feljelentés intézményével vonták be a bűnüldözésbe.

A kötelező feljelentést a hagyomány, mint láttuk, Shang Yang 商鞅 nevéhez köti:

> Aki [tudott] egy bűnözőről, de nem jelentette fel, azt derékban kettévágták; aki feljelentett egy bűnözőt, az ugyanakkora jutalmat kapott, mint aki levágott egy ellenséges fejet; aki rejtegetett egy bűnözőt, azt ugyanolyan büntetés sújtotta, mint aki megadta magát az ellenségnek.[648]

A shuihudi iratok is azt bizonyítják, hogy Qinben annak, aki tudomást szerzett egy bűncselekményről, feljelentést kellett tennie. Ennek elmulasztását szigorúan büntették. Minderre számos példát láttunk a lopással foglalkozó fejezetben.

A kötelező feljelentés intézménye azonban súlyos problémákat okozott, mivel a téves feljelentések túlzott elszaporodásához vezethetett, ami megbéníthatta vagy lelassíthatta az igazságszolgáltatást. A büntetés elkerüléséért vagy a jutalom reményében, esetleg puszta rosszakaratból az emberek olyan bűncselekményekről is jelentést tehettek, amelyek egyáltalán nem, vagy nem úgy történtek meg, ahogyan azt a feljelentő állította. Az ilyen feljelentések visszaszorítása érdekében Qinben külön bűncselekmény-kategóriákat állítottak fel: a hamis vádaskodást (*wu* 誣) és a gondatlan feljelentést (*gao bushen* 告不審). Azt, hogy a téves vagy

[648] 不告奸者腰斬，告奸者與斬敵首同賞，匿奸者與降敵同罰。*Shiji* 68: 2230.

hamis feljelentés esetei meglehetősen elterjedtek lehettek, jelzi, hogy a shuihudi cikkelyek jelentős része ilyen ügyekkel foglalkozik.

Mindkét kategória arra vonatkozott, amikor valaki nem létező, vagy a valóságostól eltérő bűncselekménnyel vádolt meg egy másik személyt. A két bűncselekmény közötti különbség az volt, hogy a hamisan vádaskodó tudatában volt vádja hamis voltának, a gondatlan feljelentő viszont nem tudta, hogy vádja nem helytálló. Ezt a különbséget az egyik cikkely egyértelműen kimondja:

D 35 *A* feljelenti *B*-t egy ökör ellopásáért vagy egy ember bűnös szándékú megsebesítéséért. *B* [azonban] nem lopott ökröt, illetve nem sebesített meg senkit.

Kérdés:

– *A* felett hogyan ítéljenek?

– Ha tudatosan tette, akkor ez a „hamis vádaskodás" [esete]. Ha nem tudatosan, akkor [a bűne:] „gondatlan feljelentés".[649]

A cikkelyben „tudatosan"-nak fordított szó (*duan* 端) jelentése több shuihudi cikkely alapján egyértelműen az, hogy az illető tudatában van cselekedete helytelen voltának. A *duan* határozó kétféle cselekménnyel szerepel együtt: egyrészt a hamis feljelentéssel, másrészt pedig az igazságtalan bírói ítélkezéssel. A szó fenti értelmezését a szövegkörnyezet minden előfordulásnál igazolja.

VIII.2. Hamis vádaskodás (*wu* 誣)

A *wu* tehát azt a bűncselekményt jelöli, amikor valaki szándékosan hamis váddal illet valakit a hatóságok előtt. Sajnos a shuihudi cikkelyek között nem találunk olyat, amely a hamis vádaskodás alapesetével foglalkozik; a vonatkozó cikkelyek többsége egy-egy összetettebb esetet tárgyal. Az, hogy a hamis vádaskodásért milyen büntetés jár, egyikből sem derül ki.

Az egyik tárgyalt eset az, amikor a megvádolt személy valóban elkövetett egy bűncselekményt, de a feljelentő eltúlozta a cselekmény súlyát. Az erre vonatkozó rendelkezések ellentmondásosak. Az alábbi cikkely azt jelzi, hogy a lopás ügyében tett feljelentésnél – csakúgy, mint magánál a lopásnál – nem a pontos összeg számított, hanem az az értékhatár, amelybe a zsákmány tartozott:

[649] *SHD:* 169. A „gondatlanságról" lásd még 261. jegyzet.

D 32 Valakit hamisan megvádolnak 1000 garas ellopásával. A vallatáskor [kiderül, hogy csak] 670 garast lopott.

– Hogyan kell ítélni a hamisan vádaskodó felett?

– Nem kell elítélni.[650]

Mint a lopással foglalkozó fejezetben láttuk, az 1000 és a 670 garas ugyanabba az értékkategóriába tartozik, hiszen mindkettő meghaladja a 660 garast. Így a lopás megítélésekor nem releváns, hogy a zsákmány 670 vagy 1000 garas. A fenti cikkely azt bizonyítja, hogy ha a vádban szereplő és a valós elkövetési érték azonos értékkategóriába tartozik, akkor a vádaskodót nem büntetik meg.

Ennek azonban ellentmond az alábbi cikkely:

D 33 *A* azzal vádolja *B*-t, hogy …[651] értékben lopott. A vallatáskor [kiderül, hogy] *B* 30 [garasnyi értékben] lopott. *A* hamis vádként tett hozzá 50-et, s „gondatlan" volt a 30-cal kapcsolatban.

Kérdés:

– *A*-t el kell-e ítélni?

– A hivatal gyakorlata szerint bírsága két páncélzat.[652]

A szövegkörnyezet alapján feltételezhető, hogy az első mondatban hiányzó írásjegyek helyén a 80 garasos összeg szerepel, ugyanakkor nem egyértelmű, hogy mit jelent a „»gondatlan« volt a 30-cal kapcsolatban" kifejezés. Mindenesetre mind a 30, mind az 50, mind a 80 garas ugyanabba az értékkategóriába tartozik, így a D 32 cikkely logikája alapján a feljelentőnek nem járna büntetés. Az ellentmondás feloldása az lehet, hogy míg a D 32 cikkely törvényen alapul, addig a D 33-ban a hivatal gyakorlata (*ting xingshi* 廷行事) alapján jár bírság, vagyis a bírósági gyakorlat eltér a törvényi rendelkezésektől. Ilyen esetre már több példát is láttunk, amelyek mind azt igazolják, hogy Qinben az írott törvényekkel párhuzamosan létezett a bírósági gyakorlat – az előbbitől helyenként eltérő – rendszere is.

A következő cikkely alapján feltételezhetjük, hogy alkalmanként külön bűncselekmény-kategóriába sorolták azt, ha a feljelentő eltúlozta a vádlott zsákmányának értékét:

D 38 *A* ellop egy birkát, *B* ezt megtudja, de tudatosan ökörlopásért jelenti fel *A*-t.

[650] *SHD:* 168. A cikkelyről és a hamis vádaskodás különböző eseteiről lásd HULSEWÉ 1997: 204.
[651] Itt a bambuszcsíkon néhány írásjegy olvashatatlan.
[652] *SHD:* 168–169.

Kérdés:

– *B* tette „hamis vádaskodás” vagy „gondatlan feljelentés”?

– Ez a „tolvaj feljelentése a zsákmány eltúlzásával” [esete].[653]

Nem tudjuk, hogy a „tolvaj feljelentése a zsákmány eltúlzásával” a „hamis vádaskodás” egyik esetének számított-e, vagy külön bűncselekményként kezelték. A cikkelyből sajnos a szankció sem derül ki. A D 33-as cikkely analógiája alapján feltételezhető, hogy a bírósági gyakorlatban valamilyen enyhébb büntetés, például bírság ilyenkor is járt a feljelentőnek.

Az alábbi cikkely, mely a témához tartozik, meglehetősen furcsa, s valószínűleg írnoki hiba szerepel benne:

D 34 Valakit hamisan 20 [garas] értékű lopással vádolnak. Még mielőtt ítélnének felette, [az az ember, aki bevádolta,][654] lopást követ el 100 [garas] értékben. Csak ezután derül ki [a hamis vád ténye].

– Az ítélkezésnél a [két] érték összegét kell figyelembe venni, vagy pedig ítéljék el külön a tényleges bűntettért, külön a hamis vádaskodásért?

– Szolgáltasson be bírságként két páncélzatot és egy pajzsot.[655]

Az ítélet azért különös, mert egyrészt a bírság összegén kívül mást nem mond – tehát éppen a kérdésben rejlő lényegi, más helyzetekre is alkalmazható, elvi problémára nem ad választ –, másrészt az ítélet szokatlanul enyhe, hiszen lopásért általában nem bírság, hanem kényszermunka járt. Mint a lopásnál láttuk, a vádlottra nézve az, hogy a két cselekmény összegét összevonják-e, azért fontos, mert az összevonással (100+20) éppen átlépné a 110 garasos határt, ami súlyosabb büntetéssel jár. Erre a kérdésre nem kapunk választ. Valószínűsíthető azonban, hogy a passzus végéről az írnok lefelejtette a lopásért járó büntetés néhány írásjegyét (vagy az olyan egyértelmű volt, hogy nem tartotta érdemesnek lejegyezni).[656] Ha ez a feltételezés helytáll, akkor kiderül, hogy a két cselekményt nem vonták össze, s a tettest külön büntették meg a lopásért, külön a hamis vádaskodásért.

Hasonló esetet tartalmaz az alábbi cikkely:

D 40 A *shangzao* 上造 rangot viselő *A* ellop egy birkát. Még mielőtt ügyében döntenének, hamisan vádaskodva azt állítja valakiről, hogy az ellopott egy disznót.

[653] *SHD:* 170.
[654] A kiegészítés a továbbiak alapján indokolt.
[655] *SHD:* 172.
[656] HULSEWÉ (*RCL:* 132) szerint az elkövető talán valamilyen rang birtokosa volt (bár ez a szövegből nem derül ki).

– Hogyan ítéljenek felette?

– Váljék belőle csonkítatlan falépítő.[657]

A *shangzao* a második legalacsonyabb nemesi rang volt. Valószínűleg ennek a rangnak köszönhető, hogy a vádlott csonkítatlan marad. További információ azonban a cikkelyből nem szűrhető le, hiszen se a birka, se a disznó értékét nem ismerjük. Valószínű, hogy itt a két bűncselekményt – a lopást és a hamis vádaskodást – összevonták, mivel a büntetés meglehetősen súlyos, a legmagasabb fokozatú kényszermunka.

A *Kérdések és válaszok*ban feltűnően sok az olyan cikkely, amelyben egy már bírósági eljárás alatt álló személy bevádol egy másikat. Ez nyilván a Qin-beli vallatási módszereknek a következménye, s arra enged következtetni, hogy ha egy bűnös feljelentett egy másik bűnöst, akkor büntetését enyhítették. Nem kizárt, hogy a vádlott ilyenkor kényszer hatása alatt tett vallomást másokra,[658] amely azonban, ha nem bizonyult helytállónak, az ő büntetését fokozta. Ilyen cikkelyek a következők:

D 97 – [Ha valaki, akire] szakáll-leborotválás és *sikou*vá[659] 司寇 tétel vár, szakáll-leborotválással és közrabszolgává tétellel [sújtandó bűntett] hamis vádjával illet egy másik embert, hogyan ítéljenek felette?

– Borotválják le a szakállát és tegyék közrabszolgává.

– [Ha valaki, akire] szakáll-leborotválás és vigyázóvá[660] tétel vár, …[661] bűntett hamis vádjával illet egy másik embert, hogyan ítéljenek felette?

– Borotválják le és tegyék *sikou*vá.[662]

A cikkelyben szereplő első esetben a negyedik fokozatú kényszermunkával sújtandó vádlott egy harmadik fokozatú kényszermunkával járó bűntettel vádol valakit. Az ítélet egyszerű: büntetését egy fokozattal súlyosbítják, és azt a büntetést kapja, ami az általa vádolt személynek járna. A második esetben a hiányzó rész – analógiás következtetéssel – „szakáll-

[657] *SHD:* 173. Mint láttuk, a falépítés kényszermunkája általában csonkító büntetéssel jár, de itt ezt elengedik. Vö. D 5.

[658] Egy ilyen eset szerepel a már idézett Z 17-es dokumentumban, ahol az ökörtolvaj a kínvallatás hatására hamisan azt vallja, hogy egy másik emberrel együtt tervezték meg a lopást. Hasonló dolog történik a tudósüldözés idején is: „Azzal [a császár] megbízta a császári írnokokat, hogy kérdezzék ki az összes tudóst. A tudósok egymást vádolták és hibáztatták, hogy magukat megmentsék. Mindazokat, akik megszegtek [valamilyen törvényt] – összesen több mint négyszázhatvan embert – élve elásatta Xianyangban, s gondoskodott róla, hogy [mindezt az egész] Égalatti megtudja, s így [az eset] elrettentésül szolgáljon a későbbiekben." (於是使御史悉案問諸生，諸生傳相告引，乃自除犯禁者四百六十餘人，皆阬之咸陽，使天下知之，以懲後。) (*Shiji* 6: 258.)

[659] *Sikou:* lásd **269**. jegyzet, illetve X.4.4.

[660] *Hou* 候, „vigyáz(ó)": a legenyhébb kényszermunka-büntetés (lásd *RCL:* 88, A 103/1. jegyzet, illetve X.4.5.).

[661] Innen az írnok minden valószínűség szerint kihagyott néhány írásjegyet; a továbbiak alapján a hiányzó rész valószínűleg a következő: „szakáll-leborotválással és *sikou*vá tétellel [sújtandó]" (*RCL:* 154, A 97/2. jegyzet).

[662] *SHD:* 202.

leborotválás és *sikou*vá tétel" lehet, s az ítélkezési elv itt is ugyanaz: a hamisan vádaskodó büntetését egy fokozattal súlyosbítják.

Hasonló elv tükröződik az alábbi cikkelyben:

D 99 – Egy csonkítatlan falépítő tetoválással és falépítővé tétellel [sújtandó bűntett] hamis vádjával illet egy másik embert. Hogyan ítéljenek felette?

– Tetoválják. […][663]

Itt az elítélt egy az övénél egy fokozattal súlyosabb büntetéssel járó bűnnel vádol valakit. Mivel a falépítésnél súlyosabb kényszermunka-fokozat nincs, ezért a csonkítást fokozzák: míg korábban csonkítatlan volt, a hamis vádaskodás következtében tetoválják.

Más elv érvényesül, ha a hamisan vádaskodó eredeti bűne súlyosabb, mint amivel megvádolja a másikat. Ez esetben nem sújthatják a másiknak szánt büntetéssel, mivel az éppen enyhítené a vádaskodó büntetését. Ilyen eset az alábbi:

D 98 – [Ha valaki, akire] szakáll-leborotválás és közrabszolgává tétel vár, *sikou*vá tétellel [sújtandó bűntett] hamis vádjával illet egy másik embert, hogyan ítéljenek felette?

– Borotválják le a szakállát és tegyék közrabszolgává, majd tartsák fogva a falépítők között hat évig.[664]

A büntetést itt egyedülálló módon súlyosbítják: megkapja az eredetileg neki járó büntetést, de annak letelte után még hosszú ideig a legsúlyosabb fokozatú kényszermunkások között dolgoztatják, igaz, nem kerül falépítő státuszba.

Az alábbi eset hasonló, de a büntetést itt máshogy súlyosbítják:

D 100 – [Ha valaki, akire] tetoválás és falépítővé tétel vár, csonkítatlan falépítővé tétellel [sújtandó bűntett] hamis vádjával illet egy másik embert, hogyan ítéljenek felette?

– [Az illetőt] tetoválják, és vágják le az orrát.[665]

Itt az eredeti büntetése mellett – aminél súlyosabb fokozatú kényszermunka nem létezik – a csonkítását fokozzák: az amúgy elég ritka orrlevágással sújtják.

Külön cikkelycsoportot képeznek azok a rendelkezések, amelyekben az érintett egy *baozi* 葆子 státusú ember. Sajnos a *baozi*ről gyakorlatilag semmi biztosat nem tudunk. Az bizonyos, hogy nem a nemesi rangok egyike, ugyanakkor elképzelhető, hogy magas rangú

[663] *SHD:* 203.
[664] *SHD:* 202.
[665] *SHD:* 203.

hivatalnokok családtagjait jelenti, akiket – a hivatalnok hűségét biztosítandó – túszként tart fogva vagy helyhez kötve az állam. Előkelő családjukra való tekintettel kedvezményezett elbánásban részesülnek.[666] Minderre azonban bizonyítékkal nem rendelkezünk. Az biztos, hogy a *baozi* valamiféle kiváltságos helyzetet jelent, ahogy ezt az alábbi cikkelyek megmutatják:

D 89 […] Egy *baozi* [vagy még magasabb státusú ember, akinek bűnügyében][667] még nem döntöttek, hamisan vádat emel valaki ellen. A bűnért a falépítés büntetése járna. A [*baozi*nek] borotválják le a szakállát, tegyék rőzsegyűjtővé,[668] s rakjanak béklyót a lábára. Ez az, amit a „*baozi* megbilincselésének" neveznek.[669]

A fenti cikkelyek alapján itt alapesetben a hamisan vádaskodót falépítésre ítélték volna; mivel azonban az illető *baozi*, csak a második fokozatú kényszermunkával sújtják. Kérdéses természetesen, hogy mi volt a *baozi* eredeti bűne. Az alábbi cikkely már pontosabb:

D 91 Egy *baozi* bűnügyében még nem hoztak ítéletet, s ő hamisan megvádol [egy másik embert, miközben eredeti bűnéért][670] megcsonkítás és rőzsegyűjtésre ítélés járna. Ne hajtsák végre rajta [ezt] a büntetést, hanem hajtsák végre a szakáll-leborotválást, emellett tartsák fogva a falépítők között hat évig.

– Mit jelent az, hogy „megcsonkítás és rőzsegyűjtésre ítélés járna"?

– Amikor szakáll-leborotválás és rőzsegyűjtésre ítélés járna [a bűnéért, de] még nem hoztak ítéletet, s [a vádlott] egy megcsonkítással és közrabszolgává tétellel vagy[671] csonkítatlan falépítővé tétellel [sújtandó bűn] hamis vádjával illet egy másik embert: ekkor mondják, hogy „megcsonkítás és rőzsegyűjtésre ítélés járna".[672]

Itt a *baozi*nek tehát megcsonkítás (valószínűleg szakáll-leborotválás) és rőzsegyűjtés járna, s ő egy eggyel súlyosabb vagy eggyel enyhébb fokozatú bűncselekménnyel vádol meg

[666] HULSEWÉ ezen a nézeten van (*RCL:* 70, A 68/19. jegyzet.) Az *SHD* szerkesztői szerint a *bao* 葆 a *bao* 保 írásjegy helyett áll, s a *baozi* 葆子 a Han-korból ismert *renzi* 任子 megfelelője. A Han-korban a kétezer véka gabona fizetésű hivatalnokok (például a tartományi kormányzók) egyik fiukat vagy fivérüket kinevezhették *lang*nak 郎, nemesúrnak, de ezután felelősséggel tartoztak (*ren* 任) annak tetteiért. Az így kinevezett személyt nevezték *renzi*nek (*SHD:* 86/11. jegyzet).

[667] A bambuszcsíkon itt néhány írásjegy elmosódott; a fenti betoldást HULSEWÉ javasolja a D 90 alapján (*RCL*: 150, D 89/5. jegyzet).

[668] *Guixin* 鬼薪, lásd 630. jegyzet.

[669] *SHD:* 197–198. Ennek, valamint a D 91–92 cikkelyeknek a lényege az, hogy a *baozi* valamivel kedvezőbb elbánásban részesül, mint a közemberek, mert hamis vádaskodás esetén nem alkalmazzák vele szemben maradéktalanul a „büntetés megfordítása" elvet (lásd később).

[670] Ezt a bambuszcsíkot két töredékből rakták össze, de a közepéről hiányzik egy darab, néhány írásjeggyel. A betoldás a *WW* szerkesztőinek műve.

[671] HULSEWÉ (*RCL:* 150) szerint a szóban forgó illető több személyt vádol meg hamisan, akik közül valamelyiknek megcsonkítás és közrabszolgává tétel járna, más(ok)nak pedig falépítés; nyelvtanilag ez a változat valószínűbb (az itt használt *ji* 及 kötőszó alapjelentése ugyanis „és, valamint"), mi mégis a vagylagosságot tartjuk valószínűbbnek, mert egyébként a meghatározás-kísérlet irreálisan specifikus lenne. Egyébként maga HULSEWÉ is következetlen, amikor „vagy"-nak fordítja a *ji*t a D 104-ben (*RCL:* 105).

[672] *SHD:* 199. Lásd még 669. jegyzet.

valakit. A büntetését annyiban súlyosbítják, hogy a szakáll-leborotválás mellett a falépítők között kell dolgoznia hat évig. A megfogalmazás azonban arra utal, hogy őt magát nem teszik falépítővé, tehát mentesül a falépítést kísérő büntetésektől, csupán együtt tartják fogva a falépítőkkel. Azt azonban, hogy alapesetben a falépítőket milyen hosszú ideig tartották fogva, nem tudjuk.

Nagyon hasonló eset az alábbi:

D 92 Egy *baozi* bűnügyében még nem hoztak ítéletet, s ő hamisan megvádol egy másik embert; [eredeti bűnéért] megcsonkítás és közrabszolgává tétel járna. Ne hajtsák végre rajta [ezt] a büntetést, hanem hajtsák végre a szakáll-leborotválást, emellett tartsák fogva a falépítők között hat évig.

– Mit jelent az, hogy „megcsonkítás és közrabszolgává tétel járna”?

– [Ha a vádlottat] őrizetben tartják, és [a bűnéért] szakáll-leborotválás járna, [de] még nem hoztak ítéletet, s [a vádlott] megcsonkítással és közrabszolgává tétellel sújtandó bűn hamis vádjával illet egy másik embert: ekkor mondják, hogy „megcsonkítás és közrabszolgává tétel járna”.[673]

Itt a *baozi*nek harmadik fokozatú kényszermunka és megcsonkítás (szakáll-leborotválás) járna, s egy ugyanilyen fokú bűnnel vádol meg egy másik embert. A büntetése hasonló a fentihez: szakállát leborotválják, és a falépítők között tartják fogva. Ha nem kivételes státusú személyről lenne szó, akkor valószínűleg súlyosabb fokozatú kényszermunkára ítélnék, ahogyan azt korábban láttuk.

Még egy érdekes cikkelyt találunk a hamis vádaskodással kapcsolatban:

D 162 *A* hamisan bevádolja *B*-t egy garas továbbadásáért,[674] [amiért] a büntetés tetoválás és falépítővé tétel [lenne].

Kérdés:

– *A* háztartásának tagjait,[675] [falujának] főnökét[676] és véneit el kell-e ítélni?

– Nem kell elítélni.[677]

[673] *SHD:* 198. Lásd még 669. jegyzet.

[674] *Tong yi qian* 通一錢: a *tong qian* kifejezést egyik nagyobb szótár sem tartalmazza. Számunkra az összetevők jelentése alapján a „pénzt forgalomba hoz, továbbad” jelentés a legvalószínűbb. Ebben az esetben külföldi, illetve hamis, vagyis nem állami pénzöntödében készült pénzről van szó – feltételezve, hogy Qinben ekkor a pénzöntés (a kínaiak nem verték, hanem öntötték a pénzt) állami monopólium volt, ami igen valószínű. A *tong qian* mindenesetre a D 160, 161, 162 alapján súlyos bűncselekménynek tűnik. Az *SHD* (229/1. jegyzet) szerint a *tong qian* jelentése „megvesztegetést követ el”, de ennek itt nem látjuk sok értelmét.

[675] *Tong ju* 同居, lásd 470. jegyzet.

[676] *Dian* 典, lásd 532. jegyzet.

[677] *SHD:* 230.

Mint később látni fogjuk, a kölcsönös felelősségi rendszer alapján egy bűn elkövetője mellett annak családtagjait, s a vele egy felelősségi csoportba tartozókat is felelősségre vonták. E cikkely alapján úgy tűnik, hogy a hamis vádaskodás kivétel ez alól: itt csak a hamis vádaskodót büntetik meg. (Az a mondat nyelvtani szerkezetéből sajnos nem derül ki, hogy a tetoválás és a falépítés – az egyik legsúlyosabb büntetés – a hamis vádaskodásért vagy a pénz „továbbadásáért" jár.) Egy másik cikkely is igazolja, hogy hamis vádaskodás esetén a kölcsönös felelősségi csoportba tartozókat nem ítélték el:

D 18 A törvényben ez áll: „…ugyanaz a szabály [alkalmazandó], mint lopás esetén"; máshol meg ez áll: „…ugyanaz a bűntett". Ebben a két esetben [a bűnös] háztartásának tagjait,[678] [falujának] főnökét,[679] valamint öttagú csoportjának [tagjait] elítélik az ő [bűne] miatt, ezt nevezik „ugyanannak a bűntettnek". Ha a törvény szerint „a büntetés megfordítása" történik, akkor [a fent felsoroltakat] nem kell elítélni. […][680]

A büntetés megfordítása (*fan zui* 反罪) azt a gyakorlatot jelenti, amikor a hamisan vádaskodót azzal a büntetéssel sújtják, amely az általa megvádolt személynek járna, ha a vádak igaznak bizonyulnának. A kifejezés ezen az egyetlen helyen fordul elő a shuihudi iratokban, de Han-kori forrásokban több helyen is szerepel.[681] A „büntetés megfordítását" nem alkalmazták mechanikusan; mint fentebb láttuk, a hamis vádaskodó büntetését számos tényező befolyásolta.

A fenti passzus lényege az, hogy hamis vádaskodás esetén – ellentétben a többi bűncselekménnyel – a „tettes" környezetét, amely a törvény szerint felelős lenne a tetteiért, nem ítélik el. A büntetés megfordításának gyakorlatát jól illusztrálja alább a D 80-as cikkely, melyet a következő pontban tárgyalunk.

VIII.3. Gondatlan feljelentés (*gao bushen* 告不審)

A bevezetésben láttuk, hogy a gondatlan feljelentés hasonlított a hamis vádaskodásra annyiban, hogy mindkét esetben valaki valótlan bűntettel vádolt meg valakit a hatóságok előtt. A két cselekmény között a különbség az volt, hogy a gondatlan feljelentés esetében a vádaskodó nem tudott vádja hamis voltáról. Ezt a már idézett cikkely igazolja:

[678] *Tong ju* 同居, lásd 470. jegyzet.
[679] *Dian* 典, lásd 532. jegyzet.
[680] *SHD:* 159.
[681] *RCL:* 126/4. jegyzet, *SHD:* 159/3. jegyzet, HULSEWÉ 1979: 25.

D 35 *A* feljelenti *B*-t egy ökör ellopásáért vagy egy ember bűnös szándékú megsebesítéséért. *B* [azonban] nem lopott ökröt, illetve nem sebesített meg senkit.

Kérdés:

– *A* felett hogyan ítéljenek?

– Ha tudatosan tette, akkor ez a „hamis vádaskodás" [esete]. Ha nem tudatosan, akkor [a bűne:] „gondatlan feljelentés".[682]

Ha összevetjük a hamis vádaskodással és a gondatlan feljelentéssel foglalkozó cikkelyekben szórványosan előforduló büntetési tételeket, kiderül, hogy a gondatlan feljelentésért is igen szigorú büntetés járt.

Úgy tűnik, a gondatlan feljelentés eseteinél figyelembe vették, hogy a feljelentő és a feljelentett egy felelősségi csoport tagja volt-e. Ha egy csoportba tartoztak, akkor az alapszabály az volt, hogy a gondatlan feljelentőt azzal a büntetéssel sújtották, amely a feljelentettnek járt volna a vád beigazolódása esetén, vagyis a „büntetés megfordítását" alkalmazták. Ezt igazolja az alábbi cikkely:

D 80 „Ha egy ötös csoport tagja feljelenti a csoport másik tagját, hogy elkerülje a büntetést, [de a feljelentés] »gondatlan«, sújtsák a [feljelentéssel] elkerülni [kívánt] büntetéssel."[683]

[A törvényben] emellett ez áll:

„Ha [valaki] nem tudja meghatározni a bűnöst [egy bűnesetnél, de] feljelent egy másik embert, az a »gondatlan feljelentés« [esete]."

– *A* bejelenti: „Ötös csoportom tagja, *B*, bűnös szándékkal megölt valakit." *B*-t azonnal elfogják, de a vallatáskor [kiderül, hogy] nem ölt meg senkit. *A* [tehát] gondatlanul tett feljelentést. [*A*-t] „gondatlan feljelentés" [bűnéért] ítéljék el, vagy az elkerülni [kívánt büntetéssel sújtsák]?

– Az elkerülni [kívánt büntetésre] ítélni: [ez a] megfelelő [döntés].[684]

A cikkelyben két törvényidézet található: az egyik az ötös csoporton belüli feljelentésre vonatkozik, a másik egyéb esetekre. Az első idézet és a cikkelyben leírt példa is azt jelzi, hogy egy felelősségi csoport esetén az elkerülni kívánt büntetéssel sújtják a feljelentőt. Ez pedig valószínűleg az a büntetés, amelyet az illető kapott volna, ha a vád igaznak bizonyul – legalábbis a lopásra vonatkozó cikkelyek szerint az általa ismert bűntettről feljelentést nem tevő, a tettessel egy felelősségi csoportba tartozó személyt ugyanaz a büntetés sújtotta, mint magát a tettest.

[682] *SHD:* 169.

[683] Valószínűleg arról van szó, hogy az illető tudja, ötös csoportja (*wu* 伍) valamelyik tagja elkövetett egy bűncselekményt, de feljelentésében tévedésből nem az elkövetőt nevezi meg.

[684] *SHD:* 192–193.

Mindebből az is kiderül, hogy a „gondatlan feljelentés” kategóriáját a felelősségi csoportokon kívül alkalmazták. A büntetés azonban ilyenkor is igen súlyos lehetett:

D 93 […]

– [Amikor valaki] feljelentve egy másik embert azt állítja, hogy az elszökött az országból,[685] [pedig az] nem ment a határon kívülre és nem szökött el vakmerően,[686] [tehát a feljelentő] „gondatlan feljelentést” [követ el], hogyan ítéljenek felette?

– Tetoválják és ítéljék falépítésre a „gondatlan feljelentés” miatt.[687]

A feljelentőt tehát a legmagasabb fokozatú kényszermunkával sújtják, annak szokásos kísérő büntetésével, a tetoválással együtt. Ennek nyilván az az oka, hogy a vádban megnevezett cselekmény – a szökés – igen súlyosnak számít.

A hamis vádaskodás és gondatlan feljelentés kezelésében a shuihudi cikkelyek sokszor feltűnően bizonytalanok. Az alábbi cikkelyben két bizonytalan eset szerepel:

D 30 Feljelentenek egy embert 110 garas ellopásáért. A vallatáskor [kiderül, hogy csak] 100 garast lopott.

– A feljelentő felett hogyan kell ítélni?

– Bírságként fizessen két páncélzatot.

100 garast lopnak el, de tudatosan 10 garassal több ellopását jelentik.

Kérdés:

– A feljelentő felett hogyan ítéljenek?

– Bírságként szolgáltasson be egy pajzsot; az egypajzsnyi bírság felel meg a törvényeknek. De a hivatal gyakorlata az, hogy „gondatlanság” miatt ítélik el [az ilyen feljelentőt], s a bírság két páncélzat.[688]

A D 30-as cikkely első feléből nem derül ki, hogy hamis vádaskodásról vagy gondatlan feljelentésről van szó. Az elkövetési összeg, mint már többször láttuk, azért fontos, mert a 110 garas már más büntetési kategóriába tartozik, mint a 100. A büntetés – hasonlóan a D 33-as és 34-es cikkelyhez, ahol a hamis vádaskodás egy-egy összetettebb esetéről van szó – itt is bírság.

[685] A vádból kitűnik, hogy engedély nélkül tilos volt elhagyni Qint. (A helyhez kötésről lásd még FU 1996: 103.)

[686] *Lan wang* 闌亡, „engedély nélkül, vakmerően elszökik”. A *lan wang* pontos értelmét nem ismerjük, nem tudjuk, hogy kire vonatkozhat. A kifejezés a fenti cikkelyen kívül még a D 17-ben és a D 146-ban szerepel, ahol nem derül ki, hogy az illető honnan szökött meg. Két lehetőséget látunk: *1.* a *lan wang* ugyanazt jelenti, mint a *wang*, vagyis egyszerűen: „megszökik”, nincs specifikus értelmezési tartománya; *2.* a *lan wang* arra vonatkozik, amikor egy közember hivatalos engedély nélkül elhagyja lakóhelyét (tehát kényszermunkára ítéltek, közmunkások, feleségek stb. vonatkozásában a *lan wang* nem használatos).

[687] *SHD:* 171.

[688] *SHD:* 167.

A cikkely második fele már összetettebb. Itt a hamis vádaskodás esetéről van szó – hiszen a tett tudatos –, de a bírósági gyakorlat alaposan felülírja a törvényi rendelkezést. A hamis vádaskodásért a törvény szerint egy pajzs bírság járna, ám a hivatali gyakorlat jóval súlyosabbat, két páncélzat bírságot szab ki. Ráadásul mindezt azzal az indoklással, hogy a tettet gondatlan feljelentésként kezeli. Ebben az esetben tehát a gyakorlatban a gondatlan feljelentésért és a hamis vádaskodásért ugyanaz a büntetés jár. A büntetés valószínűleg ettől eltérő volna, ha az érintettek egy felelősségi csoportba tartoznának: a D 80-as cikkely alapján a büntetés minden bizonnyal kényszermunka lenne.

Szintén a gondatlan feljelentés körüli bizonytalanságot jelzi az alábbi cikkely:

D 36 *A* feljelenti *B*-t egy ökör ellopásáért. *B* azonban egy embert sebesített meg bűnös szándékkal, nem ökröt lopott.

Kérdés:

– *A*-t el kell-e ítélni?

– Nem kell elítélni, [de] nem is kell megjutalmazni. Mások szerint ez a „gondatlan feljelentés" [esete].[689]

A cikkely a kérdésre tehát két választ is kínál. Az egyik szerint hiába téves a feljelentés, mivel súlyos bűncselekményre derült fény, a feljelentőt nem büntetik meg. Mivel azonban a feljelentés nem volt pontos, jutalom sem jár neki a bűnös leleplezéséért. A másik válasz azonban gondatlan feljelentésnek minősíti az esetet, amiért nyilván büntetés jár. Ez a kettősség jelzi, hogy a kérdésben a Qin-beli joggyakorlat nem volt egységes. A gondot az is okozhatja, hogy a két bűncselekményt – az ökörlopást és a bűnös szándékú testi sértést – nehéz lehetett összevetni, hiszen más jellegű cselekmények voltak. A cikkelyben megjelenő bizonytalanság miatt valószínűnek tartjuk, hogy a két tettet nagyjából hasonló súlyúnak tartották.

A pontatlan feljelentőt elítélő vélemény jelenik meg az alábbi cikkelyben:

D 37 *A* feljelenti *B*-t ökörlopásért, *B* azonban birkát lopott, nem ökröt.

Kérdés:

– Hogyan ítéljenek *[A]* felett?

– [*A* tette] a „gondatlan feljelentés" [esetének] számít. […][690]

Itt talán azért egyértelmű a gondatlan feljelentés besorolás, mert bár történt bűncselekmény, a feljelenésben a valóságosnál súlyosabb bűntett szerepelt (az ökör nyilván

[689] *SHD:* 169–170.
[690] *SHD:* 171.

többet ért, mint a birka). A D 36-os eset azért eshetett más megítélés alá, mert ott a valóságos bűntett (testi sértés bűnös szándékkal) súlyosabb vagy ugyanolyan súlyú volt, mint a feljelentésben szereplő (ökörlopás).

Abban az esetben, amikor a valóságos bűntett egyértelműen súlyosabb volt, mint a feljelentésben szereplő, a feljelentő még jutalmat is kapott:

D 112 – *A* feljelenti *B*-t egy ember bűnös szándékú megsebesítéséért, [de] a vallatáskor [kiderül, hogy] *B* bűnös szándékkal megölt egy embert, nem pedig megsebesített. *A*-nak jutalom jár: mekkora legyen a jutalom?

– Kétunciányi jutalom jár neki.[691]

Mindebből levonható a következtetés: ha a feljelentett valóban elkövetett egy bűntettet, akkor az őt pontatlanul feljelentő személyt háromféleképpen ítélhették meg: *1)* ha a feljelentésben szereplő tett súlyosabb volt, mint a valóságos, akkor gondatlan feljelentésért elítélték; *2)* ha hasonló súlyú, akkor a bírón múlott, hogy elítéli-e, hiszen nem létezett következetes jogértelmezés. *3)* Ha pedig a feljelentés enyhébb bűnt tartalmazott, mint a valóságos, akkor a feljelentőnek jutalom is járt.

A D 112-es cikkellyel ellentétben az alábbi passzus szerint a feljelentésnél, ha jutalmat is ki kellett utalni, megkövetelték a pontosságot:

D 116 *A* elfogja *B*-t, s feljelentést tesz azt állítva, hogy *B* titokban lemásolta a [járásfőnök]-helyettes pecsétjét és elszökött vele. A vallatáskor [kiderül, hogy] a szökés más napon történt [mint amit *A* mondott]; a többi [részlet] úgy volt, ahogy *A* [mondta].[692] *B*-t szakáll-leborotválásra ítélik.

Kérdés:

– *A*-nak jár-e jutalom?

– Nem jár.[693]

A D 112-es és a D 116-os cikkelyt összevetve úgy tűnik, hogy a jutalom kiszabásában a hivatalnokbíró viszonylag szabadon mérlegelhetett; az utóbbi cikkelyben hiába felel meg a feljelentésben szereplő bűntett a valóságnak, mivel a szökés napját illetően a feljelentő téved, nem kap jutalmat. Igaz, a megbüntetéséről sem esik szó. Az ügy tehát a fenti második esethez tartozik, vagyis a feljelentés súlya megfelel a valóságos bűntettének, így a bírón múlik a jutalom vagy a büntetés.

A lopási ügyekben tett feljelentéseknél is figyelembe vették az elkövetési összeghatárokat, amit az alábbi cikkely igazol:

[691] *SHD:* 208. *Liang* 兩, „uncia”: elképzelhető, hogy a jutalom arany volt.
[692] A mondat fordítása kétséges.
[693] *SHD:* 209–210.

D 31 Valakit feljelentenek 1000 garas ellopásáért. A vallatáskor [kiderül, hogy csak] 670 garast lopott.

– Hogyan kell ítélni a feljelentő felett?

– Nem kell elítélni.[694]

A D 30-as cikkelynél láttuk, hogy ha a feljelentésben szereplő és a valóságos zsákmány érint egy büntetési összeghatárt (a D 30-as cikkelyben a 110 garast), akkor a feljelentőt megbüntetik. A D 31-es cikkelyben azonban a feljelentésben szereplő és a valós összeg, bár eltér egymástól, ugyanabba a kategóriába tartozik (mindkettő meghaladja a 660 garast), ezért a feljelentőt nem ítélik el.

Szintén a feljelentés pontatlanságával foglalkozik a következő cikkely:

D 39 *A* birkát lop. *B* tudja, hogy *[A]* birkát lopott, de nem tudja a birkák számát. Feljelentést téve a hivatalnoknál, azt állítja, hogy *[A]* három birkát lopott.

Kérdés:

– *B* felett hogyan ítéljenek?

– Ez a „tolvaj feljelentése a zsákmány eltúlzásával” [esete].[695]

A „tolvaj feljelentése a zsákmány eltúlzásával” bűncselekménnyel már a D 38-as cikkelyben is találkoztunk, az azonban ott sem derült ki, hogy milyen szankcióval jár.

A fentiek mellett még egy cikkelyben találkozunk a gondatlan feljelentés esetével:

D 84 – Mit jelent az „ismételt feljelentés”?

– Az követ el „ismételt feljelentést”, aki feljelent valakit egy bűntett miatt, a feljelentése gondatlan, [de ezután] egy másik [bűn]ügyért újra feljelenti [az illetőt]. A feljelentést ne fogadják el, és [a feljelentőt] ítéljék el „gondatlanságért”.[696]

Az „ismételt feljelentés” tilalma nyilván azokkal a mindennapi életben gyakran előfordulható esetekkel foglalkozik, amikor valaki mindenképpen bajba akarja keverni egy ellenségét. Ilyenkor a második feljelentést már el sem fogadják – vagyis nem indul eljárás a feljelentett ellen –, hanem az illetőt rögtön elítélik gondatlan feljelentésért.

VIII.4. Összefoglalás

[694] *SHD:* 168.
[695] *SHD:* 170.
[696] *SHD:* 194.

Mint láttuk, a Qin-beli jog sokat foglalkozott a téves feljelentések eseteivel. Ennek nyilván az a legista politika volt az oka, amely mindenkit környezete megfigyelésére és feljelentgetésére sarkallt, ugyanakkor a hivatalok túlterheltségéhez vezetett.

Bár a szövegekben megkülönböztethetők a hamis vádaskodás és a gondatlan feljelentés esetei, az egyes szankciók alapján úgy tűnik, hogy mindkét cselekményt meglehetősen súlyosan büntették. Bizonyos esetekben nem is volt különbség a két cselekmény szankciója között. A feljelentéseknél nagy súlyt helyeztek a pontosságra; ha a feljelentő tévedett egy részletben, akkor elveszthette a jutalmat, sőt adott esetben még meg is büntethették. Az egyes esetek megítélése azonban bizonytalan lehetett, így a vonatkozó rendelkezésekben ellentmondásokat is találunk. Az azonban egyértelmű, hogy a rendelkezésekkel az állam azt a kényes egyensúlyt próbálta megtalálni, ahol a bűncselekményekről és elkövetőkről pontos tájékoztatást kap a lakosságtól, ugyanakkor csak olyan feljelentések jutnak el a hatóságokhoz, amelyek jól megalapozottak.

IX.
Egyéb bűnök

IX.1. Bevezetés

Az előző fejezetekben igyekeztünk összegyűjteni mindazokat az információkat, amelyek a leggyakoribb bűncselekményfajtákról – a gyilkosságról, testi sértésről, lopásról, hamis vádaskodásról és gondatlan feljelentésről – a rendelkezésünkre állnak. Ezek mellett a Qin-beli jog természetesen számos más bűncselekményt is ismert. Ezekre vonatkozóan azonban még kevesebb adatunk van. Van jó néhány olyan cselekményfajta, amely mindössze egyszer szerepel a shuihudi iratokban, s olyan is van, amelynek mindössze a nevét ismerjük. Ezeket a jelen dolgozatban nem tárgyaljuk. Az alábbiakban azokat a bűncselekményeket tekintjük át, amelyekről érdemleges információkkal is rendelkezünk.

IX.2. A szökés (*wang* 亡)

A szökés (*wang* 亡) az előző fejezetekben tárgyaltakon kívül az egyik legelterjedtebb bűncselekmény volt Qinben, legalábbis a rendelkezésünkre álló források alapján. Ennek az volt az oka, hogy Qinben meglehetősen sok kötött népelem, szabad mozgásában korlátozott csoport élt.

Maguk a közemberek sem utazhattak, költözhettek szabadon: lakhelyük elhagyásához az embereknek hivatalos engedélyre volt szükségük. Ha valaki ilyen engedély beszerzése nélkül hagyta el a helységet, ahol a nyilvántartásokban szerepelt, az szökésnek számított.

Szintén helyhez voltak kötve a különböző kényszermunkások. Őnekik természetesen a számukra kijelölt munkálatokban kellett részt venniük, s azok helyéről nem távozhattak. Bár megbízható adattal nem rendelkezünk, feltételezhető, hogy Qinben meglehetősen magas volt a kényszermunkások száma. A *Shiji* 史記 szerint több mint hétszázezer kényszermunkás dolgozott Qin Shi Huangdi 秦始皇帝 palotáján és síremlékén.[697] Kr. e. 219-ben egy vidéki útján hirtelen felindulásában a császár háromezer kényszermunkással vágattatta ki a fákat egy

[697] „Több mint hétszázezer kasztrált vagy megcsonkított kényszermunkást osztottak be az Epang-palota, illetve a Lishan építésére 隱宮徒刑者七十餘萬人，乃分作阿房宮，或作麗山。” (*Shiji* 6: 256.) Egy másik bejegyzés ugyanebben a fejezetben megismétli a hétszázezres számot (*Shiji* 6: 265).

hegyen.[698] A *Tizennyolcféle Qin-beli törvény* (*Qin lü shiba zhong* 秦律十八种) című shuihudi szövegcsoport igen sok cikkelye foglalkozik a kényszermunkások irányításával, ellátásával, ellenőrzésével, ami szintén azt igazolja, hogy jelentős számú elítélt dolgozhatott a járásokban. Ha egy kényszermunkás elhagyta a számára kijelölt helyet, az szökésnek számított.

Kötött népelemnek számítottak a rabszolgák is. Az ő számukról, szerepükről meglehetősen keveset tudunk.[699] Az bizonyos, hogy gazdájuk házának elhagyásakor őket is szökésért vonták felelősségre.

A fenti három népréteg tagjait tehát, ha megszöktek, ugyanazért a bűncselekményért, szökésért *(wang)* vonták felelősségre.

IX.2.1. Közember szökése

A közemberek helyhez kötésének fő oka az volt, hogy a katonai szolgálat, adók, közmunkák kirovása a helyi nyilvántartások alapján történt, s ha az emberek szabadon költözhettek volna, akkor az állam elesik bevételeitől. A D 125 cikkely szerint ha valaki el akart költözni, annak a nyilvántartás módosítását kellett kérelmeznie a helyi hivatalnoknál.[700] Az engedély nélküli elköltözés tilalmának okát jól mutatja a *Minták* alábbi cikkelye:

E 6 Szökevény feladja magát (*Wang zi chu* 亡自出)

A járási *X* [hivatalnok] beszámolója:

Egy *A* nevű férfi magától megjelent [a hivatalban],[701] s vallomásában ezt állította:

– Közember [vagyok], *X* faluban lakom, idén a második hónapban, ismeretlen napon, elhagytam [lakóhelyemet?] s megszöktem (去亡). [Korábban] más [ügyben] nem vontak felelősségre, s most azért jöttem, hogy önként feladjam magamat.

A kihallgatáson …[702] nevét és státusát, s megállapítottuk, hogy a második hónap *bingzi* 丙子 napján csavargásba [kezdett] és megszökött, a harmadik hónap folyamán húsz napig elkerülte a palotaépítést. A nyilvántartásban a negyedik év harmadik havának *dingwei* 丁未 napjánál[703] az áll, hogy [az illető] egy alkalommal megszökött öt hónap és tíz napnyi időtartamra. Más [ügyben] nem vonták felelősségre. Nem volt

[698] „Háromezer megcsonkított kényszermunkással kivágatta a Xiang-hegy összes fáját. 使刑徒三千人皆伐湘山樹…” (*Shiji* 6: 248.)
[699] A Qin-beli rabszolgaságról lásd YATES részletes elemzését (2002).
[700] *SHD:* 213–214.
[701] *Yi* 詣, a szó jelentése „jön, hoz”, de általában arra utal, amikor egy alárendelt vagy közember jelenik meg a felettese vagy egy hivatal előtt, gyakran átadva annak valamit.
[702] Itt egy írásjegy hiányzik.
[703] HUANG SHENGZHANG (1979: 4–5) érvelése alapján biztosnak tűnik, hogy a fenti dátum a Kr. e. 243. év 3. hónapjának 19. napját jelöli, vagyis a „negyedik év” a későbbi Qin Shi Huangdi 秦始皇帝 uralkodásának negyedik évére utal; a korszakban ugyanis más Qin-beli király uralkodása negyedik évének harmadik hónapjában nem volt *dingwei* 丁未 nap.

többször kihallgatva. *A*-t átadtam *B*-nek, a falufőnöknek [az ügy] kivizsgálására. Most elrendelem, hogy *B* hozza őt a [hivatalba], hogy ítéljenek felette. […][704]

A szökevény tehát nem vett részt a közmunkában (palotaépítésben), ezért okozott szökésével kárt az államnak. A cikkelyből a szökés szankciója nem derül ki, az azonban biztos, hogy bűncselekménynek számít, mivel a hivatal ítélkezni (*lun* 論) fog felette.[705] A közmunka elől való megszökés két változatát különbözteti meg az alábbi cikkely:

D 144 – Mit jelent a „szolgálat elkerülése" és a „közmunka elmulasztása"?[706]

– Amit a törvény ezen ért, az [a következő]: Ha közmunkára kell menni, [amivel kapcsolatban] a hivatalnokok és a [falu-] főnökök[707] már kiadták a parancsokat, s [valaki] ekkor megszökik és nem [jelenik meg] a gyülekezőhelyen, az „a szolgálat elkerülésének" számít. Ha már a szemlét [is] megtartották, s összegyűjtötték a [munkához szükséges] kocsikat és az élelmet, vagy [a közmunkások] már útban vannak a munka helyszíne felé, s [valaki] ekkor szökik el: ezek mind a „közmunka elmulasztásának" számítanak.[708]

Sajnos sem a „szolgálat elkerülésének", sem a „közmunka elmulasztásának" szankcióját nem ismerjük; mindenesetre a két eset büntetésében a szökés időpontja alapján különbséget tehettek, ez magyarázhatja a bűncselekménykategóriák megkülönböztetését.

Az alábbi cikkelyben nem szerepel ugyan a szökés bűncselekménye, de mivel itt is valószínűleg a közmunka elmulasztásáról van szó, érdemes idézni:

D 143 „[Ha valaki] nem [jön el] a gyülekezőhelyre,[709] azt botozzák meg. Ha egy éven belül fogják el, »csavargásért« is meg kell botozni."

– Ha egy *A* nevű közember nem [jön el] a gyülekezőhelyre, [amiért] ötven botütés [járna neki], s egy éven belül elfogják, a botbüntetést súlyosbítani kell?

– [Súlyosbítani] kell.[710]

A büntetés meglehetősen enyhe. Valószínűleg a bűnös nem szökött meg, vagyis nem hagyta el lakóhelyét engedély nélkül, csak a közmunkára való gyülekezőn nem jelent meg.

[704] *SHD:* 278.
[705] Ehhez nagyon hasonló az E 3 cikkely, amelyben szintén egy szökött közember kihallgatásáról van szó.
[706] *Bu shi* 逋事, „elkerülni a szolgálatot" és *fa yao* 乏徭, „elmulasztani a közmunkát".
[707] *(Li) dian*, „falufőnök": lásd **532**. jegyzet.
[708] *SHD:* 221.
[709] *Hui* 會, „találkozás, gyülekezés". Valószínűleg a közmunkára vonulók gyülekezéséről van szó; a hui szó szerepel a fentebb idézett D 144 cikkelyben is.
[710] *SHD:* 220–221.

Az alábbi cikkelyből közvetett módon következtetni lehet a szökés egy fajtájának büntetésére:

D 93 […]

– [Amikor valaki] feljelentve egy másik embert azt állítja, hogy az elszökött az országból, [pedig az] nem ment a határon kívülre és nem szökött el vakmerően,[711] [tehát a feljelentő] „gondatlan feljelentést" [követ el], hogyan ítéljenek felette?

– Tetoválják és ítéljék falépítésre a „gondatlan feljelentés" miatt.[712]

Korábban láttuk, hogy a téves feljelentőt a „büntetés megfordításának" elve alapján gyakran ugyanolyan büntetésre ítélték, mint amilyen az általa feljelentettnek járt volna, ha a vád igaznak bizonyul. Ez alapján feltételezhető, hogy az ország elhagyását, ami a szökés különösen súlyos esete lehetett, tetoválással és falépítéssel, vagyis a legsúlyosabb fokozatú kényszermunkával büntették.

Különleges esete volt a szökésnek, ha valaki kölcsön vett valamely állami eszközt, s azzal együtt szökött meg. A *Tizennyolcféle Qin-beli törvény* számos cikkelyének tanúsága szerint Qinben bevett gyakorlat volt, hogy a helyi hivatal állami tulajdonban lévő eszközöket adott kölcsön a lakosoknak.[713] A gyakorlat célja nyilván a mezőgazdaság fejlődésének elősegítése, a fejlett eszközök elterjesztése, s ezáltal az adóbevételek növelése volt.

Az A 39 és A 57 cikkelyekben olyan közemberekről, az A 55-ben pedig olyan közmunkára besorozottakról esik szó, akik a kölcsönkapott állami eszközökkel megszöktek. Szankciót e cikkelyek nem tartalmaznak, mivel elsősorban a hivatalnoki felelősséggel foglalkoznak. Több tudható meg a *Kérdések és válaszok* alábbi cikkelyéből:

D 109 – [Ha valaki] fogja a kölcsönkapott eszközöket és megszökik velük, [de] elfogják vagy feladja magát, akkor az lopásnak számít?

– Ha feladja magát, akkor szökésért kell elítélni. Ha elfogják, akkor a zsákmány [nagysága] alapján kell elítélni, [s tette] lopásnak számít. Ha a lopásért járó büntetés kisebb, mint a szökésért járó, akkor a szökésért ítéljék el.[714]

Itt tehát az *abszorpció* esetével találkozunk, vagyis a halmazati büntetés kiszabásának azon módszerével, amikor a több bűncselekményért (itt: szökés és lopás) elítélendő vádlottat

[711] *Lan wang* 闌亡, „engedély nélkül, vakmerően elszökik": lásd a IX.2.3. pont végén írottakat.
[712] *SHD:* 171.
[713] Lásd például A 8 (*SHD:* 32), A 56 (*SHD:* 71), A 57 (*SHD:* 72).
[714] *SHD:* 207.

csak a legsúlyosabbért ítélik el. (Az abszorpció azonban nem tekinthető általánosnak a Qin-beli jogban, számos olyan rendelkezést ismerünk, amelyben a halmazati büntetés súlyosabb, mint a legsúlyosabb bűnért kiszabott büntetés lenne.) A fenti cikkely igazolja, hogy ha a szökevény feladja magát, a szökésért akkor is felelősségre vonják. Ez esetben lopásért nyilván azért nem büntetik meg, mert az eszközt visszaszolgáltatja az államnak.

Az adóbevételek és közmunkák védelme mellett Qinben a családi kapcsolatokat is oltalmazta a jog. Több olyan esetet ismerünk, ahol a feleség megszökik férje mellől:

D 146 Egy *A* nevű asszony elhagyja a férjét és megszökik. Egy *B* nevű férfi szintén vakmerően megszökik.[715] Egymással férj és feleség lesznek. *A* nem mondja el [előéletét] a férjének. Együtt élnek két évig, gyermekük születik, s *[A]* csak ekkor mondja el a történteket. *B* nem taszítja el [őt magától]. [Végül] elfogják őket.

– Hogyan ítéljenek felettük?

– Tetoválják és tegyék őket falépítővé, illetve gabonaőrlővé.[716]

Mind a feleséget, mind az új férjet a legsúlyosabb kényszermunka-büntetésre, falépítésre, illetve gabonaőrlésre ítélik, ezek szokásos kísérő csonkításával, a tetoválással együtt. A feleség esetében a bűncselekmény nyilván a szökés, illetve az újraházasodás. Az, hogy ez elítélendőnek számított, az Első Császár egyik már idézett feliratából is kiderül:

Ha a feleség megszökik és [újra] férjhez megy, a fiai nem tekintik anyjuknak, így mindenki átalakul tisztességessé és tisztává.[717]

Az új férj esetében a szökés mellett az is bűnnek számít, hogy egy megszökött férjes asszonyt vett feleségül. Ezt igazolja a Kr. e. 197-re keltezett Z 4 dokumentum, amelyben a szökevény nőt feleségül vévő vádlottnak ezt mondják:

A törvényben ez áll: „Azt, aki feleségül vesz egy szökevényt, tetoválják és ítéljék falépítésre. Ha nem tud [a szökésről,] az nem számít enyhítő [körülménynek].” Bár te, Jie 解, nem tudtál [a szökésről], attól még a „szökevény feleségül vétele”[718] [bűnéért] kell kiszabni rád a büntetést.[719]

Ezután, bár a helyi hivatalnokok nem biztosak a kiszabandó büntetésben, a központi hatóság a törvény betűje szerint dönt, s Jiét súlyos megcsonkításra és kényszermunkára ítélik.

[715] *Lan wang,* lásd a IX.2.3. pont végén írottakat.
[716] *SHD:* 223.
[717] 妻為逃嫁，子不得母，咸化廉清。*Shiji* 6: 262.
[718] „*Qu wangren wei qi* 娶亡人為妻.”
[719] *ZYS1:* 23.

A dokumentumban idézett törvénycikk egyértelművé teszi: szökevény feleségül vételéért tetoválás és falépítést jár. Bár az eset Korai Han-kori, feltételezhető, hogy a szabályozás Qinben is hasonló lehetett.

A fentihez hasonló eset szerepel a következő cikkelyben is:

D 147 *A* feleségül veszi egy másik ember szökött feleségét. Nem tud róla, hogy [az asszony mástól] szökött meg, s gyermekük születik. [Végül] elfogják őket.

Kérdés:

– Hol helyezzék el a gyereket?

– Adják vissza. Egyesek szerint állami tulajdonba kell venni,[720] de az állami tulajdonba vétel más esetben alkalmazandó[721].[722]

Sajnos a házaspár büntetéséről nem esik szó. A fentiek, illetve annak alapján, hogy a férjet is elfogják, feltételezhető, hogy az utóbbit is elítélik, méghozzá falépítésre. Emiatt merülhet fel az a kérdés, hogy mi legyen a gyerekkel. Ha ugyanis a férj szabadlábon maradna, a gyermeket nyilván rábíznák. Az a cikkelyből nem derül ki, hogy a „visszaadás" (*bi* 畀) kire vonatkozik. Feltételezhető, hogy az asszony eredeti férjére, hivatalosan ugyanis az asszony, s annak gyermekei továbbra is őhozzá tartoztak.

Szintén feleség megszökésével foglalkozik az alábbi cikkely:

D 145 Egy *A* nevű nő, aki valakinek a felesége, elhagyja [férjét] és megszökik. Elfogják vagy feladja magát, [ám ekkor] még kicsi, [alacsonyabb] hat lábnál.

– El kell-e ítélni?

– Ha már hivatalos [a házassága], el kell ítélni; ha még nem hivatalos, nem kell elítélni.[723]

A cikkelyből kiderül, hogy az ilyen esetekben figyelembe vették az életkort (illetve a testmagasságot).[724] Mint ismeretes, a régi Kínában a házasságra sokszor gyermekkorban került sor, s nyilván a gyermekkorú asszonyt nem akarták súlyos kényszermunkára ítélni a szökés miatt. Figyelembe vették azonban azt is, hogy a házasság „hivatalos", *guan*-e 官. Nem tudjuk, hogy ez pontosan mit jelentett. Az utolsó mondat szórendje alapján a *guan* itt ige,[725] s

[720] *Ru gong* 入公, „lefoglal, állami tulajdonba vesz".
[721] *Yi shi* 異是, „másik, különböző dolog" (a 是 itt a *shi* 事 kölcsönszava): valószínűleg azt jelenti, hogy az ilyen ítélet nem helyes. Lásd még D 101.
[722] *SHD:* 223.
[723] *SHD:* 222.
[724] Lásd még a VI.2.1. pontot.
[725] „*Yi guan dang lun; wei guan bu dang lun* 已官，當論；未官，不當論."

főnévi jelentéséből arra következtethetünk, hogy itt valamiféle hivatalos aktusról van szó. Ennek mibenlétéről azonban nincs információnk. [726]

IX.2.2. Elítéltek szökése

Mint fentebb láttuk, Qinben meglehetősen magas volt a valamilyen fokú kényszermunkára ítéltek száma. Emellett olyan személy is sok volt, akit a hosszadalmas nyomozási és bírósági procedúra alatt, az ítélet meghozata előtt fogságban tartottak. Az ilyen elemek szökése is gyakori eset lehetett.

Bár jó néhány cikkely foglalkozik kényszermunkások szökésével, olyan esetet, ahol a szökés alapváltozata történik, s a bűnöst emiatt ítélik el, nem ismerünk. A legközelebb az alábbi cikkely áll az ilyen esethez:

D 110 Ha közrabszolgák és közrabszolganők, akiket falépítők vagy gabonaőrlők között tartanak fogva, elhagyják [helyüket] és elszöknek, [de] mielőtt még ítélnének felettük, feladják magukat, akkor 50 botütéssel büntessék őket, s töltessék le velük fogságuk napjait.[727]

Az ítélet meglehetősen enyhe, amit két tényező magyarázhat. Egyrészt valamilyen különleges státuszú elítéltekről van szó, nevezetesen a legsúlyosabb fokozatú kényszermunkások között fogva tartott harmadik fokozatú elítéltekről. Az ilyenekre a D 96 és az A 69 cikkely tanúsága szerint akár a többi kényszermunkás vezetését, felügyeletét is rábízthatták. Az utóbbi cikkely vonatkozó rendelkezése így hangzik:

A 69 […] Azokra, akik bírságot, megváltási díjat, adósságot dolgoznak le, ne bízzák a falépítők vagy gabonaőrlők vezetését. Ha nincs elég falépítő-*sikou* 司寇, hogy vezesse őket, akkor rendeljenek a vezetésükre közrabszolgákat vagy közrabszolganőket. […] Falépítőből és gabonaőrlőből, akiket vezetni és felügyelni kell, húsz áll egy falépítő-*sikou* vezetése alatt…”[728]

Ezek szerint a közrabszolgák valamiféle kiváltságos helyzetet élveztek a falépítők között, de ez még önmagában nem magyarázza a fenti enyhe büntetést. A valódi ok az lehet, hogy idejekorán, még elítélésük, vagyis újra bűnöző státusúvá válásuk előtt feladják magukat. A shuihudi iratokban számos olyan esettel találkozunk, amikor valaki feladja magát a

[726] A *guan* 官 írásjegy hasonló problémát vet fel a D 58 cikkelyben is.
[727] *SHD:* 208.
[728] *SHD:* 89.

hatóságnál, aminek az az oka, hogy az önfeladást enyhítő körülményként vették figyelembe (lásd például D 109).

Egy másik cikkely, amelyben szerepel a szökés szankciója, így hangzik:

D 131 […] Ha közkegyelmet hirdetnek, [egy ember azonban, akinek ügyében] még nem ítélkeztek, megszökik, [s csak] a közkegyelem idejének lejárta után hat hónappal fogják el, akkor annak borotválják le a szakállát.[729]

A cikkely nem adja meg, hogy mi volt az illető eredeti bűne, s hogy azért milyen büntetés járt volna. Valószínűleg ezt a szankciót az amnesztia semmissé tette. A szökést azonban továbbra is figyelembe vették, ezért a szökevényt – korábbi bűnétől függetlenül – szakáll-leborotválásra ítélték, amely, mint korábban láttuk, együtt járt valamilyen kényszermunkával (legnagyobb valószínűséggel közrabszolgasággal). Itt azonban nem tudjuk, hogy az amnesztia miatt ez a büntetés nem enyhébb-e, mint a hasonló esetben szokásos szankció.

Még egy cikkelyt ismerünk, amelyben szerepel a szökés szankciója:

D 116 *A* elfogja *B*-t, s feljelentést tesz azt állítva, hogy *B* titokban lemásolta a [járásfőnök]-helyettes pecsétjét és elszökött vele. A vallatáskor [kiderül, hogy] a szökés más napon történt [mint amit *A* mondott]; a többi [részlet úgy volt, ahogy *A* [mondta].[730] *B*-t szakáll-leborotválásra ítélik. […][731]

A szökevény büntetése tehát szakáll-leborotválás, s ezzel járó kényszermunka. Ennél az esetnél azt nem tudjuk, hogy e büntetés a pecsét meghamisításáért vagy a szökésért jár. A pecséthamisítás minden bizonnyal súlyos bűn lehetett, így elképzelhető, hogy ez esetben is az abszorpciót alkalmazták, vagyis a szökést nem vették figyelembe a büntetés kiszabásakor.

Szökés esetén az abszorpció alkalmazását igazolja a következő cikkely:

D 160 Valaki, aki megszökött az országból, [vissza-]jön, hogy pénzt adjon tovább, több mint tízezer [garast]. Ezután visszatér[732] [az országba, ahova szökött]. Később [vissza-]jön rabolni, [s ekkor] elfogják.

– Melyik [bűntettért] ítéljék el?

– A pénz továbbadásáért.[733]

[729] *SHD:* 216.
[730] A mondat fordítása kétséges.
[731] *SHD:* 209–210.
[732] HULSEWÉ szerint nem az illető tér vissza, hanem a korábban „továbbadott” pénzt adják vissza neki (*RCL:* 173). A *tong qian*ről ő sem ad több információt.
[733] *SHD:* 229.

A bűnös itt három bűncselekményt követ el: megszökik az országból (a fent idézett D 93 szerint már ezért tetoválás és falépítés járhat), pénzt ad tovább (erről lásd a IX.3. pontot), valamint rablást követ el. Úgy tűnik, hogy mindezek közül a „pénz továbbadása" a legsúlyosabb bűncselekmény. A D 162 cikkely szerint már egyetlen garas „továbbadásáért" tetoválás és falépítés jár, a D 160-ban azonban ennél jóval többről, tízezer garasnál magasabb összegről van szó, így a büntetés súlyosabb. Lopásért vagy rablásért, mint láttuk, ha nem áll fenn valamely súlyosbító tényező, még a legmagasabb határösszeg (660 garas) felett is csak tetoválás és falépítés jár. Ennek alapján a fenti esetben a vádlott legsúlyosabb bűne a „pénz továbbadása", s emiatt ítélik el, vagyis abszorpciót alkalmaznak.

A shuihudi szövegekben több olyan cikkellyel találkozunk, amelyben nem a szökevény, hanem az őrzéséért felelős személy megbüntetéséről esik szó. Az ilyen esetekről az A 68 cikkely tartalmaz egy általános rendelkezést:

A 68 […] Rőzsegyűjtők, rizsrostálók, olyan őrizetben lévő személyek, akiknek nem vágták le a szakállát, más emberek olyan rabszolgái vagy rabszolganői, akik megváltási összeget, bírságot vagy adósságot dolgoznak le a falépítők között – mindezek viseljenek vörös ruhát, s béklyózzák és bilincseljék meg őket. Ha valaki vezeti és felügyeli őket, s hagyja őket megszökni, akkor az illető bűncselekményt (*zui* 罪) követ el. […][734]

Vagyis nem csak a szökés bűncselekmény, hanem az is, ha a felelős személy nem akadályozza meg, hogy a foglyok megszökjenek. Több ilyen eset szerepel a *Kérdések és válaszok*ban. Ilyen például az alábbi:

D 96 Ha egy közrabszolga falépítőket vezet, és azok megszöknek, [a közrabszolgából] legyen csonkítatlan falépítő, s foglalják le kinn [élő] feleségét és gyerekeit. Ha a gyerekek még kicsik, s nem lehet elválasztani őket [anyjuktól], anyjukkal *együtt* foglalják le őket.

– Mit jelent: „anyjukkal együtt foglalják le őket"?

– Valakinek el kell adni őket; ha a gyermekek még kicsik, s nem lehet [anyjuktól] elválasztani őket, akkor a gyermekeket és az anyát ne adják el [külön-külön]: ezt jelenti.[735]

Itt tehát a fent már említett esetről van szó, amikor egy harmadik fokozatú kényszermunkást bíznak meg az első fokozatúak vezetésével. Mivel ebben a minőségében felelős az általa vezetettek szökéséért, súlyos büntetést kap: első fokozatú kényszermunkára

[734] *SHD:* 84.
[735] *SHD:* 201.

ítélik (igaz, a szokásos kísérő csonkítás nélkül), családtagjait pedig lefoglalják, és eladják rabszolgának.

Ha azonban a felelősnek sikerül elfognia a szökevényeket, akkor a D 105 alapján mentesülhet a büntetés alól, legalábbis bizonyos esetekben:

D 105 Valaki [fogságban lévő] embereket vezet és felügyel, akik elszöknek. Ha [az illető] képes saját maga elfogni őket, illetve ha rokonai vagy ismerősei fogják el őket [helyette], akkor mentsék fel és ne büntessék meg. Ha már megcsonkították, helyezzék el a rejtett hivatalban.

– Milyen bűnök [elkövetőit] lehet a rejtett hivatalban elhelyezni?

– Csoportos rablás[ért elítéltek, akiket] közkegyelemben részesítettek és közemberré [tettek], lopásért [elítélt], megbilincselt foglyokat vezetnek, akiket csonkítással vagy súlyosabb [büntetéssel sújtottak]. [Az elítéltek] megszöknek, ezért [vezetőiket] elítélik a korábbi bűneikért, levágják a bal lábfejüket és falépítővé teszik őket. [Ők azonban] később maguk elfogják a szökevényeket: ilyenkor beszélünk a rejtett hivatalban történő elhelyezésről. Más bűnök esetében is mindenben a csoportos rabláshoz hasonlóan[736] kell [eljárni].[737]

Itt tehát a kényszermunkások vezetője nem közrabszolga, hanem amnesztiában részesült volt elítélt, aki visszanyerte közember státusát. A közkegyelem azonban nem tette semmissé korábbi bűnét, amely lehetett csoportos rablás, de az utolsó mondat szerint bármilyen más bűncselekmény is. Ha a rábízott foglyok megszöknek, akkor büntetésképpen végrehajtják rajta az eredeti bűnért járó büntetést, így az amnesztia rá nézve érvényét veszti. Abban az esetben azonban, ha sikerül neki magának vagy hozzátartozójának elfognia a szökevényeket, akkor az amnesztia hatályát helyreállítják: ha még megcsonkítása előtt fogja el a megszökötteket, akkor mentesül a büntetés alól, ha csak utána, akkor rejtett hivatalnokká (*yin guan* 隱官) teszik. A rejtett hivatalban olyan megcsonkított volt elítéltek szolgáltak, akiket valamilyen oknál – például később kiderült ártatlanságuk miatt – mentesítettek a büntetés alól, de mivel a csonkítást már végrehajtották rajtuk, nem térhettek vissza a társadalomba. Így félreeső helyen, korábbi környezetüktől távol, úgynevezett rejtett hivatalokban dolgoztatták őket.[738]

[736] *Bi*, „hasonlóan”: lásd 445. jegyzet.
[737] *SHD:* 205.
[738] A „rejtett hivatal” HULSEWÉ szerint az uralkodó háremére utal (*RCL:* 83, A 91/8. jegyzet); az *SHD* szerkesztői szerint viszont mások szeme elől elrejtett helyet jelent, ahol a megcsonkított – tehát örökre megszégyenített – volt elítélt iparos munkát végezhet (*SHD:* 93/6. jegyzet). Ez utóbbi értelmezés a helyes, amit a Zhangjiashannál 張家山 előkerült korai Han-kori szövegek is bizonyítanak: ezekben több „rejtett hivatalnok” szerepel, akik egyértelműen korábban megcsonkított volt elítéltek. Lásd például a már idézett Z 17 cikkelyt (*ZYS2:* 31–33), ahol az ártatlanul elítélt és megcsonkított személyt ártatlansága bebizonyosodása után rejtett hivatalnokká teszik. Lásd még 393. jegyzet.

A D 105-höz némileg hasonló a következő cikkely, amelyben szintén a szökevényekért felelős személy megbüntetéséről van szó:

D 106 Egy *A* nevű *dafu* 大夫[739] rőzsegyűjtőket vezet, s a rőzsegyűjtők megszöknek.

Kérdés:

– Hogyan ítéljenek *A* felett?

– Dolgozzék a hivatali raktárban, amíg a szökevényeket el nem fogják.

– Ha *A* a [raktárban] dolgozik, és [a korábbi szökevények] újra elhagyják [helyüket] és elszöknek, de egy hónapon belül elfogják őket, akkor [*A* felett] hogyan ítéljenek?

– Fizessen bírságként egy pajzsot, s ismét dolgozzék [a raktárban].

– Ha [*A* a raktárban] dolgozik, s [a szökevények] újra elszöknek, de egy éven belül elfogják őket, akkor [*A* felett] hogyan ítéljenek?

– Borotválják le a szakállát.[740]

Az eset annyiban különleges, hogy az elítéltekért felelős személy *dafu,* vagyis az ötödik nemesi rang viselője. Emiatt a büntetése jóval enyhébb a szokásosnál. Az első szökés után a hivatali raktárban kell dolgoznia (ez nyilván sokkal kedvezőbb körülményeket jelentett, mint bármilyen fokozatú kényszermunka); a második szökésnél a raktári munka mellett alacsony bírságot kell fizetnie; s csak a harmadik szökés után kell valódi büntetőjogi szankcióval, szakáll-leborotválással, illetve ezzel járó kényszermunkával számolnia.

Egy olyan cikkelyt ismerünk, amelyben a szökésért nem vonják felelősségre az illetékest:

D 107 – Ha élelemszállításkor odakint elszökik egynél több rőzsegyűjtő, akkor [az illetékes hivatalnok] felett hogyan ítéljenek?

– Ne ítéljék el.[741]

A cikkelyben a kulcsszó az „odakint” (*yu wai* 於外) lehet. Nem tudjuk, hogy ez pontosan mit jelent, de a körülményekből (élelemszállítás) fakadóan nyilvánvalóan olyan helyre utal, amely távol esik a hivataltól, így az illetékes hivatalnok közvetlenül nem lehet felelős a szökésért.

[739] *Dafu* 大夫: a szó jelenthet valamely magas rangú hivatalnokot, de a Qin-beli ötödik nemesi rangfokozatot is. Itt az utóbbi jelentés valószínűbb, hiszen egy főhivatalnokra nemigen bízták elítéltek vezetését.
[740] *SHD:* 206.
[741] *SHD:* 206.

A szökevények elfogásáért, csakúgy, mint egy bűnös feljelentéséért, jutalom járt. A jutalom fokozatait nem ismerjük, a *Kérdések és válaszok* cikkelyeiből csak az derül ki, hogy falépítők elfogásáért fejenként két uncia (*liang* 兩) díjazásban részesült az elfogó:

D 113 – Aki elfog egy szökevény csonkítatlan falépítőt, annak mekkora legyen a jutalma?
– Kétunciányi jutalom jár neki.[742]

D 115 Egy férj, a felesége, a gyermekeik, [összesen] tíz személy együtt követnek el lopást. Megcsonkító büntetés és falépítővé tétel jár nekik, [de] megszöknek. *A* elfog közülük nyolc személyt.
Kérdés:
– *A*-nak mekkora jutalom jár?
– Fejenként kétunciányi jutalom jár.[743]

Egy *liang* 15–16 grammnak felelt meg, vagyis a jutalom 30–32 gramm volt; a csekély súly alapján feltételezhető, hogy valamilyen nemesfémről, aranyról vagy ezüstről volt szó. A D 115 cikkelyből az is kiderül, hogy csoportosan elkövetett bűncselekmény elkövetőinek elfogásakor nem a bűncselekmények száma, hanem az elkövetők száma számított. Vagyis ha egy személy követte el a lopást, akkor elfogásáért két uncia járt; ha ugyanazt a lopást tíz személy követte el, akkor annyiszor két uncia jutalom járt, ahány bűnöst sikerült elfogni.

A bűnösök elfogására való motivációt egy másik rendelkezés is fokozta:

D 108 „Amikor elfogják a szökevényeket, s a szökevényeknél pénz van, elfogóik megtarthatják a pénzt."
A [szökevények] elfogói akkor tarthatják meg [a pénzt], ha szakáll-leborotválás vagy annál súlyosabb büntetés [jár az elfogottaknak].[744]

Lopás, rablás eseten, ha az elkövető magával vitte a zsákmányt, elfogása csábító lehetőség lehetett. Ugyanakkor ez a fajta jutalom a cikkely második rendelkezése szerint korlátozva volt, s csak súlyosabb bűnök elkövetőinél alkalmazták. Ha minden bűnös elfogásakor meg lehetett volna tartani a nála lévő pénzt, az sok önkényeskedéshez, csetepatéhoz vezetett volna, hiszen például egy enyhe bírságra ítélt személyt is ki lett volna téve mások támadásának.

A szökevény elfogásáért járó jutalom a hatóságok kijátszására sarkalhatta az embereket, ahogyan ez az alábbi cikkelyből kiderül:

[742] *SHD:* 209.
[743] *SHD:* 209.
[744] *SHD:* 207.

D 117 Egy alhivatalnoki [rangú] hivatalnok elfog valakit, aki vakmerően megszökött.[745] Az illetőt átadja *B*-nek, s megparancsolja neki, hogy vigye el [a hivatalba]. Megegyeznek, hogy a jutalmon osztoznak.

Kérdés:

– A hivatalnok és *B* felett hogyan ítéljenek?

– Mindkettő fizessen be bírságként két páncélzatot, s ne kapjanak jutalmat.[746]

Az alhivatalnok (*youzhi li* 有秩吏) alacsony beosztású hivatali személy volt, akinek azonban hivatali kötelessége lehetett a szökevények elfogása. Vagyis ha elfogott egy szökevényt, akkor csak munkáját végezte, így nem járt neki jutalom. Emiatt adta át a szökevényt egy másik embernek, akinek viszont, nem lévén hivatalnok, ki kellett utalni a jutalmat. Az ilyen jellegű visszaélésért a D 117 cikkely szerint közepesen súlyos a büntetés: mindkét vétkesnek a legmagasabb összegű bírságot kell fizetnie, s jutalmat természetesen nem kapnak. Ennél súlyosabb büntetés kiszabása nem indokolt, hiszen a szökevényt mégis csak elfogták, vagyis az állam számára az ügy hasznot hajtott.

A szökéseknek a kölcsönös felelősség alkalmazásával is igyekeztek elejét venni:

D 48 A hivatal gyakorlata szerint ha valaki egy száműzéssel büntetendő bűnt követ el, s az ítéletet már meghozták, a parancsokat már kiadták [az ítélet végrehajtására, de] indulás előtt az illető meghal vagy megszökik, akkor azok, akik felelősséggel[747] tartoztak érte, [továbbra is] kötelesek a száműzetés helyére költözni.[748]

A cikkelyből az következik, hogy a száműzésre ítélt személy szökésével az érte felelősséggel tartozókon továbbra is végrehajtják a büntetést, vagyis a bűnös szökése nem mentesíti családtagjait a száműzetés alól. Emiatt szökése értelmetlenné válhat, hiszen hozzátartozói elvesztésével jár, míg ha vállalja a száműzetést, szűkebb közösségével együtt maradhat.

A fentieken kívül a szökés még több másik cikkelyben szerepel, de a cselekmény jogi megítéléséről nem derülnek ki részletek. Az E 3 cikkelyben egy bírósági eljárás alatt lévő embernek lefoglalják ingatlanát, ingóságait és hozzátartozót, de felesége – nyilván a

[745] *Lan wang*, lásd a IX.2.3. pont végén írottakat.
[746] *SHD:* 210.
[747] Itt minden bizonnyal családjának tagjairól, illetve azokról van szó, akikkel a bűnös egy kölcsönös felelősségi csoportba tartozott. Az értelmezést azonban megkérdőjelezi az, hogy a kölcsönös felelősségre használt *bao* 保 írásjegy helyett a szövegben egy másik, ugyanilyen kiejtésű szó szerepel (*bao* 包). Az értelmezési kísérletekről lásd *RCL:* 137, D 48/4. jegyzet és 196, E 17/11. jegyzet.
[748] *SHD:* 177.

kölcsönös felelősség miatti büntetés elől – megszökik, így nem tudják nyilvántartásba venni. Az E 8 cikkelyben valaki ellop egy ökröt és megszökik, de később elfog egy másik bűnözőt, s azzal együtt feladja magát. A másik feladása miatt valószínűleg büntetése enyhítésére számít. AZ E 12-ben egy csoportos rablást elkövető banda tagjai szöknek meg, s bújnak meg a nehezen járható hegyekben. Mindez jelzi, hogy a bűnösök megszökése igen gyakori eset lehetett Qinben.

IX.2.3. Rabszolga szökése

Rabszolga szökésével csak egyetlenegy cikkelyben találkozunk a shuihudi iratokban, így messzemenő következtetéseket nem tudunk levonni e cselekménnyel kapcsolatban. A cikkely így hangzik:

D 4 Valakinek *A* nevű rabszolgája kiterveli,[749] hogy ugyanannak az embernek *B* nevű rabszolganőjével ellopat a gazdától egy ökröt. [Az ellopott ökröt] eladják, ezután fogják a pénzt és [megpróbálnak] elmenekülni az országból. A határon elfogják őket.

– Hogyan kell ítélni az egyik, s hogyan a másik felett?

– Ítéljék falépítésre és tetoválják őket, [majd] adják vissza mindkettőjüket a gazdájuknak[750].[751]

A Z 17 dokumentumban, mint láttuk, a vád szerint két ember kiterveli (*mou* 謀), hogy ellop egy ökröt, az egyikük végrehajtja a lopást, majd az így szerzett pénzen osztozni kívánnak. Mindkettőjüket tetoválásra és falépítésre ítélik. A bűncselekmény körülményei (ökör ellopásának kitervelése, majd végrehajtása), illetve a büntetés tehát megegyezik a D 4-belivel, azzal a különbséggel, hogy a D 4-ben az elkövetők rabszolgák, s megpróbálnak megszökni Qinből. Az a tény, hogy a két esetben a büntetés megegyezik, azt bizonyítja, hogy a szökést illetően itt is az abszorpciót alkalmazták, vagyis a szökevény rabszolgákat csak a legsúlyosabb bűnükért vonták felelősségre, a szökést nem vették figyelembe. Megjegyzendő, hogy rabszolga státusuk sem volt súlyosbító tényező. A rabszolgákat bűncselekmény esetén tehát ugyanúgy büntették meg, mintha közemberek lettek volna, s büntetésük lejárta után visszaadták őket a gazdájuknak. (Két hasonló eset: a D 59-ben a csecsemőgyilkos rabszolgát tetoválják és falépítésre ítélik, a D 62-ben tetoválják, majd mindkét esetben visszaadják gazdájának.)

[749] *Mou*, lásd 581. jegyzet.
[750] Nyilván a kényszermunka idejének letelte után.
[751] *SHD:* 152.

Qinből olyan esetet, ahol egy rabszolgát csupán a szökéséért ítéltek el, nem ismerünk, de a *Zouyanshu* 奏讞書 több dokumentuma is ilyen üggyel foglalkozik. A Z 2-ben egy rabszolganő Chu 楚 és Han 漢 háborúja (Kr. e. 206–202) idején megszökik és Hanba menekül – ezért a Han-beli rendelkezések szerint visszanyeri a szabadságát –, de elmulasztja magát felvétetni a nyilvántartásba. Később régi gazdája elfogja és újra rabszolgává teszi, de ő újra megszökik. A bűne tehát szökés. A dokumentum nem tartalmaz ítéletet, csak két javaslatot: az egyik szerint közemberré kell tenni, a másik szerint tetoválni kell, s vissza kell adni gazdájának.[752] Ez utóbbi lehetett a rabszolga szökésének szokásos szankciója.

A Z 5 cikkelyben egy rabszolga Chu és Han háborúja idején Hanba menekül, s ott nyilvántartásba véteti magát. Ezáltal szabaddá válik, de régi gazdája feljelenti őt mint szökött rabszolgát, ő pedig az elfogására küldött tolvajfogót megsebesíti. A szökésért nem vonják felelősségre, hiszen a törvény szerint szabad embernek számít, a hatósági személy megsebesítése miatt viszont súlyos büntetést kap.[753] Rabszolga szökéséről esik szó a töredékes Z 7 és Z 8 cikkelyekben is.[754] Mindez azt jelzi, hogy a Qin felbomlását és Han megalakulását kísérő zűrzavaros időszakban a rabszolgák szökése gyakori eset lehetett.

A szökéssel kapcsolatban még egy problémáról említést kell tennünk. A *Kérdések és válaszok*ban háromszor előfordul a *lan wang* 闌亡, „engedély nélkül” vagy „vakmerően megszökik” kifejezés (D 93, 117, 146). Felmerül a kérdés, hogy a *lan wang* más bűncselekményt jelentett-e, mint a *wang*. A rendelkezésünkre álló információk alapján a kérdés nem válaszolható meg. A D 93-ban az országból való megszökésről esik szó, a másik két cikkelyben nem derülnek ki a szökés körülményei, de feltételezhető, hogy közemberekről van szó, ellenkező esetben a szöveg jelezné a szökevények státusát. Emiatt az biztos, hogy közemberek megszökésére, illetve idegen országba szökésére alkalmazhatták a *lan wang* kifejezést, ám hogy ez külön bűncselekményfajta volt-e, azt nem tudjuk.

A fentiek alapján látható, hogy a *wang,* szökés gyűjtőszóval számos különböző esetet jelöltek. Ezen esetek megítélése is különböző volt, szankciójuk a botozástól a legsúlyosabb fokú kényszermunkáig és csonkításig terjedt.

IX.3. Pénz továbbadása (*tong qian* 通錢)

[752] *ZYS1:* 22.
[753] *ZYS1:* 23.
[754] *ZYS1:* 24.

A *tong qian*nek 通錢 nevezett bűncselekmény három cikkelyben fordul elő, s igen súlyos bűncselekménynek számított. Pontos jelentését azonban nem ismerjük. A *tong* írásjegy igei alapjelentése „vezet valahová, érintkezik, továbbad, megért, áthatol stb." Ezek közül leginkább a „továbbad" jelentés illeszkedik a pénzhez, ezért fordításunkban ezt használjuk, de egészen biztosan valamilyen speciális cselekményről van szó. A *tong qian* kifejezés más szövegekben nem szerepel. Az egyik cikkelyt már a szökés tárgyalásánál idéztük:

D 160 Valaki, aki megszökött az országból, [vissza-]jön, hogy pénzt adjon tovább, több mint tízezer [garast]. Ezután visszatér [az országba, ahova szökött]. Később [vissza-]jön rabolni, [s ekkor] elfogják.

– Melyik [bűntettért] ítéljék el?

– A pénz továbbadásáért.[755]

Mint láttuk, mind az országból való elszökés, mind a rablás súlyos bűncselekmény volt. Az a tény, hogy a tettest mégis csak a pénz „továbbadásáért" vonják felelősségre, azt jelzi, hogy ez az előbbieknél is nagyobb súlyú tett. A következő cikkelyből egy írnoki hiba miatt sajnos semmi érdemleges nem derül ki:

D 161 Valaki tudja, hogy egy másik ember pénzt [akar] továbbadni, s [a pénzt] elrejti [a részére]. Később a tulajdonosa elviszi a pénzt. Valaki utóbb feljelenti a [pénz] elrejtőjét.

– A [pénz] elrejtőjét el kell ítélni?

– …[756]

A kérdés és a válasz írásjegyei a következők: „*lun bu lun bu lun* 論不論不論 + ismétlőjel" („elítél, nem, elítél, nem, elítél + *ismétlőjel*"). Ez így értelmezhetetlen. Ha az ismétlőjel a felesleges, akkor a válasz: „Nem kell elítélni." Ha nemcsak az ismétlőjelet, hanem a második „*bu lun*"-t is figyelmetlenségből írta le az írnok, akkor a mondat: „*lun bu lun* + ismétlőjel", vagyis „*Lun bu lun? Lun."*, tehát „El kell ítélni? El kell ítélni." Ez utóbbi megoldás sokkal valószínűbb, mert a pénz továbbadójára súlyos büntetés várt (D 162), csakúgy, mint a lopott zsákmány tudatos megőrzőjére (D 13, 14).

Az alábbi cikkelyből is az derül ki, hogy a pénz továbbadása súlyos bűncselekmény volt:

[755] *SHD:* 229.
[756] *SHD:* 230.

D 162 *A* hamisan bevádolja *B*-t egy garas továbbadásáért, [amiért] a büntetés tetoválás és falépítővé tétel [lenne].

Kérdés:

– *A* háztartásának tagjait,[757] [falujának] főnökét[758] és véneit el kell-e ítélni?

– Nem kell elítélni.[759]

Az első mondatból nem derül ki, hogy az említett büntetés a hamis vádaskodónak vagy a pénz továbbadójának jár-e, de a „büntetés megfordításának" elve alapján ez nem is lényeges, hiszen a két esetben ugyanaz a büntetés. Vagyis egy garas továbbadásáért is a legsúlyosabb kényszermunka, továbbá tetoválás jár. Ez ugyanaz a büntetés, mint amit például a 660 garas feletti összegű rablást elkövető kap.

A fentiek alapján egyértelmű, hogy a *tong qian* valamilyen pénzzel kapcsolatos, súlyos bűncselekmény. Az *SHD* szerkesztői szerint a *tong qian* jelentése „megvesztegetést követ el" lehet,[760] de a cikkelyekben a szövegkörnyezet nem utal semmi ilyesmire. Valószínűbb inkább, hogy külföldi, illetve hamis, vagyis nem állami pénzöntödében készült pénzről van szó. Mind az írásos források, mind a régészeti leletek tanúsága szerint Qinben egységes, öntött pénz volt forgalomba, s feltételezhető, hogy a pénzöntés állami monopólium volt.[761] A *tong qian* ennek a monopóliumnak valamilyen megsértése lehetett. Azt, hogy a pénzhamisítás ismert bűncselekmény volt, *Minták* egyik dokumentuma igazolja:

E 9 …[762]

[Beszá]moló:

Az *X* falubeli *A* és *B* közemberek megkötözték és a hivatalba hozták a *C* és *D* nevű férfiakat, valamint 110 új garast és kétkészletnyi pénzöntőformát.

Vallomásukban ezt állították:

– *C* titokban öntötte ezeket a garasokat, *D* segédkezett az öntésben. [Mi,] *A* és *B* elfogtuk őket, s átkutatván a házukat, ezeket a garasokat és öntőformákat találtuk. Azért jöttünk, hogy átadjuk őket.[763]

[757] *Tong ju*, lásd 678. jegyzet.
[758] *Dian*, lásd 532. jegyzet.
[759] *SHD:* 230.
[760] *SHD:* 229.
[761] A *Qin Shihuang benji* 秦始皇本紀 szerint Qinben először Huiwen 惠文 király uralkodásának második évében, Kr. e. 336-ban adtak ki *qian*t, garast, feltételezhető, hogy ettől fogva egységes a pénz Qinben (惠文王…立二年，初行錢。*Shiji 6:* 289.)
[762] A bambuszcsík felső része letörött, így a cikkely címe és a „beszámoló" (*yuanshu* 爰書) szó első írásjegye lemaradt.
[763] *SHD:* 252–253.

A cikkelyben nem szerepel a *tong qian* kifejezés, a bűncselekményt a feljelentők így írják le: „titokban öntötte ezeket a garasokat” (*dao zhu ci qian* 盜鑄此錢). Ennek ellenére lehet, hogy a pénzhamisítás bűncselekményét hivatalosan *tong qian*nek nevezték. Az is elképzelhető azonban, hogy a kifejezés külföldről behozott pénz forgalomba helyezését jelenti, erre utalhat az, hogy a D 160 cikkelyben a *tong qian* elkövetése előtt a tettes külföldre szökik, majd onnan tér vissza.

IX.4. Paráználkodás (*jian* 奸)

A shuihudi iratok hat cikkelyében szerepel a *jian* 奸 írásjegy, amelynek jelentése lehet „hitvány, gonosz, fondorlatos”, illetve „parázna, erkölcstelen”. A D 49 és D 52 cikkelyben nem derül ki, hogy a szó melyik értelemében szerepel, de a D 151, 152, 153 és E 25 cikkelyekben a szövegkörnyezet egyértelművé teszi, hogy paráznaságról van szó. Emiatt a D 49 és D 52 cikkelyekben is valószínűsíthető, hogy a *jian* paráználkodást jelent, mivel nem valószínű, hogy a jogi szakszövegekben ugyanaz a szó több különböző típusú bűncselekményt jelölt volna.

Mint már láttuk, Qin Shihuang 秦始皇 Kuaiji-hegyi 會稽 feliratában amiatt is dicsőíti önmagát, mert sikerült megóvnia a családi erkölcsöket:

(16) Dicséri a gondosságot, hirdeti az igazságosságot; akinek fia van, s [újra] férjhez megy, az hátat fordít a halottnak és erkölcstelen.

(17) Őrködik a belső és külső lakosztályok elválasztása felett, véget vet a kicsapongásnak és paráznaságnak, így a férfiak és nők tiszták és becsületesek maradnak.

(18) Ha a férj kondabeli disznóként viselkedik,[764] akkor nem bűn megölni őt, így a férfiak az igazságosság szabályait követik.

(19) Ha a feleség megszökik és [újra] férjhez megy, a fiai nem tekintik anyjuknak, így mindenki átalakul tisztességessé és tisztává.[765]

A felirat, bár büntetőjogi forrásnak semmiképpen nem tekinthető, jelzi, hogy a Qin-beli államideológiának része volt a szexuális erkölcsök megőrzése is, s az állam az ilyen ügyeket nem magánügyként kezelte. Ugyanezt tükrözik a shuihudi iratok is, ám sajnos csak

[764] Vagyis házasságtörést követ el.

[765] (16) 飾省宣義，有子而嫁，倍死不貞。(17) 防隔內外，禁止淫泆，男女絜誠。(18) 夫為寄豭，殺之無罪，男秉義程。(19) 妻為逃嫁，子不得母，咸化廉清。*Shiji* 6: 262.

bizonyos esetekben derül ki, hogy milyen viszonyban álló személyek közötti szexuális kapcsolat számított bűncselekménynek.

A szigorú exogámián alapuló kínai társadalomban a vérfertőzés természetesen súlyos bűn volt:

D 151 – Ha ugyanannak az anyának más-más apától való [gyermekei] paráználkodnak egymással, hogyan ítéljenek felettük?

– Fejezzék le őket a piacon[766].[767]

Nyilvánvalóan halálbüntetés járt az ugyanattól az apától és anyától származó vérfertőző testvérekre is, a fenti cikkely azt jelzi, hogy a féltestvérek sem mentesültek a büntetés alól. Azt sajnos nem tudjuk, hogy milyen rokonsági fokozatig számított bűncselekménynek a szexuális viszony.

Nem ilyen egyértelmű a rabszolga és a gazda erőszakos viszonya:

D 153 – Ha egy rabszolga erőszakosan paráználkodik a gazdájával, hogyan ítéljenek felette?

– Hasonlóan[768] a „gazda megverése" [esetéhez]. […][769]

Nem tudjuk, hogy a „gazda megverésééért" milyen büntetés jár; mindenesetre a cikkely jelzi, hogy a nemi erőszakot itt nem különböztették meg az erőszak más formáitól.

Más esetekben a paráználkodás nem tartozik a legsúlyosabb bűncselekmények közé:

D 52 „Egy parázna [ember] beengedéséért [a büntetés]: a szakáll leborotválásának megváltása."

– Ha a parázna embert beengedték, de elfogják, mielőtt még elkövette volna a paráznaságot, hogyan ítéljenek [az őt beengedő] felett?

– Mentsék fel [a büntetés alól].[770]

A fenti cikkelyből a paráznaság büntetési tétele nem derül ki, csak az, hogy a cselekményt lehetővé tévő személyt milyen szankció sújtja. A büntetés viszonylag enyhe: szakáll-leborotválás és kényszermunka megváltása, vagyis egyfajta pénzbírság. Ráadásul ha az aktus nem valósul meg, akkor a „beengedő" mentesül a büntetés alól. Mint láttuk, a lopás és egyéb súlyos bűnök esetén a bűncselekményről tudomással bíró személyt is szigorúan

[766] *Qi shi*, lásd 471. jegyzet.
[767] *SHD:* 225.
[768] *Bi*, „hasonlóan": lásd 445. jegyzet.
[769] *SHD:* 183.
[770] *SHD:* 179.

megbüntették, s ha a paráználkodás e bűnökkel azonos súlyú lenne, akkor nyilván itt is ez lenne a helyzet. Ám a „beengedő" büntetése enyhe, tehát magának a paráználkodásnak a megítélése is viszonylag enyhe kell, hogy legyen. Ezt bizonyítja az is, hogy a bűncselekmény kísérletét, vagyis a szándékolt, de végre nem hajtott bűncselekményt a D 3 és D 25 cikkely szerint csonkítás és kényszermunka megváltásával büntették, míg itt a meg nem valósult paráználkodás esetén a „beengedőt" felmentik.

Külön rendelkezés védte a hivatalnokokat attól, hogy kötelességeik helyett szerelmi viszonyaikkal törődjenek:

D 49 – Ha egy felügyelő nem a hivatali dolgával foglalkozik, hanem paráználkodással, hogyan kell ítélni felette?

– Száműzni kell.

– A száműzött [felügyelő] felesége felelősséggel[771] tartozik-e érte?

– Nem tartozik felelősséggel.[772]

Ebben az esetben valószínűleg nem a paráznaság a fő vétek, hanem a hivatali kötelességek elhanyagolása, s ezért jár a súlyos szankció. Különösen érdekes a cikkely amiatt, hogy ilyen esetben a feleséget nem büntetik meg. A feleséget a tettes családtagjaként más bűnök esetében felelősségre vonták, még akkor is, ha nem tudott a cselekményről. Itt azonban a férj bűne ellene is irányul, emiatt a feleséget felmentik a büntetés alól.

Figyelemre méltó az alábbi rendelkezés is:

D 152 *A* és *B* ugyanazzal a nővel, *C*-vel paráználkodnak. *A* és *B* emiatt megszúrják és megsebesítik egymást, [de] *C* nem tud erről.

– *C* felett hogyan ítéljenek?

– Ne ítéljék el.[773]

A magánverekedéseket, mint láttuk, a Qin-beli törvények tiltották, így a két férfira büntetés vár. A rendelkezés a nő esetében figyelembe veszi a szubjektív felelősséget: mivel nem tudott a verekedésről, hiába volt objektívan felelős érte, nem büntették meg.

A paráznaság a *Minták* egyetlen cikkelyében szerepel, amely így hangzik:

E 25 Paráználkodás (*Jian* 奸)

Beszámoló:

[771] A *bao* problémájáról lásd a **1103**. jegyzetet.
[772] *SHD:* 177.
[773] *SHD:* 225.

Az *X* falubeli közember, *A*, a [hivatalba] hozta a *B* nevű férfit és a *C* nevű nőt, feljelentésében ezt állítva:

– *B* és *C* egymással paráználkodtak. Tegnap nappal láttam [őket] *X* helyen, elfogtam, megbilincseltem és [a hivatalba] hoztam őket.[774]

Sajnos a cikkelyből nem derül ki, hogy *B* és *C* milyen kapcsolatban álltak egymással, miért számított szexuális viszonyuk paráznaságnak. Az azonban valószínű, hogy elfogójuk jutalmat kap, hiszen ez motiválhatta őt a bűnösök feljelentésére.

A shuihudi iratokból tehát ennyi derül ki a paráznaság bűncselekményével kapcsolatban. Nem tudjuk, hogy milyen különbség volt férfiak és nők megítélése között, bűnnek számított-e a házasság előtti nemi viszony, mely esetekben volt büntetendő a házasságtörés stb.

A fenti cikkelyeknél többet elárul a *Zouyanshu* egyik dokumentuma (Z 21), amely a paráználkodás egy igen különös esetével foglalkozik. Sajnos a szöveg datálása kérdéses. A szöveg a *Zouyanshu* dokumentumainak többségével ellentétben nem tartalmaz időpontra vonatkozó utalást. A szövegcsoportban való elhelyezkedése alapján az irat Qin-korinak tűnik, ugyanakkor szerepel benne a *zheng* 正 írásjegy, amely Qin Shihuang uralkodása alatt névtabu alá esett, s amelyet az egyértelműen Qin-korra datált Z 22 dokumentumban is más írásjeggyel helyettesítettek. Emiatt elképzelhető, hogy az eset a Kr. e. 246, vagyis a leendő Első Császár trónra lépése előtti Qinből származik. A Z 17 dokumentumot Kr. e. 246–45-re, a Z 22-t Kr. e. 241-re datálják, így elképzelhető, hogy a Z 21 néhány évvel korábbról származik. Ugyanakkor az sem kizárt, hogy az irat a Korai Han-kor első évtizedeiben, Kr. e. 286 előtt született. A benne található tisztségnevek és jogi kifejezések azt valószínűsítik, hogy a szöveg Qin- vagy Han-beli esetet ír le, s csaknem kizárt, hogy más korabeli államból származna. Mindenesetre a bizonytalan datálás miatt nem állítható, hogy az irat a Qin-beli szabályozást tükrözi, ugyanakkor ha Han-kori is, akkor sem állhat távol a Qin-kori viszonyoktól.

A dokumentum három részből áll. Az elsőben olyan törvényekből vett idézetek találhatók, amelyek kapcsolódnak az esethez. A második rész magát az esetet írja le. A harmadik rész egy vitát közöl egy jogi hivatalnok, illetve harminc másik hivatalnok – többek között az igazságügyi miniszter – között. A szöveg így hangzik:

Z 21

[774] *SHD:* 278.

A régi törvényben[775] ez áll: „A halott férjnek a fiúgyermeke az utódja[776]. Ha nincs fiúgyermeke, akkor a szülei. Ha nincsenek szülei, akkor a felesége. Ha nincs felesége, akkor a leánya az utódja."

A törvényben ez áll: „Ha valaki a járási hivatalban teljesít szolgálatot, s a szülei vagy a felesége meghalnak, akkor harminc napig térjen haza[777]; ha a nagyszülei vagy testvérei [halnak meg], akkor tizenöt napig [térjen haza]."

„Aki kevélykedik[778], abból váljék csonkítatlan falépítő vagy gabonaőrlő, tegyenek vasbéklyót a lábára, s vigyék Ba 巴 járásba sót [bányászni].[779]„

„Aki felbujt mást arra, hogy tiszteletlen legyen szüleivel szemben[780], a felett a szülővel szembeni tiszteletlenségre vonatkozó törvény[781] szerint ítéljenek."

„Aki tiszteletlen szüleivel szemben, azt fejezzék le a piacon[782]."

„A piacon való lefejezés után a következő [büntetés] a tetoválás és a falépítővé vagy gabonaőrlővé tétel."

„Ha *gongshi* 公士[783] vagy annál magasabb rangot viselőnek, illetve feleségének járna tetoválás, akkor hagyják csonkítatlanul."

„Aki paráználkodik, borotválják le a szakállát és tegyék közrabszolgává vagy közrabszolganővé."

„Ha elfognak egy paráználkodót, akkor az ügyet ki kell vizsgálni [és a bűnöst] meg kell bilincselni."[784]

A mostani [eset a következő]:

A Duluba 杜滹 való nőnek, *A*-nak férje, a *gongshi* rangot viselő *D* megbetegedett és meghalt. A holttest a koporsóban a nagyszobában volt [felravatalozva], még nem temették el. *D* anyjának, Sunak 素 a részvételével éjszaka gyászvirrasztást tartottak, körbevették a koporsót és siratták [a halottat]. *A* a *C* nevű férfival együtt a koporsó mögötti belső szobában paráználkodott. Másnap reggel Su feljelentést tett a hivatalnoknál *A* ellen, a hivatalnok elfogta *A*-t, de *A* bűnét kétségesnek találja.

Gu □ igazságügyi miniszter (*tingwei* 廷尉), Shi 始 [igazságügyi minisztériumi] főtisztviselő (*zheng* 正), Hong 弘 [igazságügyi minisztériumi] ellenőr (*jian* 監), Wu 武 igazságügyi minisztériumi írnok (*tingshi* 廷史) és mások, összesen harmincan, javaslatot (*yi* 議) tettek a megfeleltetésre (*dang* 當),[785] mindannyian azt mondván:

---

[775] *Gu lü* 故律, „régi törvény": nem tudjuk, hogy a „régi" jelző milyen korszakra vonatkozik.
[776] *Hou* 後, „utód", lásd 469. jegyzet.
[777] *Guining* 歸寧, „hazatér": a kifejezést általában férjes asszonyokra használták, akik meglátogatták szüleiket, de néha a férfi hazalátogatását jelentette. A jelen esetben haláleset utáni hazatérésről, gyászlátogatásról lehet szó.
[778] *Ao han* 敖悍: az *ao* jelentése „magas; öntelt, kevély, gőgös", a *han* jelentése „erős, bátor, vad". A szóösszetétel valamilyen bűncselekményt jelent, de nem tudjuk, hogy pontosan mit. A „kevélykedik" fordítás csak kísérleti megoldás.
[779] Az utolsó szankció fordítása bizonytalan; elképzelhető, hogy elírás szerepel benne.
[780] *Bu xiao* 不孝, „nem rendelkezik a szülőtisztelet erényével", „nem szülőtisztelő". A szülőtiszteletről lásd P. SZABÓ 2000b, 2003a.
[781] *Bu xiao zhi lü* 不孝之律, ezt a törvényt egyedül ez a cikkely említi.
[782] *Qi shi,* lásd 471. jegyzet.
[783] Lásd 471. jegyzet, illetve a jele dolgozat X.2. pontja.
[784] *Bu jian zhe bi an zhi jiao shang* 捕奸者必案之校上. A mondat értelmezése bizonytalan. A *jiao shang* kifejezés „megbilincsel" értelméről lásd *SHD:* 278/1. jegyzet, *RCL:* 207/3. jegyzet.
[785] A „javaslatról" és „megfeleltetésről" lásd a jelen dolgozat I.1.2.1. pontját.

– A törvényben [az áll, hogy] az elhunyt személy utáni utódállítás sorrendjében a feleség a szülők után következik. Ha a feleség meghal, s [a férj ezért a gyászidőre] hazatér, akkor a szülők [halálára] vonatkozó törvénnyel megegyezően kell eljárni. A törvény szerinti utódállítási sorrendet az emberek [közötti] ügyek szerint számították ki: a férj legyen becsülve és tisztelve a feleség által, a feleség szolgálja a férjét, s vesse alá magát a [férjéért tartott] gyásznak; [az ilyen gyász] után a következő fokozat a törvények szerint a szülőkért [viselt gyász]. [786] Az utódlásban a feleség a férjet, továbbá a szülőket követi. Ha a férj vagy a szülők meghalnak, s még nem temették el őket, akkor a holttest melletti paráználkodás a szülőkkel szembeni tiszteletlenségnek felel meg. Aki a szülőkkel szemben tiszteletlen, azt le kell fejezni a piacon. A szülőkkel szembeni tiszteletlenség [büntetése] után következik [egy fokkal] a tetoválás és falépítővé, illetve gabonaőrlővé tétel. A kevélykedőt hagyják csonkítatlanul. A megfeleltetés szerint a feleség tisztelje férjét, ezután pedig tisztelje a szülőket. De *A* férje meghalt, s ő nem siratta és gyászolta, hanem egy férfival paráználkodott a holttest mellett. Erre illik a szülővel szembeni tiszteletlenségre, illetve a kevélykedésre vonatkozó két törvény. Bár elfogásakor nem vizsgálták ki az ügyet, és nem bilincselték meg,[787] *A*-t csonkítatlan gabonaőrlővé kell tenni. Mondják meg Du[lu járásnak, hogy] ítélje el *A*-t.[788]

Most elküldték Shenyao 申徭 igazságügyi minisztériumi írnokot [az ügy kivizsgálására?], ő visszajött, s ellenezte az igazságügyi miniszter megfeleltetését. Javaslatában ezt mondta:

– A helyes megfeleltetés nem ez. A törvényben ez áll: „Aki tiszteletlen szüleivel szemben, azt fejezzék le a piacon.” Ha valakinek él az apja, de [a fiú] három napon át nem táplálja őt, akkor a hivatalnok hogyan ítéljen a fiú felett?

Gu igazságügyi miniszter és a többiek így feleltek:

– Le kell fejezni a piacon.

[Shenyao] erre ezt mondta:

– Ha valakinek meghal az apja, s a családja nem mutatja be a háromnapos áldozatot, akkor hogyan kell ítélni a fiú felett?

Gu igazságügyi miniszter és a többiek így feleltek:

– Nem kell elítélni.

– Ha a fiú nem hallgat életben lévő apja tanítására, az a súlyosabb bűn, vagy az, ha nem hallgat halott apja tanítására?

Gu és a többiek így feleltek:

– Ha nem hallgat halott apja tanítására, az nem bűncselekmény.

[Shenyao] erre ezt mondta:

---

[786] A feleség a házassága után már a férj családjához tartozott, így a szülőtisztelet erényét apósával és anyósával szemben kellett gyakorolnia.

[787] *Buzhe sui fu an jiao shang* 捕者雖弗案校上. A mondat fordítása ugyanúgy kérdéses, mint a cikkely elején legutoljára idézett törvénycikké. Lásd még 784. jegyzet.

[788] Az érvelés több ponton meglehetősen nehézkes, de lényege értelmezésünk szerint a következő: Mivel a férj halála után a törvény szerint a szülei lesznek az „utódjai”, vagyis családfői hatalmának örökösei, a feleség ezután nekik lesz alávetve. A viszonya az apósával és anyósával azonban nem olyan szoros, mint a férjével volt, ami a gyász fokozataiban jelenik meg. A paráználkodással *A* elkövette a szülővel szembeni tiszteletlenség *(bu xiao)* bűnét, ami azonban a jelen esetben, mivel anyósáról volt szó, egy fokozattal enyhébb bűn, mint a *bu xiao* alapesete. Ezért nem kell lefejezni, hanem az ennél egy fokozattal enyhébb büntetésre, tetoválásra és gabonaőrlésre kellene ítélni. Mivel azonban a férje *gongshi* rangot viselt, a törvény szerint feleségként neki is egy fokozattal enyhébb elbírálás jár, vagyis gabonaőrlővé kell tenni, de a tetoválástól eltekintenek.

– Ha a férj él, s [az asszony] saját maga feleségül megy [egy másik férfihoz], az a súlyosabb bűn, vagy az, ha [az asszony] a férj halála után [újra] megházasodik?

Gu igazságügyi miniszter és a többiek így feleltek:

– Ha a férj él, s [a feleség] saját maga [újra] megházasodik, akkor [mind a feleséget], mind az őt feleségül vevőt tetoválják és tegyék falépítővé, illetve gabonaőrlővé. Ha a férj meghal, s a feleség saját maga [újra] férjhez megy, akkor az, aki elvette őt, nem követett el bűncselekményt.

[Shenyao] erre ezt mondta:

– Aki becsapja[789] az életben lévő férjét, annak súlyosabb a bűne, vagy annak, aki becsapja halott férjét?

Gu és a többiek így feleltek:

– Ha valaki halott férjét csapja be, azt nem kell elítélni.

[Shenyao] erre ezt mondta:

– Ha a férj hivatalnok, s a hivatalban lakik, míg a felesége otthon lakik, s egy napon egy másik férfival paráználkodik, s a hivatalnok el [akarja] fogni, de nem kapja el, …[790] őt, akkor hogyan kell ítélni?

Gu és a többiek így feleltek:

– Nem kell elítélni.

[Shenyao erre] ezt mondta:

– Az igazságügyi miniszter és írnokok javaslatában mind az szerepel, hogy a halott apa becsapásának bűne enyhébb, mint az élő apa megsértése[791] és becsapása; [ezzel szemben] az élő férj megsértésének bűne enyhébb, mint a halott férj megsértésének és becsapásának bűne. …[792]egy férfival paráználkodott a koporsó és a holttest mellett, elfogták, de nem vizsgálták ki [az ügyet] és nem bilincselték meg[793]. Ha csonkítatlan gabonaőrlővé teszik, akkor az nem súlyosabb?[794]

Gu és a többiek így feleltek:

– [Az eredeti javaslat] valóban hibás volt.[795]

A szöveg átvezet minket a következő pontban tárgyalandó bűnhöz, a szülőkkel szembeni tiszteletlenséghez, de itt egyelőre csak a paráználkodásra vonatkozó részletekkel foglalkozunk. A dokumentum tartalmaz egy törvényidézetet, mely szerint „Aki paráználkodik, borotválják le a szakállát és tegyék közrabszolgává vagy közrabszolganővé.”

[789] *Qi* 欺, „becsap”, „csal”, itt egyértelműen „megcsal”, de mivel később az apára vonatkoztatják, ez a jelentés nem kizárólagos.
[790] Itt egy írásjegy olvashatatlan.
[791] *Qin* 侵, „megtámad, megközelít, megsért”. A szó más korabeli jogi szövegekben nem szerepel.
[792] Itt hét írásjegy olvashatatlan.
[793] *Bu zhe fu an jiao shang* 捕者弗案校上. A mondat ugyanúgy nehezen értelmezhető, mint a fenti két esetben, lásd 784. és 787. jegyzet.
[794] Sajnos az érvelés vége a hiányzó írásjegyek miatt nehezen értelmezhető. A hivatalnok levezetésének lényege a következő: Ha a szülő él, megsértése vagy elhanyagolása, illetve ha a férj él, megcsalása bűncselekménynek számít. Ha viszont meghaltak, akkor az állam nem szankcionálja a velük szembeni engedetlenséget vagy hűtlenséget. A többi hivatalnok eredeti javaslata, illetve a Shenyao kérdéseire adott válaszaik között tehát ellentmondás van. Ha más esetekben a családbeli felérendelt személy halálával megszűnnek a vele szembeni kötelezettségek, akkor a jelen esetben is eszerint kell eljárni, tehát a nőt nem kell gabonaőrlésre ítélni.
[795] *ZYS2:* 35.

A paráznaság, *jian* alapbüntetése tehát a harmadik fokozatú kényszermunka és az ezzel járó csonkítás. A szövegből kiderül, hogy paráznaságnak tartották, ha egy férjes asszony más férfival létesített szexuális viszonyt. Ha ráadásul még férje életében újra férjhez ment, akkor mind őt, mind az őt feleségül vevő személy tetoválták és legsúlyosabb kényszermunkára ítélték.

Az azonban egyik forrásunkból sem derül ki, hogy egy férfi tette mikor minősül paráznaságnak. A pont elején idézett felirat a férfi házasságtörését is büntetendőnek írja le, de mivel az uralkodói propagandafelirat nem jogforrás, nem értelmezhető szó szerint. Az idézett cikkelyekből egyértelműen kiderül, hogy paráznaságért férfiak is felelősségre vonhatók voltak (például az E 25 cikkelyben a feljelentő mind a férfit, mind a nőt megbilincselte és a hivatalba hozta), tehát a jog a férfiak viselkedését is szabályozta. Feltételezhető, hogy a férjes asszonnyal folytatott szexuális viszony bűncselekmény volt, ám bizonyítékkal egyelőre nem rendelkezünk.

IX.5. Szülőkkel szembeni tiszteletlenség (*bu xiao* 不孝)

A III.5. pontban már említettük, hogy bár a legisták elvetették a szülőtisztelet (*xiao* 孝) erényét, Qinben ez az erény büntetőjogi védelemben is részesült. A *xiao* az állam egyik alapjaként szerepel *A hivatalnokok helyes viselkedéséről* (*Wei li zhi dao* 為吏之道) című szövegben is:

> Ezért uralkodóként legyünk kegyesek, miniszterként legyünk hűségesek, apaként legyünk nagylelkűek, fiúként legyünk szülőtisztelők […] A kegyesség az uralkodásban, a hűség a miniszterkedésben, a nagylelkűség az apaságban, a szülőtisztelet a fiúi létben –mindez a kormányzás alapja.[796]

A szülőkkel szembeni tiszteletlenség (*buxiao* 不孝) bűne a shuihudi iratok két cikkelyében szerepel, emellett egy harmadik is kapcsolódhat hozzá. Mindhárom cikkelyben az apa tesz feljelentést nem szülőtisztelő fia ellen, s a fiúval szemben mindhárom esetben eljárás indul. Mindez azt is jelzi, hogy a családfőnek nem volt joga saját kezűleg megbüntetni engedetlen fiát; ehhez a hatóságok közreműködését kellett kérnie. Egy ilyen eset szerepel a következő cikkelyben:

[796] *SHD:* 285.

E 18 Egy fiú feljelentése (*Gao zi* 告子)

Beszámoló:

Az *X* falubeli közember, *A* feljelentést téve ezt mondja:

– *A* [vagyis az én] vér szerinti[797] fiam, a [velem] egy faluban lakó közember, *C*, nem szülőtisztelő, [ezért] azt kívánom, hogy öljék meg. Ezt közlöm alázatosan.

Azonnal elrendeltük, hogy *E* járási írnok menjen és vegye őrizetbe [*C*-t].

E járási írnok beszámolója:

A fogdában [szolgáló] közrabszolgával,[798] *X*-szel együtt őrizetbe vettük *C*-t; *X* házában találtunk rá.

X [járásfőnök-] helyettes kihallgatta *C*-t, aki vallomásában ezt állította:

– *A* vér szerinti fia vagyok, s valóban nem voltam szülőtisztelő *A*-val szemben. Nem vontak még felelősségre más bűnért.[799]

A cikkelyből kiderül, hogy a nem szülőtisztelő fiúnak akár a megölését is kezdeményezhette az apa. Ez egybevág a Z 21-es cikkelyben szereplő törvényidézettel, mely szerint „Aki tiszteletlen szüleivel szemben, azt fejezzék le a piacon.” A *bu xiao* tehát halálos bűn volt.

Az E 18-hoz hasonló eset az E 17 is, amelyben ugyan nem szerepel a *bu xiao* mint vétek, de mivel itt is egy apa kéri fia megbüntetését, valószínűsíthető, hogy az ok itt is a tiszteletlenség:

E 17 Egy fiú száműzetése (*Qian zi* 遷子)

Beszámoló:

Az *X* falubeli közember, *A* feljelentést téve ezt mondta:

– Azt kívánom, hogy tegyenek béklyót vér szerinti[800] fiam, a [velem] egy faluban lakó közember, *C* lábára, száműzzék egy Shu-beli 蜀[801] határ menti járásba, s rendeljék el, hogy élete végéig ne hagyhassa el száműzetése helyét. Ezt közlöm alázatosan.

Jelentettük Feiqiu 廢丘[802] vezetőjének:[803]

Egy Xianyangból 咸陽[804] [származó] közembert, akit *C*-nek hívnak, s aki *X* faluban lakik, felelősségre vontak, [mert] apja kérelmezte, hogy tegyenek béklyót lábára, és száműzzék egy Shu-beli határ menti járásba,

[797] *Qin*, lásd 800. jegyzet.
[798] *Lao lichen* 牢隸臣, „a fogda közrabszolgája”: nem tudjuk, hogy itt fogdai szolgálatra beosztott elítéltről, vagy pedig valamilyen alacsony hivatalszolgai, börtönőri tisztségről van szó.
[799] *SHD:* 263.
[800] *Qin* 親, „saját, vér szerinti”, vagyis nem örökbe fogadott.
[801] Shu a mai Sichuan 四川 területén fekszik. Qin csak a Kr. e. 4. század végén foglalta el, így frissen meghódított, távoli, határ menti területnek számított. Sok embert száműztek ide.
[802] Feiqiu, Qin-beli járás a mai Shaanxiban 陕西. Az *SHD* (262/3. jegyzet) szerint ez volt az első állomás a Shuba vezető úton.
[803] *Zhu* 主, „felelős, vezető”; ilyen hivatali tisztség nem létezett; jelen esetben valószínűleg a járásfőnököt jelöli.
[804] Xianyang Qin, majd Kr. e. 221-től rövid időre egész Kína fővárosa (a mai Xi’an 西安 mellett).

elrendelve, hogy élete végéig ne hagyhassa el száműzetése helyét. Elítélték, s *C*-t *A* kérelmének megfelelően száműzték, a törvény szerint [azokkal együtt, akik?] felelősséggel tartoznak [érte].[805] Ezennel béklyót tettünk *C* lábára, s elrendeltük, hogy a hivatalnokok és a besorozottak[806] vezessék és továbbítsák [*C*-t], valamint egy [ilyenkor] szokásos levelet,[807] s adják át a járási írnoknak, aki fogadja a hivatalnokokat és a besorozottakat, és [gondoskodik] leváltásukról. A járások sorra továbbítsák egymásnak [a száműzöttet], s juttassák el Chengduba 成都.[808] Chengduban a szokásos levelet adják át a kormányzó[809] székhelyén. A törvények szerint [gondoskodjanak a száműzött] élelméről. Ha Feiqiu továbbküldte [*C*-t], erről tegyenek jelentést.

Alázatosan jelentem [mindezt] a vezetőnek.[810]

Az E 18-tól annyiban különbözik ez az eset, hogy nem a fiú megölését, „csupán" száműzését kérelmezi az apa. E cikkelyből kiderül, hogy a kérelmet teljesítik.

A *Kérdések és válaszok* egyik – máshol már idézett – cikkelye is hasonló esetet tárgyal:

D 85 – Valaki, akit öregsége okán felmentettek [a közmunka alól], feljelent egy embert[811] nem szülőtisztelő magatartása miatt, és kérelmezi annak megölését. Meg kell-e bocsátani háromszor?

– Nem kell megbocsátani: sürgősen vegyék őrizetbe és ne hagyják elmenekülni[812].[813]

A „megbocsátani"-nak fordított szó olvasata bizonytalan. A szövegben itt a *huan* 環, „gyűrű" írásjegy áll, amely valószínűleg elírás vagy kölcsönszó. Az *SHD* szerkesztői a *huan*t a *yuan* 原 („eredet, ok, síkság") írásjegy kölcsönszavának tartják,[814] s mivel ennek létezik „megbocsát" jelentése is – bár ez nagyon ritka, s máshol csak későbbi szövegekben fordul elő

[805] Az eredeti szövegben csak annyi áll: *yi lü bao* 以律包, „törvény szerint… felelősséggel tartozni". A tagmondat értelme homályos; a fenti megoldás elfogadhatónak tűnik, hiszen a száműzötteket általában a családjuknak is el kellett kísérniük (vö. D 48, 49, 50).

[806] *Tu* 徒, a szó a shuihudi iratokban különböző jelentésekben szerepel, például: „közmunkára vagy katonai szolgálatra besorozott személy", „szolga", „elítélt", „kísérő" stb. Bizonytalan, hogy itt melyikről van szó.

[807] *Heng shu* 恒書, „szokásos/gyakori/állandó levél/írás". A szóösszetétel pontos jelentése ismeretlen, a fenti fordítás bizonytalan.

[808] Chengdu, a Qin-korban Shu tartomány, ma Sichuan fővárosa.

[809] *Taishou* 太守, a tartomány (*jun* 郡) kormányzója.

[810] *SHD:* 261–262.

[811] Furcsa, hogy a szöveg nem ezt írja: „feljelenti gyermekét", hanem ezt: „feljelent (egy) embert" (*gao ren* 告人). Vö. D 88.

[812] A rendelkezés szerint az apának hivatalos jóváhagyásért (vagy intézkedésért) kell folyamodnia, ha fiát halállal akarja büntetni (hasonlót mutat a D 56, illetve E 18 is). Ez azonban ellentmond a D 87 cikkelynek, amely szerint az alárendelt családtagot, aki panaszt tesz az apa ellen, mert az megölte, megcsonkította, leborotválta gyermekét, a hivatal megbünteti, s a feljelentést nem fogadja el. Az ellentmondás oka esetleg az lehet, hogy a két rendelkezés nem egy időben született, s időközben megváltoztak a vonatkozó szabályok. (Feltételezhető, hogy – a kínai fejlődés általános útja, a fokozatos elbürokratizálódás szerint – a csekélyebb mértékű állami beavatkozást jelentő cikkelyek, vagyis a D 86–87 voltak a korábbiak, míg az államnak nagyobb teret engedők – a D 56, D 85 – a későbbiek.)

[813] *SHD:* 195.

[814] *SHD:* 195.

–, a fenti értelmezést tartja valószínűnek. Ha ez az interpretáció helyes, a „háromszor megbocsátani" azt jelentheti, hogy az apának gyermeke megölését négyszer kell kérnie, s a hatóság csak negyedszerre engedélyezi (vagy hajtja végre – ez a szövegből nem derül ki) a kivégzést. Ez a szabály az apa hirtelen indulatától védhette a gyereket, ám – mint a válaszból kiderül –, a törvényhozó ez ellen foglalt állást, s a háromszori megbocsátás elvét elvetette.[815]

A *huan* jelentésétől függetlenül a cikkelyből ugyanaz derül ki, ami az E 18-ból: a szülővel szembeni tiszteletlenség miatt az apa kérelmezi a hatóságtól valaki – nyilván a gyermeke vagy valamely alárendelt családtagja – megölését, s a hatóság az illető azonnali őrizetbe vételével el is indítja az eljárást.

Az, hogy milyen viselkedés számított *bu xiaó*nak, a shuihudi iratokból nem derül ki. Az előző pontban idézett Z 21-es cikkely azonban több példát is ad rá. Az egyik ilyen szerint azt a fiút, aki három napon keresztül nem táplálja az az apját,[816] le kell fejezni a piacon. Vagyis a szülőtiszteletnek része volt az, hogy a szülőket táplálni, gondozni kellett. Ennek elmulasztása halálos bűn volt. Szintén bűnnek számított, ha a fiú nem hallgatott apja tanítására,[817] vagyis engedetlen volt. Ugyanakkor a szülő halála után a szülőtisztelet követelménye megszűnt, s az állam nem büntette, ha a gyermek nem mutatta be apjának az ilyenkor szokásos áldozatot. A Z 21 dokumentumból az is kiderül, hogy a szülőtisztelet a halott férj szüleit is megillette a feleség részéről, igaz, éppen ennek a kötelemnek a mibenléte volt a vita tárgya. Jól ismert tény, hogy Kínában házassága után a feleség a férje családjához tartozott, s a szülőtisztelet erényét apósával és anyósával szemben kellett gyakorolnia. A szövegből azonban az derül ki, hogy még a szigorú büntetést szorgalmazó igazságügyi hivatalnokok sem akarták a nőt kivégeztetni, ami arra utal, hogy az anyóssal szembeni tiszteletlenséget a férj halála után nem tartották a *bu xiao* viselkedés teljes értékű megnyilvánulásának.

IX.6. Bélpoklosság (*li* 癘)

Bár nem tekinthető szigorúan büntetőjogi kategóriának, érdemes ebben a fejezetben megemlíteni a bélpoklosságot vagy leprát (*li* 癘) is, már csak azért is, mert a shuihudi iratokban is a büntetőjogi cikkelyek között szerepel. Az ókori betegségek pontos azonosítása

[815] HULSEWÉ ezt az értelmezést elutasítja, de más megoldási lehetőséget nem kínál, a kifejezést nem fordítja le (*RCL:* 147; a különböző értelmezési kísérletekről lásd uo. 5. jegyzet).
[816] *You sheng fu er fu shi san ri* 有生父而弗食三日.
[817] *You zi bu ting sheng fu jiao* 有子不聽生父教.

természetesen csaknem lehetetlen feladat, a *li* írásjegy ilyen értelmezése bizonytalan; a leírt tünetek mindenesetre ráillenek az európai ó- és középkorban lepraként ismert betegségre. Az egyértelmű, hogy valamilyen fertőző betegségről van szó, s éppen ez indokolhatta, hogy a betegséget hordozó emberekkel szemben szigorúan jártak el.

A *Minták* alábbi cikkelyéből kiderül, hogy ha valakinél felmerült a bélpoklosság gyanúja, akkor a falufőnöknek fel kellett jelentenie őt a hivatalban:

E 19 Bélpoklosság (*Li* 癘)

Beszámoló:

X falu főnöke,[818] *A* a [hivatalba] hozta a falujában lakó közembert, *C*-t, feljelentésében ezt állítva:

– Gyanítom, hogy *[C]* bélpoklos, [ezért a hivatalba] hoztam.

Kihallgattam *C*-t, aki a vallomásában ezt állította:

– Amikor hároméves voltam, megbetegedtem, kelések [jelentek meg rajtam], és a szemöldököm kihullott. Nem lehetett tudni, hogy miféle betegségem volt. Nem vontak még felelősségre más [bűnért].

Elrendeltem, hogy *D* orvos vizsgálja meg [*C*-t]. *D* ezt állította:

– *C*-nek nincs szemöldöke. Orrnyerge hiányos, orrnyílása roncsolódott. Ha az orrát megbökjük, nem tüsszent. Könyöke és térde …[819] egészen a …,[820] mindkét lábfeje nyomorék. Egy ponton [egy kelés?] szivárog. Karján nincs szőr. Megparancsoltam, hogy kiáltson; hangjának ereje[821] kifulladt. [*C* tehát] bélpoklos[822].[823]

Nem derül ki, hogy a vizsgálat után mi lesz a bélpoklos sorsa, de egész biztosan valamilyen intézkedést foganatosítanak ellene, hiszen egyébként értelmetlen lenne a kivizsgálás. A legvalószínűbb, hogy valamely leprásoknak elkülönített helyre száműzik. Ez történik az alábbi esetekben:

D 101 „Ha egy bélpoklos bűntettet követ el, …[824] öljék meg.”

– Mit jelent … megölni?

[818] *Li dian*, „falufőnök”, lásd 486. jegyzet.
[819] Három írásjegy felismerhetetlen.
[820] Egy írásjegy felismerhetetlen.
[821] *Qi* 氣, „erő, lélegzet, energia stb.”.
[822] A cikkely érdekessége az, hogy – ha a „lepra” értelmezés helyes – a világon először ad leírást a kórról. A Földközi-tenger térségében először Celsus (Kr. e. 25–Kr. u. 37) írta le a leprát, az 1. században élt id. Plinius pedig azt állította, hogy a kór száz évvel őelőtte jelent meg Itáliában. (Megjegyzendő, hogy a *Vulgata* ószövetségi részében „lepraként” fordított betegség nem azonos a későbbi korok leprájával.) Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a betegség Kínában jelent meg először, legkésőbb a Kr. e. 3. században, s innen terjedhetett át a Mediterraneum térségére a következő egy–két évszázad folyamán (MCLEOD–YATES 1981: 152–153/147. jegyzet, BODDE 1982: 9–14).
[823] *SHD:* 263–264.
[824] Itt a három kipontozott helyen a *ding* 定, „rögzít, biztos, eldönt” írásjegy áll. Jelentése talán „megkötöz”, de ez nem bizonyítható.

– Ha él, … öljék bele a vízbe: ezt jelenti. Mások szerint[825] temessék el élve, [de] az élve eltemetés egy másik dolog[826].[827]

D 102 *A* elkövetett egy bűnt, amely miatt csonkítatlan falépítővé tétel jár; még nem hoztak ítéletet az ügyében, amikor bélpoklos lesz.[828]

Kérdés:

– *A* felett hogyan kell ítélni?

– Száműzzék a bélpoklosoknak [kijelölt] helyre; mások szerint[829] száműzzék a bélpoklosoknak [kijelölt] helyre és [ott] fojtsák vízbe[830].[831]

D 103 – Ha egy falépítő vagy rőzsegyűjtő bélpoklos lesz,[832] hogyan ítéljenek felette?

– Száműzzék a bélpoklosoknak [kijelölt] helyre.[833]

A D 102–103 cikkelyekből kiderül, hogy Qinben létezett valamiféle lepratelep, „bélpoklosoknak kijelölt hely” (*li suo chu* 癘所處). A bűnt elkövető leprás megítélése nem egyértelmű: a D 103 szerint száműzni kell, a D 102 szerint vagy száműzni, vagy száműzni és vízbe fojtani; a D 101 szerint pedig vízbe fojtani (ez utóbbi büntetéssel kizárólag leprásokra vonatkozóan találkozunk. Az ellentmondásra két magyarázat lehet: egyrészt különbséget tehettek a között, hogy valaki leprásan követi el a bűnt, a bűntett elkövetése és az ítélethozatal között lesz leprás, vagy már elítéltként jelennek meg rajta a betegség tünetei. Másrészt az is elképzelhető, hogy nem volt egyértelmű szabályozás az ügyben: erre utal, hogy mind a D 101, mind a D 102 cikkelyben szerepel a „mások szerint” (*huo yue* 或曰) kifejezés, ami a világos központi szabályozás hiányára utal. A *Kérdések és válaszok*ban nem szerepel olyan cikkely, amely önmagában a bélpoklosságért járó büntetést tartalmazná. Az E 19 alapján azonban feltételezhető, hogy a bűnt nem elkövető leprásokat is megbüntették, feltehetőleg száműzték.

IX.7. Összefoglalás

[825] *Huo yue,* lásd 570. jegyzet.
[826] *Yi shi* 異事, „másik, különböző dolog”, vagyis valószínűleg: az ilyen ítélet nem helyes.
[827] *SHD:* 203.
[828] Vagy a „bélpoklos lesz” helyett „kiderül, hogy bélpoklos” – a lepra ugyanis 10–15, vagy akár több évig is lappangó, fokozatosan kifejlődő betegség.
[829] *Huo yue,* lásd 570. jegyzet.
[830] Itt újra a *ding* írásjegy (lásd 824. jegyzet) szerepel a *sha* 殺, „ölni” előtt, de a D 101 meghatározása alapján a fenti fordítás tűnik indokoltnak.
[831] *SHD:* 204.
[832] Lásd 828. jegyzet.
[833] *SHD:* 204.

A fentiekben azokat a bűneseteket tárgyaltuk, amelyekről nincs elegendő forrásunk a részletesebb elemzéshez, de valamennyi információ a rendelkezésünkre áll. Ezeknél a bűncselekményeknél még hangsúlyosabban jelenik meg az a probléma, amit forrásaink jellege jelent: nevezetesen az, hogy a mind a shuihudi cikkelyek, mind a *Zouyanshu* a bonyolultabb, kétséges megítélésű ügyekkel foglalkozik, s nem az egyszerű hétköznapi esetekkel. Tudjuk például, hogy milyen büntetés járt bizonyos összetettebb szökési ügyekben a foglyokat felügyelő személynek, de arról nincs adatunk, hogy mi járt egy szökevény falépítőnek. Ugyanez vonatkozik a többi tárgyalt bűnügyre is. Mindez különösen azoknál a bűncselekményeknél okoz gondot, amelyek csak néhány cikkelyben szerepelnek.

Természetesen a Qin-beli jog jóval több bűncselekményt ismert az utóbbi fejezetekben tárgyaltaknál. A hivatalnokokra saját szabályrendszer vonatkozott, melynek elemzése külön disszertációt igényelne. Emellett a közemberek által elkövethető bűnökből is sokkal több volt, mint amelyeket itt ismertettünk. Ezek jó része azonban csak egy-két cikkelyben jelenik meg, sokszor csak utalásszerűen, így érdemleges információt nem tudunk róluk. Nyilván olyan bűncselekmények is léteztek, amelyek a jelenleg rendelkezésünkre álló forrásokban egyáltalán nem szerepelnek. Minden reményünk megvan azonban arra, hogy a közeljövőben a vonatkozó források jelentősen bővülni fognak. Publikálásra vár még a Liye 里耶 mellett talált több tízezer Qin-beli feliratos bambuszlap,[834] amely az előzetes jelentések szerint főleg adminisztratív dokumentumokat tartalmaz, illetve a kínai régészetben uralkodó tendencia alapján újabb nagyszabású felfedezések várhatók a jövőben. Az újabb anyagok hozzáférhetővé válásával lehetőségünk lesz kiegészíteni és módosítani az itt felállított modellt.

[834] Lásd 8. jegyzet.

X.
A büntetések

X.1. Bevezetés

A fentiekben összefoglaltuk, hogy a Qin-beli büntetőjog milyen fontosabb bűncselekményeket ismert, s ahol erre lehetőség volt, jeleztük, hogy az egyes cselekményekért milyen büntetés járt. Maguknak a büntetéseknek a konkrét mibenlétéről azonban még nem szóltunk. Az alábbiakban azokat az információkat gyűjtjük össze, amelyek a Qin-beli büntetések rendszeréről rendelkezésünkre állnak. Sajnos számos büntetés esetében nem tudjuk, hogy egészen pontosan hogyan hajtották végre, mennyi ideig tartott, miből állt. Ennek az az oka, hogy a ránk maradt szövegek csupán megnevezték a büntetéseket, azokat nem definiálták, hiszen tartalmuk a korabeli ítélkező számára egyértelmű volt. Csak Han-kori forrásokban találunk adatokat a büntetések mibenlétéről, így sok esetben csupán analógiás módon következtethetünk a Qin-beli körülményekre. Azt azonban feltételezhetjük, hogy a Qin- és Han-kori büntetések hasonlóak lehettek, s csak fokozatukban, súlyosságukban, részleteikben térhettek el egymástól.

A hagyomány szerint a Zhou-kori 周 Kínában a bűnösöket az ún. Öt büntetés (*wu xing* 五刑) valamelyike sújthatta:

– halálbüntetés (*sha* 殺, *dabi* 大辟)

– kiherélés (*gong* 宮; nőknél az „elzárás a palotában” [*bi gong* 閉宮] nevű büntetés[835]);

– láblevágás (*fei* 刖, *bin* 髕, *yue* 刖)

– orrlevágás (*yi* 劓)

– az arc megbélyegzése fekete tetoválással (*mo* 墨).[836]

---

[835] Az „elzárás a palotában” mibenlétéről nincs pontos adatunk. Általában fogságként vagy kényszermunkaként szokták értelmezni, de az is elképzelhető, hogy valamiféle csonkító büntetésről van szó itt is; a *gong,* „palota” írásjegy ugyanis többek között női hüvelyt is jelent. Így szerepel például a *Dong Xuan mester (Dong Xuan zi)* című Hat dinasztia korabeli (Kr. u. 4–6. század), szexualitással foglalkozó tankönyvben is. (In TŐKEI–VÁMOS 1998: 112–115. A kérdésről bővebben lásd *RHL:* 127, 144–145/87–89. jegyzet.)

[836] Lásd például a *Shujing* 書經 *Lü xing* 呂刑 című fejezetét (*Shujing:* 601–608), valamint SALÁT 2003a: 88–90, BIOT 1851: 354–355, MASPERO 1978: 77. Megjegyzendő, hogy más értelmezésben (például SHAPIRO 1990: 32) az Öt büntetés a gyakorlatban *egy* büntetés volt, amely a legsúlyosabb bűnöket elkövetőket sújtotta: a vétkesnek először levágták az orrát, majd levágták a végtagjait, ezután agyonverték, ezt követően lefejezték és apró darabokra vágták, végül maradványait közszemlére tették a piacon (a *Shiji* 史記 szerint ilyen *wu xing*et hajtottak végre például Li Sin [*Shiji* 6: 272, *Shiji* 87: 2562]). A *wu xing* különféle használataiból úgy tűnik, hogy a fogalom különböző korokban és helyeken különböző büntetéscsoportokat jelölt.

Mindezek mellett különböző bírságok sújtották az enyhébb bűnöket elkövetőket.

A *Hanshu* 漢書 *Xingfazhi* 刑法志 című fejezete az alábbi módon írja le a Korai Zhou-kori büntetési rendszert:

Az Öt büntetést (*wuxing* 五刑): a tetoválást (*mo* 墨), amellyel ötszáz bűn járt, az orrlevágást (*yi* 劓), amellyel ötszáz bűn járt, az ivartalanítást (*gong* 宮),[837] amellyel ötszáz bűn járt, a láblevágást (*yue* 刖), amellyel ötszáz bűn járt, a halálbüntetést (*sha* 殺), amellyel ötszáz bűn járt[838] – ezt nevezték úgy, hogy „a megbékített fejedelemségek megbüntetésénél használt közepes törvénykönyv".

Minden esetben, akit kivégeztek, [a holttestét] kiterítették a piacon; akit tetováltak, azzal a kapukat őriztették; akinek levágták az orrát, azzal a szorosokat őriztették; akit ivartalanítottak, azzal a belső [palotákat] őriztették; akinek levágták a lábát, azzal a parkokat őriztették; akit csonkítatlanul (*wan* 完) hagytak, azzal a magtárat őriztették.[839] Akit rabszolgává tettek (*nu* 奴), a férfiakat a bűnös rabszolgák (*zuili* 罪隸) közé vették fel,[840] a nőket pedig a gabonaőrlők (*chong* 舂) és a szakácsok (*gao* 槁) közé.[841] Mindazokat, akiknek nemesi rangjuk (*jue* 爵) volt, akik elmúltak hetvenévesek, vagy akiknek még nem hullott ki a tejfoguk, nem tették rabszolgává.[842]

Amikor a Zhou-ház útja lehanyatlott, s Mu 穆 király[843] megöregedett és gondatlanná vált, megparancsolta Fu 甫 fejedelmének, hogy figyelembe véve az időket, készítsen büntetéseket, hogy féken tartsák a négy égtájat. A tetoválással büntetendők közé ezer [bűnt] soroltak; az orrlevágással büntetendők közé ezer [bűnt] soroltak; a térdkalács 髕 [levágásával] büntetendők közé ötszázat soroltak; az ivartalanítással büntetendők közé háromszázat soroltak; ami a nagy büntetéssel 大辟 [halállal] büntetendőket illeti, ide kétszáz [bűnt] soroltak. Így az Öt büntetés alá háromezer [bűnt] soroltak.[844] Mivel ez a megbékített fejedelemségek közepes törvénykönyvében [szereplő bűnök számánál] ötszáz cikkellyel több, ezt nevezik a „zűrzavar sújtotta fejedelemségek megbüntetésénél használt szigorú törvénykönyvnek".[845]

---

[837] E büntetésnemet hagyományosan kasztrációnak értelmezik, de mivel létezett női megfelelője is (melynek konkrét mibenlétét nem ismerjük), mi a továbbiakban a nemsemleges „ivartalanításnak" fordítjuk. Lásd még SALÁT 2003: 133/ 273. jegyzet, 137.

[838] Vö. *Zhouli* 周禮, *Qiuguan* 秋官, *Sixing* 司刑.

[839] Vö. *Zhouli* 周禮, *Qiuguan* 秋官*, Zhanglu* 掌戮.

[840] Vö. *Zhouli* 周禮, *Qiuguan* 秋官*, Sili* 司厲.

[841] Vö. *Zhouli* 周禮*, Xiaguan* 夏官*, Gaoren* 槁人. A mondat utolsó szava a szövegben *gao* 槁, 'száraz, korhadt', de ez valószínűleg a *kao* 犒 elírása, mely utóbbi a *kaoren* 犒人 'vendégül látó, főző' rövidítése lehet; nyilván arról van szó, hogy a nőket konyhai szolgálatra vezényelték.

[842] Vö. *Zhouli* 周禮*, Qiuguan* 秋官*, Sili* 司厲. Látható, hogy a Korai Zhou-kori büntetési rendszer leírásában Ban Gu 班固 kizárólag a *Zhouli*ra támaszkodik. Ma már tudjuk, hogy a *Zhouli* jóval a Korai Zhou-kor után – a Hadakozó fejedelemségek korában vagy a Han-dinasztia alatt – keletkezett, s az általa leírt államszervezet eszményi, nem valós állapotokat tükröz. A *Zhouli*ről lásd BOLTZ 1993.

[843] Mu király a hagyomány szerint a Kr. e. 10. században uralkodott. Az *Írások könyve* vele kapcsolatos beszámolóját lásd *Shujing:* 588–612 *(Lüxing).* A Mu király köré szőtt legendákról lásd MASPERO 1978: 63–64.

[844] Vö. *Shujing:* 605–606 (*Lüxing* 18); SALÁT 2003: 89–90.

[845] 五刑，墨罪五百，劓罪五百，宮罪五百，刖罪五百，殺罪五百，所謂刑平邦用中典者也。凡殺人者踣諸市，墨者使守門，劓者使守關，宮者使守內，刖者使守囿，完者使守積。其奴，男子入于罪隸，女子入舂槁。凡有爵者，與七十者，與未□者，皆不為奴。周道既衰，穆王眊荒，命甫侯度時作刑，以詰四

A *Kérdések és válaszok,* valamint a Han-kori források azt tanúsítják, hogy a Qin-korra ez a rendszer – ha létezett egyáltalán ebben a formában – már jóval bonyolultabbá vált. Az Öt büntetésről a shuihudi leletekben nem esik szó, s a szövegek ötnél jóval több büntetést említenek. Ugyanakkor a *Shiji* Qinnel foglalkozó fejezeteiben még feltűnik az öt büntetés: így végezték ki például Li Sit.[846]

A *Kérdések és válaszok*ban szereplő büntetések – legalábbis nevükben – megegyeznek a Han-kori büntetésekkel, amelyeket a *Shiji*ből, a *Hanshu*ból és a *Hou Hanshu*ból 後漢書 ismerünk.[847] Valószínűleg az Öt büntetés fogalma inkább rituális-szimbolikus jellegű volt, s a gyakorlatban csak ritkán használták.

A szankciók megítélésekor figyelembe kell venni, hogy a büntetés mindig valamilyen érték megvonása: ezen érték minden korban és társadalomban – természetesen hangsúlybeli különbségekkel – az élet, a test, a vagyon, valamint a környezet megbecsülése (illetve újabban a szabadság) lehet.[848] Ezért egy büntetés megértéséhez ismerni kell az adott társadalmat, s az abban fontos szerepet játszó értékeket is. Nem meglepő például, hogy az ókori kínai jogból hiányzik a szabadságvesztés büntetése (a kényszermunkát nem számítjuk annak): a szabadság ugyanis nem lehetett jelentős érték abban a társadalomban, amelynek tagjai pontosan előírt kötelességeik szerint, szigorú rendbe szervezve élték életüket.

Az alábbiakban összefoglaljuk, hogy a shuihudi leletek és más elsődleges források szerint milyen büntetéseket alkalmaztak Qinben.

X.2. Halálbüntetés

A halálbüntetésre az általános szó a *si* 死 vagy *sizui* 死罪 volt (A 68; Z 18). Elsődleges forrásainkban négy formája található meg:

方。墨罰之屬千，劓罰之屬千，髕罰之屬五百，宮罰之屬三百，大辟之罰其屬二百。五刑之屬三千，蓋多於平邦中典五百章，所謂刑亂邦用重典者也。*Hanshu* 23: 1091–1093.

[846] *Shiji* 6: 272, *Shiji* 87: 2562.

[847] A fenti történeti művek jogra vonatkozó utalásainak feldolgozását lásd az *RHL*-ben. A továbbiakban a büntetések Han-kori formájának leírásában ennek a műnek a büntetésekről szóló fejezetére (102–155) hagyatkozunk. A Qin-kori büntetések rövid összefoglalását lásd *RCL* (Appendix I, 14–18), illetve HULSEWÉ 1981b: 14–15.

[848] MEZEY 1996: 220.

– *Qi shi* 棄市, „lefejezés a piacon” (szó szerint: „kivetni a piacra”): a Han-korban – és minden bizonnyal a Qin-korban is – ez volt a legáltalánosabb kivégzési mód.[849] (D 57, 151; Z 16, 21.)[850]

– *Zhan* 斬, „kettévágni”: ez valószínűleg a Han-korban használatos *yao zhan* 腰斬, „kettévágás derékban” rövidített formája, bár jelenthetett lefejezést is.[851] (D 41; Z 1 [*yao zhan*ként], 18.)[852]

– *Sha shui zhong* 殺水中, „vízbe ölés”: kizárólag a bélpoklos bűnös megbüntetésénél találkozunk vele. (D 101.)[853]

– *Sheng mai* 生埋, „élve eltemetés”: ezzel a büntetéssel is a bélpoklos bűnelkövető eseténél találkozunk, de csak említés szintjén. (D 101)[854]

A történeti munkák szerint ennél jóval több kivégzési mód létezett Qinben; a *Shiji*ben és a *Hanshu*ban a fentieken kívül a következőkkel találkozunk:[855]

– *Lu* 戮, „lefejezés”;

– *Che lie* 車裂, „széttépés kocsikkal”;

– *Keng* 坑, „élve eltemetés” (ez a szó hagyományos értelmezése, de elképzelhető, hogy egyszerűen „kivégzést” jelentett);

– *Zhe* 磔, „darabokra vágás” (más értelmezés szerint: a kivégzett bűnös holttestének közszemlére tétele);[856]

– *Chou xie* 抽脅, „bordák kitépése”;

– *Huo peng* 鑊烹, „megfőzés üstben”;

– *Xiao shou* 梟首, „lefejezés és a fej felfüggesztése egy póznára”;

– *Zaodian* 鑿顛, a „fejtető kivésése”

– *Wu xing*, „az öt büntetés” (Qin-beli jelentése: tetoválás, orr, majd láb levágása, halálra korbácsolás, a holttest kiállítása a piactéren);

[849] *RHL:* 110. Egy múlt századi nyilvános lefejezés fényképét és rövid leírását lásd GÁSPÁR 1892: 260–261. Azt sajnos nem tudjuk, hogy a képen látható kivégzés mennyiben különbözik a kétezer évvel korábbitól. Egy ugyanilyen jelenetről készített – valószínűleg késő császárkori – metszetet közöl SHAPIRO 1990: 114.
[850] *SHD:* 181–182, 225; *ZYS1:* 24–25, *ZYS2:* 35.
[851] *RHL:* 110–112.
[852] *SHD:* 173; *ZYS1:* 22, *ZYS2:* 33–34.
[853] *SHD:* 203.
[854] *SHD:* 203.
[855] A listát Deng Zhicheng 鄧之誠 állította össze; idézi BODDE 1938: 168. Deng listájából kimaradt a „fejtető kivésése”.
[856] *RHL:* 110.

– *Yi san zu* 夷三族, „a nemzetség kiirtása harmadíziglen” – ez valószínűleg a bűnös mellett annak szüleit, fivéreit, valamint a feleségét és gyermekeit érintette. A büntetés minden bizonnyal a legsúlyosabb bűnökért járt.[857]

E büntetések egy részét a Han-kori hagyomány Shang Yanghoz 商鞅 kötötte, ahogy ez a *Xingfazhi*ből kiderül:

> A hanyatlás a Hadakozó fejedelemségek [koráig] is eltartott, amikor Han 韓 szolgálatába fogadta Shenzit 申子,[858] Qin pedig alkalmazta Shang Yangot. [Shang Yang] összeállította a kölcsönös felelősség (*xiangzuo* 相坐) törvényét, megalkotta a [nemzetség] harmadízigleni kiirtásának (*sanyi* 參夷) büntetését, megnövelte és súlyosbította a csonkító büntetéseket és a nagy büntetést [halálbüntetést], s [alatta] megjelent a fejtető kivésésének, a bordák kitépésének és az üstben való megfőzésnek a büntetése.[859]

Hogy mindezekből melyiket alkalmazták a valóságban is, s melyiket kapcsolták Qin nevéhez merő rosszindulatból, nem tudjuk. Abból, hogy a shuihudi iratok csak néhány kivégzési módot említenek, nem lehet messzemenő következtetéseket levonni: a shuihudi sír tulajdonosának – alacsony hivatala miatt – valószínűleg nem volt joga halálos ítéletet kiszabni, ezért ilyen súlyú bűncselekmények csak elvétve találhatók a *Kérdések és válaszok*ban.[860]

X.3. Csonkítás

Az egész kínai ókorban – egészen a Han-házi Wen 文 császár eltörlő rendeletéig – az egyik legfontosabb büntetési mód a megcsonkítás (*xing* 刑 vagy *rouxing* 肉刑) volt. Olyannyira, hogy a *xing* szót használták általánosan „büntetés” értelemben is, s például a modern kínai nyelv „büntetőjog” szavának (*xingfa* 刑法) is alkotó eleme. A *Shuowen jiezi* 說文解字 is azonosítja a *xing*et és a törvényeket, „meghatározásában” ez szerepel: *fa xing ye* 法刑也, vagyis „a törvény: megcsonkító büntetés”.[861] A csonkító büntetések Qinben is igen fontos szerepet játszottak.

---

[857] *RHL:* 112–122.
[858] Shenzi, más néven Shen Buhai 申不害 (i. e. 395?–337) Han állam főminisztere volt, az i. e. 4. század nagy legistái között tartják számon, ő hangsúlyozta először a *shu* 術, 'módszerek' fontosságát (lásd SALÁT 2003: 45–46, 62–64).
[859] 陵夷至於戰國，韓任申子，秦用商鞅，連相坐之法，造參夷之誅；增加肉刑、大辟，有鑿顛、抽脅、鑊亨之刑。*Hanshu* 23: 1096.
[860] További, Han-kori kivégzési módokról lásd *RHL:* 109–112.
[861] *Shuowen jiezi:* 474.

A megcsonkító büntetéseket Qinben soha nem alkalmazták magukban, mindig kényszermunka-büntetéssel jártak együtt. A csonkítás és a kényszermunka együttes kiszabását a *Kérdések és válaszok* gyakran így fogalmazza meg: 'csonkító büntetés + *wei* 為 + kényszermunka-fokozat', például *qing wei chengdan* 黥為城旦, vagyis „tetoválják falépítővé" (lásd például D 1)[862]. A csonkítások „eredménye" a kényszermunka idejének letelte után is megmaradt, s így egyszerre szolgált megszégyenítésként, illetve kezdetleges bűnügyi nyilvántartásként. Az alábbiakban azokat a csonkításokat tekintjük át, amelyekkel a Qin-beli büntetőjogban találkozunk.

X.3.1. A szakáll leborotválása (*nai* 耐)

A szakáll leborotválása a falépítésnél (lásd később) enyhébb kényszermunkára ítéltek kísérő büntetése volt. Átvitt értelemben minden, maradandó csonkítással nem járó kényszermunka-büntetést jelenthetett.[863] A borotválás egyrészt a megszégyenítés miatt számított büntetésnek, hiszen a kínaiak ebben az időben nem borotválkoztak, így egy borotvált férfi azonnal kitűnt környezetéből. Másrészt viszont a büntetésnek szakrális jellege is lehetett: az őstisztelethez hozzátartozott az, hogy a testet úgy adták vissza az ősöknek a halál után, ahogy kapták, tehát csonkítatlanul, a haj és a szakáll érintetlenül hagyásával. A borotválással tehát az illető az ősei előtt is kellemetlen helyzetbe került. Azt, hogy nők esetében mit jelentett a *nai,* nem tudjuk.

A *nai* az alábbi shuihudi cikkelyekben fordul elő (zárójelben, ahol ezt a cikkely jelzi, a kísérő kényszermunka-büntetést adjuk meg): A 68, 90; C 2 *(hou)*, 4 *(hou)*, 5, 20, 22, 24; D 7 *(lichen)*, 21 *(lichen)*, 27, 28 *(lichen)*, 52, 64, 65, 68, 89 *(guixin)*, 91 (fogvatartás *chengdan*ok között; *guixin*), 92 (fogvatartás *chengdan*ok között), 97 (*sikou; lichen; hou*) 98 (*lichen;* fogvatartás *chengdan*ok között) 104 (*lichen*), 106, 108, 116, 118, 125, 131, 136, 157, 164, 173, 184.[864] Emellett több helyen szerepel a *Zouyanshu*ban is: Z 8, 14 *(lichen[qie]),* 18 *(guixin),* 21 *(lichenqie)*.[865] Látható, hogy a *nai* egyszer sem szerepel együtt a falépítéssel *(chengdan)*. Három esetben a leborotvált szakállú elítéltet a falépítők között tartják fogva, de nem teszik falépítő státusúvá. Háromszor szerepel együtt a *nai* és a rőzsegyűjtés *(guixin)*. A

[862] *SHD:* 150.
[863] *RCL:* 15–16.
[864] *SHD:* 84, 92; 129, 130, 131, 143, 145, 147; 154, 161, 165, 166, 179, 185, 186–187, 197, 198, 199, 202, 204, 206, 207, 209–210, 211, 213–214, 216, 178, 227, 231, 234, 240.
[865] *ZYS1:* 24, 33–34, 35.

szakáll-leborotválás a közrabszolgasággal *(lichenqie)* jár együtt a leggyakrabban: összesen nyolcszor. Emellett egyszer áll együtt a *sikou,* s háromszor a *hou* nevű kényszermunkával.

X.3.2. A haj és a szakáll leborotválása (*kun* 髡)

Ez a büntetés nem szerepel a shuihudi szövegekben, de valószínűleg – a Han-kori példákból ítélve – e büntetés minden falépítővé ítéltet sújtott, s éppen magától értetődő volta miatt nem említik.[866]

X.3.3. Tetoválás (*qing* 黥)

Mint láttuk, a tetoválást már a Korai Zhou-korban is alkalmazták, ahol a neve *mo* 墨 volt. Qinben, ahol Hanhoz hasonlóan a büntetést *qing*nek nevezték, általában a falépítés mellékbüntetéseként szerepelt. Az elítéltnek arcára vagy homlokára tetoválták a megszégyenítő jelet (hogy ez pontosan milyen volt, azt nem tudjuk).[867] Forrásaink három cikkelyben adják meg a tetoválás helyét (D 62, D 154, Z 2), mindegyikben ez szerepel: *qing yan qiu* 黥顏額.[868] A *yan* a homlokot, pontosabban – a *Shuowen jiezi* szerint – a két szemöldök közötti területet jelenti, míg a *qiu* az arcnak a járomcsontnál levő részét. Érdekes, hogy a D 154-ben és a Z 2-ben egész biztosan, a D 62-ben pedig feltehetően nő a tetoválásra ítélt; az, hogy az esetükben megadják a tetoválás helyét, arra utalhat, hogy az eltért a férfiaknál szokásostól. A tetoválás az alábbi cikkelyekben szerepel: D 1 *(chengdan),* 3, 4 *(chengdan),* 25, 27 *(chengdan),* 28 *(chengdan),* 56 *(chengdan/chong),* 59 *(chengdan),* 63 *(chengdan/chong),* 71 *(chengdan),* 93 *(chengdan),* 99 *(chengdan),* 100 *(chengdan),* 146 *(chengdan/chong),* 154 *(liqie),* 162 *(chengdan);* Z 2, 3 *(chengdan/chong),* 4 *(chengdan),* 5 *(chengdan),* 15 *(chengdan),* 17 *(chengdan),* 18 *(chengdan),* 21 *(chengdan/chong)*.[869] Látható, hogy a tetoválás csaknem minden esetben a legsúlyosabb fokozatú férfi, illetve női kényszermunkára ítéltek, a falépítők és gabonaőrlők kísérő büntetése volt. Az egyetlen kivételben (D 154) a kérdésre válaszoló hivatalnok elveti a tetoválás és a közrabszolganővé *(liqie)* ítélés együttes alkalmazását, így a kivétel csak látszólagos. Ennek alapján egyértelmű, hogy tetoválással a gyakorlatban csak falépítőket sújtottak. (Még egy esetet meg kell említeni: az E 16 cikkelyben

[866] *RCL:* 15; *RHL:* 129.
[867] *RCL:* 15; *RHL:* 124–125.
[868] *SHD:* 183, 225; *ZYS1:* 22.
[869] *SHD:* 150, 152, 164164, 165, 166, 181, 183, 184, 188, 171, 203, 223, 225, 230; *ZYS1:* 22, 23, 24; *ZYS2:* 31, 33–34, 35.

egy rabszolganő gazdája kérelmezi a hatóságtól, hogy a nőt tetováljék, de ez a büntetőjogi rendszerhez nem kapcsolódó eset lehetett.)[870]

X.3.4 Az orr levágása (*yi* 劓)

Ez a büntetés csak két shuihudi és egy *Zouyanshu*-beli cikkelyben szerepel (D 1, 100; Z 4).[871] A *yi*t mindhárom esetben tetoválással kombinálják, s a D 1-ben és D 100-ban falépítéssel jár együtt. Ugyanezen cikkelyek alapján úgy tűnik, hogy az orrlevágásra akkor kerül sor, hogy ha egy bűnért tetoválás és falépítés járna, de valamilyen tényező miatt a büntetést súlyosbítani kell. (A büntetés más Han-kori szövegekben is csupán egyszer szerepel.)[872]

X.3.5. A bal lábfej levágása (*zhan zuo zhi* 斬左止)

A shuihudi szövegekben ez is ritkán szerepel (D 1, 105), s konkrét példával a Han-korból sem rendelkezünk, kivéve a *Zouyanshu* egyik cikkelyét (Z 4).[873] Annyit biztosan tudunk róla, hogy Kr. e. 167-ben e büntetésnemet megszüntették.[874] A D 1-ben tetoválással és falépítéssel jár együtt; a D 105-ben falépítés és nagy valószínűséggel tetoválás kíséri.[875] A Z 4-ben is falépítéssel kombinálják, tetoválással azért nem, mert az érintett egy korábbi bűnéért már visel tetoválást. Ennek alapján feltételezhető, hogy az orrlevágáshoz hasonlóan a bal lábfej levágására is akkor került sor, ha egy tetoválásra és falépítésre ítélt személy büntetését valami miatt súlyosbítani kellett.

X.3.6. A jobb lábfej levágása (*zhan you zhi* 斬右止)

Ez a valóságban a bal *és* a jobb lábfej levágását jelentette: a shuihudi szövegek és a *Zouyanshu* erről a büntetésről nem tesznek említést, de valószínűleg ebben a korban is al-

[870] *SHD:* 260–261.
[871] *SHD:* 150, 203; *ZYS1:* 24.
[872] *RCL:* 15; *RHL:* 125.
[873] *SHD:* 150, 205; *ZYS1:* 23.
[874] *RCL:* 15; *RHL:* 125–126.
[875] Ez utóbbi cikkelyben az érintettek csoportos rablást elkövető személyek, akik amnesztiában részesültek. Mivel újabb vétséget követtek el, megbüntetik őket eredeti bűnükért (ez nagy valószínűséggel tetoválás és falépítés), s emellett levágják a bal lábfejüket.

kalmazták. (A Han-korban többször is előfordult.) Ez volt a kasztráció után a legsúlyosabb megcsonkítás.[876]

X.3.7. Kasztráció (*fu* 腐 vagy *gong* 宮)

E büntetés mindössze egyszer szerepel a shuihudi szövegekben (D 94),[877] a Han-korból viszont sok esetről tudunk (a leghíresebb ilyen eset Sima Qiané, a nagy történetíróé).[878] A Qinről szóló történeti írásokban is sok eunuch szerepel, tehát a kasztrálás itt is bevett gyakorlat lehetett – az más kérdés, hogy esetleg nem csak büntetésként.[879] Az mindenesetre valószínű, hogy a shuihudi sír tulajdonosa, Xi 喜 nem hozhatott ilyen ítéletet. A nőknél a kasztrációnak megfelelő büntetést szintén *gong*nak nevezték, ami a kommentátorok szerint az „elzárás a palotában" (*bi gong* 閉宮) rövid formája – hogy ez pontosan mit jelentett, nem tudjuk.[880] A *Zouyanshu*ban egyik büntetés sem szerepel.

X.4. Kényszermunka

A shuihudi szövegekben ez a leggyakrabban említett büntetés – valószínűleg ezt szabták ki a legtöbbször, s emellett Xi úr általában ilyen súlyú bűnügyekkel foglalkozhatott. A kényszermunka-büntetés részleteiről viszonylag keveset tudunk, csak az elnevezéseik, néhány rájuk vonatkozó adminisztratív szabály, illetve a Han-kori történeti művek utalásai maradtak fenn. A büntetés kiszabása valamelyest eltért a ma megszokott gyakorlattól: nem a büntetés időtartamát szabták meg, hanem a teljesítendő kényszermunka fokozatát. Minden fokozathoz megszabott időtartam, munka, megcsonkítás és megbilincselési módozat tartozott, némi mérlegelési lehetőséggel. Ítélethozatalkor tehát csak a büntetés fokozatát mondták ki, annak konkrét tartalma közismert volt. A változatos elnevezések ellenére valószínűnek tűnik, hogy az elítéltek mindig azt a munkát végezték, amelyre az államnak éppen szüksége volt (tehát például a rőzsegyűjtők is dolgozhattak építkezéseken, sőt, harcolhattak a háborúkban).[881] Az elnevezések eredete ismeretlen.

[876] *RCL:* 15; *RHL:* 125–126.
[877] *SHD:* 200.
[878] *RCL:* 17–18; *RHL:* 127–128.
[879] Lásd például az Első Császár *Shiji*-beli évkönyvét, ahol igen sok, az uralkodói kíséretbe tartozó előkelő eunuchról esik szó.
[880] Lásd 835. jegyzet.
[881] *RHL:* 130–131.

A shuihudi szövegekben – s egyben a Han-kori krónikákban is – az alábbi kényszermunka-fokozatokkal találkozunk:[882]

X.4.1. Falépítés (*chengdan* 城旦) és gabonaőrlés (*chong* 舂)

Ez volt a legsúlyosabb kényszermunka-fokozat. A c*hengdan* kifejezést „falépítőnek”, női megfelelőjét, a *chong*ot „gabonaőrlésnek” fordítjuk. A *Hanshu* egyik kommentátora, Ying Shao 應劭 (140–206 k.) így magyarázza e kényszermunka-fokozatok neveit:

Chengdan 城旦 (falépítő): hajnalban *(dan)* kel, hogy falakat *(cheng)* ellenőrizzen vagy építsen. *Chong* 舂 (gabonaőrlő): a nők nem nem vesznek részt a külső szolgálatokban, csak őrölnek *(chong)*[883], hogy legyen rizs. Mindkettő négyéves büntetés. [884]

A *cheng* „falat” jelent, míg a *dan* „hajnalt”. Ez utóbbi azonban – a kommentátor magyarázatától eltérően – valószínűleg kölcsönszó, amely az azonos kiejtésű, „teher” jelentésű szó (*dan* 擔) helyett áll. A Korai Han-korban a büntetés időtartama nem négy, hanem öt év volt, s a következőkkel járt együtt: a fej leborotválása (*kun* 髡), „vasgallér” (*qian* 鉗) viselése a nyakban,[885] botozás (500, később 300, majd 200 botütés), valamint a láb megbéklyózása.[886] A Qin-kort illetően nem tudjuk, hogy a falépítés mennyi ideig tartott, feltételezhető, hogy nem volt jelentős eltérés a Han-kortól.[887] A shuihudi iratokban többször előfordul, hogy valakit a falépítők között tartanak fogva hat évig (*ji chengdan liu sui* 繫城旦六歲, D 91, 92, 98),[888] de ebből nem következtethetünk a büntetés időtartamára, mivel itt különleges státusú elítéltekről van szó. A kísérő büntetés a shuihudi szövegek szerint lehetett a bal láb levágása, orrlevágás vagy tetoválás; előfordul az is, hogy a falépítővé tétel mellett a *xing* 刑, „megcsonkítás” szó szerepel, további részletek nélkül. Többször szerepel a *wan chengdan* 完城旦, „teljes, csonkítatlan falépítő” kifejezés is, ami azt jelenti, hogy az illető a többi falépítővel együtt dolgozott, de – a szokásos borotváláson kívül – más csonkítással nem

[882] A kényszermunka-fokozatokról lásd *RCL:* 14–17; *RHL:* 128–132.
[883] A *chong* szó jelenthet „csépel”-t is.
[884] 城旦者，旦起行治城；舂者，婦人不豫外徭，但舂作米：皆四歲刑也。*Hanshu* 2: 30.
[885] Az ókori vasgallérhoz valószínűleg hasonlító fagallért, kalodát viselő múlt századi kínai elítéltek fényképét, valamint perük rövid leírását lásd GUBÁNYI 1906: 114–115.
[886] *RHL:* 128–129.
[887] HULSEWÉ szerint a Qin- és Han-kori büntetések időtartama teljesen megegyezett, bár ezen tételét az *argumentum ex silentio*ra alapozza, vagyis arra, hogy egyetlen forrás sem számol be változásról (*RCL:* 17).
[888] *SHD:* 199, 198, 202.

sújtották.[889] (Ez utóbbiak büntetésének időtartama a Han-korban négy év volt, tehát kevesebb, mint a többi falépítőé).[890] A szövegek nem említik, de valószínű, hogy a haj és az arcszőrzet leborotválása minden falépítőnél kötelező volt, s nincs kizárva a botozás és a „vasgallér" általános használata sem. Emellett a falépítőknek bilincset és lábbéklyót kellett viselniük.

A falépítő büntetés női megfelelője a *chong*, „gabonaőrlő" volt. A büntetés nevén és azon kívül, hogy ez a nők legsúlyosabb kényszermunka-büntetése, sem a Qin-, sem a Han-korból semmit nem tudunk, leszámítva a fent idézett kommentárt, illetve az alább idézendő adminisztratív rendelkezéseket.

A *chengdan,* illetve a *chong* az alábbi cikkelyekben fordul elő (zárójelben a kísérő csonkítást adjuk meg): A 12, 15, 16, 49, 50, 58, 64, 65, 66, 68, 69, 70; C 3 *(xing),* 12; D 1 *(zhan zouzhi+qing, yi+qing, qing)* 2 *(xing),* 4 *(qing),* 5 *(wan),* 27 *(qing),* 28 *(qing),* 40 *(wan),* 50, 56 *(qing),* 59 *(qing),* 63 *(qing),* 66 *(wan),* 69 *(wan),* 71 *(qing),* 89 *(xing),* 91 *(nai, wan),* 92 *(nai),* 93 *(qing),* 96 *(wan),* 98 *(nai),* 99 *(wan, qing),* 100 *(qing, wan),* 102 *(wan),* 103, 104 *(wan),* 105 *(zhan zouzhi),* 110, 113 *(wan),* 114 *(xing),* 115 *(xing),* 146 *(qing),* 162 *(qing);* E 15 *(zhan);* Z 3 *(qing),* 4 *(qing, zhan zouzhi),* 5 *(qing),* 9, 10, 15 *(qing),* 17 *(qing),* 18 *(qing),* 20, 21 *(wan, qing),* 22 *(wan)*.[891] A legsúlyosabb fokozatú közmunka tehát húsz cikkelyben fordul elő tetoválással *(qing)* együtt, ötször nem specifikált megcsonkítással *(xing),* háromszor a bal lábfej levágásával *(zhan zouzhi),* egyszer orrlevágással *(yi),* s tizenkétszer esik szó csonkítatlan falépítőről vagy gabonaőrlőről. Ez utóbbi esetekben a cikkelyek csaknem mindig említenek valamilyen enyhítő körülményt (például kiskorúság, nemesi rang). Emellett a *chengdan* háromszor áll együtt szakáll-leborotválással *(nai),* de egyik esetben sem valódi falépítőkről, hanem falépítők között fogvatartott egyéb elítéltekről van szó. Mindebből megállapítható: A falépítés általános kísérő büntetése a tetoválás volt. Bizonyos enyhítő körülmények fennállása esetén a az elítéltet csonkítatlanul hagyták; ha pedig súlyosbító körülmények álltak fenn, orrlevágással és/vagy a bal lábfej levágásával szigoríthatták a büntetést.

A falépítők és a többi kényszermunkás életkörülményeiről a *Tizennyolcféle Qin-beli törvény* című szövegcsoportból (A) tájékozódhatunk. Ez jórészt a helyi hivatalnokok kötelezettségeivel foglalkozik, s mivel ezek közé tartozott a kényszermunkások felügyelete, igazgatása és ellátása, a szövegcsoportból erről is kiszűrhető valamennyi információ.

[889] *RCL:* 15.
[890] *RHL:* 130.
[891] *SHD:* 49, 51, 52, 66, 67–68, 73, 76–77, 88, 84–85, 89 ‑ 90; 129–130, 137; 150, 151–152, 153, 165, 166, 173, 178, 181, 183, 184, 186, 187, 188, 197–198, 199, 198, 171, 201, 202, 203, 204, 205, 208, 209, 223, 230; 259; *ZYS1:* 22, 23, 24; *ZYS2:* 31, 33, 34, 35, 36.

A falépítők és gabonaőrlők körülményeiről az alábbi cikkely árulja el legtöbbet:

A 70 A falépítők és a gabonaőrlők hordjanak vörös ruhát, s viseljenek vörös fejfedőt. Bilincseljék és béklyózzák meg őket.[892] Ügyes falépítők ne vezessenek és felügyeljenek [más elítélteket]; akiket kineveztek vezetővé és felügyelővé, azok vezessenek és felügyeljenek. A gabonaőrlők és falépítők, akik kimennek a közmunkára, ne merészkedjenek a piacra menni és az épület külső kapuján[893] kívül maradni. Ha át kell haladniuk a piacon, akkor tegyenek kerülőt, ne haladjanak át. Ha falépítők vagy gabonaőrlők megrongálnak vagy eltörnek egy agyagedényt, vaseszközt, faeszközt, vagy nagy szekerek készítésekor eltörik a kerékabroncsot, akkor azonnal botozzák meg őket. Egy garas értékű [kárért] tíz botütést kapjanak. Húsz vagy több garas értékű [kár esetén] teljes botozzásban részesüljenek. Az eszközt töröljék [a nyilvántartásból]. Ha nem botozzák meg azonnal, akkor a felelős hivatalnok térítse meg [a kár] felét. *[Törvény] a munkák felügyelőiről.* [894]

A falépítők és gabonaőrlők tehát a társadalomtól elszigetelve éltek, megszégyenítő vörös ruházatot, illetve bilincset kellett hordaniuk. Bár a különböző helyeken végzendő munkák miatt nem voltak folyamatosan elzárva, a társadalom többi tagjával nem érintkezhettek – erre utal, hogy nem volt szabad áthaladniuk a piacon. Ha kárt okoztak az általuk használt eszközökben vagy alapanyagokban, azonnali botozással büntették őket. Tilos volt falépítőkre más elítéltek vezetését bízni, még akkor is, ha „ügyesek", vagyis a feladatra alkalmasak voltak.

Az általuk végzett munkáról csupán annyit árul el a cikkely, hogy részt vehettek a „nagy szekerek" készítésében, vagyis iparos munkát is végezhettek. Ezt megerősíti az alábbi cikkely is:

A 58 Közrabszolgák, fogva tartott személyek,[895] falépítők esetében, akik az iparosokkal együtt teljesítenek szolgálatot, a téli munka[norma] az alkalmazandó norma; három rájuk kiszabott nap két nyári napnak felel meg. *Szabvány az iparosoknak.*[896]

A cikkely pontos értelme nem ismert, de az bizonyosan leszűrhető belőle, hogy közrabszolgák és falépítők az iparosok között is dolgozhattak. A rendelkezés talán arra utal,

[892] *Gou du lei di* 拘櫝檑杕. A kifejezés értelme minden valószínűség szerint „kézbilincs és lábbéklyó" (lásd *RCL:* 69–70/13. jegyzet), de e szóösszetételek más szövegekben nem szerepelnek.
[893] *She hui* 舍闠: a szövegből nem derül ki, hogy milyen épületről van szó.
[894] *SHD:* 89–90.
[895] *Xiali* 下吏: a kifejezés értelme kétséges. Mivel a történeti művekben gyakran előfordul, hogy egy gyanúsítottat „leküldenek a hivatalnokokhoz" *(xia li),* aki ítéletet mond az ügyében, ezért a legvalószínűbb az, hogy a *xiali* olyan fogva tartott gyanúsítottat jelent, aki felett még nem ítélkeztek.
[896] *SHD:* 73.

hogy ha ilyen, magasabb rendű munkát végeztek, akkor büntetési idejüket kedvezőbben számolták el, vagyis két ledolgozott napért hármat vontak le nekik büntetésükből.

A következő cikkelyből kiderül, hogy mind a falépítőket, mind női megfelelőjüket, a gabonaőrlőket hivatali épületek építésén, kijavításán is lehetett dolgoztatni:

A 64 […] Ha [a járási hivatal] szeretné falépítőkkel és gabonaőrlőkkel kibővíttetni az állami épületeket és hivatali raktárakat, vagy pedig kijavíttatni ezeket, akkor tegye meg, nem szükséges erre engedélyt kérnie. […][897]

A falépítők mellett más kényszermunkások is dolgozhattak különféle építkezéseken. A döngölt falak építése, amely a legnehezebb munka volt, megemelt fejadaggal járt együtt:

A 15 A falépítők, akik falat építenek (*yuan* 垣) vagy más olyan szolgálatot teljesítenek, amelynek nehézsége megegyezik a falak építésével, reggel fél, este egyharmad [mérő gabonát kapjanak]. Ha az őrhelyüket őrzik (*shou shu* 守署) vagy más szolgálatot végeznek, akkor egyharmad [mérő gabonányi] ellátmányt kapjanak [reggel és este]. Ha megbetegszenek, akkor mérlegeljék és vizsgálják meg [a körülményeket], s a hivatalnokok döntsenek.

Falépítők [898] és gabonaőrlők, gabonaőrlő-*sikou*k, rizsrostálók, akik építkezésen munkálkodnak, egyharmad [mérőnyi] ellátmányt kapjanak [reggel és este]. Ha nem építkezésen munkálkodnak, akkor a törvény szerinti ellátmányt kapják. *[Törvény] a magtárakról.*[899]

A cikkelyből kiderül: a falépítők végezhettek falépítést *(yuan),* más hasonló nehézségű szolgálatot, teljesíthettek valamiféle őrszolgálatot (ennek mibenlétét nem ismerjük) és egyébb könnyebb szolgálatoakt. Az első és második fokozatú női kényszermunkások, vagyis a gabonaőrlők és a rizsrostálók, továbba a büntetésük letelte után *sikou*vá tett gabonaőrlők (erről lásd később) szintén dolgozhattak építkezéseken, illetve egyéb munkákat végezhettek.

Az A 15 cikkely átvezet minket a kényszermunkások ellátásának kérdéséhez. A falépítők és egyéb kényszermunkások élelemfejadagjával több cikkely is részletesen foglalkozik, nyilván amiatt, mert az élelem kiosztása és nyilvántartása fontos kötelessége volt a shuihudi iratokat használó hivatalnoknak. A cikkelyekből kitűnik, hogy a gabonafejadag mennyiségében nem tettek különbséget a különböző fokozatú kényszermunkások között:

[897] *SHD:* 77.
[898] A „falépítők" kifejezés itt minden bizonnyal írnoki hibaként került bele a mondatba, hiszen a rendelkezés egyértelműen nőkről szól.
[899] *SHD:* 51.

A 12 Ami azokat a közrabszolgákat és közrabszolganőket illeti, akik az államnak teljesítenek szolgálatot: a közrabszolga havonta két véka (*shi* 石) gabonát kapjon, a közrabszolganő másfelet. Aki nem teljesíti a szolgálatot, az nem kap ellátmányt.

Ami a kis falépítőket és közrabszolgákat illeti, akik dolgoznak: havonta másfél véka gabonát kapjanak. Akik még nem képesek dolgozni, azok havonta egy vékát.

Ami a kis [köz]rabszolganőket és gabonaőrlőket illeti, akik dolgoznak: havonta egy véka s két és fél mérő (*dou* 斗) gabonát kapjanak. Akik még nem tudnak dolgozni, havonta egy vékát.

Kisgyermekek, akiknek nincs anyjuk, fejenként fél vékát kapjanak. Ha van anyjuk, s vele együtt vannak, amikor az az államnak dolgozik, kapjanak fejadagot, havonta fél vékát.

Közrabszolgák, akik a földeken dolgoznak: a második hónaptól kapjanak havonta fejadagként két és fél véka gabonát; a kilencedik hónap végén a félvékás [kiegészítés kiutalását] szüntessék meg.

A gabonaőrlők havonta másfél vékát kapjanak.

A közrabszolgák és falépítők, akiknek magassága nem éri el a hat láb öt hüvelyket; közrabszolganők és gabonaőrlők, akiknek [magassága] nem éri el a hat láb két hüvelyket – mindezek „kicsinek" (*xiao* 小) számítanak. Amikor magasságuk eléri az öt láb két hüvelyket, mindannyian [kezdjenek el] dolgozni. *[Törvény] a magtárakról.*[900]

Az A 12 és az A 15 alapján a kényszermunkások fejadagjai az alábbi táblázatban foglalhatók össze (zárójelben a cikkelyekben nem szereplő, de a többi adatból kiszámítható mennyiséget közöljük):

	Felnőttek normál adagja		**Felnőttek emelt adagja**		**„Kis" elítéltek**		**Még munka-képtelenek adagja**		**Kisgyermekek adagja**	
	naponta	**Havonta**	**naponta**	**havonta**	**naponta**	**havonta**	**naponta**	**havonta**	**naponta**	**havonta**
férfi	1/3+1/3 +1/3= 2/3 *dou*	2 *shi*	1/2+1/3= 5/6 *dou*	2,5 *shi*	(1/2 *dou*)	1,5 *shi*	(1/3 *dou*)	1 *shi*	(1/6 *dou*)	1/2 *shi*
nő	(1/2 *dou*)	1,5 *shi*	1/3+1/3= 2/3 *dou*	(2 *shi*)	(5/12 *dou*)	1 *shi* 2,5 *dou*	(1/3 *dou*)	1 *shi*	(1/6 *dou*?)	(1/2 *shi*?)

A gabonafejadagokat űrmérték, és nem súly alapján adták meg. A *shi* 石 jelenthet egy körülbelül 30 kilogrammos tömegegységet is, de itt, mivel együtt szerepel a csak űrmértéket jelentő *dou*val 斗, egyértelmű, hogy űrmértékről van szó. Egy *shi* körülbelül 20 literrel, egy *dou* pedig 1/10 *shi*vel, vagyis nagyjából 2 literrel egyenlő. A megadott napi és havi adatok alapján kiszámítható, hogy harmincnapos hónapokkal számoltak. A nehéz fizikai munkára kirendelt elítéltek emelt fejadagot kaptak, a kiskorúak vagy alacsony termetűek, de már

[900] *SHD:* 49.

munkaképesek kisebb fejadagot, a dolgozni még nem képes gyerekek még kisebbet, s a legkisebb ellátmányt a kisgyermekek vagy csecsemők kapták. A „kis" termet határát is megadja a cikkely: férfiaknál 6 láb 5 hüvelyk (kb. 150 cm), a nőknél pedig 6 láb 2 hüvelyk (kb. 143 cm). Munkaképesnek azokat tartották, akik legalább az 5 láb 2 hüvelykes (kb. 120 cm) testmagasságot elérték. Az új testmagasság-kategóriába sorolást nem az adott testmagasság elérése után azonnal hajtották végre, hanem az alábbi cikkely alapján úgy tűnik, hogy az évente egyszer, a nyolcadik hónapban tartott mérés után:

A 13 A kis közrabszolgákat és közrabszolganőket a nyolcadik hónapban sorolják át nagy közrabszolgákká és közrabszolganőkké. Ellátmányuk a tizedik hónaptól emelkedjék. *[Törvény] a magtárakról.*[901]

Bár e cikkely csak a harmadik fokozatú kényszermunkásokat említi, valószínűleg a többi érintett elítéltet is ilyenkor mérték meg és sorolták át más kategóriába. A fejadagjuk azonban csak a tizedik hónaptól, vagyis az új adminisztratív év első hónapjától emelkedett. Ennek bizonyára az volt az oka, hogy az előre kiszámított gabonaadagot az adott évben már nem lehetett növelni. A nyolcadik hónapban végrehajtott átsorolás után azonban az új évben már a megnövelt fejadaggal lehetett számolni.

A fenti idézett A 12 cikkely további információval szolgál az elítéltek munkájáról. Az első rendelkezés említi, hogy csak az államnak szolgálatot teljesítő közrabszolgák kapnak fejadagot – ebből az következik, hogy közrabszolgák nemcsak állami szolgálatokat végezhettek. Elképzelhető, hogy „kölcsönadták" őket magánszemélyeknek, például nagy földbirtokosoknak. Ugyanebben a cikkelyben a földeken dolgozó közrabszolgákkal is találkozunk, akik a mezőgazdasági munkálatok idején megemelt fejadagot kapnak. Ez jelzi, hogy az elítéltekkel állami földeket is műveltettek.

A kényszermunkások fejadagjának pontos kiszámítását és kiutalását szigorúan számon kérték az illetékes hivatalnokon:

A 16 A falépítők napi ellátmányának kiutalásakor, a hónap végén megmaradt felesleget a későbbi kilencedik hónap fejadagjainak kiosztásakor kell felhasználni. Ha a falépítők könnyű munkát végeznek, de megemelik az ellátmányukat, akkor a rendeletek megszegésére vonatkozó törvény szerint ítéljék el a hivatalnokot. A gabonaőrlőknek és falépítőknek a hónapban ki nem osztott fejadagot le kell vonni. *[Törvény] a magtárakról.*[902]

[901] *SHD:* 50.
[902] *SHD:* 52.

Az első mondat értelmét a korabeli időszámítási rendszer világítja meg. A Kr. e. harmadik század közepétől a Kr. e. 104-es naptárreformig a szökőhónapot a kilencedik holdhónap után illesztették a naptárba, ez volt a „későbbi kilencedik hónap" (*hou jiuyue* 後九月). A hónapok harminc vagy huszonkilenc napból álltak, tíz évben átlagosan 60 rövid hónap, s 4 szökőhónap volt.[903] Mint láttuk, a napi fejadagokat harmincnapos hónapok alapján számolták ki, így nagyjából minden második hónapban megmaradt egy napi fejadag. Az így megmaradt gabonát kellett a rendelkezés szerint a szökőhónapban felhasználni. Az, hogy az utolsó mondat pontosan mire vonatkozik, nem tudjuk: feltehetően arra, hogy a rövid hónapok fejadagjainak kiszámolásakor le kell vonni az egynapnyi eltérést; de a kínai eredeti úgy is értelmezhető, hogy a fejadagból akkor kell levonni, ha az elítéltek nem dolgozzák végig a hónapot.

A élelemellátmányhoz hasonlóan a kényszermunkásoknak kiutalt ruhák értékét is szigorúan szabályozták. Úgy tűnik, az elítéltek évente kétszer, télen és nyáron kaptak ruhát. A különböző fokozatú kényszermunkások azonos értékű ruházatot kaptak, a különbségeket itt is nem, illetve testmagasság szerint határozták meg:

A 50 Ami a kiadandó ruhák [értékét] illeti: a közrabszolgák és a raktárak rabszolgái[904], akiknek nincs feleségük, továbbá a falépítők esetén télen fejenként 110 garas, nyáron 55 garas. Kis [testmagasság] esetén télen 77 garas, nyáron 44 garas. Gabonaőrlőknél télen fejenként 55 garas, nyáron 44 garas. Kis [testmagasságnál] télen 44 garas, nyáron 33 garas. Azokat a közrabszolgákat és közrabszolganőket, akik öregek vagy pedig kicsik, s nem tudják ruházni magukat, úgy lássák el ruhával, mint a gabonaőrlőket. Akik megszöktek vagy nem engedelmesek (*bu ren* 不仁) az urukkal vagy hivatalukkal szemben, azokat úgy lássák el ruhával, mint a közrabszolgákat vagy közrabszolganőket. *[Törvény] a fémről és vászonról.*[905]

A ruhaosztás részleteit az alábbi cikkely tisztázza:

A 49 Ami a ruházat kiosztását illeti: a nyári ruhát a negyedik hónaptól a hatodik hónap végéig adják ki; a téli ruhát a kilencedik hónaptól a tizenegyedik hónap végéig adják ki. Ezután ne adjanak ki [ruházatot]. A téli ruházatról a következő évben számoljanak el. A hideg sújtotta foglyoknak durva kenderruhát készítsenek. Egy fejkendőhöz három font (*jin* 斤)[906] kendert használjanak fel. Ami a ruhaként kiadandó kabátok elkészítését illeti: egy nagy kabáthoz tizennyolc font kendert használjanak fel, hatvan garas értékben; egy közepes kabáthoz

[903] *RCL:* 33/2. jegyzet.
[904] *Fu li* 府隸, „a raktárak rabszolgái": nem tudjuk, hogy ez milyen státusú embereket jelentett.
[905] *SHD:* 67–68.
[906] Egy *jin* körülbelül 245 grammnak felel meg.

tizennégy font kendert használjanak fel, negyvenhat garas értékben; egy kis kabáthoz tizenegy font kendert használjanak fel, harminchat garas értékben.

Ha már kiadták a ruhákat, s legalább tíz kabát megmarad, vigyék a Nagy Kincstárba (Danei 大內) az elszámolással együtt. Ha egy fővárosi hivatalnak szüksége van …[907] a hivatal; közrabszolgák, közrabszolganők, gabonaőrlők, falépítők esetében ne alkalmazzák. *[Törvény] a fémről és vászonról.*[908]

Rögzítve volt tehát a ruházatok értéke, az egyes darabokhoz felhasználandó kender mennyisége, a kiosztás időpontja stb.

Büntetésük letelte után a falépítők és gabonaőrlők nem váltak szabad emberré, hanem meghatározott ideig még enyhébb fokozatú kényszermunkásként kellett dolgozniuk. A Han-korban, a Kr. e. 167-es igazságszolgáltatási reform után a falépítők három év után rőzsegyűjtővé váltak, majd egy újabb év után *sikou* lett belőlük, s újabb egy év után szabadultak.[909] Az időtartamokra vonatkozóan Qinből nincs adat, de az bizonyosnak tűnik, hogy a falépítők és gabonaőrlők egy idő után *sikou*vá váltak. Az ilyen személyek a szövegekben általában falépítő-*sikou*ként, illetve gabonaőrlő-*sikou*ként szerepelnek. Róluk az alábbi cikkelyek árulnak el részleteket:

A 65 A közrabszolgák és közrabszolganők, valamint a falépítők és gabonaőrlők *sikou*i, s azok, akik bírságot, megváltási összeget vagy adósságot dolgoznak le[910], s a falépítők vagy gabonaőrlők között vannak fogva tartva – ezek ne maguk feleljenek a ruházkodásukért és élelmükért. Azokat, akik a falépítőkkel és gabonaőrlőkkel együtt dolgoznak, ugyanúgy ruházzák és táplálják, mint a falépítőket és gabonaőrlőket. […][911]

A cikkelyből kiderül, hogy a *sikou*kat is, ugyanúgy, mint a többi kényszermunkást, az állam látta el élelemmel és ruházattal. A *sikou*k különféle feladatokat végezhettek:

A 15 […] Falépítők[912] és gabonaőrlők, gabonaőrlő-*sikou*k, rizsrostálók, akik építkezésen munkálkodnak, egyharmad [mérőnyi] ellátmányt kapjanak [reggel és este]. Ha nem építkezésen munkálkodnak, akkor a törvény szerinti ellátmányt kapják. *[Törvény] a magtárakról.*[913]

[907] Itt öt vagy hat írásjegy hiányzik a bambuszlapról.
[908] *SHD:* 66.
[909] *RCL:* 15.
[910] A cikkelyek a *ju* 居 igét használják annak kifejezésére. ha valaki bírságot, megváltási összeget vagy az állam felé fennálló adósságot dolgozik le.
[911] *SHD:* 87.
[912] A „falépítők” kifejezés itt minden bizonnyal írnoki hibaként került bele a mondatba, hiszen a rendelkezés egyértelműen nőkről szól.
[913] *SHD:* 51.

A cikkelyből kiderül, hogy a *sikou*k ugyanúgy dolgozhattak építkezésen, mint a magasabb fokozatú kényszermunkások. Ilyenkor természetesen ők is megemelt fejadagot kaptak. A *sikou*kra rábízhatták a súlyosabb fokozatú kényszermunkák vezetését:

A 69 Nem szabad [olyan személyeket, akik] bírságot, megváltási összeget vagy adósságot dolgoznak le, falépítők vagy gabonaőrlők vezetésével megbízni. Ha nincs elég falépítő-*sikou*, hogy vezesse őket, akkor közrabszolgák vagy közrabszolganők vezessék őket. Akik bírságot, megváltási összeget vagy adósságot dolgoznak le, s akiknek a falépítők vagy a gabonaőrlők között kell dolgozniuk, továbbá azok a falépítők, akiket az „erős" falépítők vagy gabonaőrlők közé sorolnak, s akiket vezetni és felügyelni kell – [az ilyenekből] húsz személyt vezessen egy falépítő-*sikou*. Ha nincs elég *sikou,* akkor bocsássanak el[914] olyan falépítőket, akik legalább három évet [dolgoztak] nehéz körülmények között, s tegyék őket falépítő-*sikou*vá. *[Törvény] a munkák felügyelőiről.*[915]

A cikkely utolsó rendelkezése rendkívül figyelemreméltó: kényszerítő körülmények esetén a falépítőt falépítő-*sikou*vá lehetett tenni, hogy legyen elegendő ember a többi kényszermunkás vezetésére. Ennek azonban feltétele volt, hogy az illető legalább három évet dolgozzon „nehéz körülmények" (*lao* 勞) között. Ez utóbbi azt jelentette, hogy valaki különösen veszélyes helyen, nagy megpróbáltatások között teljesít szolgálatot. Tudjuk, hogy a Han-korban a távoli, határmenti vidékeken eltöltött katonai szolgálat idejét kedvezményesen számolták, egyes helyeken két „nehéz körülmények" *(lao)* között eltöltött nap három szolgálati napnak számított. Az arány nem feltételenül volt azonos a Qin-beli kényszermunkásoknál, de feltehetően nem volt nagyságrendbeli eltérés. Ez arra utalhat, hogy a falépítő-büntetés a Qin-korban alapesetben háromnál néhánnyal több évig tartott.

Nem tudjuk, hogy különbséget tettek-e a falépítőkből vagy gabonaőrlőkből lett *sikou*k, illetve azon *sikou*k között, akiket eleve erre a fokozatra ítéltek. Mindenesetre a szövegekben pusztán *sikou*ként említett elítéltek is láthattak el őrszolgálatot, míg egyes más szolgálatoktól eltiltották őket:

A 71 A *sikou*kat ne alkalmazzák szolgaként vagy szakácsként. Őrizzék a hivatali raktárakat és jelöljék ki őket [feladatokra]. Ha a felettesük [szolgának vagy szakácsnak] akarja kijelölni őket, akkor ezt újból kell kérelmeznie. *[Törvény] a munkák felügyelőiről.*[916]

[914] *Mian* 免, ezzel a szóval jelzik, ha egy elítéltet elbocsátanak, felszabadítanak, szabadon engednek. Itt azonban nyilvánvalóan csak egy enyhébb fokozatba való átsorolásról van szó.
[915] *SHD:* 89.
[916] *SHD:* 91.

A 103 Vigyázókat, *sikou*kat, fogva tartott személyeket[917] ne merészeljenek a hivatali raktárak segédírnokaivá, valamint a tiltott parkok őrzőivé tenni. *A gazdálkodási miniszterről; vegyes [szabályok]*.[918]

Nem tudjuk, mi történt a falépítőkkel, ha a teljes büntetésük letelt. Az biztos, hogy ha a kényszermunka mellett megcsonkították őket, akkor nem térhettek vissza a társadalomba, hanem úgynevezett „rejtett hivatalnokká" (*yinguan* 隱官) váltak. Ez valószínűleg olyan szolgálatot jelentett, amelyet távoli, elzárt vidéken kellett végezni, ahol a volt elítélt nem volt kitéve a társadalom megvetésének. Mivel a falépítés szokásos kísérő büntetése, a tetoválás csonkításnak számított, a rejtett hivatalnokká válás valószínűleg a legtöbb falépítőt érintette. A rejtett hivatalnokokról az alábbi cikkelyekből szűrhető le információ:

Az A 91 szerint a iparosként dolgozó közrabszolga felszabadul, s „nem csonkítatlan" (*bu wan* 不完), akkor rejtett hivatalnok-iparos (*yinguangong* 隱官工) válik belőle. A D 105 cikkely olyan elítélteket említ, akiket megcsonkítottak (*xing* 刑), levágták bal lábfejüket (*zhan zuozhi* 斬左止) és falépítővé tettek. Amikor büntetésük okafogyottá válik, mert sikerül elfogniuk az általuk szökni hagyott foglyokat, a rejtett hivatalban helyezik el őket (*chu yinguan* 處隱官). A Korai Han-kori Z 4 cikkelyben egy olyan rejtett hivatalnok szerepel, akit korábban tetoválással és orrlevágással sújtottak. Az illető megházasodik (tehát a rejtett hivatalnok is köthetett házasságot), de mivel tudtán kívül egy szökött rabszolgát vesz el, újra megbüntetik. A bűnért tetoválás és falépítés járna, de mivel tetoválva már volt, ezért levágják a bal lábfejét és falépítésre ítélik. A Qin-kori Z 17 cikkelyben az ártatlanul tetoválásra és falépítésre ítélt személlyel kapcsolatban, ártatlansága kiderülése után, a következő rendelkezést hozzák: „Mentesítsék Jiangot [a büntetés alól], s váljék belőle rejtett hivatalnok. Elrendeljük, hogy szabadon házasodhasson, s helyezzék el őt Yuben 於. A feleségét és gyermekeit már eladták; a járási hivatal váltsa ki őket. Egyéb lefoglalt dolgait is eladták, az árát adják oda neki. Engedtessék el neki az elítéltetés költsége, a költséget …[919] ember adja vissza."

Látható tehát, hogy ha valakit egyszer elítéltek és megcsonkítottak, akkor már soha többet nem tölthette be a társadalomban ugyanazt a helyet, mint korábban, még abban az esetben sem, ha ártatlan volt.

X.4.2. Rőzsegyűjtés (*guixin* 鬼薪) és rizsrostálás (*baican* 白粲)

[917] *Xiali,* lásd 895. jegyzet.
[918] *SHD:* 107.
[919] Itt egy írásjegy olvashatatlan.

A *guixin* 鬼薪 és a *baican* 白粲 a második fokozatú kényszermunkát jelentette. A már idézett Ying Shao így magyarázza e büntetéseket:

Rőzsét *(xin)* gyűjteni az ősök temploma számára: ezt nevezik rőzsegyűjtésnek *(guixin)*. Ülni és rizst (*zan* 粲) válogatni, hogy az teljesen fehér (*bai* 白) legyen: ezt nevezik rizsrostálásnak *(baican)*. Mindkettő hároméves büntetés.[920]

A *gui* jelentése „szellem, kísértet", a *xin*é pedig „rőzse, tüzelő". Emiatt magyarázza a kommentátor úgy, hogy az elítélt rőzsét gyűjt az ősök temploma, illetve az abban lakozó szellemek számára. Valószínűbb azonban, hogy a *gui* itt a hasonló kiejtésű *gui* 歸 kölcsönszava, melynek van 'összeszed', 'összegyűjt' jelentése is. A büntetés konkrét tartalma feltehetően nem kapcsolódott a nevéhez: az elítéltek azt a munkát végezték, amire éppen szükség volt. A Han-korban ez a büntetés három évig tartott (Qinről nincs adat).

A rőzsegyűjtés női megfelelője a *baican*, szó szerint „fehér rizs" volt, ezt „rizsrostálónak" fordítjuk. Elképzelhető, hogy ezek az elítéltek gabonát válogattak a közraktárakban, de pontos adataink erről sincsenek.

A *guixin* az alábbi cikkelyekben fordul elő: A 68, C 3, D 89 *(nai),* 91 *(xing, nai),* 94, 103, 106, 107; Z 18 *(nai)*. A *baican* megjelenése ritkább: A 15, 68. Feltételezhető, hogy e kényszermunka-fokozat általános kísérő büntetése a szakáll-leborotválás *(nai)* volt.

A rőzsegyűjtők és rizsrostálók életkörülményeit két cikkely említi. A már idézett A 15 cikkely szerint az építkezésen dolgozó rizsrostálók a gabonaőrlőkhöz hasonlóan megemelt gabonafejadagot kapnak. Az A 68 cikkelyben ez szerepel:

A 68 […] Rőzsegyűjtők, rizsrostálók, olyan őrizetben lévő személyek, akiknek nem vágták le a szakállát, más emberek olyan rabszolgái vagy rabszolganői, akik megváltási összeget, bírságot vagy adósságot dolgoznak le a falépítők között – mindezek viseljenek vörös ruhát, s béklyózzák és bilincseljék meg őket.[921] Ha valaki vezeti és felügyeli őket, s hagyja őket megszökni, akkor az illető bűncselekményt követ el. […][922]

Ezek szerint a rőzsegyűjtők és rizsrostálók is vörös ruhát, illetve bilincset és béklyót viseltek. Az életkörülményeik és az általuk végzett munka is valószínűleg hasonló volt a

[920] 取薪給宗廟為鬼薪，坐擇米 使正白為白粲，皆三歲刑也。*Hanshu* 2: 32
[921] Lásd 892. jegyzet.
[922] *SHD:* 84.

falépítőkéhez, csak a kísérő csonkítás volt enyhébb, illetve minden bizonnyal a büntetés is rövidebb ideig tartott.

X.4.3. Közrabszolga és közrabszolganő (*lichenqie* 隸臣妾)

A lichen 隸臣 kifejezést, amely a harmadik fokozatú kényszermunkát jelöli, jobb megoldás híján – és hogy jelezzük a vele kapcsolatban felmerülő bizonytalanságot – „közrabszolgának" fordítjuk. Ez és női megfelelője, a *liqie* 隸妾 – a két kifejezés leggyakrabban együtt szerepel, *lichenqie*ként 隸臣妾 – a legvitatottabb terminus, aminek oka a szóhasználat: mind a *li*, mind a *chen* rabszolgát jelent (a *qie* pedig rabszolganőt), ezért könnyen összekeverhető a kényszermunka-büntetés, illetve az (örökletes) rabszolgai státus neve.[923] A megoldás az, hogy élesen el kell választani a *lichenqie*, a *lichen* és a *liqie* kifejezéseket a *chenqie* 臣妾, a *chen* 臣 és a *qie* 妾 szavaktól. Az előbbiek az általunk „közrabszolga(nő)nek" fordított – meghatározott időre elítélt! – kényszermunkásokat jelentik, míg az utóbbiak az egyszerű, *nuqié*nek 奴妾 is nevezett rabszolgákat[924] (akiknek a szerepe egyébként – a jelenleg Kínában uralkodó vulgármarxista történetírás állításával szemben – nem volt túl jelentős[925]). Van olyan elmélet, mely szerint a *lichenqie* többértelmű szó volt, s jelenthetet egyrészt kényszermunkást, másrészt meghatározott, örökletes rabszolgai státuszt, de ezt nem tartjuk valószínűnek. Ebben az esetben ugyanis ugyanaz a szó két igen különböző jogi státust jelölt volna, s a precizitásra törekvő jogi szövegekben egész biztosan valami módon megkülönböztették volna őket.

A közrabszolga(nő) büntetése a Han-korban – a rőzsegyűjtőkhöz hasonlóan – három évig tartott. A Qin-kori időtartamról nincs adatunk.

A közrabszolga(nő) fokozatú büntetést az alábbi cikkelyek említik: A 9, 12, 13, 14, 17, 35, 39, 49, 50, 58, 59, 60, 62, 65, 69, 72, 91, 96, 110; C 23a, 23b; D 7 *(nai),* 21 *(nai),* 28 *(nai)* 91 *(xing),* 92 *(xing),* 96, 97 *(nai),* 98 *(nai),* 104 *(nai),* 110, 154 *(qing);* E 18, 20, 21, 22, 23, Z

[923] A *lichen* (és *liqie*) kifejezés értelmezéséről lásd *RHL:* 130; HULSEWÉ 1978: 211–213; GAO HENG 1977; HULSEWÉ 1981a; *RCL:* 15. Megjegyzendő, hogy a fordítási nehézségeket elkerülendő a szót LAU (*a:* 4) „second-degree convict"-nak fordította, ami szintén elfogadható megoldás – bár kérdéses, hogy miért nem *harmadik* fokozatot ír. A *lichenqie* értelmezéséről Kínában folyt vita irodalmáról lásd YATES 1995: 347–348, 46. jegyzet.

[924] HULSEWÉ 1981a.

[925] A kínai történelemkönyvek s a Kínában megjelent egyéb művek következetesen „rabszolgatartó társadalomként" *(nuli shehui)* emlegetik a Zhou-kori társadalmat (például SHAPIRO; ZHANG–RAO; YANG *passim*), pedig a valóságban – a többi ókori keleti társadalomhoz hasonlóan – a rabszolgák soha nem váltak a termelés fő eszközeivé, a rabszolgaság patriarchális szinten maradt (lásd ECSEDY 1987: 109; TŐKEI 1974).

14 *(nai),* 20, 21 *(nai),* 22.[926] A *lichenqie* kényszermunka-fokozat tehát minden olyan cikkelyben, ahol a kísérő megcsonkítás is meg van adva, a szakáll-leborotválással *(nai)* szerepel együtt. Az egyetlen látszólagos kivétel a D 154, de az itt szereplő tetoválást a válaszadó hivatalnok elveti, s helyette a közrabszolganő csonkítatlanul *(wan)* hagyását javasolja.

A falépítőkkel foglalkozó pontban számos közrabszolgákkal foglalkozó cikkelyt is idéztünk. Ezekből kiderült, hogy közrabszolgák végezhettek iparos munkát (A 58), dolgozhattak a földeken (A 12), vezethettek falépítőket és gabonaőrlőket (A 69). Élelmezésükről és ruházatukról az állam gondoskodott, s a falépítőkkel és gabonaőrlőkkel azonos mennyiségű fejadagot, illetve azonos értékű ruhát kaptak. Megszégyenítő ruhára, illetve béklyóra vagy bilincsre a közrabszolgákkal kapcsolatban a cikkelyek nem utalnak.

Úgy tűnik, hogy a közrabszolgák munkakörülményei nem voltak olyan szigorúak, mint a súlyosabb fokozatú kényszermunkásoké. Mint láttuk, az A 12 cikkely utal arra, hogy közrabszolgák nemcsak az államnak teljesíthettek szolgálatot, tehát elképzelhető, hogy „kikölcsönözték" őket magánembereknek. Az alábbi cikkely arra utal, hogy a közrabszolganőknek nem kellett minden esetben folyamatosan dolgozniuk, s csak sürgős munkálatok esetén gyűjtötték össze őket:

A 14 Ami azokat a közrabszolganőket illeti, akik váltják egymást [a munkában][927]: ha sürgős szolgálatot kell ellátni, akkor gyűjtsék össze őket és jelöljék ki [a végzendő munkát], s kapjanak fejadagot a törvény szerint. Ha nincs sürgősen [elvégzendő szolgálat], ne gyűjtsék össze őket. *[Törvény] a magtárakról.*[928]

A cikkely alapján az is elképzelhető, hogy a közrabszolgák otthon laktak, s csak a munkájukat végezték az állam által kijelölt helyen. Ugyanakkor a következő cikkelyből kiderül, hogy nehéz fizikai munkát, falépítést is végeztethettek velük:

A 17 Amikor elbocsátott [929] közrabszolgák vagy közrabszolganők, valamint közrabszolgák és közrabszolganők falat építenek vagy más szolgálatot végeznek, amely a falak építésével megegyező [nehézségű],

[926] *SHD:* 33, 49, 50–51, 53–54, 60, 66, 67–68, 73, 74–75, 76, 87, 89, 91, 93, 104, 110; 146; 154, 161, 166, 199, 198, 201, 202, 204, 208, 225; 263, 264–265, 267–268, 270–273, 274–275; *ZYS1:* 24; *ZYS2:* 34–36.
[927] *Geng* 更, „váltás", „csere": nem tudjuk, hogy a közrabszolganők milyen szabályok szerint válthatták egymást. Elképzelhető, hogy nem egyhuzamban kellett ledolgozniuk a büntetésüket, hanem szakaszosan.
[928] *SHD:* 50–51.
[929] *Mian,* lásd 914. jegyzet.

akkor a férfiaknak reggel fél, este egyharmad, a nőknek [reggel és este] egyharmad [mérő] ellátmányt adjanak. *[Törvény] a magtárakról.*[930]

Nem világos, hogy az elbocsátott közrabszolgáknak miért kellett szolgálatot teljesíteniük. Talán szabadulásuk után is fennáltak bizonyos kötelezettségeik az állammal szemben, de a fenti utaláson kívül erről nincs adatunk.

A közrabszolgák iparos munkát is végezhettek, a közrabszolganők pedig kézimunkával is foglalkozhattak:

A 62 Ha a közrabszolgák ügyesek, s iparossá lehet őket tenni, akkor nem szabad őket mások szolgájává vagy szakácsává tenni. *[Törvény a munkaértékek] egyenlőségéről.*[931]

A 60 Az olyan közrabszolganők és nők esetén, akik tűvel hímzést és egyebeket készítenek, egy nő [munkája] megfelel egy férfiénak. *Szabványok az iparosoknak.*[932]

Az A 62-ben megfogalmazott tilalom, miszert az ügyes közrabszolgát nem szabad mások szolgájává vagy szakácsává tenni (*wu yi wei ren pu yang* 勿以為人僕養) megerősíti azt a feltételezésünket, miszerint a közrabszolgákat magánemberek szolgálatára is ki lehetett rendelni. Mindkét rendelkezés azt jelzi, hogy a kézügyességet, képzettséget igénylő foglalatosságokat jobban megbecsülték, mint a többi munkát. Ezt jelzi az alábbi cikkely is, amely szerint a kézimunkával foglalkozó közrabszolganőt nem lehetett megváltani:

A 35 Ha egy közrabszolga szeretné megváltatni (*shu* 贖) [a büntetését] két felnőtt ember által, azt engedélyezzék. Ha öregek, akiket öregségük okán el kell bocsátani, illetve öt lábnál alacsonyabb kis [személyek], továbbá közrabszolganők szeretnék egy felnőtt emberrel megváltani [büntetésüket], azt engedélyezzék. [Büntetést] megváltani mindig csak férfival lehet. Akivel megváltanak, azt tegyék közrabszolgává. Az olyan nőket, akik hímzéssel és ruha[készítéssel] foglalkoznak, nem szabad megváltani. Akik határ menti járásokban vannak, azokat újra vegyék nyilvántartásba a saját járásukban. *[Törvény] a magtárakról.*[933]

A cikkely jelzi a közrabszolga státus egyik sajátosságát: a megválthatóságot. A megváltásra sor kerülhetett úgy, hogy a közrabszolga két, illetve öregek, gyermekek, nők esetében egy felnőtt férfit „beszolgáltatott” maga helyett az államnak. Figyelemre méltó, hogy

[930] *SHD:* 53.
[931] *SHD:* 76.
[932] *SHD:* 74–75.
[933] *SHD:* 53–54.

a szövegben szerepel az „öregek, akiket öregségük okán el kell bocsátani” (*lao dang mian lao* 老當免老) kitétel, amely azt jelzi, hogy a közrabszolgákat bizonyos életkor felett elengedték. Ugyanakkor nem világos, hogy ha valakit kora miatt szabadon bocsátottak, akkor miért kellett valakivel megváltatni magát. A rendelkezés utolsó mondata arra utal, hogy a közrabszolgákat távoli járásokba vezényelték, de szabadulásuk után visszatérhettek eredeti lakhelyükre.

Emellett a közrabszolganőt a rokona is megválthatta azáltal, hogy ötéves határmenti szolgálatot vállalt:

A 72 Ha a köznép valamely tagja, akinek anyját vagy nővérét[934] közrabszolganővé tették, s [az illető] nem áll büntetés alatt bűncselekmény miatt, s szeretné, ha öt évre a határvidékre rendelnék, s nem kíván díjat kapni az [ott leszolgált] napjaiért, hogy ezzel egy embert felszabadítson és közemberré tegyen, azt engedélyezzék. […][935]

Az így vállalt szolgálat részleteiről nincs információnk. A cikkely alapján egyértelmű, hogy a szolgálatot vállaló személyt nem tették közrabszolgává, de külön díjazást vagy kedvezményt nem kapott a nehéz körülmények között végzett munkájáért vagy katonáskodásáért.

Egy másik módja a közrabszolga megváltásának az volt, hogy valaki nemesi rangját „visszaadta” az államnak, vagyis lemondott rangjáról és az ezzel járó kiváltságokról, s ezért cserébe kérelmezte apja, anyja vagy felesége felszabadítását. Ehhez két nemesi rendfokozat visszaadására volt szükség:

A 91 Ha valaki szeretne kétfokozatnyi nemesi rangot visszaadni, hogy ezzel felszabadítsa vér szerinti apját vagy anyját, egy személyt, akit közrabszolgává vagy közrabszolganővé tettek, továbbá ha egy közrabszolga [annyi] fejet vág le, amennyiért *gongshi* 公士[936] [rangot kapna], s kérelmezi, hogy visszaadja *gongshi* rangját, hogy ez által felszabadítsa régi feleségét, aki közrabszolganő, egy személyt, azt engedélyezzék, szabadítsák fel és tegyék közemberré. Ha iparos közrabszolga vág le fejeket, vagy más ember vág le fejeket, s ez által felszabadul, akkor mindkét esetben rendeljék el, hogy iparosként dolgozzon. Ha nem csonkítatlan, akkor a rejtett hivatalban dolgozzék iparosként. *[Törvény] a katonai rangokról.*[937]

[934] *Tongsheng* 同牲(生): a szó a korban az ugyanattól az apától származó testvéreket jelentette. A jelen esetben egyértelműen lánytestvérről van szó.
[935] *SHD:* 91.
[936] A *gongshi* a legalacsonyabb nemesi rangfokozat volt.
[937] *SHD:* 93.

A cikkely igazolja az a történeti forrásokból jól ismert tényt, hogy nemesi rangra elsősorban háborúban, ellenséges fejek levágásával lehetett szert tenni. Az, hogy a cikkelyben fejeket levágó iparos közrabszolga is szerepel, jelzi, hogy a közrabszolgák katonai szolgálatot is teljesíthetett. Ugyanakkor az is kiderül, hogy felszabadulása után a közrabszolga nem vált teljessé szabaddá: ha közrabszolgaként iparos volt, akkor szabadulása után is iparos munkát kellett végeznie; ha pedig megcsonkították, akkor a falépítőkhöz hasonlóan neki is rejtett hivatalban kellett dolgoznia.

A közrabszolgák helyzetéről az alábbi cikkelyek tartalmaznak még információt:

A 59 Olyan közrabszolganő esetén, aki két ember munkáját végzi, [annak munkája] egy iparos [munkájának] felel meg. Négy olyan közrabszolga [munkája], akik egymást váltják [a szolgálatban], egy iparos [munkájának] felel meg. Olyan kis közrabszolgák és közrabszolganők esetén, akik alkalmazhatók, öt személy [munkája] felel meg egy iparosének. *Szabványok az iparosoknak.*[938]

Nem tudjuk, hogy a munkaértékek megfeleltetésének milyen jellegű elszámolásnál volt jelentősége. Elképzelhető, hogy a közrabszolgák büntetését egyes esetekben nem időtartamban, hanem ledolgozandó munkaértékben adták meg. Tehát ha egy közrabszolga az állam számára fontos, jártasságot igénylő munkát végzett, akkor hamarabb szabadult, mint az egyszerű fizikai munkát végző társai. Ugyanígy, ha az elítélt nem egyszerre dolgozta le büntetését, hanem másokkal felváltva, akkor később vált szabaddá.

A következő rendelkezés értelme sem teljesen világos:

A 65 […] Ha egy közrabszolgának van felesége, s a feleség [másokkal] felváltva[939] [dolgozik], valamint ha a feleség kint van, akkor [a közrabszolga] maga feleljen a ruházkodásáért. […][940]

Úgy tűnik, hogy ha a közrabszolga felesége olyan helyzetben volt, hogy elláthatta férjét ruházattal („kint” [*wai* 外])volt, vagyis nem zárták el a társadalomtól, illetve csak időszakos szolgálatot teljesített az államnak), akkor az állam nem gondoskodott az elítélt ruházatáról.

Az alábbi cikkelyből kiderül, hogy a közrabszolgákra állami eszközöket vagy állatokat bízhattak, ezek elvesztése esetén azonban a kárt fejadagmegvonással, illetve munkával meg kellett téríteniük:

[938] *SHD:* 74.
[939] Geng, lásd 927. jegyzet.
[940] *SHD:* 87.

A 39 […] Ha közrabszolgák vagy közrabszolganők elveszítik az állami eszközöket vagy háziállatokat, attól a naptól fogva napi és havi ruházatukat és ellátmányukat csökkentsék, de ne többel, mint egyharmaddal. Számolják ki az általuk elvesztett [javak] értékét. Ha az év végén a ruházkodásból és ellátmányból [levont összegek] nem elegendőek a teljes [kár] megtérítésére, akkor rendeljék el [a kár] ledolgozását. Ha nem rendelik el [a kár ledolgozását], és az érintett személy meghal vagy megszökik, akkor rendeljék el a hivatal felügyelőjének és a felelős hivatalnokoknak, hogy helyette térítsék meg [a kárt]. *[Törvény] a fémről és vászonról.*[941]

A közrabszolgáknak kiosztott élelem- és ruhaellátmányról gondos nyilvántartást vezettek. Áthelyezésükkor az így vezetett nyilvántartást továbbították az új állomáshely illetékes hivatalnokaihoz:

A 110 Ha a határkörzetek (*dao* 道) hivatalai közrabszolgákat vagy közrabszolganőket helyeznek át egymáshoz, s az embereket már összegyűjtötték, akkor jegyezzék fel, hogy [az illető hány] évig, hónapig és napig kapott fejadagot, kapott-e ruházatot vagy nem, van-e felesége vagy nincs. Aki kapott, annak a törvény szerint folytassák a táplálását és ruházását. *[Törvény] az alávetett országokról.*[942]

A fentiek alapján látható, hogy a közrabszolgákra meglehetősen bonyolult szabályozás vonatkozott, s hogy tényleges helyzetük igen változatos lehetett. Különböző munkákat végezhettek a legdurvábbtól, a falak építésétől kezdve egészen a hímzésig; büntetésüket nem feltétlenül állami szolgálatban töltötték, s különböző módon ki lehetett váltani őket. Ellátásukról és ruházatukról csak bizonyos esetekben gondoskodott az állam, ilyenkor fejadagjuk megegyezett a falépítőkével.

X.4.4. Rablók elleni őr (sikou 司寇)

A s*ikou* 司寇, „rablók elleni őr”, esetleg „határőrszolgálat”:[943] a negyedik fokozatú büntetés, amely két módon volt kiszabható. Egyrészt lehetett valakit eleve *sikou*vá ítélni (a Han-korban e büntetés két évig tartott), másrészt pedig, mint láttuk, a súlyosabb kényszermunkát végzők bizonyos idő letelte után *sikou*vá válhattak. A Kr. e. 167-es igazság-

[941] *SHD:* 60.
[942] *SHD:* 110.
[943] Megjegyzendő, hogy a szó korábbi szövegekben (például a *Shujing*ban) az egyik, igazságszolgáltatással foglalkozó főhivatalnokot jelentette (lásd MASPERO 1978: 77 és *passim*, ahol CSONGOR B. a kifejezést „a bűnösök igazgatójának” fordította).

szolgáltatási reform után a falépítők három év után rőzsegyűjtővé váltak, majd egy újabb év után *sikou* lett belőlük, s újabb egy év után szabadultak.[944] Az a tény, hogy ezt az intézkedést feljegyezték, arra enged következtetni, hogy Kr. e. 167 előtt a rendszer ettől eltért. A *sikou* mind férfi, mind női elítéltet jelenthetett.

A *sikou* az alábbi cikkelyekben fordul elő: A 15, 65, 69, 71, 103; D 7, 97 *(nai),* 98; Z 22. Bár mindössze egyetlen cikkelyben szerepel csonkító büntetés, feltételezhető, hogy a *sikou*k általános kísérő büntetése volt a szakáll-leborotválás.

A *sikou*k által végzett szolgálatokkal, illetve életkörülményeikkel a falépítőket tárgyaló pontban foglalkoztunk.

X.4.5. Vigyázó (*hou* 候)

A *hou*, „vigyázó" volt a legenyhébb büntetés, amely a Han-korban egy évig tartott; konkrét tartalmát nem ismerjük.[945] A vigyázó az alábbi cikkelyekben fordul elő: A 103; C 2 *(nai),* C 4 *(nai);* D 97 *(nai)*. Feltételezhető, hogy a *sikou*k általános kísérő büntetése a szakáll-leborotválás volt. A shuihudi iratokban a büntetés tartalmával csupán egyetlen cikkely foglalkozik:

A 103 Vigyázókat, *sikou*kat, továbbá őrizetben lévőket ne merészeljenek a hivatali raktárak segédírnokaivá, valamint a tiltott parkok őrzőivé tenni. *A gazdálkodási miniszterről; vegyes [szabályok].*[946]

E rendelkezésen kívül, miszerint bizonyos felelősségteljesebb feladatokat nem szabad az elítéltekre bízni, más adatunk nincs a vigyázókkal kapcsolatban.

A kényszermunkához kapcsolódóan érdemes megemlíteni, hogy börtönbüntetés nem létezett: mivel, mint már említettük, a szabadság nem számított jelentős értéknek, megvonása sem lehetett túlságosan elriasztó büntetés. Ez alól két látszólagos kivétel van. Az egyik a hatalmi harcokban éppen vesztes magas rangú személyek őrizetbe vétele, mozgásuk korlátozása: ez azonban inkább a politikai csatározások, mint a büntetőjog területére tartozik. A másik a gyanúsítottak őrizetbe vétele és fogságban tartása: de ez önmagában nem számított

[944] *RCL:* 15.
[945] *RCL:* 15, 88 (A 103/1. jegyzet).
[946] *SHD:* 107.

büntetésnek, csak arra szolgált, hogy megakadályozza a terheltek megszökését az ítélet meghozatala előtt, vagyis egyfajta vizsgálati fogságot jelentett.[947]

A kényszermunka-büntetés nagy súlya a kínai büntetőjog rendszerében sokáig fennmaradt, találkozhatunk vele például a *Vízparti történet* számos betyárjának élettörténetében.[948] Talán nem túlzás azt állítani, hogy a hagyomány a mai napig érezteti hatását: a Kínai Népköztársaságban máig jellemzőbb az elítéltek „munka általi átnevelésre" (*laogai* 勞改) küldése, mint a kisszámú börtön valamelyikében való elhelyezése.[949]

Meg kell még jegyezni, hogy a kényszermunka nem azonos a közmunkával: míg az előbbi a bűnözők büntetése, az utóbbi minden közszabad kötelessége. A közmunkának két formája volt: egyrészt részvétel a középítkezéseken és egyéb munkálatokban, másrészt pedig katonai szolgálat (a Han-korban az előbbi elvileg évi egy hónap, az utóbbi egy ember életében két év volt[950]).

A csonkításhoz és a kényszermunkához kapcsolódóan érdemes idézni a *Hanshu Xingfazhi* című fejezetének vonatkozó részeit, amelyek a Kr. e. 167-es igazságügyi reformot részletezik.

X.4.6. A Han-házi Wen császár reformjai

Kr. e. 167-ben a Han-házi Wen császár átfogó büntetési reformokat vezetett be, melyek célja a büntetések enyhítése volt. Bár ezen intézkedések nem tartoznak az általunk tárgyalt időszakhoz, a *Xingfazhi*ben leírt rendelkezések az első átfogó forrásai a Han-kori büntetési rendszernek, s következtetni lehet belőlük a Qin-beli állapotokra. Ezért itt a büntetésekhez kapcsolódóan idézzük a *Xingfazhi* beszámolóját a rendeletről:

> Császári rendelkezés a császári írnokok (*yushi* 御史) számára: „Hallottuk, hogy Yu 虞 úrnak, [Shunnak] az idején elválasztották [a többiekétől a bűnösök] ruháját és kalapját, megkülönböztették jelvényeiket és ruházatukat, s ez szolgált megszégyenítésül, így a nép nem szegte meg [a törvényeket]. Milyen tökéletessége

[947] A szabadságvesztés-büntetés hasonlóan korlátozott alkalmazása jellemző volt például a középkori magyar büntetőjogra is (MEZEY 1996: 264–265).
[948] Lásd például SI NAJ-AN 1961: I. kötet 118, 405–415 (itt egy egész fejezet egy munkatáborban, „a Béke és a Nyugalom Táborában" játszódik); 525; II. kötet 260, 384, 454, 599–600.
[949] LADANY 1992: 111–112. Megjegyzendő, hogy a szerző a szovjet minta követésének tartja a munkatáborok felállítását, pedig a valóságban – mint ahogy azt éppen a shuihudi leletek bizonyítják – a kényszermunka intézménye legalább kétezer éves múltra tekintett vissza Kínában.
[950] *RCL:* 11.

volt ez a [jó] kormányzásnak! Jelenleg a törvényben három megcsonkító büntetés (*rouxing* 肉刑) szerepel,[951] de a gonoszság nem szűnik meg. Hol lehet a hiba? Nem azért van ez, mert erényünk csekély, így a tanítás nem válik világossá [a nép előtt]? Mélyen szégyelljük magunkat. Így mivel a nevelés és az útmutatás nem tiszta, az ostoba nép beleesik [a bűnbe]. A *Dalok könyvé*ben ez áll: »A vidám és szerető úr: a nép apja és anyja. «[952] Mostanság, ha az emberek vétket követnek el, a tanítás még nem terjed ki rájuk, de már alkalmazzák náluk a büntetéseket. Lehet, hogy szeretnék megváltoztatni viselkedésüket, hogy megjavuljanak, de az [ehhez vezető] út nem elérhető. Mi ezt nagyon sajnáljuk. Ha [valakit] megcsonkítanak, akkor a végtagot levágják, a bőrt felsértik, s élete végéig nem nő ki. Milyen fájdalmasak e büntetések, s [mi] milyen erénytelenek [vagyunk]! Hogy is felelhetnénk meg »a nép apja és anyja« eszméjének? Töröltessenek el a csonkító büntetések, s legyen, amivel felváltják azokat. Rendeltessék el az is, hogy a bűnösök, mindegyikük [bűnük] súlyosságától vagy enyheségétől függően, feltéve, ha nem szöknek meg és nem menekülnek el, éveik teljesítésével bocsátassanak el (*mian* 免). Legyen mindebből rendelet!"

Zhang Cang 張蒼 főminiszter[953] (*chengxiang* 丞相) és Feng Jing 馮敬, a császári főtitkár[954] (*yushi daifu* 御史大夫)[955] a következő beterjesztést írták:

„A gonosztetteknek a csonkító büntetésekkel való megakadályozása: igen régről eredő [gyakorlat]. Felséged felvilágosult rendelkezést adott ki, amelyben sajnálkozik afelett, hogy ha a néptömegekből [valaki] egyszer is vétket követ el, azt megcsonkítják, s élete végéig nem nő ki [újra a levágott végtag], s emellett ha a bűnös szeretné megváltoztatni viselkedését, hogy megjavuljon, az [ehhez vezető] út nem érhető el. [Ez] hatalmas erényesség[re vall], amilyet mi, alattvalóid nem érhetünk el. Mi, alattvalóid, tiszteletteljesen megvitattuk [az ügyet], és azt kérjük, hogy a következő törvény adassék ki:

»Azokat, akiknek [bűnükért] a fej leborotválása[956] járna, hagyják csonkítatlanul (*wan* 完), és váljék belőlük falépítő (*chengdan* 城旦) vagy gabonaőrlő (*chong* 舂). Azoknak, akiknek tetoválás (*qing* 黥) járna, borotválják le a fejét (*kun* 髡), tegyenek rájuk nyakkalodát (*qian* 鉗), és váljék belőlük falépítő vagy gabonaőrlő. Azok, akiknek orrlevágás (*yi* 劓) járna, kapjanak háromszáz botütést (*chi* 笞). Azok, akiknek a bal lábfej levágása (*zhan zuozhi* 斬左止) járna, kapjanak ötszáz botütést. Azok, akiknek a jobb lábfej levágása (*zhan*

[951] Valójában a korban legalább ötféle csonkító büntetés létezett: tetoválás, orrlevágás, bal lábfej levágása, jobb lábfej levágása, ivartalanítás. Meng Kang 孟康 (kb. 180–260) kommentárjában így magyarázza az ellenmondást: „A tetoválás és az orrlevágás az kettő, s ha a bal és a jobb lábfej levágását egynek számítjuk, akkor az összesen három." (黥、劓二，刖左右趾合一，凡三也。) (*Hanshu* 23: 1098/5. jegyzet.) Az ivartalanítást Meng Kang nem említi.

[952] Az idézet a *Shijing* 251. verséből való.

[953] Zhang Cang (megh. i. e. 152) eredetileg a Qin-dinasztia hivatalnoka volt, majd a Han-ház első évtizedeiben is fontos tisztségeket töltött be. I. e. 176–162 között Wen császár főminisztere volt. Életrajzát lásd *Shiji* 96 és *Hanshu* 42, lásd még LOEWE 2000: 675–676.

[954] Feng Jing i. e. 177-től a vendégek felügyelője (*dianke* 典客), majd i. e. 177-től i. e. 162-ig császári főtitkár volt; tevékenységéről viszonylag keveset tudunk. Lásd *Shiji* 118: 3077, 22: 1127; lásd még LOEWE 2000: 99.

[955] A császári főtitkár a „három főhivatalnok" (*san gong* 三公), vagyis a három legfőbb központi méltóság egyike volt. Eredetileg a főminiszternek (*chengxiang* 丞相) volt alárendelve, de hivatala idővel függetlenedett. Fő feladata a bürokrácia ellenőrzése, a hivatalnokok jogi felügyelete volt. A tisztségről lásd BIELENSTEIN 1980: 8–10.

[956] A szövegben a *wan* 完, 'csonkítatlan' jelentésű írásjegy szerepel, ez azonban nyilvánvalóan elírás, hiszen éppen ezen büntetést elszenvedőket hagyják a továbbiakban csonkítatlanul. Minden bizonnyal a *wan* helyett eredetileg a hozzá némileg hasonló *kun* 髡 írásjegy szerepelt, mely a fej leborotválását jelenti.

youzhi 斬右止)[957] járna, továbbá azok, akik embert öltek (*sharen* 殺人), de [lelepleződésük] előtt feljelentették magukat (*zigao* 自告); továbbá a hivatalnokok, akiket kenőpénz elfogadásáért (*shouqiu* 受賕) vagy a törvény elferdítéséért (*wangfa* 枉法) vonnak felelősségre, vagy akik járási vagy hivatali javakat őriztek, de loptak (*dao* 盜) belőlük – mindezeket, ha már elítélték őket, de megszöknek, s újra botozással járó bűnt követnek el, fejezzék le a piacon (*qishi* 棄市).

Azok a bűnösök, akiknek már döntöttek az ügyében, s csonkítatlanul hagyva őket falépítésre vagy gabonaőrlésre ítélték őket, azokból három év leteltével váljék rőzsegyűjtő (*guixin* 鬼薪) vagy rizsrostáló (*baican* 白粲). Egyévnyi rőzsegyűjtés vagy rizsrostálás után legyen belőlük közrabszolga vagy közrabszolganő (*lichenqie* 隸臣妾). Egy évnyi közrabszolgaság után bocsássák el őket (*mian* 免), és váljék belőlük közember (*shuren* 庶人).

A közrabszolgák és közrabszolganők két év leteltével váljanak rablók elleni őrré (*sikou* 司寇). Egy év rablók elleni őrködés után, illetve ha valaki két évig [volt rablók elleni őr, illetve][958] olyan [munkát] végzett, mint a rablók elleni őrök (*zuo ru sikou* 作如司寇)[959] – mind[két esetben] mentesítsék őket és váljék belőlük közember.

Ha [azonban ezekben az esetekben] a bűnös megszökik és elmenekül, továbbá a szakáll-leborotválással (*nai* 耐)[960] járó és ennél súlyosabb bűnöknél, ezt a rendeletet ne alkalmazzák.

Akiket a korábbi törvény szerint megcsonkítottak és falépítővé vagy gabonaőrlővé tettek [valamennyi] évre, de nem tiltottak el és zártak ki (*jingu* 禁錮)[961] [a hivatalviselésből] – azok [büntetésének időtartamát] tegyék hasonlóvá [a jelen törvény szerint elítélt] csonkítatlan falépítők és gabonaőrlők [letöltendő] éveinek számához, majd mentesítsék őket.«

Mi, szolgáid, életünket kockáztatva, ezt kérjük [felségedtől].”

A [császár] így rendelkezett: „Jóváhagyjuk.”[962]

---

[957] Ez, mint már említettük, a valóságban mindkét lábfej levágását jelentette, s az ivartalanítás után ez volt a legsúlyosabb csonkító büntetés.

[958] HULSEWÉ kiegészítése (*RHL:* 336, 382–383/180. jegyzet). A súlyosabb kényszermunkára ítéltek büntetésük letelte után még egy évig dolgoztak *sikou*ként, azokat viszont, akiket eleve *sikou*vá ítéltek, két évig tartották fogva.

[959] Ez utóbbi kifejezés nyilván a *sikou* büntetés női megfelelőjére utal, amelynek nem volt külön neve.

[960] A mondat jelzi, hogy a fenti enyhítő rendelkezések csak azokra vonatkoztak, akiket csonkítatlanul (*wan* 完) végzendő kényszermunkára ítéltek.

[961] A kifejezésről lásd *RHL:* 383/183. jegyzet.

[962] 制詔御史：蓋聞有虞氏之時，畫衣冠異章服以為戮，而民弗犯，何治之至也！今法有肉刑三，而姦不止，其咎安在？非乃朕德之薄，而教不明與！吾甚自愧。故夫訓道不純而愚民陷焉。詩曰：『愷弟君子，民之父母。』今人有過，教未施而刑已加焉，或欲改行為善，而道亡繇至，朕甚憐之。夫刑至斷支體，刻肌膚，終身不息，何其刑之痛而不德也！豈稱為民父母之意哉？其除肉刑，有以易之；及令罪人各以輕重，不亡逃，有年而免。具為令。」丞相張蒼、御史大夫馮敬奏言：「肉刑所以禁姦，所由來者久矣。陛下下明詔，憐萬民之一有過被刑者終身不息，及罪人欲改行為善而道亡繇至，於盛德，臣等所不及也。臣謹議請定律曰：諸當完者，完為城旦舂；當黥者，髡鉗為城旦舂；當劓者，笞三百；當斬左止者，笞五百；當斬右止，及殺人先自告，及吏坐受賕枉法，守縣官財物而即盜之，已論命復有笞罪者，皆棄市。罪人獄已決，完為城旦舂，滿三歲為鬼薪白粲。鬼薪白粲一歲，為隸臣妾。隸臣妾一歲，免為庶人。隸臣妾滿二歲，為司寇。司寇一歲，及作如司寇二歲，皆免為庶人。其亡逃及有罪耐以上，不用此令。前令之刑城旦舂歲而非禁錮者，如完為城旦舂歲數以免。臣昧死請。」制曰：「可。」*Hanshu* 23: 1098–1099.

A fenti rendelkezés az első összefoglalása a Han-kori büntetési rendszernek, s szerepel bennük valamennyi, fentebb vázolt csonkító és kényszermunka-büntetés. Ugyanakkor a rendszer megreformálása éppen azt jelenti, hogy Kr. e. 167 előtt nem pontosan ilyen volt a szisztéma: még alkalmazták a csonkító büntetéseket, és a kényszermunka-büntetések hossza is eltérő lehetett. Az egyes csonkítások és kényszermunka-fokozatok súlyosság szerinti rangsora azonban nyilvánvalóan hasonló volt a korábbihoz. A részletnek a shuihudi iratokkal való összevetése jelzi, hogy a Qin-kor és Kr. e. 167 között nem volt jelentősebb változás a büntetési rendszerben. Mindezt a zhangjiashani leletek is igazolják.

X.5. Botozás (*chi* 笞)[963]

A botozást – amelyet bambuszhusánggal hajtottak végre – három esetben alkalmazhatták: egyrészt vallatáskor, tehát *nem* büntetésként; másrészt kisebb súlyú kihágások megtorlásakor; harmadrészt pedig a kényszermunka mellett kiegészítő büntetésként.

A vallatáskor történő botozásról érdekes tanácsok – vagy parancsok? – találhatók a *Minták* két cikkelyében. Ezekből látható, hogy a Qin-beli büntetőeljárásban a kínvallatást bizonyos keretek közé szorították.[964]

E 1 Bűnügyek tárgyalása (*Zhi yu* 治獄)

Ha bűnügyek tárgyalásakor iratok segítségével, botozás nélkül ellenőrizni lehet a vallomást, és kideríthetők az illetővel kapcsolatos körülmények, az a magasabb rendű [eljárás]. A botozás alkalmazása alacsonyrendű: a megfélemlítés kudarc.[965]

E 2 Kihallgatás a tárgyaláson (*Xun yu* 訊獄)

Minden tárgyaláson először végig kell hallgatni [a vádlott és a tanúk] szavait, s le kell azokat jegyezni, hogy mindegyik megtehesse vallomását.[966] Ha [a bíró] tudja is, hogy az illető hazudik, nem kell azonnal nyomást

[963] Egy botozást ábrázoló – valószínűleg késő császárkori – metszetet közöl SHAPIRO 1990: 54.
[964] Érdemes megjegyezni, hogy a büntetőeljárással kapcsolatos baoshani 包山, Chu-beli 楚 szövegek nem tesznek említést botozásról, viszont itt a per fontos része a két fél és tanúik esküje – ez utóbbiról viszont a shuihudi iratokban nincs szó. Talán a miszticizmussal, vallási elemekkel jobban átszőtt, „babonás" Chuban a szellemek haragjától való félelem elég visszatartó erő volt a hamis eskütől, így botozásra nem volt szükség, míg a „földhözragadtabb" Qinben olyan eszközhöz kellett fordulni, mint a bambuszbot (WELD 1999: 94, 96–97). Korábban egyébként valószínűleg az egész kínai világban elterjedt volt a viták eldöntésénél az eskü, különösen a földisten oltáránál: emlegettek eseteket, amikor a hamisan esküvő ott helyben szörnyet halt, még mielőtt esküje végére ért volna (MASPERO 1978: 147; lásd még NEEDHAM 1956: 523).
[965] *SHD:* 245–246.
[966] *Ci* 辭, vö. D 79.

gyakorolnia.[967] Ha az egész vallomást lejegyezték, de maradtak tisztázatlan pontok, [a bíró] gyakoroljon nyomást. Ha a nyomásgyakorlást követően [a bíró] ismét végighallgatta és lejegyezte a magyarázó vallomást, újból szemügyre kell vennie a mondottak érthetetlen [pontjait], s megint nyomást kell gyakorolnia. Ha [a bíró] a végletekig vitte a nyomásgyakorlást, de [a vallatott illető] újból és újból hazudik, szavait megváltoztatva, nem adva be a derekát, akkor azokat, akiket a törvény szerint meg kell botozni, botozzák meg. A botozás alkalmazásakor le kell jegyezni: „Beszámoló:[968] Mivel *X* újból és újból megváltoztatta szavait, s zavaros volt a vallomása, a vallatás folyamán *X* megbotoztatott."[969]

A botozásról mint büntetésről keveset tudunk, a shuihudi iratokban csak néhány cikkelyben szerepel. Az A 7 cikkely szerint ha az állami tulajdonú ökrök lefogytak, akkor az értük felelős személy az ökör derékbőségének minden egyhüvelyknyi csökkenéséért tíz botütést kapott; ha pedig a faluban tartott osztályozáskor az ott tartott állami ökrök állapota nem volt kielégítő, akkor a falufőnököt harminc botütéssel sújtották.[970] Az A 70 cikkely alapján a falépítők vagy gabonaőrlők által az állami eszközökben okozott kár minden garasáért az vétkest tíz botütés sújtotta, illetve húsz garas felett tetőtől talpig megbotozták.[971] A C 12 szerint a kézművesként dolgozó falépítők, ha termékeik hitványak, fejenként száz botütést kapnak; továbbá a munkások ötven botütést kapnak, ha az általuk készített szekerek nem megfelelők.[972] A D 110-ben ha a falépítők között fogva tartott közrabszolgák megszöknek, de még elítélésük előtt feladják magukat, ötven botütést kapnak.[973] A D 143 cikkely szerint ötven botütés jár annak, aki nem jelenik meg a közmunkára való gyülekezőn.[974]

[967] *Jie* 詰, „nyomást gyakorol, faggat, sürget" stb. A szó a tárgyalásnak azt a szakaszát jelenti, amelyben a bíró keresztkérdésekkel, a tényekkel, törvényekkel és más vallomásokkal való szembesítés által próbál beismerő vallomást kicsikarni a vádlottból.
[968] *Yuanshu* 爰書, „beszámoló, jelentés". A *Minták* cikkelyei többségének címében szerepel a kifejezés (kivéve E 1, 2, 4, 5), amely azoknak a hivatalos iratoknak a típusát jelzi, amelyeknek a cikkelyek mintájául szolgálnak. A szó pontos értelme vitatott; az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a *yuanshu* olyan jelentés, amelyet az alacsonyabb rangú hivatalnok ír feletteseinek az általa intézett konkrét ügyek részleteiről. Ezekben általában rögzíti az érintettek státusát, nevét, lakóhelyét, a történteket, a felek vallomásait, és az intézkedéseket, amelyeket ő tett. A *yuanshu*k ítéleteket nem tartalmaznak; valószínűleg az ítélkezés menete bizonyos ügyekben úgy zajlott, hogy az alacsony rangú hivatalnok a *yuanshu*ban rögzítette az ügy részleteit, azt felterjesztette felettesének, aki meghozta az ítéletet, s ezt válaszában *(bao* 報*)* visszaküldte az első fokon eljáró hivatalnoknak. A *yuanshu* kifejezés különböző értelmezéseiről lásd MCLEOD–YATES 1981: 123–129; BODDE 1982: 2–3. Megjegyzendő, hogy JI XUN (1976: 5) szerint e *yuanshu*k a későbbi precedenseknek (*bi* 比*, anli* 案例) felelnek meg, de ez a nézet hibás, hiszen éppen az ítéletek hiányoznak, amelyek által az eset precedens értékűvé válhatna. Lásd még LOEWE 1977: 129.
[969] *SHD:* 246.
[970] *SHD:* 30–31.
[971] *SHD:* 89–90.
[972] *SHD:* 137.
[973] *SHD:* 208.
[974] *SHD:* 220–221.

A Han-kori botozásról több adatunk van. Mint fentebb láttuk, Han Wendi császár a csonkító büntetéseket bizonyos esetekben botozással váltotta fel. Ez azonban éppen nem enyhülést hozott, mivel a botbüntetésbe sokan belehaltak:

Ezután kifelé az a hír járta, hogy a büntetések enyhültek, de valójában az embereket megölték. [Akiket ugyanis korábban] a jobb lábfej levágásával sújtottak, azoknak most halálbüntetés járt. Akiket [korábban] a bal lábfej levágásával sújtottak, az ötszáz botütést kapott, akiket [korábban] orrlevágással sújtottak, az háromszáz botütést kapott – általában az [elítéltek] többsége belehalt [ennyi botütésbe].[975]

Emiatt a következő császár enyhíteni volt kénytelen a botbüntetést, és szabályozni annak végrehajtási módját:

Jingdi 景帝 császár[976] első évében (i. e. 156) a következő rendeletet adták ki:

„A botozás és a súlyos bűnökért [járó halálbüntetés] között nincs különbség; ha valakinek szerencséje van, és nem hal bele [a botozásba], az sem élhet [többé] emberként. Ezért az alábbi törvényt adjuk ki: »Az ötszáz botütés háromszáznak olvasandó; a háromszáz botütés kétszáznak olvasandó.«"

De [a nép] továbbra sem maradt ép. Elérve a Zhong[yuan] 中[元] [uralkodási éra] (i. e. 149–144) hatodik évébe (i. e. 144), [Jingdi császár] újra kiadott egy rendeletet, amelyben ez állt:

„A botozás alkalmazásakor előfordul, hogy [a bűnös] meghal, mielőtt a botozás befejeződne. Mi ezt nagyon sajnálatosnak tartjuk. Ezért enyhítjük [a büntetést], a háromszáz botütés kétszáznak olvasandó, a kétszáz botütés pedig egyszáznak." [A rendelet] ezt is tartalmazta: „A botozás: a tanítás eszköze. Adjunk hát ki rendeletet a husáng [méretéről]!"

Liu She 劉舍 főminiszter[977] és Wei Wan 衛綰, a császári főtitkár[978] az alábbit kérelmezték:

„Ami a botozást illeti, a husáng hossza legyen öt láb; vastagsága a nyelénél legyen egy hüvelyk, s mivel bambuszról van szó, a végénél legyen fél hüvelyk vékony, a csomókat pedig simítsák el.[979] Akit meg kell

[975] 是後，外有輕刑之名，內實殺人。斬右止者又當死。斬左止者笞五百，當劓者笞三百，率多死。*Hanshu* 23: 1099.

[976] Xiaojing 孝景, Jingdi vagy Jing császár, Wen császár fia, i. e. 157–141 között uralkodott. Uralma alatt a Wendi alatti konszolidáció folytatódott, s a királyságok i. e. 154-es felkelésének leverésével tovább nőtt a központi kormányzat hatalma. Uralmáról lásd *Shiji* 11 (e fejezet meglehetősen csonka), illetve *Hanshu* 5; lásd még TWITCHETT–LOEWE 1986: 138–144, LOEWE 2000: 338–344.

[977] Liu She i. e. 170-től különböző tisztségeket viselt, i. e. 147–143 között főminiszter (*chengxiang* 丞相) volt. Lásd *Shiji* 11: 445, *Hanshu* 16: 614; lásd még LOEWE 2000: 353.

[978] Wei Wan (megh. i. e. 130) különböző tisztségeket viselt, i. e. 154-ben tábornokként vett részt a királyságok lázadásának leverésében. I. e. 147-től császári főtitkár (*yushi daifu* 御史大夫), majd i. e. 143-tól – Liu She utódjaként – főminiszter volt i. e. 140-ig. Lásd *Shiji* 103: 2768, 107: 2842; *Hanshu* 5: 147, 6: 156, 46: 2200, 52: 2378; lásd még LOEWE 2000: 577.

[979] Egy láb (*chi* 尺) 23,1 cm, egy hüvelyk (*cun* 寸) 2,31 cm. (TWITCHETT–LOEWE 1986: xxxviii). A husángnak tehát 115,5 cm hosszúnak, s 2,3 cm, illetve 1,2 cm vastagnak kellett lennie.

botozni, annak a tomporát botozzák meg. Nem szabad lecserélni a [botozást végző] embert; csak ha egy bűnért befejezték [a büntetés végrehajtását], akkor válthatják le."[980]

Nem tudjuk, hogy a Qin-korban léteztek-e ilyen részletes szabályok a botozásra vonatkozóan, leszámítva az E 1–2 cikkelyben foglaltakat. Ez utóbbi cikkelyek léte azt jelzi, hogy a hivatalnokok gyakran visszaélhettek a botozás eszközével a vallomás kicsikarása érdekében.

X.6. Rabszolgává tétel

A rabszolgává tétel, úgy tűnik, egyfajta mellékbüntetés volt: a bűnt elkövető személy közeli hozzátartozóit „foglalták le" *(shou* 收), s tették rabszolgává (D 55, 96, 149).[981] A büntetés két helyen (D 150, 174)[982] önállóan szerepel, de a szövegkörnyezetből további részletek nem derülnek ki. A Z 17 cikkelyben egy férfit ártatlanul tetoválásra és falépítésre ítélnek, a feleségét és gyermekeit pedig eladják rabszolgának. Amikor ártatlansága kiderül, a járási hivatal kiváltja őket.[983] A rabszolgává tétel részleteiről e dokumentum sem számol be. A Qin-kori rabszolgaság intézménye külön tanulmányt igényelne, így a kérdéssel itt nem foglalkozunk.[984]

X.7. Száműzés (*qian* 遷)

A száműzés a kínai történelemben jól ismert büntetésnem, de a shuihudi szövegekben ritkán fordul elő, a *Kérdések és válaszok*ban mindössze hatszor (D 1, 48–50, 102–103).[985]

[980] 景帝元年，下詔曰：「加笞與重罪無異，幸而不死，不可為人。其定律：笞五百曰三百，笞三百曰二百。」猶尚不全。至中六年，又下詔曰：「加笞者，或至死而笞未畢，朕甚憐之。其減笞三百曰二百，笞二百曰一百。」又曰：「笞者，所以教之也，其定箠令。」丞相劉舍、御史大夫衛綰請：「笞者，箠長五尺，其本大一寸，其竹也，末薄半寸，皆平其節。當笞者笞臀。毋得更人，畢一罪乃更人。」*Hanshu* 23: 1100.

[981] *SHD:* 130, 201, 224. TŌKEI (1974: 59–60) szerint a bonyolult Zhou-kori szokások és ceremóniák kialakulásának egyik oka éppen az volt, hogy ezek megsértése kellő jogalapot biztosított az uralkodó osztálynak a szabadok rabszolgaságra vetéséhez. Bár úgy tűnik, a rabszolgaságra ítélés valóban elterjedt lehetett, ezt a véleményt túlzásnak tartjuk.

[982] *SHD:* 224, 235.

[983] *ZYS2:* 31–33.

[984] A Qin-beli rabszolgaságról bővebben lásd LIN JIANMING 1981, TANG ZANGONG 1981, YU HAOLIANG 1985a, YATES 2002. A kínai szerzők munkájával kapcsolatban komoly probléma, hogy a kínai ókort a rabszolgatartó társadalom marxi sémájába igyekeznek beilleszteni.

[985] *SHD:* 150, 177–178, 204.

Emellett a büntetés előfordul még az A 72, 90, C 5, 7, 20, E 17 cikkelyekben.[986] Sem a büntetés időtartama, sem a száműzetés helye nincs megadva (kivéve a leprásokra vonatkozó D 102–103 cikkelyeket, ahol „a leprásoknak kijelölt hely" [*li suo chu* 癘所處] szerepel). Ezen kívül a *Minták* egyik cikkelyében (E 17) a száműzés helyszíneként Shu 蜀 (a mai Sichuan 四川 egy része) szerepel. Ennél többet a száműzés Qin-beli gyakorlatáról nem tudunk, kivéve az alábbi rendelkezést, mely szerint a száműzetést meg lehetett váltani pénzzel:

A 72 […] Ha valaki a száműzetést megváltására pénzt szeretne beszolgáltatni [az államnak], akkor egynapnyi [száműzetésnek] 8 garas felel meg.

Két dolgot érdemes még megjegyezni: egyrészt azt, hogy a Han-korban száműzéssel általában előkelőbb személyeket, hercegeket, bárókat büntettek,[987] másrészt pedig azt, hogy a nyugati antikvitás általános gyakorlatával szemben Kínában a száműzés helye az ország határain *belül* volt, tehát a száműzött saját hazájának joghatósága alatt maradt. A *Minták*ban említett Shu Qinhez tartozott, annak távoli határterülete volt. Ugyanakkor a shuihudi szövegekben száműzéssel sújtott személyek többsége közember, vagyis a büntetés nem csak előkelőségeket sújthatott.[988]

X.8. Megszégyenítés (lu 戮)

Ez a büntetés csupán egyszer szerepel (D 41),[989] s csak a teljesség kedvéért említjük, mert számunkra kétséges, hogy a Qin-beli büntetési rendszer szerves eleme lett volna. A megszégyenítés az ellenség dicsőítéséért jár, s „meghatározása" a következő: „Élve megszégyeníteni, s ezt követően kettévágni. Ezt jelenti [a megszégyenítés]." A büntetés végrehajtásának pontos mikéntjéről semmit nem tudunk.[990] A *lu* más korokban egy kivégzési módot is jelentett, de itt az „élve megszégyeníteni" (*sheng lu* 生戮) kifejezés miatt ez az értelmezés nem lehet helytálló.

[986] *SHD:* 91, 92; 131, 133, 143; 261–262.
[987] *RHL:* 132–133.
[988] A száműzés Qin-beli gyakorlatáról lásd még LIU YONGPING 1998: 222–223.
[989] *SHD:* 173.
[990] A *Shuowen jiezi* (637) szerint a *lu* jelentése: ölni (*sha* 殺), s így szerepel sok más szövegben is.

X.9. Bírság (*zi* 贖)[991]

Érdekes módon, míg a Han-korban a „bírság” kifejezésére a – mai napig így használatos – *fa* 罰 szót alkalmazták, a Qin-beli rendelkezésekben a *zi* 贖 írásjegy szerepel ebben az értelemben. További különlegessége a Qin-beli gyakorlatnak, hogy a bírság összegét nem pénzben vagy aranyban adták meg, mint a Han-korban, hanem pajzsban, páncélzatban, és a páncél pikkelyeit összekötő fonálban.

A bírság a leggyakrabban a hivatalnokok büntetése volt, de éppen a *Kérdések és válaszok*ban számtalan olyan eset is található, amikor a bírságot közember fizeti. A bírság lehetett egy vagy két páncélzat (*jia* 甲), egy vagy két pajzs (*dun* 盾), illetve húsz vagy ötven egységnyi fonal (*luo zu* 絡組), amely a páncélt tartotta össze.[992] Nem tudjuk biztosan, hogy a gyakorlatban valóban magukat e tárgyakat kellett-e beszolgáltatni, vagy pedig az árukat pénzben. Az utóbbi valószínűbbnek tűnik, hiszen a fegyverek a Qin hadseregben szabványosítva voltak (lásd például Qin Shihuang agyaghadseregének egységes felszerelését[993]), s valószínűleg állami műhelyekben állították elő őket – értelmetlen lett volna tehát az állami műhelytől megvásárolni a páncélt, majd azt újra beszolgáltatni az államnak.[994] Egyetlen passzust a shuihudi iratokban is találunk, amely arra utal, hogy valójában pénzt kellett beszolgáltatni: a D 93 cikkely szerint „[Valakinek egy-] pajzsnyi bírságot kell fizetnie; [az illetékes hivatalnok] lefoglal 5000 garast, de elveszti…”[995] Eszerint a hivatalnok készpénzt foglalt le a bűnöstől, nem pajzsot. Emellett a *Tizennyolcféle Qin-beli törvény* számos cikkelyében szerepelnek bírságot ledolgozó személyek, akik munkájának értékét a passzusok pénzben adják meg, vagyis meghatározott pénzösszeget kellett ledolgozniuk. Feltételezhető, hogy a „páncélzat, pajzs beszolgáltatása” archaikus maradvány a Qin-beli jogban: valaha talán valóban fegyvereket kellett beadni, de a Kr. e. 3. századra már csak a név maradt meg a törvényszövegekben, a valóságban a fegyverek meghatározott pénzösszegnek feleltek meg.

[991] A bírságokról bővebben lásd HULSEWÉ 1978: 208–211; *RHL:* 134–135; A *zi* szó Han-kori meghatározását lásd *Shuowen jiezi:* 285.
[992] Az utóbbira a *Vegyes rendelkezések*ben van példa (C 11, C 13) – megjegyzendő, hogy a vértezet bőrlemezeit összetartó fonal selyemből volt, így viszonylag drága árucikknek számított. A korabeli páncélokról lásd TOKAJI 1997: 35–36, 42, 48/1.19. ábra, 56/1.41. ábra, 59/1.48–49. ábra.
[993] Jól látható a páncélzat például a következő fényképeken: FITZGERALD 1989: 103/128. kép; BLUNDEN–ELVIN 1995: 84–85.
[994] A kérdésről lásd még HULSEWÉ 1978: 210, ahol a szerző – igaz, indoklás nélkül – szintén azt valószínűsíti, hogy az államnak a felszerelés árát kellett befizetni.
[995] *SHD:* 171.

Néhány olyan esetet is találunk, ahol a bírság nem fegyverzet (vagy pénz), hanem az államnak nyújtott bizonyos szolgáltatás. A *Kérdések és válaszok* egyik cikkelye (D 6) szerint a más eperfáját megdézsmáló ember bírsága háromszor tíz nap közmunka, egy másik szövegcsoport egyik rendelkezésében a bírság egy vagy két év katonai szolgálat (C 8), egy cikkelyben (C 22) pedig az szerepel, hogy a besorozottak minden elcsalni próbált szolgálati napért bírságként négy hónap határ menti szolgálattal tartoznak.[996]

A befizetendő bírságot le lehetett dolgozni, az alábbi szabályok szerint:

A 68 Ha valaki bűncselekményt követ el, s emiatt bírságot vagy megváltási összeget kell fizetnie, vagy tartozik az államnak, azt a rendelkezés kiadásának napján kérdezzék meg, [hogy tud-e fizetni]. Ha nem tudja beszolgáltatni [az összeget] vagy megtéríteni [az adósságot], akkor a rendelkezés kiadásának napjától dolgozza le. Naponta 8 garast dolgozik le; ha az állam táplálja, akkor naponta 6 garast. Azoknak, akik a hivatali raktárban dolgozzák le [tartozásukat] s akiket az állam táplál, a férfiak egyharmad [mérő gabonát kapnak reggel és este], a nők pedig egynegyedet. A *gongshi*[997] vagy annál alacsonyabb[998] [rangot viselő személyek], akik csonkítás vagy halálbüntetés megváltását dolgozzák le, s a falépítők vagy gabonaőrlők között dolgozzák ezt le, azoknak nem kell vörös ruhát viselniük, s nem kell megbilincselni és megbéklyózni őket.

Rőzsegyűjtők, rizsrostálók, olyan őrizetben lévő személyek, akiknek nem vágták le a szakállát, más emberek olyan rabszolgái vagy rabszolganői, akik megváltási összeget, bírságot vagy adósságot dolgoznak le a falépítők között – mindezek viseljenek vörös ruhát, s béklyózzák és bilincseljék meg[999] őket. Ha valaki vezeti és felügyeli őket, s hagyja őket megszökni, akkor az illető bűncselekményt követ el.

A *baozi*k 葆子[1000] és a magasabb státusú személyek, akik csonkítás vagy annál súlyosabb [büntetés] megváltását dolgozzák le, egészen a halálbüntetésig, a hivatali raktárban dolgozzák le; egyiküknek sem szabad vezetnie vagy felügyelnie [más elítélteket].

Ha nem kérdezik [meg az érintettet, hogy tud-e fizetni], de hosszú ideig fogva tartják, akkor a nagy felügyelő, a járásfőnök-helyettes és a hivatal felügyelője bűncselekményt követ el.

Ha valaki bírságot, megváltási összeget vagy adósságot dolgozik le, s szeretné helyettesíttetni [magát], és az [érintett és a helyettesítő] életkora megegyezik, azt engedélyezzék. A műhelyekben dolgozóknak, továbbá a kereskedőknek, akik tartoznak, ne engedélyezzék a helyettesítést.

Ha egy háztartásból kettő vagy több ember dolgozik le bírságot, megváltási összeget vagy adósságot, és nincs, aki gondját viselné a háztartásnak, akkor egy személyt engedjenek el, s rendeljék el, hogy egymást váltva dolgozzák le [tartozásukat].

Ha valaki bírságot, megváltási összeget vagy adósságot dolgozik le, szeretne kölcsönvenni[1001] egy másik embert, hogy együtt dolgozzák le [mindezeket], azt engedélyezzék, de [a másik személyt] ne mentesítsék a közmunka és a katonai szolgálat alól.

---

[996] *SHD:* 154, 133–134, 145.
[997] A *gongshi* a legalacsonyabb nemesi rang volt.
[998] A szövegben hiba lehet, mivel a *gongshi*nél nem volt alacsonyabb rang.
[999] *Gou du lei di,* lásd 892. jegyzet.
[1000] A *baozi*kről lásd a jelen dolgozat VIII.2. pontját.

Minden olyan esetben, ha valaki nem tudja ruházni saját magát, az állam ruházza fel, de rendeljék el, hogy a ruházatát dolgozza le a törvények szerint. Ha valakinek napjai még nem teltek le, s részletekben [akarja] a pénzt beszolgáltatni,[1002] azt engedélyezzék.

Akik [munkával töltött] napokkal akarnak megfeleltetni egy csonkítást, s nem tudják magukat ruházni és táplálni, azokat is ruházzák és táplálják, de rendeljék el ezek ledolgozását.

Ha valakik a hivatalban dolgoznak, hogy bírságot, megváltási összeget vagy adósságot dolgozzanak le, s távol van az a hivatal, ahol az elszámolásukat vezetik, akkor a nyolcadik hónap végén mindegyikre vonatkozóan értesítsék az elszámolást vezető hivatalt a ledolgozott napok és a [nekik kiutalt] ruhák számáról. Nem szabad a kilencedik hónapnak véget érnie addig, amíg a végleges [elszámolás] megérkezik az illetékes hivatalba. Ha a hivatalok közel vannak egymáshoz, a kilencedik hónap végén értesítsék az elszámolást vezető hivatalt; az elszámolást ahhoz az évhez [vezessék be, amelyben] a ledolgozásra sor került.[1003]

Ha a köznép tagjainak bírságot, megváltási összeget vagy adósságot [kell befizetniük], és van egy rabszolgájuk vagy egy rabszolganőjük, egy lovuk vagy egy ökrük, s szeretnék [a tartozásukat ezzel] ledolgoztatni , azt engedélyezzék. *[Törvény a közmunkák] felügyelőiről.*[1004]

A cikkely azt bizonyítja, hogy ledolgozás szempontjából a bírságok, az egyéb büntetések megváltására fizetendő összegek és az állam felé fennálló tartozások között nem tettek különbséget. Egy napi munka 8 garasnak felelt meg, de ebből levonhatták az ellátás költségét, 2 garast. A bírság ledolgozására sor kerülhetett a falépítők és gabonaőrlők között, de a hivatali raktárakban is. Nem volt kötelező magának a vétkesnek ledolgoznia a bírságot: ha tudott maga helyett állítani egy vele egykorú személyt (például rabszolgát), illetve egy lovat vagy ökröt, az is dolgozhatott helyette. Egy másik emberrel együtt is ledolgozhatta az összeget, s valószínűleg részletekben is fizethetett. A bírságot ledolgozók munkával töltött napjairól, illetve a velük kapcsolatos kiadásokról pontos feljegyzéseket készítettek.

X.10. A büntetés megváltása (*shu* 贖)[1005]

A *Shujing* 書經 *Lüxing* 呂刑 fejezetében az szerepel, hogy állítólag már a Zhou-dinasztia Mu királya (Kr. e. 10. század) bevezette azt a rendszert, amelynek alapján az egyes

[1001] Itt a *ji* 籍 írásjegy áll, ami a szerkesztők szerint a *jie* 藉 kölcsönszava, ez utóbbi pedig a *jie* 借 „kölcsönöz” egy változata. Valószínűleg arról van szó, hogy a vétkes valamely családtagjával vagy rabszolgájával együtt dolgozza le a tartozást, így hamarabb visszafizetheti a teljes összeget.
[1002] *Pi ru qian* 柀入錢: a *pi* jelentése lehet „rész, részekre bont”, így itt minden bizonnyal részletfizetésről van szó. Ennek részleteit azonban nem ismerjük.
[1003] Mint már említettük, Qinben az adminisztratív év a tizedik hónappal kezdődött.
[1004] *SHD:* 84–85.
[1005] A témáról lásd még *RCL:* 18.

büntetések megválthatók bizonyos összeggel.[1006] Ez minden bizonnyal csak a későbbi gyakorlat visszavetítése a legendás királyok korára, de az biztos, hogy a shuihudi szövegekben már a megváltások (*shu* 贖) bonyolult, jól kidolgozott rendszerét találjuk. Ezt igazolja az előző pontban idézett A 68 cikkely is.

A *Kérdések és válaszok*ban szó esik kényszermunka (D 52, 94, 136, 164), megcsonkítás (D 164), tetoválás (D 3, 25), kasztrálás (D 94) megváltásáról, s a többi szövegben szerepel még a száműzés (A 72), a „csonkítás" (*xingzui* 刑罪), sőt a halálbüntetés (*sizui* 死罪) megváltásának esete is (A 68).[1007] Tehát gyakorlatilag valamennyi büntetés megváltható volt.

Kérdéses, hogy kik válthatták meg a büntetésüket. A D 94, 157 és 164 cikkelyek arra utalnak, hogy a megváltás lehetősége – illetve kötelezettsége – a nemesi ranggal (*jue* 爵) rendelkezőkre vonatkozik; ugyanakkor az A 68 cikkely említ büntetést ledolgozó *baozi*ket, „*gongshi* vagy annál alacsonyabb" rangú embereket – mivel a *gongshi* a legalacsonyabb nemesi rang volt, ez utóbbiak a közembereket jelentették –, továbbá a köznép tagjait (*baixing* 百姓). Úgy tűnik tehát, hogy a megválthatóság nem volt ranghoz kötve. Az azonban biztos, hogy nem volt minden büntetés mindenki által megváltható, hiszen a történeti művekből számos előkelő, gazdag ember kivégzéséről tudunk.

A Qin-beli jog sajátosságának tűnik, hogy lehetett valakit a büntetés *megváltására* ítélni (D 3, 25, 52, 94, 136, 157, 164)[1008]; az ilyen döntés tehát egyfajta bírságot jelentett, amelynek nem az összegét mondták ki, hanem azt, hogy milyen egyéb büntetésnem megváltásának számít.

X.11. Menesztés (*fei* 廢), elbocsátás (*mian* 免)

A menesztés büntetése értelemszerűen csak a hivatalnokokat érinthette; azt jelentette, hogy a korrupt, hamisítást elkövetett hivatalnokot elbocsátották, és soha többé nem tölthetett be állami tisztséget (C1, 2, 6, 8, 13, 14, D 47).[1009] Azt, hogy később sem vállalhatott hivatalt, a C 1 cikkely igazolja: eszerint ha valaki egy korábban menesztett személyt ajánl hivatalra, azt megbüntetik.[1010]

[1006] Lásd például MASPERO 1978: 64, 77; SALÁT 2003a: 88–90.
[1007] *SHD:* 179, 200, 178, 231; 231; 152, 164; 200; 91, 84–85.
[1008] *SHD:* 152, 164, 179, 200, 178, 227, 231.
[1009] *SHD:* 127–128, 129, 132, 133–134, 138; 176.
[1010] A *fei* Qin-beli gyakorlatáról lásd még LIU YONGPING 1998: 223–225.

Szintén csak hivatalnokokat érintett az elbocsátás büntetése. Ezt az különböztette meg a menesztéstől, hogy az elbocsátott hivatalnok később újra vállalhatott hivatalt. Ezt az A 41 cikkely igazolja, ahol egy elbocsátott, majd újra hivatalba helyezett hivatalnokról esik szó. (A *mian* eseteiről lásd A 19, 41, 57, 79, 82, 86, 99, B 7, 8, 11, 12, C 1, 5, D 121, 123).[1011] Megjegyzendő, hogy a *mian* szót használták arra is, amikor egy kényszermunkást büntetése leteltével vagy más okból elbocsátottak (például A 69, 72, 91).[1012]

Mivel az elbocsátás és a menesztés nem tartozik szorosan a büntetőjog területére, részletes tárgyalásuktól itt eltekintünk.

X.12. Megrovás (*sui* 誶)

Enyhébb kihágásért a hivatalnok megrovásban részesült. E büntetés pontos mibenléte nem ismeretes. A D 93 cikkelyben 5000 garas bírságösszeg elvesztéséért, a D 99-ben téves ítélkezésért, a D 130 cikkelyben pedig azért kap megrovást a hivatalnok, mert a magtárban egérlyukakat találtak.[1013] Ez utóbbi cikkelyből kiderül, hogy a megrovás enyhébb büntetés, mint az egypajzsnyi bírság, mely utóbbi a legkisebb összegű bírság volt.

X.13. Összefoglalás

Ismereteink szerint tehát a fenti büntetésnemek léteztek Qinben. Látható, hogy a büntetések rendkívül bonyolult, sok tényezőből álló, összetett rendszert alkottak. A büntetések a bírságtól a különböző kényszermunka-fokozatokon át egészen a különféle halálbüntetésekig terjedtek, s végrehajtásukat aprólékos előírások szabályozták. Természetesen azt, hogy ezen előírásokat mennyire tartották be, nem tudjuk.

Megjegyzendő még, hogy a Han-korban a büntetések végrehajtásának összhangban kellett lennie a természettel: kivégzéseket például – legalábbis elméletileg – csak ősszel és télen, a hanyatlás és a halál évszakaiban lehetett tartani, ellenkező esetben felborult volna a természet rendje, ami katasztrofális következményekkel járhatott.[1014] A shuihudi jogi

[1011] *SHD:* 35–36, 62–63, 72, 94, 96, 99, 106; 117, 118, 119; 127–128, 131; 212–213.
[1012] *SHD:* 89, 91, 93.
[1013] *SHD:* 171, 203, 216.
[1014] *RHL:* 103–109.

iratokban nem találunk olyan utalást, amely szerint ez a gyakorlat már Qin államban meglett volna – ám ez természetesen nem zárja ki, hogy a szokás már ekkor élt. [1015]

[1015] YATES (1995: 333–342) szerint Qinben rendkívül nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy tartsák magukat a kozmikus rendhez, így például ügyeltek az állami aktusok (hivatalba lépés stb.) helyes időpontban történő végrehajtására. YATES érvelését jelentős részben éppen a shuihudi sírban talált *rishu*kra 日書, a szerencsés és szerencsétlen napokat megadó „almanachokra" alapozza. Elképzelhető tehát, hogy a kivégzések is meghatározott időponthoz voltak kötve már Qinben is (bár erről nincs forrásunk).

XI.
Nemesi rangok és kölcsönös felelősség

Az alábbiakban két olyan intézményt mutatunk be röviden, amely szerves részét képezte a Qin-beli jogrendszernek, de a korábbi fejezetekben csak utalásszerűen szerepelt.

XI.1. A nemesi rangok (*jue* 爵) rendszere

Mint köztudott, a legizmus egyik alapvető tana az volt, hogy a népet jutalmakkal és büntetésekkel kell kormányozni. A Qin-beli büntetéseket már ismertettük; a jutalmak egyik fajtájáról is érdemes néhány szót ejteni, annál is inkább, mert ez nagyban befolyásolta a büntetések alkalmazását.

Qinben a legfontosabb jutalomfajta a nemesi rang *(jue)*[1016] volt, amely a hagyomány szerint Shang Yangtól 商鞅 eredt:

> Aki katonai érdemeket szerzett, az szolgálatai alapján magasabb nemesi rangot *(jue)* kapott.[1017]

> Shang urának törvényei kimondották, hogy aki [csatában] levág egy fejet, annak rangja *(jue)* egy fokozattal emelkedjék, s ha hivatalt kíván betölteni, ötven *shi*nyi 石 [jövedelmet nyújtó] hivatal illeti meg; aki pedig két fejet vág le, annak rangja két fokozattal emelkedjék, s ha hivatalt kíván betölteni, száz *shi*nyi [jövedelmet biztosító] hivatal illeti meg. A hivatali és rangbéli előmenetelt tehát a fejlevágással szerzett érdemhez kellett hozzámérni.[1018]

Qin államban tizennyolc, majd a birodalomegyesítés után húsz fokozata volt a nemesi rangoknak. A *Hanshu* is húsz *jué*t sorol fel a Han-korra vonatkozólag, megjegyezve, hogy a rendszert a Han-dinasztia Qintől vette át.[1019] A rangok a *Hanshu* szerint a következők voltak (az utolsó két rangot hozták létre a birodalomegyesítés után):

[1016] Kifejezetten ezzel a témával foglalkozik LOEWE 1960 és KROLL 1990. A nyugati szakirodalom a *jué*t általában „arisztokratikus rangnak" fordítja, de szerintünk ez félrevezető, hiszen az alsó fokozatokat viselő személyek nem sokban emlékeztettek az arisztokratákra. Mi a „nemesi rang" fordítást valamivel szerencsésebbnek tartjuk (a *jué*t ugyanis katonai érdemért adták és bizonyos fokig örökletes volt), bár tudjuk, hogy ez sem adja vissza az eredeti intézmény tartalmát.

[1017] 有軍功者，各以率受上爵。*Shiji* 68: 2230.

[1018] 商君之法曰：「斬一首者爵一級，欲為官者為五十石之官；斬二首者爵二級，欲為官者為百石之官。」官爵之遷與斬首之功相稱也。*Han Feizi:* 306 (43. fej., *Ding fa*); Tőkei Ferenc ford. In *KF* II.: 324–325.

[1019] *Hanshu* 19A: 739–740. Qinre vonatkozólag lásd még DUYVENDAK 1963: 61–65, Hanról pedig LOEWE 1960: 99.

1. *gongshi* 公士
2. *shangzao* 上造
3. *zanniao* 簪裊
4. *bugeng* 不更
5. *dafu* 大夫
6. *guan dafu* 官大夫
7. *gong dafu* 公大夫
8. *gongcheng* 公乘
9. *wu dafu* 五大夫
10. *zuo shuzhang* 左庶長
11. *you shuzhang* 右庶長
12. *zuogeng* 左更
13. *zhonggeng* 中更
14. *yougeng* 右更
15. *shao shangzao* 少上造
16. *da shangzao* 大上造
17. *siju shuzhang* 駟車庶長
18. *da shuzhang* 大庶長
19. *guan neihou* 關內侯
20. *chehou* 徹侯

Akik nem viseltek nemesi rangot, azokat közembereknek (*shiwu* 什伍) nevezték. Ez utóbbi szó szerinti jelentése: „az ötös és tízes csoportok [tagjai]". Az érdem, amiért rangot lehetett kapni, eredetileg haditetteket jelentett (konkrétan: ellenséges fejek levágását), később azonban rangot békésebb úton is lehetett szerezni: újonnan meghódított területre költözéssel, gabona beszolgáltatásával éhínség idején, uralkodói kegyből ünnepélyes alkalmakkor stb.[1020] A fejek levágásánál sem a Han Feizi által említett *egy fej – egy rangfokozat* elv érvényesült, mivel a valóságban minél magasabb rangot viselt valaki, annál több fejet kellett beszolgáltatnia (a negyedik rangfokozat után már nem a saját kézzel levágott fejek

[1020] A *Shiji* Qinre vonatkozó fejezetei az alábbi, nemesi rang adományozásával vagy elvételével kapcsolatos eseteket említik: Kr. e. 286-ban „Wei átadta [Qinnek] Anyit. Qin kiűzte az itt lakókat, s Hedong-belieket toborzott, nemesi rangot adományozva nekik, illetve bűnösöknek kegyelmezett meg, hogy itt telepedjenek le. 魏獻安邑，秦出其人，募徙河東賜爵，赦罪人遷之。" (*Shiji* 5: 212). Kr. e. 243-ban „az Égalattiban járvány pusztított. Aki a köznép tagjai közül beszolgáltatott ezer *shi*nyi gabonát, annak nemesi rangját egy fokozattal megemelték. 天下疫。百姓內粟千石，拜爵一級。" (*Shiji* 6: 224.) Kr. e. 238-ban a Lao Ai 嫪毐 felkelésének leverésében részt vevő katonák „több száz fejet levágtak, s mindannyian nemesi rangot kaptak. Az eunuchok is mind részt vettek a harcban, az ő rangjukat is megemelték eggyel. 斬首數百，皆拜爵，及宦者皆在戰中，亦拜爵一級。" Lao Ai házanépéből pedig „több mint négyezer családot megfosztottak rangjától, s száműzték őket Shuba, hogy ott éljenek Fanglingben. 及奪爵遷蜀四千餘家，家房陵。(*Shiji* 6: 227.) Kr. e. 235-ben azokat a Qin-belieket, akik részt vettek Lü Buwei 呂不韋 temetésén, s „akik hatszáz *shi* [gabonánál] több [juttatást kaptak], megfosztották rangjuktól és száműzték; akik ötszáz *shi*nél kevesebb [jövedelemmel rendelkeztek] és nem vettek részt a temetésen, azokat száműzték, de nem vették el tőlük rangjukat. 秦人六百石以上奪爵，遷；五百石以下不臨，遷，勿奪爵。" (*Shiji* 6: 231.) Kr. e. 220-ban, a birodalomegyesítés után Qin Shi Huangdi „mindenki rangját megemelte egy fokozattal. 是歲，賜爵一級。" (*Shiji* 6: 241.) Kr. e. 211-ben a császár „harmincezer családot az Északi-folyóhoz és Yuzhongba telepített, s egy fokozattal megemelte a rangjukat. 遷北河榆中三萬家。拜爵一級。" (*Shiji* 6: 259) Lásd még LOEWE 1960: 101–102.

számítottak, hanem az illető által vezetett katonák „teljesítménye"). Számításba vették a megölt ellenség rangját is.[1021]

Megjegyzendő, hogy a szóban forgó nemesi rang viselői nem azonosak a hagyományos arisztokráciával, sőt éppen ellenkezőleg: a „nemesek" az uralkodó támaszai az utóbbival szemben a nagy harcban, amely végül a központosított Qin birodalom megalakulásához vezetett. Azt is meg kell említeni, hogy a Han Feizi által leírt rendszer létezését, mely szerint a rang birtoklása hivatalviselésre jogosított fel, más forrás nem támasztja alá. Nincs kizárva tehát, hogy a hivatalviselés teljesen független volt a rangoktól.

A shuihudi szövegben a húszból csupán öt rangfokozat szerepel: a *gongshi*, a legalacsonyabb (A 68, A 91; C 3; D 164; E 3, 7, 11, 12, 14, 16, 23, 24),[1022] a *shangzao*, a második (A 94; C 1, 3; D 40, 94),[1023] a *bugeng,* a negyedik (A 93),[1024] a *dafu,* az ötödik (A 92; C 5; D 106, 134, 170),[1025] valamint a *wu dafu,* a kilencedik fokozat (E 16).[1026] A *Zouyanshu*ban *gongshi* szerepel a Z 21 és Z 22 dokumentumokban, *shangzao* a Z 11-ben és 18-ban, *dafu* a Z 2, 3, 4, 11, 13, 16, 19 cikkelyekben, *guan dafu* a Z 8-ban és Z 12-ben, *zuo shuzhang* a Z 15-ben, valamint *you shuzhang, da shuzhang* és *guan neihou* a Z 16-ban.[1027] Maga a „nemesi rang" *(jue)* kifejezés is jó néhány cikkelyben szerepel: A 90, 91, 92, 94; C 23a, 24; D 51, 58, 94, 164; Z 14, 15, 16, 18.[1028] Az esetekből az alábbiakban csak azokat vizsgáljuk, amelyek a nemesi rang és a büntető törvénykezés kapcsolatát érintik. A *Zouyanshu* nem Qin-korra datált eseteit nem vesszük figyelembe.

A nemesi rang igen fontos tényező volt a bűncselekmények megítélésében.[1029] Ha a tettes ranggal rendelkezett, akkor enyhébb büntetéssel számolhatott, mint a közemberek. A rangfokozatok szerint is különbséget tettek a büntetésben.

A nemesi rang büntetést enyhítő hatására adnak példát az alábbi cikkelyek:

D 51 Valaki a feletteshez vezet [egy embert, aki] a falujában nem emberséges[1030] tettet követett el, ám [az] elengedi.

– Hogyan kell ítélni felette?

[1021] KROLL 1990: 75–77.
[1022] *SHD:* 84–85, 93; 129–130; 231; 249, 251, 254, 255, 257–258, 274–275, 276–277.
[1023] *SHD:* 103; 127–128, 129–130; 173, 200.
[1024] *SHD:* 102.
[1025] *SHD:* 101; 121; 206, 217, 233.
[1026] *SHD:* 260–261.
[1027] *ZYS2:* 35–36; *ZYS1:* 24, *ZYS2:* 33–34; *ZYS1:* 22–23, 24–25, *ZYS2:* 34; *ZYS1:* 24; *ZYS1:* 24; *ZYS1:* 24–25.
[1028] *SHD:* 92, 103; 146, 147; 178, 182, 200, 231; *ZYS1:* 24–25; *ZYS2:* 33–34.
[1029] A nemesi rang büntetőjogi jelentőségéről lásd még LAU *a:* 4.
[1030] *Bu ren* 不仁: a kifejezés pontos értelme itt ismeretlen; a *ren,* „emberség" hagyományos konfuciánus erény.

– Vegyék őrizetbe, és végezze azt a munkát, amit az általa elengedett [embernek kellene végeznie], annak elfogásáig. Ha nemesi rangja van, dolgozzék az állami tárházban.[1031]

Itt tehát a közemberek és a bármilyen nemesi rangot viselők között különbséget tesznek ugyanannak a vételnek a megítélésekor: az előbbieknek a „nem emberséges" személy munkáját kell végezniük, az utóbbiaknak állami magtárban vagy tárházban kell szolgálatot teljesíteniük, ami minden bizonnyal könnyebb munkát jelent.

A következő cikkelyben a rangfokozatok között is különbséget tesznek:

C 3 […] Ha valaki segít egy régi Qin-beli lakosnak[1032] elhagyni [az országot] vagy kitörölni [a nevét] a nyilvántartásból, azt, hogyha *shangzao* vagy annál magasabb [rangot visel], tegyék rőzsegyűjtővé, ha *gongshi* vagy annál alacsonyabb [rangot visel], csonkítsák meg és tegyék falépítővé.[1033]

A bűntett tehát itt is ugyanaz, de a büntetések különbözők: ha a vétkes *gongshi,* vagyis az első rang viselője, illetve ha közember, akkor megcsonkítják és a legsúlyosabb kényszermunkára ítélik; ha azonban a második, *shangzao*, vagy annál magasabb rangja van, akkor csak a második legsúlyosabb fokozatú kényszermunka a büntetése.

A Z 21 idéz egy törvénycikket, amely explicit módon kimondja a nemesi rangot viselők enyhébb büntetését:

„Ha *gongshi* vagy annál magasabb rangot viselőnek, illetve feleségének járna tetoválás, akkor hagyják csonkítatlanul."[1034]

Vagyis bármely rang viselője egy olyan bűnért, amelyért egy közembernek tetoválás járna, mentesül e büntetés alól (de a vele járó kényszermunka alól nem). Ezt az elvet ugyanez a dokumentum a gyakorlatban is alkalmazza: a férje koporsója mögött paráználkodó asszonyt – akinek férje *gongshi* volt, s ez neki is enyhébb elbánást biztosít – a szigorúbb büntetést szorgalmazó hivatalnokok is *csonkítatlan* gabonaőrlővé akarják tenni, pedig bűnéért lefejezés vagy tetoválás és falépítés járna.

Más cikkelyekből csak közvetve derül ki, hogy a nemesi rang birtokosa enyhébb elbírálásban részesül. Az egyértelműen a Qin-korra datált Z 22 dokumentumban egy *gongshi*

[1031] *SHD:* 178.
[1032] Qinben különbséget tettek a régi Qin-beli lakosok (*gu Qin ren* 故秦人), valamint a nemrég bevándoroltak és a frissen elfoglalt területek lakosai között.
[1033] *SHD:* 129–130.
[1034] *ZYS2:* 35.

rangot viselő személy tőrrel megszúr egy nőt és elrabol tőle 1200 garast. A 660 garast meghaladó összegű lopásért más cikkelyek tanúsága alapján tetoválás és falépítés járna.[1035] A bűnöst azonban csonkítatlan falépítővé tették; mivel a cikkelyben más enyhítő körülmény nem merül fel, ennek oka csak a nemesi rangja lehet.[1036]

A nemesek enyhébb megítéléséről tanúskodik az alábbi cikkely is:

D 40 A *shangzao* 上造 rangot viselő *A* ellop egy birkát. Még mielőtt ügyében döntenének, hamisan vádaskodva azt állítja valakiről, hogy az ellopott egy disznót.

– Hogyan ítéljenek felette?

– Váljék belőle csonkítatlan falépítő.[1037]

Nem tudjuk, hogy a birka és a disznó mennyibe került, de feltételezhető, hogy a birkalopás, illetve a disznólopással való hamis vádaskodás – amiért a büntetés megfordításának elve alapján ugyanaz a büntetés jár, mint magáért a lopásért – együttesen meghaladta a 660 garasos összeghatárt. Ezért, mint láttuk, tetoválás és falépítés járt. A cikkelyben azonban az elkövető *shangzao,* ezért csonkítatlanul hagyják.

A következő cikkely arról tanúskodik, hogy bizonyos esetekben a nemesi rangok birtokosait nem is csonkításra és kényszermunkára, hanem ezek megváltására ítélték:

D 94 – Mit jelent a „rőzsegyűjtés [-büntetés] és a láb megbéklyózásának megváltása”? Mit jelent a kiherélés megváltása?[1038]

– A valódi[1039] *rong* 戎 [barbárok][1040] alávetett államainak urai és vezérei, akiknek rangja megegyezik a [Qin-beli] *shangzao* 上造 vagy valamelyik annál magasabb ranggal, bűntettet követnek el, amelynek [büntetését] meg kell váltaniuk. Ha ez a bűntett csoportos rablás,[1041] akkor a rőzsegyűjtést és a láb megbéklyózását kell megváltaniuk. Ha kiheréléssel [sújtandó] bűnt követnek el, akkor a kiherélést kell megváltaniuk. Más bűnöknél is a csoportos rabláshoz hasonlóan[1042] [járjanak el].[1043]

[1035] Lásd a jelen dolgozat VII.2. pontját.
[1036] *ZYS2:* 35–36.
[1037] *SHD:* 173.
[1038] Megjegyzendő, hogy az egész shuihudi jogi szöveg itt említi egyedül a máshonnan – például Sima Qian 司馬遷 sorsából – jól ismert kasztráció büntetését.
[1039] *Zhen* 真, „valódi”: a D 157 szerint a valódi „barbár” jelentése „alávetett országbeli apa és anya gyermeke, illetve másik államban született ember” (*SHD:* 227).
[1040] A *rong* barbárokról lásd 633. jegyzet és a jelen dolgozat VII.7. pontját.
[1041] A csoportos rablásról lásd a jelen dolgozat VII.7. pontját.
[1042] *Bi*, „hasonlóan”: lásd 445. jegyzet.
[1043] *SHD:* 200. A cikkelyről lásd még KROLL gondolatmenetét (1990: 70–71), ahol a szerző – többek között a fentiekre hivatkozva – tárgyalja a nemesi ranggal járó privilégiumokat.

A megváltandó büntetés is viszonylag enyhe: a csoportos rablás, ahogy ezt a D 1 cikkelynél már láttuk, igen súlyos bűn volt, itt azonban csak a második fokozatú kényszermunkát és a láb megbéklyózását kell megváltani a bűnösöknek. Nem tudjuk azonban, hogy ezen enyhe elbírálásra a *rong* vezéri státus adott okot, vagy az a rang, mely megegyezett legalább a Qin-beli *shangzaó*éval.

A nemesek enyhébb megítélését igazolja még az alábbi cikkely:

D 106 Egy *A* nevű *dafu* 大夫[1044] rőzsegyűjtőket vezet, s a rőzsegyűjtők megszöknek.

Kérdés:

– Hogyan ítéljenek *A* felett?

– Dolgozzék a hivatali raktárban, amíg a szökevényeket el nem fogják.

– Ha *A* a [raktárban] dolgozik, és [a korábbi szökevények] újra elhagyják [helyüket] és elszöknek, de egy hónapon belül elfogják őket, akkor [*A* felett] hogyan ítéljenek?

– Fizessen bírságként egy pajzsot, s ismét dolgozzék [a raktárban].

– Ha [*A* a raktárban] dolgozik, s [a szökevények] újra elszöknek, de egy éven belül elfogják őket, akkor [*A* felett] hogyan ítéljenek?

– Borotválják le a szakállát.[1045]

A *dafu* az ötödik nemesi rangfokozat volt, ennek megfelelően a vétkest nagyon enyhe büntetésre ítélik: az első esetben hivatali munka, a második esetben alacsony bírság a szankció, s csak a harmadik esetben ítélik csonkításra – ebből is a legenyhébbre –, illetve minden bizonnyal valamilyen alacsony fokozatú kényszermunkára.

A nemesi rangot viselők akkor is kedvezményes elbánásban részesültek, ha büntetés megváltását kellett ledolgozniuk. Mint az alábbi cikkelyből látható, ellentétben a más státusú személyekkel, akik a falépítők között dolgozták le büntetésüket vagy adósságukat, a nemesi rangok birtokosainak nem kellett megszégyenítő vörös ruhát és bilincset, béklyót viselniük:

A 68 […] A *gongshi* vagy annál alacsonyabb [rangot viselő személyek], akik csonkítás vagy halálbüntetés megváltását dolgozzák le, s a falépítők vagy gabonaőrlők között dolgozzák azt le, nem kell vörös ruhát viseljenek, s nem kell megbilincselni és megbéklyózni őket.

[1044] A *dafu* 大夫 kifejezés jelenthet általában magas rangú hivatalnot, de itt valószínűleg a Qin-beli ötödik nemesi rangfokozatról van szó.

[1045] *SHD:* 206. Nem egyértelmű, hogy a foglyok háromszor szöknek meg, s másodszor egy hónapon belül, harmadszor egy éven belül fogják el őket, vagy pedig csak kétszer szöknek meg, s a két kérdés két különböző lehetőségre kérdez rá: mi történik, ha egy hónapon belül újra elfogják a szökevényeket, s mi történik, ha csak egy éven belül fogják el őket.

Rőzsegyűjtők, rizsrostálók, olyan őrizetben lévő személyek, akiknek nem vágták le a szakállát, más emberek olyan rabszolgái vagy rabszolganői, akik megváltási összeget, bírságot vagy adósságot dolgoznak le a falépítők között – mindezek viseljenek vörös ruhát, s béklyózzák és bilincseljék meg[1046] őket. […][1047]

A cikkelyben problémát jelent a „*gongshi* vagy annál alacsonyabb" kifejezés, hiszen a *gongshi* volt a legalacsonyabb nemesi rang. Az ennél alacsonyabb rang a közembereket jelentette, ezekre viszont nemigen vonatkozhattak az enyhítő rendelkezések. Valószínűnek tartjuk, hogy elírás történt, és a cikkelyben szereplő *gongshi yi xia* 公士以下 helyett az írnoknak a *gongshi yi shang* 公士以上 („*gongshi* vagy annál magasabb") kifejezést kellett volna írnia.

A nemesi rangot, mint már láttuk, fel lehetett használni családtag felszabadítására. Apa vagy anya felszabadításához kétfokozatnyi rangról kellett lemondani, a feleséghez, úgy tűnik, elég volt egy is, hiszen egy *gongshi* csak egy rangot adhatott vissza:

A 91 Ha valaki szeretne kétfokozatnyi nemesi rangot visszaadni, hogy ezzel felszabadítsa vér szerinti apját vagy anyját, egy személyt, akit közrabszolgává vagy közrabszolganővé tettek, továbbá ha egy közrabszolga [annyi] fejet vág le, amennyiért *gongshi* 公士 [rangot kapna], s kérelmezi, hogy visszaadja *gongshi* rangját, hogy ez által felszabadítsa régi feleségét, aki közrabszolganő, egy személyt, azt engedélyezzék, szabadítsák fel és tegyék közemberré. […][1048]

A nemesi rang még számos más kiváltsággal járt: bizonyos anyagi juttatásokkal és kedvezményekkel, esetlegesen hivatallal, a felelősségi csoportokkal kapcsolatos privilégiumokkal stb. Ezeket azonban, mivel nem tartoznak szorosan a büntetőjog területéhez, itt nem tárgyaljuk.

Érdekes ellentmondás van a nemesi rangok Shang Yang által megteremtett rendszerének működése és Shang Yang egyéb törekvései között. Mint láttuk, Shang Yang valamiféle – némileg anakronisztikus kifejezéssel élve – „törvény előtti egyenlőség" megvalósítására törekedett, a rangokat a büntetések kiszabásánál ő még nem vette figyelembe (legalábbis az ismert források nem tesznek említést ilyesmiről). Elképzelhető, hogy a különböző kedvezmények Shang Yang dicstelen halála után jelentek meg újra az igazságszolgáltatásban – talán a nemesi rangok viselői is ekkor harcolhatták ki maguknak az enyhébb elbíráláshoz való jogot.

[1046] *Gou du lei di,* lásd 892. jegyzet.
[1047] *SHD:* 84–85.
[1048] *SHD:* 93.

A shuihudi szövegekből nem derül ki, hogy mely rangok voltak örökölhetők; csak annyit tudunk, hogy létezett örökölhető rang (lásd a D 58 cikkelyt). HULSEWÉ szerint a Han-korban csak a legmagasabb rang *(hou)* vagy a két legmagasabb rang (*hou* és *guannei hou)* volt örökölhető, de az is csak a főfeleség legidősebb fia által.[1049] Ugyanakkor KROLL cáfolja ezt, s éppen a *Kérdések és válaszok*ra hivatkozva azt állítja, hogy legalább a második legalacsonyabb fokozat felett örökölhető volt a rang, sőt szerinte az is lehet, hogy az összes rangfokozatot át lehetett örökíteni.[1050] A kérdés jelenlegi tudásunk alapján nem tisztázható.

XI.2. Felelősségi csoportok

A felelősségi csoportok intézményének lényege az, hogy ha egy adott csoport tagjai közül valaki bűnt követett el, akkor a csoport összes tagját felelősségre vonták[1051] – ez alól csak az mentesült, aki feljelentette a bűnöst (bár az sem mindig, vö. D 50). Ezzel a tipikusan legista – vagy legalábbis annak tartott –, úgynevezett *baojia*-rendszerrel 保甲 sikerült a köznép tagjait érdekeltté tenni abban, hogy mások bűnét felfedjék. A felelősségi csoport kétféle lehetett: természetes (vagyis a család), valamint mesterséges, az államhatalom által létrehozott. Az utóbbi egyrészt jelentette az állam által szervezett öt–tíz családból álló csoportokat (*shi wu* 什伍), másrészt pedig az egy területen vagy hivatalban dolgozó hivatalnokok csoportját.

XI.2.1. Ötös csoportok

A hagyomány a *shi wu*k intézményének megteremtését Shang Yang nevéhez kötötte:

Gongsun Yang 公孫鞅 Qin [fejedelemséget] kormányozta. Az igazi [bűnösök] felelősségre vonása céljából bevezette a [kötelező] feljelentés (*gao* 告) és a bűnbe való belekeveredés (*xiangzuo* 相坐) rendszerét, s tíz és öt családból álló csoportokat (*shi wu* 什伍) szervezett, hogy mindenkit részessé tegyen [a csoport egy tagjának] bűnében. A jutalmazásban bőkezű volt és szavahihető, a büntetésben szigorú és pontos. Így aztán a

[1049] *RCL:* 140, D 58/5. jegyzet. Vö. LOEWE 1960: 109.
[1050] KROLL 1990: 68–70. Érvelése a következő: a D 58 cikkely párhuzamot von a nemesi rang hivatalosan elismert örököse és egy „alávetett ország" kijelölt trónörököse között, mindkettőt „fiú utódnak" minősítve; a D 94 cikkely szerint a *rong* barbárok „alávetett államainak" vezetői *shangzao* (második) vagy annál magasabb Qin-beli fokozatnak megfelelő rangot viselhettek; tehát – KROLL szerint – az alávetett államok *shangzao* vagy annál magasabb fokozatnak megfelelő rangot viselő vezetői átörökíthették rangjukat fiukra; ezek szerint valószínűleg a Qin-beli *shangzao*, illetve az annál magasabb rang is örökölhető volt. A gondolatmenet kissé erőltetettnek tűnik.
[1051] Bővebben lásd például FU 1996: 102–105.

népe erejét jól kihasználva fáradozott és sohasem pihent, veszedelembe is tovább üldözte az ellenséget, és soha vissza nem vonult. Ezért az ország gazdag lett, a hadsereg pedig erős.[1052]

[Shang Yang] egy rendelettel (*ling* 令) a népet tíz és öt háztartásból álló csoportokba (*shi wu* 什伍) osztotta, amelyeknek tagjai vigyázták és megfigyelték egymást, s kölcsönösen feleltek a többiek bűneiért (*lian zuo* 連坐). Aki [tudott] egy bűnözőről, de nem jelentette fel (*gao* 告), azt derékban kettévágták (*yao zhan* 腰斬); aki feljelentett egy bűnözőt, az ugyanakkora jutalmat kapott, mint aki levágott egy ellenséges fejet; aki rejtegetett egy bűnözőt, azt ugyanolyan büntetés (*fa* 罰) sújtotta, mint aki megadta magát az ellenségnek.[1053]

A gyakorlatban, a shuihudi iratok alapján legalábbis úgy tűnik, csak az „ötös csoport” *(wu)* elnevezést használták. Kivételt jelent a C 22 cikkely, ahol a *shiwu* valamilyen katonai egységet jelöl. Maga a *wu* azonban nem katonai egység, mivel ugyanez a cikkely éles különbséget tesz a *shiwu* és a *wu* között.[1054] Az „ötös felelősségi csoport” *(wu)* kifejezés nem csupán Qin-beli szövegekben fordul elő,[1055] tehát az intézmény valószínűleg nemcsak a Shang Yang működése utáni Qinben élt, hanem más fejedelemségekben is. Az is lehet, hogy Shang Yang a rendszert más államtól vette át.[1056]

Az ötös csoportokat valószínűleg területi alapon hozták létre, vagyis az egymáshoz közel lakókat osztották be egy *wu*ba. Erre utal az alábbi meghatározás:

D 82 – Mit jelent a „négy szomszéd” (*si lin* 四鄰)?
– „Négy szomszédnak” [az ember] ötös csoportjának tagjait nevezzük.[1057]

Az alábbi cikkely azonban azt valószínűsíti, hogy bizonyos nemesi rangot viselőket nem területi alapon sorolták *wu*kba, hanem a velük azonos rangúakkal alkottak egy csoportot:

D 134 – Ha *dafu*ból 大夫[1058] kevés van, tagjaivá kell-e válniuk másokkal együtt egy ötös csoportnak?
– Nem kell.[1059]

[1052] 公孫鞅之治秦也，設告相坐而責其實，連什伍而同其罪，賞厚而信，刑重而必，是以其民用力勞而不 休，逐敵危而不卻，故其國富而兵強。*Han Feizi:* 305 (43. fej., *Ding fa*). TŐKEI FERENC fordítása. In *KF* II.: 323 – 24.
[1053] 令民為什伍，而相牧司連坐。不告奸者腰斬，告奸者與斬敵首同賞，匿奸者與降敵同罰。*Shiji* 68: 2230.
[1054] *SHD:* 145.
[1055] Szerepel például a *Mozi* 70. (hadtudománnyal foglalkozó) fejezetében (TŐKEI 1999: 16).
[1056] A *wu*ról lásd még LIU YONGPING 1998: 207–209.
[1057] *SHD:* 194.
[1058] Lásd 1044. jegyzet.
[1059] *SHD:* 217.

A cikkely legkézenfekvőbb értelmezése az, hogy a *dafu* rangú személyeket csak más *dafu*kkal osztják be egy csoportba, s ha a környéken nem él elég *dafu,* akkor ők felelősségi csoportokon kívül maradnak. Ez azonban nem vonatkozott minden nemesi rangra: az E 3 cikkelyben például ugyanazon ötös csoport tagja egy közember és egy *gongshi*.[1060] Elképzelhető, hogy a *wu*n kívüliség kiváltsága csak a magasabb rangot viselőket illette meg.

A kölcsönös felelősség szintén nem terjedt ki a hivatalnokokra, ha a hivatali raktárban – nyilván ötös csoportjuk tagjaitól távol – dolgoztak:

D 133 – Ha egy hivatalnok a hivatali raktárban dolgozik, akkor az ötös csoportjába tartozók [bűntetteiért] felelősségre kell-e vonni?

– Nem kell.[1061]

Az ötös csoportok megszervezésének fő célja az volt, hogy az emberek szemmel tartsák egymást, s a büntetéstől való félelmükben jelentsék a hatóságoknak, ha környezetükben bűnesetet tapasztalnak. Ugyanakkor a hivatalok túlterhelésének, a megalapozatlan feljelentések megszaporodásának elkerülésére, mint már láttuk, a téves feljelentőt büntetés fenyegette:

D 80 „Ha egy ötös csoport tagja feljelenti a csoport másik tagját, hogy elkerülje a büntetést, [de a feljelentés] »gondatlan«, sújtsák a [feljelentéssel] elkerülni [kívánt] büntetéssel."

[A törvényben] emellett ez áll:

„Ha [valaki] nem tudja meghatározni a bűnöst [egy bűnesetnél, de] feljelent egy másik embert, az a »gondatlan feljelentés«[1062] [esete]."

– *A* bejelenti: „Ötös csoportom tagja, *B*, bűnös szándékkal megölt valakit." *B*-t azonnal elfogják, de a vallatáskor [kiderül, hogy] nem ölt meg senkit. *A* [tehát] gondatlanul tett feljelentést. [*A*-t] „gondatlan feljelentés" [bűnéért] ítéljék el, vagy az elkerülni [kívánt büntetéssel sújtsák]?

– Az elkerülni [kívánt büntetésre] ítélni: [ez a] megfelelő [döntés].[1063]

A cikkely első mondatából kiderül, hogy az illető *a büntetés elkerülése érdekében* (*yi bi zui* 以辟罪) tett feljelentést, amiből az következik, hogy ha a bűncselekmény valóban megtörténik, de nem tesz feljelentést, akkor őt is elítélik. Ez megfelel a Shang Yanggal kapcsolatban fentebb idézett részletekben megjelenő elvnek. Az is kiderül, hogy ha a feljelentés ilyen esetben megalapozatlan, akkor a büntetés megfordításának (*fan zui* 反罪)

[1060] *SHD:* 249.
[1061] *SHD:* 217.
[1062] A „gondatlanságról" lásd 261. jegyzet.
[1063] *SHD:* 192–193.

elve alapján a feljelentőt arra a büntetésre ítélik, amit a feljelentett kapott volna a vád beigazolódása esetén.

További információkkal szolgál a kölcsönös felelősségről az alábbi cikkely:

D 18 A törvényben ez áll: „…ugyanaz a szabály [alkalmazandó], mint lopás esetén" (*yu dao tongfa* 與盜同法); máshol meg ez áll: „…ugyanaz a bűntett" (*yu tongzui* 與同罪). Ebben a két esetben [a bűnös] háztartásának tagjait, [falujának] főnökét, valamint öttagú csoportjának [tagjait] elítélik az ő [bűne] miatt, ezt nevezik „ugyanannak a bűntettnek". Ha a törvény szerint „a büntetés megfordítása" történik, akkor [a fent felsoroltakat] nem kell elítélni. […][1064]

A szóhasználatból kiderül, hogy a bűnösért felelősséggel tartozókat – családtagjait, falufőnökét és *wu*jának tagjait – ugyanazért a bűnért büntetik meg, amit az illető elkövetett. Vagyis ha a bűnös lopott, felelősségi csoportjának tagjait is lopásért ítélik el. Ugyanakkor a dokumentum egy kivételt is megfogalmaz: ha a bűnöst a „büntetés megfordítása" alapján ítélik el, akkor az érte felelősöket nem büntetik meg. A „büntetés megfordítását" téves feljelentés esetén alkalmazták, tehát a felelősségi csoport tagjait akkor nem ítélték el, hogy ha a bűnös nem tényleges bűncselekményt követett el, „csupán" alaptalan feljelentést tett valaki ellen.

A *Vegyes rendelkezések* című szövegcsoport tartalmaz néhány esetet, ahol konkrétan megszabják a *wu* tagjainak büntetését:

C 20 […] Egy közembert nem lenne szabad idősnek[1065] minősíteni [de mégis megteszik], vagy elérte az idős [életkort], de nem kérvényezik [felmentését a közmunka alól] – aki [ilyen] csalást merészel elkövetni, fizessen kétpáncélzatnyi bírságot. Ha az [érintett] falu főnöke és vénei nem tesznek feljelentést [az ügyben], fizessenek egy-egy páncélzatnyi bírságot; ötös csoportjának tagjai [fizessenek] háztartásonként egy pajzsot; mindegyiküket száműzzék. *Törvény a sorozásról.*[1066]

C 22 […] Ha a hadseregben új [jutalmak bevezetéséről] döntenek[1067] egy város megtámadásakor, és a város elesik, de vannak, akik lemaradván nem érkeznek meg a harc helyszínére, s azt vallják, hogy csatában bekerítették őket, de kitörtek – ha [ez a vallomás] hamis, borotválják le a szakállukat. Ha szakaszvezetőjük és

[1064] *SHD:* 159.
[1065] *Lao* 老, „idős, öreg": a Han-korban a közemberek hatvanéves korukban minősültek „idősnek", vagyis ettől az életkortól mentették fel őket a közmunka alól. A Qin-beli korhatárt nem ismerjük, valószínűleg hasonló volt a Han-korihoz.
[1066] *SHD:* 143.
[1067] *Lun* 論, „döntés, ítélet": a shuihudi szövegekben általában bírói ítéletet, büntetéskiszabást vagy valakinek a megjutalmazásáról szóló hivatalos döntést jelent.

rajuk [tagjai] tudtak erről, de nem jelentették, akkor fizessenek egypáncélzatnyi bírságot; ötös csoportjuk [tagjai fizessenek] két páncélzatot. *Törvény a csapatokról és jelzőtüzekről.*[1068]

C 23a Ha valaki meghal [háborús] szolgálat közben, nem adván meg magát, s döntést[1069] hoznak utóda[1070] [megjutalmazásáról], de később kiderül, hogy nem halt meg, akkor az utódtól vegyék vissza a „nemesi rangot". Ötös csoportjának tagjait mentesítsék [a büntetés alól]. Ha az, aki nem halt meg, hazatér, akkor tegyék őt közrabszolgává.[1071]

A C 20 és C 22 cikkelyekben minden bizonnyal azért kell megadni az ötös csoport tagjainak pontos büntetését, mert olyan bűncselekményekről van szó, amely nem tartozik valamely meghatározott bűncselekmény-kategóriába, s a cikkely az eredeti bűntettet is csak körülírni tudja. A C 20 cikkelyben a valódi bűnös az illetékes hivatalnok, aki megtagadja vagy elmulasztja valaki „idősnek" nyilvánítását. A büntetés ezért két páncélzatnyi bírság és száműzés. Az ötös csoport tagjai nyilván nem tartoznak egy *wu*ba a hivatalnokkal, ezért nem ugyanazt a büntetést kapják; ugyanakkor mégis megbüntetik őket, feltehetőleg azért, mert nem tettek panaszt a hivatalnok mulasztása miatt.

A C 23a cikkelyben nem derül ki, hogy milyen büntetés alól mentik fel az ötös csoport tagjait. Elképzelhető, hogy azért járna nekik automatikusan büntetés, mert csoportjuk tagja csalt; de az is lehet, hogy azért, mert csoportjuk tagja meghalt – a *Shangjun shu* 商君書 szerint ugyanis ha az ötös csoport egyik tagja csatában meghal, a többi tagot büntetésből megölik.[1072] Ez utóbbi magyarázat a valószínűbb.

Az ötös csoport intézményét nemcsak a kölcsönös felelősség érvényre juttatásánál alkalmazták. Az E 3 cikkelyben a *wu* egyik tagjának a falufőnökkel együtt garantálnia kell, hogy a hatóságok a vádlott minden tulajdonát zár alá vették; ha valami kimaradt, akkor a hivatalnok fenyegetése szerint őket vonják felelősségre. Az E 14-ben egy halott azonosításához van szükség a *wu* egy tagjára. Az E 22 cikkelyben egy ellopott köntös árának megbecsüléséhez használják fel egy *wu*-tag leírását.[1073]

[1068] *SHD:* 145.
[1069] *Lun*, lásd a 1067. jegyzetet.
[1070] *Hou* 後, „utód, leszármazott": a szó nem minden leszármazottat jelöl, csak a főfeleség legidősebb fiát. Qinben, mint láttuk, a katonák hadi érdemeikért „nemesi rangot" kaphattak. Ezt az első számú örökös, a *hou* örökölte. Mint a fenti cikkelyből látszik, a hősi halált is érdemnek tekintették, ezért a csatában elesett katona „utóda" jutalmat kapott apja érdemeiért. A *hou* volt az, aki a családfő halála után az áldozatokat bemutatta az ősöknek.
[1071] *SHD:* 146.
[1072] „Csatában öt embert kötnek össze egy ötös csoporttá; ha egy meghal közülük, a másik négyet lefejezik. 其戰也，五人束簿為伍；一人死，而剄其四人。" *Shangjushu:* 34 (19. fej. *Jing nei*), DUYVENDAK (1963: 295–296) módosításaival.
[1073] *SHD:* 249, 257–258, 270–272.

A fenti cikkelyekből az is kiderül, hogy a kölcsönös felelősség intézménye csaknem minden esetben kiterjedt a falufőnökre (*lidian* 里典) is. A falufőnökről azonban ennél többet – az V.3.3. pontban említetteket leszámítva – a shuihudi iratok nem árulnak el; sem kijelöléséről, sem feladatairól további részleteket nem ismerünk.

Mindezekből látható, hogy az ötös csoport intézményét Qinben annak a legista elvnek az érvényre juttatására használták fel, amely szerint a lakosságnak önmagát kell ellenőriznie, hogy a társadalom felügyelete totális lehessen. A *wu*k tagjainak meg kellett figyelniük egymást, bűncselekmény esetén feljelentést kellett tenniük, s adott esetben tanúskodniuk kellett. Ez az intézmény különböző formában a kínai történelem későbbi évszázadaiban is tovább élt. A népi Kína lakóbizottságai, munkahelyi szervezetei ezen ősi hagyomány késői továbbélésének tekinthetők.

XI.2.2. Családi felelősség

A hagyományos történeti források – a nemzetség kiirtásának történeti eseteit kivéve – nem említik a családtagok kölcsönös felelősségét, de a shuihudi iratokból egyértelműen kiderül, hogy a család egy tagjának bűnéért a család többi tagját is felelősségre vonták. Ez a szűkebb értelemben vett család tagjait – a feleséget, gyermekeket, rabszolgákat – érintette.

Az E 3 cikkelyben az eljárás alatt álló (*youju* 有鞫) személynek a hozzátartozóit is lefoglalják (*feng* 封), vagyis őrizetbe veszik. A jegyzőkönyvben ez így jelenik meg:

E 3 […] Az *X* járási *X* [járásfőnök-] helyettes levele alapján az *X* falubeli közembernek, *A*-nak, aki ellen eljárás folyik,[1074] házát, feleségét, gyermekeit, rabszolgáit, ruháit, eszközeit, állatait és terményeit őrizet alá vettem.[1075] […]

A feleséget *X*-nek hívják; [mivel] megszökött, nem volt jelen a lefoglalásnál. Az [egyik] gyerek: *X*, felnőtt leány, még nem ment férjhez. A [másik] gyerek: *X*, kiskorú[1076] fiú, hat láb öt hüvelyk[1077] magas. Egy rabszolga, *X*, egy kiskorú rabszolganő, *X*. Egy kan kutya. […][1078]

Látható, hogy az intézkedés a vádlott feleségét, fiú- és lánygyermekeit, illetve rabszolgáit érintette. Nem tudjuk, hogy ha a lányt kiházasították, akkor is felelt-e apja

[1074] *You ju* 有鞫, „bírósági eljárás, nyomozás folyik valaki ellen”; a *ju* jelentéseiről lásd *RHL:* 79–80.
[1075] *Feng* 封, szó szerint „lepecsétel”.
[1076] *Xiao* 小, szó szerint „kicsi”.
[1077] Kb. 150 cm. Az A 12 cikkely szerint a kényszermunkás férfiak hat láb öt hüvelyk magasságig minősülnek „kicsinek” (*xiao* 小), ami a fejadagjuk mennyisége miatt fontos. Vö. D 5, valamint 355. jegyzet.
[1078] *SHD:* 249.

bűnéért; mivel azonban a feleséget a régi Kínában a férje családjához tartozónak tekintették, valószínűleg nem. Az E 3 cikkely azonban csak az eljárás kezdetéről szól, s nem derül ki belőle, hogy a hozzátartozókat ténylegesen elítélték-e. Más cikkelyek azonban erre utalnak. A D 96 szerint a bűnös feleségét és gyermekeit eladták, nyilván rabszolgának:

D 96 Ha egy közrabszolga falépítőket vezet,[1079] és azok megszöknek, [a közrabszolgából] legyen csonkítatlan falépítő, s foglalják le[1080] kinn [élő] feleségét és gyerekeit. Ha a gyerekek még kicsik, s nem lehet elválasztani őket [anyjuktól], anyjukkal *együtt* foglalják le őket.

– Mit jelent: „anyjukkal együtt foglalják le őket"?

– Valakinek el kell adni őket; ha a gyermekek még kicsik, s nem lehet [anyjuktól] elválasztani őket, akkor a gyermekeket és az anyát ne adják el [külön-külön]: ezt jelenti.[1081]

Magának a vétkesnek a büntetése falépítés, csonkítás nélkül. Feleségéből és gyermekeiből rabszolga lesz. Ugyanez derül ki a Z 17 dokumentumból is. Ez utóbbiban a vádlottat tetoválásra és falépítésre ítélik, feleségét és gyermekeit pedig eladják. Amikor kiderül az elítélt ártatlansága, az állam visszavásárolja a hozzátartozókat.[1082] E két forrás alapján tehát az valószínűsíthető, hogy a falépítésre ítéltek feleségét és gyermekeit eladták rabszolgának; további hozzátartozókról itt nem esik szó.

Más cikkelyekből azonban az derül ki, hogy nem csupán a rokonsági fokozat számított, hanem az a jogi megkülönböztetés is, hogy valaki együtt lakott-e a vétkessel, vagyis háztartásának tagja volt-e (*tongju* 同居). A „háztartás tagja" vagy „együtt lakó" „meghatározását" az alábbi cikkely közli:

D 19 „Lopás és minden más bűncselekmény, amelyért a »háztartás tagjait« el kell ítélni…"[1083]

– Kit tartunk a „háztartás tagjainak"?

– Az adott porta[1084] [lakói] számítanak a „háztartás tagjainak". A szolgák elítélendők [a gazda bűnéért], míg a szolga [bűnéért] a porta [többi lakóját] nem kell elítélni.[1085]

[1079] A közrabszolgákat időnként megbízhatták egy-egy csoport falépítő felügyeletével vagy vezetésével. Vö. A 69: „Azokra, akik bírságot, megváltási díjat, adósságot dolgoznak le, ne bízzák a falépítők vagy gabonaőrlők vezetését. Ha nincs elég falépítő-*sikou* 司寇, hogy vezesse őket, akkor rendeljenek a vezetésükre közrabszolgákat vagy közrabszolganőket. […] falépítőből és gabonaőrlőből, akiket vezetni és felügyelni kell, húsz áll egy falépítő-*sikou* vezetése alatt…" (*SHD:* 89).
[1080] *Shou:* lásd 449. jegyzet.
[1081] *SHD:* 201.
[1082] *ZYS2:* 31–33.
[1083] A csonka mondat valószínűleg részlet egy törvénycikkből.
[1084] *Hu* 戶, „porta", a fenti „definíció" szerint a gyakorlatban ugyanaz, mint a „háztartás".
[1085] *SHD:* 160.

A háztartás tehát az együtt lakók olyan egysége volt, amelynek tagjai kölcsönösen feleltek egymásért, azzal a megszorítással, hogy a szolgák (*li* 隸) bűnéért uruk nem felelt. A feleség és a kiskorú gyermekek a legtöbb esetben együtt laktak, ezért szerepelhetnek ők a legtöbbször a kölcsönös felelősség által érintettként. Shang Yang életrajzából tudjuk, hogy Qinben az állam – az adójövedelmek maximalizálása érdekében – igyekezett a nagycsaládokat kisebb egységekre osztani,[1086] ezért az alapvető egység a kiscsalád volt, mely a házaspárból és kiskorú gyermekeikből állt.[1087]

Egy másik, meglehetősen homályos „meghatározás" így adja meg a *tongju* jelentését:

D 181 – Mit jelent a „háznép" (*shi ren* 室人)? Mit jelent a „háztartás tagja" *(tongju)*?

– A „háztartás tagja" csak a portán [lakók] anyját jelenti. A „háznép" a ház összes [lakóját] jelenti, akiket a bűnössel együtt ítélnek el.[1088]

A *tongju* definíciójában szereplő *du hu mu zhi* 獨戶母之, „csak a porta anyja" kifejezést nem tudjuk pontosan értelmezni; talán azokról van szó, akik a családapa főfeleségétől születtek. A *shi ren* a fentin kívül még a D 61, 137 és E 23 cikkelyekben szerepel,[1089] de egyik esetben sem kapcsolódik a kölcsönös felelősséghez, s a fenti definíció alapján nem lehet egyértelműen tisztázni a jelentését.

A felelősség nem volt szimmetrikus: a D 19 alapján a szolga bűnéért a gazda nem felelt. Az alábbi cikkelyből az következtethető ki, hogy a feleség bűnéért sem felelt a férj:

D 150 – Ha a feleség bűntettet követ el, s ezért elfogják,[1090] akkor a feleség hozományához [tartozó] rabszolgákat, rabszolganőket, ruhákat és eszközöket [is] le kell foglalni, vagy vissza kell adni a férjnek?

– Vissza kell adni a férjnek.[1091]

A férj felelősségét vagy mentességét e cikkely nem említi, de az a tény, hogy a feleség ingóságait visszaadják neki, azt jelzi, hogy őt magát nem vették őrizetbe és nem vonták felelősségre. Olyan eset, amelyben a gyermek bűnéért megbüntetnék a szülőket, egy sem szerepel a forrásokban. Mindez önmagában nem bizonyíték, de a D 19 és D 150 cikkelyek

[1086] „Azoknak a közrendű családoknak, amelyekben kettő vagy több [felnőtt] férfi volt, s nem osztották ketté a háztartást, megkettőzték a katonai adóját. 民有二男以上不分異者，倍其賦。" *Shiji* 68: 2230.
[1087] LIU YONGPING 1998: 207.
[1088] *SHD:* 238.
[1089] *SHD:* 184, 190, 274.
[1090] Megjegyzendő, hogy az „elfog"-nak és a „lefoglal"-nak fordított szót az eredeti szövegben ugyanaz a *shou* 收 írásjegy jelöli. Lásd még 449. jegyzet.
[1091] *SHD:* 224.

alapján feltételezhető, hogy a családban a kölcsönös felelősség egyoldalú volt: az alárendeltek feleltek a felettük levők bűnéért, de megfordítva ez nem volt igaz.

A leggyakoribb bűncselekménynek számító lopás esetén a feleség és a gyermekek bűnösségét több olyan cikkely is konkretizálja, amelyet a lopással foglalkozó fejezetben már idéztünk (lásd VII.3.):

D 13 Egy férj 1000 garast lop, amiből 300-at a feleségénél rejt el.

– Hogyan ítéljenek a feleség felett?

– Ha a feleség tudta, hogy a férj lopott pénzt rejtett el, akkor 300 garas összegű „lopásért" ítéljék el. Ha nem tudta, [a bűne:] „megőrzés" (*shou* 收).[1092]

D 14 Egy férj 300 garast lop. Ezt elmondja a feleségének, majd az asszonnyal együtt eszik és iszik.[1093]

– Hogyan ítéljenek a feleség felett?

– Ha korábban nem tervezték meg[1094] a dolgot, akkor [a bűne:] „megőrzés". Ha előre megtervezték, akkor ugyanaz a bűne, [mint a férjé].

Egy férj 200 garast lop, s a feleségénél elrejt ebből 110-et.

– Hogyan ítéljenek a feleség felett?

– Ha az asszony tudta, hogy a férje lopott, akkor 110 garas összegű „lopás" a bűne. Ha nem tudta, akkor „a zsákmány tárolása" (*shouzang* 守臧).[1095]

D 15 Ha valaki egy éjjel[1096] 110 garas értékben lop, s felesége és gyermekei tudván erről vele együtt húst esznek, mindannyian ugyanazért a bűnért felelnek.[1097]

D 16 Ha valaki egy éjjel 150 garas értékben lop, s ezt elmondja *A*-nak, mire *A,* a felesége és gyermekei, [mindannyian] tudván a [lopásról, a tolvajjal] együtt húst esznek, akkor *A* felesége és gyermekei ugyanazért a bűnért felelnek, mint *A*. […][1098]

[1092] *SHD:* 157. Ez a passzus nem tartalmaz szankciót, csak azt, hogy a feleség tette melyik bűncselekmény kategóriájába tartozik. Az ezért járó büntetést valószínűleg maguk a törvények szabták meg.

[1093] YATES (1995: 357) szerint itt és a D 15–16 cikkelyekben a bűnös családtagjai a lopás után *áldozati* húst és bort fogyasztanak a bűnössel együtt, s ezzel a *rituális* cselekedettel lesznek részesei a bűnnek. Ez az értelmezés is elképzelhető, de számunkra valószínűbbnek tűnik, hogy egyszerűen a zsákmány örömére rendezett lakomáról van szó (a húsevés – *shi rou* 食肉 – a közemberek körében mindig különleges alkalomnak számított), s az azon való részvételt annak bizonyítékaként vették, hogy a családtagok tudtak a lopásról.

[1094] *Mou*, lásd VII.4., illetve 581. jegyzet.

[1095] *SHD:* 157. A különbség a zsákmány „megőrzése" (*shou* 收) és „tárolása" (*shou* 守, másik írásjeggyel) között nem világos.

[1096] HULSEWÉ (*RCL:* 125) a mondat elején álló elmosódott írásjegyet a *Wenwu*t követve *qian*nek 前 olvassa, ezért szerinte a mondat így kezdődik: „Egy korábbi alkalommal valaki [javakat] lopott…" Az *SHD* olvasata azonban *xiao* 削(宵)*,* „éjjel": ez utóbbit tartjuk valószínűbbnek. Ugyanez vonatkozik a D 16 cikkelyre is.

[1097] *SHD:* 158.

[1098] *SHD:* 158.

A cikkelyekből kiderül, hogy a bűnös családtagjainak megítélésekor nem automatikusan azt a büntetést szabták ki, amely magának a bűnösnek járt. Különbséget tettek aközött, hogy a családtagok tudtak-e a bűncselekményről vagy sem. (Mint korábban láttuk, a közös étkezést valószínűleg annak a bizonyítékaként értelmezték, hogy a hozzátartozók tudtak a bűnről.) Ha tudtak róla, akkor ugyanazért a bűnért, lopásért vonták őket felelősségre, mint a családfőt. Ez vonatkozott azokra is, akik más családhoz tartoztak, de tudtak a lopásról (D 16). Ha a családtagok előtt nem volt ismert a bűncselekmény, de magukhoz vették a zsákmány egy részét, akkor a cikkelyek más bűncselekménykategóriákat adtak meg: a „megőrzést", illetve a „zsákmány tárolását". Ez utóbbiak megítéléséről sajnos semmit nem tudunk, más cikkelyekben nem szerepelnek. Feltételezhető, hogy büntetésük valamivel enyhébb, mint a lopásé.

Érdekes ugyanakkor, hogy olyan esettel nem találkozunk, amikor – 660 garas alatti lopásnál – a családtag nem tudott a bűncselekményről, s nem őrizte meg a zsákmányt. Ilyen esetben csupán a kölcsönös felelősség alapján kellett felelősségre vonni. Valószínűleg az erre vonatkozó szabályok egyértelműek voltak, ezért a *Kérdések és válaszok* nem foglalkoznak ilyen ügyekkel. A D 13–16 esetekben csupa 660 garas alatti lopás szerepel, s a korábban idézett cikkelyek szerint az ezen összeg feletti lopásért falépítés járt. Mint fentebb láttuk, a falépítésre ítélt bűnös feleségét és gyermekeit eladták rabszolgának. Az enyhébb büntetési fokozatra ítélt személy hozzátartozóiról azonban nincs információnk.

Az ötös csoportba tartozás nem jelentett minden esetben érvényesítendő felelősséget: ha a *wu* tagja feljelentette bűnös társát, akkor mentesült a büntetés alól. A családi felelősség azonban bizonyos esetekben különbözött ettől:

D 50 Valakit száműzetésre kell ítélni. Felesége, még [bevádolása] előtt, magától feljelenti őt. [A feleség így is] felelősséggel[1099] tartozik [férjéért].[1100]

Ennek azonban ellentmond az alábbi cikkely:

D 149 „Ha a férj bűntettet követ el, s először a felesége jelenti fel, akkor [a feleséget] nem kell lefoglalni."[1101]

– A feleség hozományához [tartozó] rabszolgákat, rabszolganőket, ruhákat és eszközöket le kell foglalni?

– Nem kell lefoglalni.[1102]

[1099] Az itt szereplő *bao* 包 problémájáról lásd a 1103. jegyzetet.
[1100] *SHD:* 178.
[1101] *Shou:* lásd 449. jegyzet.

Nem tudjuk, hogy a két eset között mi az alapvető különbség. A D 149-es cikkelyben található törvényidézet általános rendelkezésnek tűnik, amely a legtöbb esetben érvényes. A D 50 egy speciális esetet ír le, amikor a férjet száműzetésre ítélik. A feleség mindkét esetben azelőtt tesz feljelentést, hogy a férjét más bevádolná, így a feljelentés időpontja nem képezheti a két cikkely közötti fő különbséget. Lehetséges, hogy a két cikkely eltérő időben keletkezett, de az is, hogy valamelyikben elírás történt – más magyarázatot az ellenmondásra nem találunk.

Látható, hogy a családon belüli kölcsönös felelősséget bizonyos esetekben akkor is alkalmazhatták, ha az érintett feljelentette családtagját. Sőt a felelősség bizonyos esetekben a bűnös halála után is fennállt:

D 48 A hivatal gyakorlata szerint ha valaki egy száműzéssel büntetendő bűnt követ el, s az ítéletet már meghozták, a parancsokat már kiadták [az ítélet végrehajtására, de] indulás előtt az illető meghal vagy megszökik, akkor azok, akik felelősséggel[1103] tartoztak érte, [továbbra is] kötelesek a száműzetés helyére költözni.[1104]

Máskor azonban a felelősség a vétkes halálával megszűnik:

D 55 *A* megöl egy embert, de nem lepleződik le. [Később] *A* megbetegszik és meghal, s már el is temetik, amikor valaki késve feljelenti őt. Az *A* elkövette emberölést kivizsgálják, [és a feljelentés igaznak bizonyul].

Kérdés:

– *A*-t el kell-e ítélni, és [az érte felelős személyeket][1105] le kell-e foglalni?[1106]

– A feljelentést ne fogadják el[1107].[1108]

[1102] *SHD:* 224.

[1103] Itt minden bizonnyal családjának tagjairól, illetve azokról van szó, akikkel a bűnös egy kölcsönös felelősségi csoportba tartozott. Az értelmezést azonban megkérdőjelezi az, hogy a kölcsönös felelősségre használt *bao* 保 írásjegy helyett a szövegben egy másik, ugyanilyen kiejtésű szó szerepel (*bao* 包). Az értelmezési kísérletekről lásd *RCL:* 137, D 48/4. jegyzet és 196, E 17/11. jegyzet.

[1104] *SHD:* 177.

[1105] HULSEWÉ (*RCL:* 138) és az *SHD* (181) kiegészítése, amelyre a *shou* 收 használatából következtetnek (lásd következő jegyzet). Szerintük a halott gyilkossal egy felelősségi csoportba tartozók általában az állam rabszolgái lettek.

[1106] *Shou* 收, többjelentésű szó: *1.* lopott dolgok „megőrzése" – D 13, 14; *2.* „elfog, őrizetben tart" – D 61, 92; *3.* „elkoboz, lefoglal, állami tulajdonba vesz" – D 55, 96, 149, 150. Ez utóbbi jelentésében a *shou* egyaránt vonatkozhat tárgyakra és személyekre (a D 149-ben például mindkét jelentésben szerepel); személyekre vonatkozva azt jelenti, hogy az illetőt „kisajátítják", „állami tulajdonba veszik", tehát állami rabszolgává teszik. Fordításomban, bár tudom, hogy a magyarban egy embert bajosan lehet „lefoglalni", mégis következetesen ezt a szót használom, hogy hangsúlyozzam: Qin törvényei nyelvileg nem tettek különbséget egy személy és egy tárgy konfiskálása között. (Lásd még *RCL:* 51, A 41/5. jegyzet.)

[1107] *Bu ting* 不聽, szó szerint: „ne hallgassák meg". A shuihudi szövegekben ezt a kifejezést használják, amikor egy feljelentés visszautasításáról van szó.

D 90 Egy *baozi*[1109] vagy még magasabb [státusú ember] ügyében még nem tettek panaszt, s [az illető] meghal, vagy már el is temették, s csak ekkor jelentik fel. A [feljelentést] ne fogadják és bírálják el; ne vegyék őrizetbe [a bűnössel egy felelősségi csoportba tartozókat]. Mindent úgy tegyenek, mint „családi bűntett”[1110] [esetén].[1111]

A D 48 és D 55/90 közötti fő különbség az, hogy az első esetben az ítéletet már meghozták a haláleset előtt, az utóbbiakban azonban még a feljelentésre sem került sor. A felelősség tehát az eljárás megindulásával vagy az ítélethozatallal vált érvényesítendővé; ha a bűnös meghalt, mielőtt feljelentették volna, akkor bűnét – legalábbis a kölcsönös felelősség tekintetében – semmisnek tekintették.

Hasonlóan az ötös csoporthoz, abban az esetben, ha a vétkes bűne hamis feljelentés volt, s így a „büntetés megfordítását” alkalmazták, a háztartás tagjai is mentesültek a büntetés alól:

D 18 A törvényben ez áll: „…ugyanaz a szabály [alkalmazandó], mint lopás esetén”; máshol meg ez áll: „…ugyanaz a bűntett”. Ebben a két esetben [a bűnös] háztartásának tagjait,[1112] [falujának] főnökét, valamint öttagú csoportjának [tagjait] elítélik az ő [bűne] miatt, ezt nevezik „ugyanannak a bűntettnek”. Ha a törvény szerint „a büntetés megfordítása”[1113] történik, akkor [a fent felsoroltakat] nem kell elítélni.[1114]

D 162 *A* hamisan bevádolja *B*-t egy garas továbbadásáért,[1115] [amiért] a büntetés tetoválás és falépítővé tétel [lenne].

Kérdés:

– *A* háztartásának tagjait,[1116] [falujának] főnökét[1117] és véneit el kell-e ítélni?

– Nem kell elítélni.[1118]

[1108] *SHD:* 180.
[1109] Lásd 666. jegyzet.
[1110] Lásd D 88–89.
[1111] *SHD:* 197.
[1112] *Tong ju* 同居, „akik együtt laknak”: a kifejezés jogi kategóriát takar, amelynek a bűnössel együtt elítélendők körének kijelölésekor van jelentősége. A továbbiakban (a D 57-en és D 89-en kívül) „a háztartás tagjainak” fordítjuk, megkülönböztetendő egyéb, hasonló jelentésű szavaktól (például *hu* 戶 „porta”, *shi ren* 室人 „háznép”.) A kategóriák közötti pontos különbségeket nem ismerjük.
[1113] A „büntetés megfordítása” (*fan zui* 反罪): a hamisan vádaskodót azzal a büntetéssel sújtják, amely az általa megvádolt személynek járt volna, ha a vádak igaznak bizonyulnak. Ezzel a jogintézménnyel az állam minden bizonnyal azt igyekezett megakadályozni, hogy hivatalnokait – akik a bíráskodás mellett a közigazgatást, adószedést stb. is intézték – a felesleges, személyes indítékú pereskedés túlságosan lekösse. A fenti passzus lényege az, hogy hamis vádaskodás esetén – ellentétben a többi bűncselekménnyel – a „tettes” környezetét, amely a törvény szerint felelős lenne a tetteiért, nem ítélik el.
[1114] *SHD:* 159.
[1115] *Tong yi qian* 通一錢, lásd 674. jegyzet.
[1116] *Tong ju*, lásd 678. jegyzet.
[1117] *Dian*, lásd 532. jegyzet.

A feleség szintén mentesül a büntetés alól, hogy ha férjét léha életvitele miatt vonják felelősségre:

D 49 – Ha egy felügyelő nem a hivatali dolgával foglalkozik, hanem paráználkodással, hogyan kell ítélni felette?

– Száműzni kell.

– A száműzött [felügyelő] felesége felelősséggel[1119] tartozik-e érte?

– Nem tartozik felelősséggel.[1120]

A fenti cikkelyek alapján látható, hogy a kölcsönös felelősség intézménye Qinben rendkívül bonyolult rendszert alkotott, amelynek részletesebb vizsgálata külön tanulmányt érdemelne. E dolgozat keretei között nincs mód az alaposabb elemzésre. A rendelkezésünkre álló források egyelőre meglehetősen szűkösek, s csak remélni tudjuk, hogy a közeljövőben erről az igen összetett témáról is további források kerülnek majd napvilágra. Megjegyzendő még, hogy a baoshani leletek tanúsága szerint a Qinnel szomszédos Chuban is létezett valamiféle családi felelősségi rendszer, Qin tehát nem az egyedüli volt a kínai államok közül, amelyben működött ez az intézmény.[1121]

[1118] *SHD:* 230.
[1119] A *bao* problémájáról lásd a 1103. jegyzetet.
[1120] *SHD:* 177.
[1121] WELD 1999: 90, 95.

Felhasznált irodalom

Rövidítések

GSR BERNHARD KARLGREN: *Grammata Serica Recensa*. Reprinted from *The Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities*, No. 29, 1957. Stockholm, 1972.

HJAS *Harvard Journal of Asiatic Studies*

JAOS *Journal of the American Oriental Society*

JAS *Journal of Asian Studies*

KF *Kínai Filozófia. Ókor. Szöveggyűjtemény*. I–III. kötet. Válogatta, fordította, a bevezetéseket és jegyzeteket írta TŐKEI FERENC. Második, változatlan kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1980. (Magyar Tudományos Akadémia, Filozófiai Írók Tára, új folyam, XXIII. kötet.)

MÉKSZ *Magyar értelmező kéziszótár*. Szerk. JUHÁSZ JÓZSEF et al. 6. kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1985.

RCL A. F. P. HULSEWÉ: *Remnants of Ch'in Law. An Annotated Translation of the Ch'in Legal and Administrative Rules of the 3rd Century B. C. Discovered in Yün-meng Prefecture, Hu-pei Province, in 1975*. Leiden, E. J. Brill, 1985. (Sinica Leidensia edidit Institutum Sinologicum Lugduno Batavum, Vol. XVII.)

RHL A. F. P. HULSEWÉ: *Remnants of Han Law. Volume I. Introductory Studies and an Annotated Translation of Chapters 22 and 23 of the History of the Former Han Dynasty*. Leiden, E. J. Brill, 1955. (Sinica Leidensia edidit Institutum Sinologicum Lugduno Batavum, Vol. IX.)

SHD SHUIHUDI QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 睡虎地秦墓竹簡整理小組: *Shuihudi Qin mu zhujian* 睡虎地秦墓竹簡. Beijing, Wenwu Chubanshe, 1978.

SSWJ *Si shu wu jing: shang, zhong, xia* 四書五經上, 中, 下. Shanghai, Guoxue Zhengli She, 1936.

TP *T'oung Pao*

WW *Wenwu* 文物

YQJS1 YUNMENG QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 雲夢秦墓竹簡整理小組: „Yunmeng Qin jian shiwen (yi) 雲夢秦簡釋文(一)." *WW* 1976/6, 11–14.

YQJS2 YUNMENG QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 雲夢秦墓竹簡整理小組: „Yunmeng Qin jian shiwen (er) 雲夢秦簡釋文(二)." *WW* 1976/7, 1–10.

YQJS3 YUNMENG QIN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 雲夢秦墓竹簡整理小組: „Yunmeng Qin jian shiwen (san) 雲夢秦簡釋文(三)." *WW* 1976/8, 27–37.

ZZJC *Zhu zi ji cheng* 諸子集成. Shanghai, Shanghai Shudian, é. n.

ZYS1 JIANGLING ZHANGJIASHAN HAN JIAN ZHENGLI XIAOZU 江陵張家山漢簡整理小組. 1993. „Jiangling Zhangjiashan Han jian »Zouyanshu« shiwen (yi) 江陵張家山漢簡 «奏讞書» 釋文 (一)." *WW* 1993/8: 23–25;

ZYS2 JIANGLING ZHANGJIASHAN HAN JIAN ZHENGLI XIAOZU 江陵張家山漢簡整理小組. 1995. „Jiangling Zhangjiashan Han jian »Zouyanshu« shiwen (er) 江陵張家山漢簡 «奏讞書» 釋文 (二).” *WW* 1995/3: 31–36.

Elsődleges források

Daodejing 道德經 – In *ZZJC* 3. kötet

Guanzi 管子 – Taibei, Shangwu Yinshuguan, 1983.

Guliangzhuan 谷梁傳 – In *SSWJ (*xia).

Guoyu 國語 – Shanghai, Guji Chubanshe, 1978.

Han Feizi 韓非子 – *Han Feizi jijie* 韓非子集解. In *ZZJC* 5. kötet.

Hanshu 漢書 – Beijing, Zhonghua Shuju, 1962.

Hou Hanshu 後漢書 – Beijing, Zhonghua Shuju, 1982.

Huainanzi 淮南子 – Taibei, Sanmin Shuju, 1986.

Jinshu 晉書 – Beijing, Zhonghua Shuju, 1974.

Liezi 列子 – Taibei, Huazheng Shuju, 1987.

Lunyu 論語 – In *SSWJ (*shang)

Mengzi 孟子 – In *SSWJ* (*shang)*

Shangjun shu 商君書 – In *ZZJC* 5. kötet.

Shiji 史記 – Beijing, Zhonghua Shuju, 1975.

Shijing 詩經 – In *SSWJ (zhong)*

Shujing 書經 – LEGGE, JAMES. *The Chinese Classics with a Translation, Critical and Exegetical Notes, Prolegomena, and Copious Indexes.* Vol. 3. *The Shoo King.* 2nd ed. Hong Kong, Hong Kong University Press, 1960.

Shuowen jiezi 說文解字 – Taibei, Liming Wenhua Shiye Gongsi, 1996.

Xunzi 荀子 – *Xunzi jijie* 荀子集解. In *ZZJC* 2. kötet

Zhanguo ce 戰國策 – Shanghai, Shanghai Guji Chubanshe, 1985.

Zhouli 周禮 – *Shisanjing zhushu* 十三經注疏. Taibei, Yiwen Chubanshe, 1976.

Zuozhuan 左傳 – LEGGE, JAMES. *The Chinese Classics with a Translation, Critical and Exegetical Notes, Prolegomena, and Copious Indexes*. Vol. 5. *The Ch´un Ts´ew with the Tso Chuen.* 2nd ed. Hong Kong, Hong Kong University Press, 1960.

Másodlagos források

ALFORD, WILLIAM P. 1984. „Of Arsenic and Old Laws: Looking Anew at Criminal Justice in Late Imperial China.” *California Law Review,* Vol. 72, No. 6, 1180–1256.

ALFORD, WILLIAM P. 1997. „Law, Law, What Law? Why Western Scholars of Chinese History and Society Have Not Had More to Say about Its Law." *Modern China,* Vol. 23. No. 4. 398–419.

AMES, ROGER T. 1983. *The Art of Rulership. A Study in Ancient Chinese Political Thought*. Honolulu, University of Hawaii Press.

AN ZUOZHANG 安作璋. 1981. „Cong Shuihudi Qinmu zhujian kan Qindai de nongye jingji 從睡虎地秦墓竹簡看秦代的農業經濟." *Qin Han shi luncong* 秦漢史論叢 1: 27–40. Xi'an, Shaanxi Renmin Chubanshe.

BALÁZS, ÉTIENNE. 1976. „A történetírás mint a bürokratikus gyakorlat kalauza." [L'histoire comme guide de la pratique bureaucratique.] In UŐ: *Gazdaság és társadalom a régi Kínában.* Budapest, Európa, 183-208.

BARNARD, NOEL. 1978. „The Nature of the Ch'in »Reform of the Script« as Reflected in Archaeological Documents Excavated under Conditions of Control." In ROY, DAVID T.–TSIEN, TSUEN-HSUIN (eds.) *Ancient China: Studies in Early Civilization.* Hong Kong, The Chinese University Press, 181–213.

BENICKÁ, JANA. 2001. „Fa: Did Its Meaning Change in Chinese Philosophy? Some Remarks on Fa in Confucianism and Legalism." *Asian and African Studies,* Vol. 10, No. 1, 44–55.

BIELENSTEIN, HANS. 1980. *The Bureaucracy of Han Times.* Cambridge–London–New York–New Rochelle–Melbourne–Sydney, Cambridge University Press.

BIOT, ÉDOUARD. 1851. *Le Tcheou-li ou Rites des Tcheou.* Tome II. Paris. (Repr. by Ch'eng Wen Publishing Co., Taipei, 1975.)

BLUNDEN, C.–ELVIN, M. 1995. *A kínai világ atlasza*. [Cultural Atlas of China.] Ford. PÁLVÖLGYI ENDRE. H. n., Helikon.

BODDE, DERK. 1938. *China's First Unifier. A Study of the Ch'in Dynasty as Seen in the Life of Li Ssu (280?–208 B.C.).* Leiden, E. J. Brill.

BODDE, DERK. 1954. „Authority and Law in Ancient China." In WILSON, J. A.–SPEISER, E. A. et al. *Authority and Law in the Ancient Orient,* Supplement No. 17 of *JAOS,* 46–55.

BODDE, DERK. 1982. „Forensic Medicine in Pre-Imperial China." *JAOS*, Vol. 102, 1–15.

BODDE, DERK. 1986. „The State and Empire of Ch'in." In TWITCHETT, DENIS–LOEWE, MICHAEL (eds.) *The Cambridge History of China. Volume I. The Ch'in and Han Empires, 221 B.C.–A.D. 220.* Cambridge, University of Cambridge Press.

BODDE, DERK. 1990. „The Idea of Social Classes in Han and Pre-Han China." In IDEMA–ZÜRCHER 1990: 26–41.

BODDE, DERK–MORRIS, CLARENCE. 1967. *Law in Imperial China: Exemplified in 190 Ch'ing Dynasty Cases.* Cambridge, Mass, Harvard University Press.

BOLTZ, WILLIAM G. 1993. „Chou li." In LOEWE 1993a: 24–32.

CH'Ü T'UNG-TSU. 1956. „A. F. P. HULSEWÉ, Remnants of Han Law. Volume I. [Review.]" *HJAS* Vol. 19, 416–424.

CH'Ü T'UNG-TSU. 1961. *Law and Society in Traditional China.* Paris, Mouton & Co.

CHEN YAOJUN 陳耀鈞–YAN PIN 閻頻. 1985. „Jiangling Zhangjiashan Han mu de niandai ji xiangguan wenti 江陵張家山漢墓的年代及相關問題." (A *jiangling*-i *Zhangjiashan*-nál feltárt *Han*-kori sír datálása és az ezzel kapcsolatos kérdések.) *Kaogu* 考古 1985/12, 1124–1129.

CHENG, ANNE. 1993. „Ch'un ch'iu, Kung yang, Ku Liang ang Tso chuan." In LOEWE 1993a: 67–76.

CREEL, H. G. 1959. „The Meaning of 形名 *Hsing Ming.*" In EGEROD–GLAHN 1959: 199–211. (Utóközlés in CREEL 1970a: 79–91.)

CREEL, H. G. 1970b. „The Beginnings of Bureaucracy in China: The Origin of the *Hsien*." In CREEL 1970a: 121–159. (Eredeti megjelenés: *JAS,* Vol. 23 [1964], 155–184.)

CREEL, H. G. 1970c. „The *Fa-chia* 法 家: 'Legalists' or 'Administrators'?" In CREEL 1970a: 92–120. (Eredeti megjelenés: *Studies Presented to Tung Tso Pin on His Sixty-fifth Birthday, The Bulletin of the Institute of History and Philology, Academia Sinica*, Extra Volume No. 4, Taipei, 1961, 607–636.)

CREEL, H. G. 1974. *Shen Pu-hai.* Chicago, University of Chicago Press.

CREEL, HERRLEE G. 1970a. *What is Taoism? And Other Studies in Chinese Cultural History.* Chicago and London, The University of Chicago Press.

CRUMP, J. I. (trans.) 1996. *Chan-kuo Ts'e*. (1st ed. 1973.) Revised ed., Ann Arbor, Center for Chinese Studies, The University of Michigan, 1996.

CSONGOR BARNABÁS–HAMAR IMRE (ford.) 1999. „Szemelvények a Co csuanból." In *Kínai-magyar irodalmi gyűjtemény II.* 3. füzet. Szerk. TŐKEI FERENC. Budapest, Balassi Kiadó, 1999.

Dalok könyve. Si King. Ford. CSANÁDY IMRE et al. Budapest, Európa Kiadó, 1957.

DAVID, RENÉ. 1977. *A jelenkor nagy jogrendszerei. Összehasonlító jog*. [Les grands systèmes de droit contemporains.] Ford. NAGY LAJOSNÉ DUSA MARGIT. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

DURRANT, STEPHEN. 1986. „Self as the Intersection of Traditions: The Autobiographical Writings of Ssu-ma Ch'ien." *JAOS* 106/1: 33–40.

DURRANT, STEPHEN. 1994. „Ssu-ma Ch'ien's Portrayal of the First Ch'in Emperor." In BRANDAUER, FREDERICK P.–HUANG, CHÜN-CHIEH (eds.) *Imperial Rulership and Cultural Change in Traditional China.* University of Washington Press (1995 repr. Taiwan, SMC Publishing Inc.), 28–50.

DUYVENDAK, J. J. L. 1963. *The Book of Lord Shang.* London, Arthur Probsthain. (1st ed. 1928.)

ECSEDY ILDIKÓ. 1976. „A kínai civilizáció ázsiai talaja." In TŐKEI FERENC (szerk.) *Őstársadalom és ázsiai termelési mód*. Budapest, Magvető, 35–90. (Elvek és utak.) (Első megjelenés: *Világosság* 1973. nov., Melléklet 31–48.)

ECSEDY ILDIKÓ. 1979. „Földművesek és barbárok a régi Kínában." In Uő: *Nomádok és kereskedők Kína határain.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 7–35. (Kőrösi Csoma Kiskönyvtár 16.) (Első megjelenés: „Cultivators and Barbarians in Ancient China", *Acta Orientalia Hung*. XVIII [1974], 327–349.)

ECSEDY ILDIKÓ. 1987. *A kínai állam kezdetei.* Budapest, Akadémiai Kiadó. (Keleti Könyvtár.)

EGEROD, SØREN–GLAHN, ELSE (eds.) 1959. *Studia Serica Bernhard Karlgren Dedicata. Sinological Studies Dedicated to Bernhard Karlgren on his Seventieth Birthday, October Fifth, 1959.* Copenhagen, Ejnar Munksgaard.

FITZGERALD, PATRICK. 1989. *Az ősi Kína.* [Ancient China.] Ford. PÁLVÖLGYI ENDRE. H. n., Helikon. (A múlt születése.)

FÖLDVÁRI JÓZSEF. 1997. *Magyar büntetőjog. Általános rész.* Budapest, Osiris.

FU, ZHENGYUAN. 1996. *China's Legalists. The Earliest Totalitarians and Their Art of Ruling*. Armonk, London, M. E. Sharpe. (New Studies in Asian Culture.)

FUEHRER, BERNHARD. 1997. „The Court Scribe's *Eikon Psyches.* A Note on Sima Qian and His Letter to Ren An." *Asian and African Studies* 6/2: 170–183.

FUNG YU-LAN. 1997. *A Short History of Chinese Philosophy. A Systematic Account of Chinese Thought From Its Origins to the Present Day.* Ed. by DERK BODDE. New York–London–Toronto–Sydney–Singapore, The Free Press. [1st ed. 1948.]

FUNG YU-LAN. 2003. *A kínai filozófia rövid története*. [A Short History of Chinese Philosophy.] Ford. Antóni Csaba. Budapest, Osiris, 2003.

GALAMBOS, IMRE. 2004. „The Myth of the Qin Unification of Writing in Han Sources." *Acta Orientalia Hung.* 57.2: 181-203.

GAO HENG 高恒. 1977. „Qin lü zhong 'li chen qie' wenti de tantao 秦律中'隸臣妾'問題的探討." (A *Qin*-beli törvényekben szereplő „közrabszolga" kifejezés kérdésének elemzése.) *WW* 1977/7, 43–50.

GAO MIN 高敏.1979. „Cong Yunmeng Qinjian kan Qin de tudi zhidu 從雲夢秦簡看秦的土地制度." In *Yunmeng Qinjian chutan* 雲夢秦簡初探. Xincheng, Henan Renmin Chubanshe, 148–170.

GÁSPÁR FERENCZ. 1892. *Negyvenezer mérföld vitorlával és gőzzel*. Szeged, Bába Sándor könyvnyomdája.

GERNET, JACQUES. 1961. „A. F. P. HULSEWÉ, Remnants of Han Law, Vol. I. [Review.]." *Journal Asiatique*, Vol. 249, 94–98.

GILES, HERBERT. 1898. *A Chinese Biographical Dictionary*. London.

GONG CHANGWEI 宮長為–SONG MIN 宋敏. 1982. „Lichenqie shi Qin guan nubi 隸臣妾是秦官奴婢." *Zhongguo shi yanjiu* 中國史研究 1: 120–26.

GÖNCZI KATALIN et al. 1997. *Egyetemes jogtörténet*. Szerk. HORVÁTH PÁL. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

GUBÁNYI KÁROLY. 1906. *Öt év Mandzsuországban*. Budapest, Lampel R. Kk. (Wodianer F. és Fiai) R. T. Könyvkiadóvállalata. (A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Szerk. LÓCZY LAJOS.)

GULIK, ROBERT VAN. 1956. *T'ang-yin pi-shih, 'Parallel cases from under the Pear-Tree', a 13th Century Manual of Jurispridence and Detection.* Leiden, Brill.

GULIK, ROBERT VAN. 1976. *Celebrated Cases of Judge Dee (Dee Goong An).* New York, Dover Publications.

GULIK, ROBERT VAN. 1987. *A kínai haranggyilkosság esete.* [The Chinese Bell Murders.] Ford. MÉSZÁROS SÁNDOR. Budapest, Magvető. (Albatrosz könyvek.)

HAMAR IMRE. 1998. „Vu-ti áldozata az Égnek és a földnek." In *Szöveggyűjtemény az Augustus-korhoz.* Szeged, JATEPress, 168–173.

HAMZA GÁBOR et al. 1991. *A világ főbb jogrendszerei. (Jogcsoportok.)* Kézirat gyanánt. Budapest, ELTE ÁJK Egyetemes Állam- és Jogtörténet Tanszék. (Összehasonlító jogtörténeti tanulmányok.)

HANSEN, VALERIE. 1995. „Why Bury Contracts in Tombs?" *Cahiers d'Extréme-Asie*, Vol. 8, 59–66.

HARMATTA JÁNOS. 1996. *Ókori keleti történeti chrestomathia*. Ötödik kiadás. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. (Első kiadás: 1964.)

HARPER, D. 1977. „The Twelve Qin Tombs at Shuihudi, Hubei: New Texts and Archeological Data." *Early China*, Vol. 3, 100–104.

HORI TSUYOSHI 堀毅. 1988. *Qin Han fazhi shi lunkao* 秦漢法制史論考. Beijing, Falü Chubanshe..

HORVÁTH PÁL et al. 1994. *Általános jogtörténet* I. Bővített és átdolgozott kiadás. Szerk. HORVÁTH PÁL és RÉVÉSZ T. MIHÁLY. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.

HSU DAU-LIN. 1970. „Crime and Cosmic Order." *HJAS*, Vol. 30, 111–125.

HU HOUXUAN 胡厚宣. 1973. „Yindai de yuexing 殷代的刖刑." (Láblevágás-büntetés a *Yin- [Shang-]* korban.) *Kaogu* 考古 1973/2, 108–117.

HU LIUYUAN 胡留元–FENG ZHUOHUI 馮卓慧. 1988. *Xi Zhou fazhishi* 西周法制史. Xi'an, Shaanxi Renmin Chubanshe.

HUANG JINYAN 黃今言. 1981. „Qindai zufu yaoyi zhidu chutan 秦代租稅徭役制度初探." *Qin Han shi luncong*: 61–73.

HUANG SHENGZHANG 黃盛璋. 1977. „Yunmeng Qin jian *Biannianji* chubu yanjiu 雲夢秦簡«編年記»初步研究." (A *yunmeng*-i *Qin*-beli Évkönyv előzetes vizsgálata.) *Kaogu Xuebao* 考古學報 1977/1, 1–22.

HUANG SHENGZHANG. 黃盛璋 1979. „Yunmeng Qin jian bianzheng 雲夢秦簡辨正." (A *yunmeng*-i *Qin*-beli bambuszcsíkok értékelése.) *Kaogu Xuebao* 考古學報 1979/1, 1–24.

HUANG ZHONGYE 黃中業. 1991. *Qinguo fazhi jianshe* 秦國法制建設. Shenyang, Liao Shen Shushe..

HULSEWÉ, A. F. P. 1954. „Hierarchic Priviliges Versus Legal Equality in China (Especially in the Han Period)." In *Proceedings of the Twenty-Third International Congress of Orientalists, Cambridge, 21st–28th August 1954*. London, The Royal Asiatic Society, é. n., 266–267.

HULSEWÉ, A. F. P. 1959. „The Shuo-wen Dictionary as a Source for Ancient Chinese Law." In EGEROD–GLAHN 1959: 239–258.

HULSEWÉ, A. F. P. 1965. „Texts in Tombs." *Asiatische Studien / Études Asiatiques*, Vol. 18–19, 78–89.

HULSEWÉ, A. F. P. 1978. „The Ch'in Documents Discovered in Hupei in 1975." *TP*, Vol. 64, 4–5. 175–217, 338.

HULSEWÉ, A. F. P. 1979. „A lawsuit of A.D. 28." In BAUER, W. (ed.) *Studia sino-mongolica. Festschrift für Herbert Franke.* Wiesbaden, Franz Steiner Verlag (Münchener Ostasiaische Studien 25.), 23–34.

HULSEWÉ, A. F. P. 1981a. „Supplementary Note on *Li Ch'en Ch'ieh*." *TP*, Vol. 67, 361.

HULSEWÉ, A. F. P. 1981b. „The Legalists and the Laws of Ch'in." In IDEMA, W. L. (ed.) *Leyden Studies in Sinology*. Leiden, Brill, 1–22.

HULSEWÉ, A. F. P. 1981c. „Weights and Measures in Ch'in law", In D. EIKEMEIER–H. Franke (eds.) *State and Law in East Asia; Festschrift Karl Bünger*. Wiesbaden, Harrassowitz, 24–39.

HULSEWÉ, A. F. P. 1985. „The influence of the 'Legalist' government of Qin on the economy as reflected in the texts discovered in Yun- meng County." In STUART R. SCHRAM (ed.) *The Scope of State Power in China.* London–Hong Kong, St. Martin's Press–School of Oriental and African Studies, University of London–Chinese University of Hong Kong„ 211–35

HULSEWÉ, A. F. P. 1986. „Ch'in and Han Law." In TWITCHETT, DENIS–LOEWE, MICHAEL (eds.) *The Cambridge History of China.* Vol. I. *The Ch'in and Han Empires, 221 B. C.–A. D. 220*. Chapter 9. Cambridge, Cambridge University Press, 520–544.

HULSEWÉ, A. F. P. 1987a. „Han China – a Proto 'Welfare State'? Fragments of Han Law Discovered in North-West China." *TP*, Vol. 73, 265–285.

HULSEWÉ, A. F. P. 1987b. „The Functions of the Commandant of Justice during the Han Period." In LE BLANC, CHARLES–BLADER, SUSAN (eds.) *Chinese Ideas about Nature and Society. Studies in Honour of Derk Bodde.* Hong Kong, Hong Kong University Press, 249–264.

HULSEWÉ, A. F. P. 1988. „The Wide Scope of Tao 盜 'Theft', in Ch'in-Han Law." *Early China* 13, 166–200.

HULSEWÉ, A. F. P. 1990. „Fragments of Han Law." *TP*, Vol. 76, 208–233.

HULSEWÉ, A. F. P. 1991. „The Long Arm of Justice in Ancient China. A Warrant for the Arrest of a Slave Dated 52 B. C." *Rocznik Orientalistyczny*, Vol. 47, No. 2., 85–98.

HULSEWÉ, A. F. P. 1993. „Han shu." In LOEWE 1993a: 129–136.

HULSEWÉ, A. F. P. 1997. „Qin and Han Legal Manuscripts." In SHAUGHNESSY, EDWARD L. (ed.) *New Sources of Early Chinese History. An Introduction to the Reading of Inscriptions and Manuscripts*. Berkeley, The Society for the Study of Early China and The Institute of East Asian Studies, University of California, 193–221.

HULSEWÉ, A. F. P. lásd még *RCL*, *RHL.*

HUNAN SHENG WENWU KAOGU YANJIUSUO–XIANGXI TUJIAZU MIAOZU ZIZHIZHOU WENWUCHU–LONGSHAN XIAN WENWU GUANLISUO 湖南省文物考古研究所, 湘西土家族苗族自治州文物所, 龙山县文物管理所. 2003. „Hunan Longshan Liye Zhanguo: Qin dai gucheng yihao jing fajue jianbao 湖南龙山里耶战国: 秦代古城一号井发掘简报." WW 2003/1,

IDEMA, W. L.–ZÜRCHER, E. (eds.) 1990. *Thought and Law in Qin and Han China. Studies Dedicated to A. Hulsewé.* Leiden, E. J. Brill.

JI XUN 季勛. 1976. „Yunmeng Shuihudi Qin jian gaishu 雲夢睡虎地秦簡概述." *WW* 1976/5, 1–6.

JILIN DAXUE KAOGU ZHUANYE JINANCHENG KAIMEN BANXUE FENDUI 吉林大學考古專業紀南城開門辦學分隊. 1976. „Nanjunshou Teng wenshu he Qin de fan fubi douzheng 南郡守騰文書和秦的反復辟鬥爭." *Kaogu* 考古 1976/5, 306–312.

JINGZHOU DIQU BOWUGUAN 荆州地区博物馆. 1985. „Jiangling Zhangjiashan sanzuo Han mu chutu dapi zhujian 江陵張家山三座漢墓出土大批竹簡." In *WW* 1985/1, 1–8.

JOHNSON, WALLACE (transl.) 1979. *The T'ang Code*. Vol. I. *General Principles*. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.

JOHNSON, WALLACE (transl.) 1997. *The T'ang Code*. Vol. II. *Specific Articles.* Princeton, New Jersey, Princeton University Press.

JÓZSA LÁSZLÓ, DR. 1986. *Akupunktúra és moxibusztió. Gyógymód vagy mágia?* Budapest, Medicina Kiadó.

KAJTÁR ISTVÁN. 1997. *Egyetemes állam- és jogtörténet* I–II. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó.

KALINOWSKI, MARC. 1986. „Les Traités de Shuihudi et l'Hémérologie chinoise à la Fin des Royaumes-combattants." *T'oung Pao* 72: 175–228.

KALMÁR ÉVA. 2003. „Mutatványok és átváltozások. A kínai színjáték előtörténetéből." In HAMAR IMRE–SALÁT GERGELY (szerk.) *Kínai nyelv és irodalom. Tanulmányok Csongor Barnabás 80. születésnapjára*. Budapest, Balassi Kiadó (Sinológiai Műhely 4.) 92–109.

KARLGREN, BERNHARD. 1946. „Legends and Cults in Ancient China" *Bulletin of the Museum of Far Eastern Antiquities* 18.

KARLGREN, BERNHARD. 1950. *The Book of Documents.* Reprinted by the Museum of Far Eastern Antiquities, Bulletin 22, Stockholm.

KISTELEKI KÁROLY et al. 1998. *Egyetemes állam- és jogtörténet. Ókor és feudális kor.* Szerk. RÁCZ LAJOS. Budapest, HVG–Orac.

Klasszikus kínai költők I-II. 1967. (Vál., szerk. CSONGOR BARNABÁS–TŐKEI FERENC.) Budapest, Európa.

KNOBLOCK, JOHN. 1990. *Xunzi. A Translation and Study of the Complete Works. Vol. II. Books 7–16.* Stanford, Stanford University Press.

KÓSA GÁBOR. 2005. „Halandó halhatatlanok: A *xian*-halhatatlanság képzete a *Baopuzi* 2. fejezetének tükrében." In HAMAR IMRE–SALÁT GERGELY (szerk.) *Kínai filozófia és vallás a középkor hajnalán.* Budapest, Balassi Kiadó, 77–136.

KROLL, J. L. 1987. „A. F. P. HULSEWÉ: Remnants of Ch'in Law [Review.]" *Narodü Azii i Afriki*, 1987/3, 193–197.

KROLL, J. L. 1990. „Notes on Ch'in and Han Law." In IDEMA–ZÜRCHER 1990: 63–78.

LADANY, LASZLO. 1992. *Law and Legality in China. The Testament of a China-watcher*. Edited by MARIE-LUISE NATH. London, Hurst & Company.

LAU, ULRICH *a.* „The Concept of Criminal Offence and Principles for Determining Punishment in Early Imperial China as Reflected in the Bamboo Texts of Zhangjiashan and Shuihudi." Heidelberg, é. n. (Kézirat.)

LAU, ULRICH *b.* „Criminal Procedure in the Early Han Period as Reflected in the Recently Discovered Bamboo Tablets of Zhangjiashan." Heidelberg, é. n. (Kézirat)

LEWIS, MARK EDWARD. 1990. *Sanctioned Violence in Early China.* Albany, State University of New York Press.

LI JIEMIN 李解民. 1981. „'Kai qianmo' bianzheng 開阡陌辨正." *Wenshi* 文史 1981.11: 47–60.

LI JING 栗勁.1985. *Qin lü tonglun* 秦律通論. Ji'nan, Shandong Renmin Chubanshe.

LI XUEQIN 李學勤. 1993. „»Zouyanshu« jieshuo (shang) «奏讞書» 解說 (上)." *WW* 1993/8: 26–31. (Bővített újraközlése: LI XUEQIN 2001a: 200–211.)

LI XUEQIN 李學勤. 1995. „»Zouyanshu« jieshuo (xia) «奏讞書» 解說 (下)." *WW* 1995/3: 37–42. (Bővített újraközlése: LI XUEQIN 2001a: 212–221.)

LI XUEQIN 李學勤. 2001a. *Jianbo yiji yu xueshu shi* 簡帛佚籍與學術史. Nanchang, Jiangxi Jiaoyu Chubanshe.

LI XUEQIN 李學勤. 2001b. „Lun Zhangjiashan 247 hao mu Han lü zhujian 論張家山 247 號墓漢律竹簡." In LI XUEQIN 2001a: 193–199.

LI XUEQIN 李學勤. 2001c. „»Yinshu« yu »Daoyintu« «引書»與«導引圖»". In LI XUEQIN 2001a: 222–225.

LI XUEQIN 李學勤. 2001d. „»Suanshu shu« jieshao" «算數書»介紹." In LI XUEQIN 2001a: 226–229.

LI XUEQIN 李學勤. 2003. „Chu du Liye Qin jian 初读里耶秦简." *WW* 2003/1.

LIN JIANMING 林劍鳴.1981. „Qinguo nulizhi shehui xingtai de tedian 秦國奴隸制社會形態的特點." *Qin Han shi luncong* 秦漢史論叢 1: 3–15.

LIU HAINIAN 劉海年.1985. „Guanyu Zhongguo suixing de qiyuan: jian tan Qin xingtu de xingqi ji lichenqie de shenfen, shang 關於中國歲刑的起源: 兼談秦刑徒的刑期及隸臣妾的身份, 上." *Faxue yanjiu* 法學研究 1985.5: 67–76.

LIU HAINIAN 劉海年. 1986. „Guanyu Zhongguo suixing de qiyuan: jian tan Qin xingtu de xingqi ji lichenqie de shenfen, xia 關於中國歲刑的起源: 兼談秦刑徒的刑期及隸臣妾的身份, 下." *Faxue yanjiu* 法學研究 1985.6: 68–73.

LIU KUO-CHUN. 1958. *Story of the Chinese Book*. Peking, Foreign Languages Press.

LIU LEXIAN 劉樂賢. 1994. *Shuihudi Qinjian rishu yanjiu* 睡虎地日書研究. Taibei, Wenjin Chubanshe.

LIU, YONGPING. 1998. *Origins of Chinese Law. Penal and Administrative Law in its Early Development.* Hong Kong–Oxford–New York, Oxford University Press.

LOEWE, MICHAEL. 1960. „The Orders of Aristocratic Rank of Han China." *TP*, Vol. 48, 97–174.

LOEWE, MICHAEL. 1961. „The Measurement of Grain during the Han Period." *TP*, Vol. 49, Livr. 1–2, 64–95.

LOEWE, MICHAEL, A. N. 1977. „Manuscripts Found Recently in China. A Preliminary Survey." *TP*, Vol. 63, Livr. 2–3, 99–136.

LOEWE, MICHAEL. 1986. „Han Administrative Documents – Recent Finds from the North-West." *TP*, Vol. 72, 291–314.

LOEWE, MICHAEL. 1988. „The Almanacs *(jih-shu)* from Shui-hu-ti: A Preliminary Survey." *Asia Major*, 3rd series, Vol. I. part 2, 1–27.

LOEWE, MICHAEL (ed.) 1993a. *Early Chinese Texts. A Bibliographical Guide.* Berkeley, The Society for the Study of Early China and the Institute of East Asian Studies, University of California.

LOEWE, MICHAEL. 1993b. „Shih ching." In LOEWE 1993a: 415–423.

LOEWE, MICHAEL. 1995. *Divination, Mythology and Monarchy in Han China.* University of Cambridge, Cambridge (Oriental Publications 48).

LOEWE, MICHAEL. 2000. *A Bibliographical Dictionary of the Qin, Former Han & Xin Periods (221 BC–AD 24).* Leiden–Boston–Köln, Brill.

LUNDAHL, BERTIL. 1992. *Han Fei Zi. The Man and the Work.* Stockholm, Institute of Oriental Languages, Stockholm University. (Stockholm East Asian Monographs No. 4.)

MACCORMACK, GEOFFREY. 1996. *The Spirit of Traditional Chinese Law*. Athens–London, The University of Georgia Press.

MASPERO, HENRY. 1978. *Az ókori Kína*. [La Chine antique.] Ford. CSONGOR BARNABÁS. Budapest, Gondolat Kiadó.

MATTOS, GILBERT. 1988. *The Stone Drums of Ch'in.* Nettelal, Steyler Verlag–Work und Werk. (Monumenta Serica Monograph Series XIX.)

MCKNIGHT, BRIAN E. 1981. *The Quality of Mercy: Amnesties and Traditional Chinese Justice.* Honolulu, University of Hawaii Press.

MCLEOD, KATRINA C. D.–YATES, ROBIN D. S. 1981. „Forms of Ch'in Law. An Annotated Translation of the Feng-chen shih." *HJAS* Vol. 41:1, 111–163.

MEYER, M. 1987. „A. F. P. HULSEWÉ: Remnants of Ch´in Law [Review.]" *TP*, Vol. 73, 326.

MEZEY BARNA (szerk.) 1996. *Magyar jogtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó.

MIKLÓS PÁL. 1996. „Nyelvi kultúra és kínai ideológia." In UŐ: *Tus és Ecset. Kínai művelődéstörténeti tanulmányok*. H. n., Liget Műhely Alapítvány, 9–21. (Liget könyvek) (Első megjelenés: *Magyar Tudomány* 1981. 9. sz.)

NEEDHAM, JOSEPH. 1956. *Science and Civilization in China*. Vol. 2. *History of Scientific Thought*. Cambridge, Cambridge University Press. („Section 18: Human Law and the Laws of Nature in China and the West." 518–583.)

NÉMETH GYÖRGY. 1999. *A polisok világa. Bevezetés az archaikus és koraklasszikus kori görög társadalomtörténetbe.* Budapest, Korona Kiadó.

NIENHAUSER, WILLIAM H. JR. 1986. *The Indiana Companion to Traditional Chinese Literature*. Vol. I. Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press.

NIENHAUSER, WILLIAM H. JR. (ed.). 1994a. *The Grand Scribe's Records. Volume I. The Basic Annals of Pre-Han China by Ssu-ma Ch'ien.* Bloomington–Indianapolis, Indiana University Press.

NIENHAUSER, WILLIAM H. JR (ed.) 1994b. *Ssu-ma Ch'ien: The Grand Scribe's Records. Volume VII. The Memoirs of Pre-Han China.* Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1994.

ŌBA OSAMU 大庭脩. 1991. *Qin Han fazhi shi yanjiu* 秦漢法制史研究. Translated by Lin Jianming et al. Shanghai, Shanghai Renmin Chubanshe.

ŐRI SÁNDOR. 2000. „A konfuciuszi kötelességtudat és emberbarátság, avagy az erkölcsi vezérelv, a *zhong–shu* fogalompáros." In HAMAR IMRE (szerk.) *Mítoszok és vallások Kínában*. Budapest, Balassi Kiadó. (Sinológiai Műhely I.) 37–49.

P. SZABÓ SÁNDOR. 2000a. „Tudomány és természetfilozófia az ókori Kínában." In ROPOLYI LÁSZLÓ–SZEGEDI PÉTER (szerk.) *A tudományos gondolkodás története.*, Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 35–60.

P. SZABÓ SÁNDOR. 2000b. „A szülőtisztelet fogalma és kutatásának két fontos forrása." In PUSKÁS ILDIKÓ (szerk.) *Állandóság a változásban. T'ung-pien. Tőkei Ferenc 70. születésnapjára*. Budapest, Politika + Kultúra Alapítvány, 366–380.

P. SZABÓ SÁNDOR. 2003a. *A kínai erkölcs és a szülők tisztelete.* Budapest, Kossuth.

P. SZABÓ SÁNDOR. 2003b. *Újonnan felfedezett ókori kínai szövegleletek.* In HAMAR IMRE–SALÁT GERGELY (szerk.) *Kínai nyelv és irodalom. Tanulmányok Csongor Barnabás 80. születésnapjára.* [Sinológiai Műhely 4.] Budapest, Balassi Kiadó, 192–204.

PACZOLAY GYULA. 2002. „A közös távol-keleti közmondások kínai forrásai." In CSONKA-TAKÁCS ESZTER–CZÖVEK JUDIT–TAKÁCS ANDRÁS (szerk.) *Mir-susnē-xum. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére.* II. kötet. Budapest, Akadémiai.

PARK, N.–ANTHONY, R. 1993. „Archival Research in Qing Legal History." *Late Imperial China,* Vol. 1, No. 14, 93–129.

PEERENBOOM, R. P. 1993. *Law and Morality in Ancient China. The Silk Manuscripts of Huang-Lao.* Albany, State University of New York Press.

PENG HAO 彭浩. 1993. „Tan »Zouyanshu« zhong de Xi Han anli 談 «奏讞書» 中的西漢案例." *WW* 1993/8: 32–36.

PENG HAO 彭浩. 1995. „Tan »Zouyanshu« zhong Qindai he Dong Zhou shiqi de anli 談 «奏讞書» 中秦代和東周時期的案例." *WW* 1995/3: 43–47.

POKORA, TIMOTEUS. 1959. „The Canon of Laws by Li K'uei. A Double Falsification?" *Archiv Orientální*, Vol. 27, 96–121.

PÓLOS LÁSZLÓ–RUZSA IMRE. 1987. *A logika elemei*. Budapest, Tankönyvkiadó.

POO, MU-CHOU. 1993. „Popular Religion in Pre-Imperial China: Observations on the Almanacs of Shui-hi-ti." *TP,* Vol. 79, 225–248.

POO, MU-CHOU. 1998. *In Search of Personal Welfare. A View of Ancient Chinese Religion.* Albany, State University of New York Press.

QIU XIGUI 裘錫圭. 1980. „Zhanguo wenzi zhong de 'shi' 戰國文字中的市." *Kaogu xuebao* 考古學報 111: 285–296.

REED, CARRIE H. 2000. „Tattoo in early China." *JAOS* 120.3: 360–76.

SALÁT GERGELY. 1997. „Büntetőjog a régi Kínában I–II." *Selyemút*, I. évf. 2. szám, 31–34, 3. szám, 17–21.

SALÁT GERGELY. 2000. „A »büntetőjog« *(xing)* Konfuciusz államelméletében." http://www.terebess.hu/keletkultinfo/salat5.html, http://www.garabonczias.hu/dolgozatok/jogkonfuciusz.rtf

SALÁT GERGELY. 2002a. „Az ítélkezést befolyásoló tényezők Qin állam törvényeiben." In *Orientalista Nap 2001*. Szerk. BIRTALAN ÁGNES–YAMAJI MASANORI. Budapest, MTA Orientalisztikai Bizottság – Elte Orientalisztikai Intézet, 90-102.

SALÁT GERGELY. 2002b. „Yongping Liu: *Origins of Chinese Law. Penal and Administrative Law in its Early Development*. [Review.]" In *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae,* Vol. 55 (2002) No. 4, 426-430.

SALÁT GERGELY. 2003a. *Büntetőjog az ókori Kínában. Qin állam törvényei a shuihudi leletek alapján.* Budapest, Balassi. (Sinológiai Műhely 3.)

SALÁT GERGELY. 2003b. „A kínai *Qin* állam törvényei." In JANY JÁNOS (szerk.) *Szemelvények az ókori kelet jogforrásaiból. Válogatás az ókori Irán, India és Kína jogemlékeiből.* [Studia Orientalia 2.] Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 99–140.

SALÁT GERGELY. 2003c. „Az Első Császár évkönyvei a *Shiji*ben." In HAMAR IMRE–SALÁT GERGELY (szerk.) *Kínai nyelv és irodalom. Tanulmányok Csongor Barnabás 80. születésnapjára.* [Sinológiai Műhely 4.] Budapest, Balassi Kiadó, , 151–177.

SALÁT GERGELY. 2005a. „Az első kínai »jogtörténet« – Ban Gu értekezése a büntetésekről." In HAMAR IMRE–SALÁT GERGELY (szerk.) *Kínai filozófia és vallás a középkor hajnalán.* Budapest, Balassi Kiadó, 13–75.

SALÁT GERGELY. 2006a. „A zhangjiashani leletek és a *Zouyanshu.*" [Megjelenés alatt.]

SALÁT GERGELY. 2006b. „Haraggal és részrehajlóan – Lü Buwei életrajza a *Shiji*ben." [Megjelenés alatt.]

SCARPARI, MAURIZIO. 2000. *Az ősi Kína. A kínai civilizáció a kezdetektől a Tang-dinasztia végéig.* Budapest, Officina '96.

SHAPIRO, SIDNEY. 1990. *The Law and the Lore of China's Criminal Justice*. Beijing, New World Press.

SHAUGHNESSY, EDWARD L. 1993. „Shang shu (Shu ching)." In LOEWE 1993a: 376–389.

Shuihudi Qinmu zhujian 睡虎地秦墓竹. 1977. Beijing, Wenwu Chubanshe.

SHUIHUDI QINMU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 睡虎地秦墓竹簡整理小組. 1990. *Shuihudi Qinmu zhujian* 睡虎地秦墓竹簡. Beijing, Wenwu Chubanshe.

SI NAJ-AN. *Vízparti történet. (Suj hu csuan)*. I–II. kötet. Ford. CSONGOR BARNABÁS. Budapest, Európa Kiadó, 1961. (A világirodalom klasszikusai.)

SOLT KORNÉL. 1993. „A jogi definíció." *Állam- és Jogtudomány*, Vol. 35, 147–158.

SWAN, NANCY LEE. 1950. *Food & Money in Ancient China. The Earliest Economic History of China to A.D. 25. Han Shu 24 with Related Texts, Han Shu 91 and Shih-Chi 129.* Princeton, Princeton University Press.

Szép asszonyok egy gazdag házban. Csing Ping Mej. Ismeretlen kínai szerző regénye a XVI. század végéről. Ford. MÁTRAI TAMÁS. Budapest, Európa Kiadó, 1973.

TANG ZANGONG 唐贊功. 1981. „Yunmeng Qinjian guansi nuli wenti shitan 雲夢秦簡官私奴隸問題試探." *Zhonghua wenshi luncong* 中華文史論叢 1981.3: 143–63.

THUKÜDIDÉSZ. 1999. *A peloponnészoszi háború.* Ford. Muraközy Gyula. Budapest, Osiris.

TOKAJI ZSOLT (ford.) 1997b. *Szun mester: A' hadakozás regulái.* Budapest, Terebess.

TOKAJI ZSOLT (ford.) 1999a. „Szemelvények a Történetíró feljegyzéseiből – 史 記 選.” In *Kínai–magyar irodalmi gyűjtemény II*. 5. füzet. Szerk. TŐKEI FERENC. Budapest, Balassi Kiadó.

TOKAJI ZSOLT (ford.) 1999b. *Vu-ce: A háború útja.* Budapest, Terebess.

TOKAJI ZSOLT. 1997a. *A régi Kína fegyverei.* Budapest, Zrínyi–Terebess.

TŐKEI FERENC. 1974. „A rabszolgatartás patriarchális formái a Csou-kori Kínában.” In UŐ: *Sinológiai műhely*. Budapest, Magvető, 52–85. (Elvek és utak.) (Első megjelenés: ELTE 1955-ös évkönyve; angolul: „Patriarchal Forms of Slavery in Chou-age China.” In *Primitive Society and Asiatic Mode of Production*. Ed. by F. TŐKEI. Budapest, MTA Orientalisztikai Munkaközösség, 1989, 219–241.)

TŐKEI FERENC (vál., ford.). 1980. *Kínai filozófia. Ókor. Szöveggyűjtemény.* I-III. kötet. (2. kiadás.) Budapest, Akadémiai.

TŐKEI FERENC. 1986. *A kínai elégia születése. K'ü Jüan és kora.* 2. kiadás. Budapest, Kossuth Kiadó.

TŐKEI FERENC (ford.) 1999. „Szemelvények a Mo-ce hadtudományi fejezeteiből – 墨子選.” In *Kínai–magyar irodalmi gyűjtemény II*. 4. füzet. Szerk. TŐKEI FERENC. Budapest, Balassi Kiadó, 1999.

TŐKEI FERENC–VÁMOS PÉTER (ford.) 1998. *A szeretkezés kínai tankönyveiből.* Budapest, Orientalisztikai Munkaközösség–Balassi Kiadó. (Történelem és kultúra 16.)

TŐKEI FERENC lásd még *KF*.

TSIEN, TSUEN-HSUIN. 1962. *Written on Bamboo and Silk. The Beginnings of Chinese Books and Inscriptions*. Chicago, The University of Chicago Press.

TURNER, KAREN. 1989. „The Theory of Law in the Ching-fa.” *Early China* 14, 55–76.

TURNER, KAREN. 1993. „War, Punishment, and the Law of Nature in Early Chinese Concepts of the State.” *HJAS*, Vol. 53, no. 2, 285–324.

TURNER, KAREN. 1997. „Popular Attitudes Toward State Law in Early China. (Abstract.)” AAS Abstracts: China Session 23. The Voices of the Law: Alternative Perspectives on Early Chinese Legal Texts from the Western Zhou Through the Han. http://www.aasianst.org/absts/1997abst/china/c23.htm

TWITCHETT, DENIS–LOEWE, MICHAEL. 1986. *The Cambridge History of China. Volume I. The Ch'in and Han Empires, 221 B.C–A.D. 220.* Cambridge, Cambridge University Press.

VARGA CSABA. 1997. *Előadások a jogi gondolkodás paradigmáiból*. Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jogbölcseleti Intézete–Osiris Kiadó.

VANDERMEERSCH, LÉON. 1981. „Le développement de la procédure écrite dans l'administration chinoise à l'époque ancienne.” In D. EIKEMEIER–H. FRANKE (eds.) *State and law in East Asia; Festschrift Karl Bünger*. Wiesbaden, Harrassowitz, 1–24.

VASZILJEV, L. SZ.. 1977. *Kultuszok, vallások és hagyományok Kínában*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Virágos gyertyák, avagy egy jó házasság története. Kínai regény a XVII. századból. Ford. VARGA ILONA. Budapest, Európa Kiadó, 1974.

VU CSENG-EN. *Nyugati utazás, avagy a Majomkirály története*. I–II. Ford. CSONGOR BARNABÁS. Budapest, Európa Kiadó, 1969.

WALDRON, ARTHUR N. 1983. „The Problem of the Great Wall of China.” *HJAS* 43/2: 643–663.

WALDRON, ARTHUR. 1990. *The Great Wall of China. From Histoty to Myth.* Cambridge, Cambridge University Press.

WANG YÜ-CH'ÜAN. 1949. „An Outline of the Central Government of the Former Han Dynasty." *HJAS* 12: 134–187.

WATSON, BURTON (transl.) 1974. *Courtier and Commoner in Ancient China. Selections from the History of the Former Han by Pan Ku.* New York–London, Columbia University Press.

WATSON, BURTON. 1958. *Ssu-ma Ch'ien. Grand Historian of China.* New York, Columbia University Press.

WELD, SUSAN R. 1997. „The Han Casebooks from Jiangling. (Abstract.)" AAS Abstracts: China Session 23. The Voices of the Law: Alternative Perspectives on Early Chinese Legal Texts from the Western Zhou Through the Han. http://www.aasianst.org/absts/1997abst/china/c23.htm

WELD, SUSAN. 1999. „Chu Law in Action. Legal Documents from Tomb 2 at Baoshan." In COOK, CONSTANCE A.–MAJOR, JOHN F. (eds.) *Defining Chu. Image and Reality in Ancient China*. Honolulu, University of Hawaii Press.

WILBUR, C. MARTIN. 1943. *Slavery in China during the Former Han Dynasty.* Anthropological Series, vol. 34. Chicago, Chicago Field Museum of Natural History.

WILKINSON, ENDYMION. 2000. *Chinese History. A Manual. Revised and Enlarged.* Cambridge–London, Harvard University Asia Center. (Harvard–Yenching Institute Monograph Series, 52.)

WU FUZHU 吳福助. 1994. *Shuihudi Qinjian lunkao* 睡虎地秦簡論考." Taibei, Wenjin Chubanshe.

XIAOGAN DIQU DI ER QI YIGONGYINONG WENWU KAOGU XUNLIAN BAN 孝感地區第二期亦工亦農文物考古訓練班. 1976. „Hubei Yunmeng Shuihudi shiyihao Qin mu fajue jianbao 湖北雲夢睡虎地十一號秦墓發掘簡報." (A *Hubei*-beli *yunmeng*-i *Shuihudi* terület tizenegyes számú sírjának feltárásáról készített rövid jelentés.) *WW* 1976/6, 1–10.

XIAOGAN DIQU YIGONGYINONG KAOGU DUANXUN BAN XUEYUAN 孝感地區亦工亦農考古短訓班學員. 1976. „Canjia Yunmeng Qin mu fajue de jidian renshi 參加雲夢秦墓發掘的幾點認識." (Néhány felismerés, amely a *yunmeng*-i *Qin*-beli sír feltárásában való részvétel alatt született.) *WW* 1976/5, 7–8.

XIONG TIEJI 熊鐵基–WANG RUIMING 王瑞明. 1981. „Qindai de fengjian tudi suoyou zhi 秦代的封建土地所有制." In *Yunmeng Qinjian yanjiu* 雲夢秦簡研究. Beijing, Zhonghua Shuju, 67–78.

XU FUCHANG 徐富昌. 1993. *Shuihudi Qinjian yanjiu* 睡虎地秦簡研究." Taibei, Wenshizhe Chubanshe.

YANG HEGAO 楊鶴皋 (szerk.) 1988. *Zhongguo falü sixiang shi* 中國法律思想史. Beijing, Beijing Daxue Chubanshe.

YANG HSIEN-YI–GLADYS YANG (transl.) 1979. *Szuma Chien: Selections from Records of the Historian*. Peking, Foreign Languages Press.

YANG KUAN 楊寬. 1955. *Shang Yang bianfa* 商鞅變法. Shanghai, Shanghai Renmin Chubanshe.

YATES, ROBIN D. S. 1987a. „Some Notes on Ch'in Law. A Review Article of *Remnants of Ch'in Law*, by A. F. P. Hulsewé." *Early China,* Vol. 11–12 (1985–87), 243–275.

YATES, ROBIN D. S. 1987b. „Social Status in the Ch'in: Evidence from the Yun-meng Legal Documents. Part One: Commoners." *HJAS*, Vol. 47, no. 1, 197–238.

YATES, ROBIN D. S. 1995. „State Control of Bureaucrats under the Qin: Techniques and Procedures." *Early China*, Vol. 20, 331–365.

YATES, ROBIN D. S. 2002. „Slavery in Early China: A Socio-Cultural Perspective.” *Journal of East Asian Archaeology,* Vol. 3, No. 1–2, 283–331.

YU HAOLIANG 于豪亮. 1985a. „Qinjian zhong de nuli 秦簡中的奴隸.” In *Yu Haoliang xueshu wencun* 于豪亮學術文存. Beijing, Zhonghua Shuju, 116–123.

YU HAOLIANG 于豪亮. 1985b. „Yunmeng Qinjian suojian zhiguan shulue 雲夢秦簡所見職官述略” In *Yu Haoliang xueshu wencun* 于豪亮學術文存.” Beijing, Zhonghua Shuju, 88–115.

YU ZONGFA 余宗發. 1992. *Yunmeng Qinjian zhong sixiang yu zhidu gouzhi* 雲夢秦簡中思想與制度鉤摭. Taibei, Wenjin Chubanshe.

YUNMENG SHUIHUDI QINMU BIANXIE ZU 雲夢睡虎地秦墓編寫組. 1981. *Yunmeng Shuihudi Qinmu* 雲夢睡虎地秦墓. Beijing, Wenwu Chubanshe.

ZHANG GUOHUA 張國華–RAO XINXIAN 饒鑫賢 (szerk.) 1984. *Zhongguo falü sixiang shi gang, shang* 中國法律思想史綱, 上. Lanzhou, Gansu Renmin Chubanshe.

ZHANGJIASHAN HAN MU ZHUJIAN ZHENGLI XIAOZU 家山漢墓竹簡整理小組. 1985. „Jiangling Zhangjiashan Han jian gaishu 江陵張家山漢簡概述.” *WW* 1985/1, 9–15. (Újraközlés: LI XUEQIN 2001a: 179–192.)